شىنجاڭ بويىچە تۇنجى نۆۋەتتە باھالانغان ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژۇرنال

首届新疆社科优秀期刊

XINJIANG CIVILIZATION YENIEFANG CIVILIZATION YINJIANG CIVILIZATION

ISSN1008 — 6498

6

2001

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

新疆文化

ISSN 1008-6498
11>
9 771008 649003

medeniyet@163.net medeniyet@163.net medeniyet@163.net

شىنجاڭ ئۇزبېك ھارىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىللىرىدىن :ئۇستاز ، دراماتورگ ،شائىر ،يازغۇچى ،جامائەت ئەربابى ، مۇھتەرەم شۇكۇر يالقۇن ئاتىخانىنىڭ 84ياشقا تولغانلىقىنى مۇبارەكلەيمىز

ـ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى
ئۆركەش جاپپار فوتوسى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى
(50-يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
2001-يىل 6-سان
(ئومۇمىي252-سان)

ژۇرنال تەھرىر ھەيئىتى
مۇدىر:
لۇجيا جۇەن
زۇنۇن قۇتلۇق

مۇئاۋىن مۇدىرلار:
ئابلىجان ھېيت
لۇشنخوا
خەن زىيۇك

ھەيئەتلەر:
شېك چۇنشۇ
ماينگشىك
جۇجۇفاك
ھاۋاقىز باھاۋۇدۇن
لى يىڭمىن
بەي جيەنياۋ
جىن من
قۇربان ماموت
ياك فېك
قەن ياۋچىك
جاك تىڭۋېي
رىسالەت مۇھەممەت

●شوئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبابلىق، ئوقۇشچانلىق●

بۇ سانىدا

شائىر ئەل قەلبىدە

شائىرنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ..... نۇرمۇھەممەت توختى 2

ئەدەبلەر ھاياتىدىن

«توپلىق يول» پاجىئەسى ..... مۇتەللىپ سەيىت 12

مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن

تىل تۇغى ژەتەن تۇغى ..... يۈسۈپ ئىسھاق 19

ساداڭ

ئۆرپ - ئادەت مەسىلىسىدە پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىدىن تەۋرىنىشكە بولمايدۇ ..... تۇردى تۇرسۇن 25
«ھەربىكەتلىنىپ قانۇن ئىجرا قىلىش» قاچانغىچە بىزگە ھەمراھ بولار؟ ..... تاڭ داخۇەن 28
ئىلان، تولا بىزنى مەسخىرە قىلمىغىن ..... يۈسۈپجان ساۋۇت 30

ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىش

شىنجاڭلىقلار ھەققىدە قايتا ئويلىنىش ..... ۋۇجياخۇ 33
كۆزۈڭنى ئاچ ئۇيغۇر كارخانىچىلىرى ۋە ئىستېمالچىلىرى ..... ئابدۇرېھىم ئابلەت 39

تەپەككۇر كۆزى

روھ چۇقانلىرى ..... ئابدۇلئەھەدئابدۇرەشىد بەرقي 52

ئىبرەت ۋەئۆزنى تونۇش

ئوسال جۇڭگولۇقلار ..... گۇەن ئەيچەن 56

نادانلىق ياۋۇزلۇقتۇر

پادىشاھنىڭ دۇمبىسى ۋە قاسىپنىڭ پىچىقى ..... ئۆمەرجان ھەسەن 61

تۇرمۇش ئەينىكىدە

ئەر-خوتۇنلۇق ياكى ئاتا-ئانىلىق ئوبرازىغا نۇقسان كەلتۈرگۈچى ئىللەتلەر ..... مۇكەررەم مۇسا 64

يېڭى ئەسىردىكى كرىزىس

يېڭى ئەسىرنىڭ كۆز يېشى ..... ئادىل ئابدۇقادىر 66

ئەسەر ۋە ھاسىلات

«شاھرۇھخان ئۆلمەسۇن» دىن تۇغۇلغان ئويلار ..... ئىبراھىم ئەمەت 75
مۇقاۋىدا: «يېڭى ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى گۈلزار مۇكاپاتى» فوندىغا500مىڭ يۇەن ئاتىغان ئەدەبىيات ئاشىناسى، سېخىي-مەردانە ئوغلان، ئاۋات ناھىيىسىدىن چىققان مەرىپەتپەرۋەر دېھقان تىجارەتچى مامۇتجان داۋۇت ئوغلى. مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: قۇربان ماموت مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: رىسالەت مۇھەممەت

شائىر نىڭ ئاخىرقى كۇنلىرى

(خاتىرە)

نۇرمۇھەممەت توختى

ئۇيغۇر چۆچەك - رىۋايەتلىرىدە «3»، «7»، «9»، «40» تىن ئىبارەت بىر قانچە سان تولىمۇ كۆپ تىلغا ئېلىنىدۇ. جۇڭگونىڭ كېيىنكى 50يىللىق سىياسىي تۇرمۇشىدا «3»، «4» كە باغلانغان شوئار-چاقىرىقلار باشتىن-ئاخىر ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى...

شائىر روزى سايىتىنىڭ ئەشۇ سانلار ھەققىدە يېزىلغان «ساناقلار تىلغا كىرگەندە» سەرلەۋھىلىك بەكمۇ چىرايلىق بىر شېئىرى بار. ئۇنىڭدا ئەشۇ سان-سېپىرلارغا باغلانغان رىۋايەت، ھېكايە ۋە تارىخ تىلغا ئېلىنىدۇ. «40» نىڭ كەچمىشى زوق بىلەن تەسۋىرلىنىدۇ. ئەپسۇسكى، شائىر ھاياتىنىڭ ئاخىرقى «40» كۈنى تەپسىلىي خاتىرىلەنمەي قالدى، خېلىلا ئېنىقسىز قالدى.①

كۈتۈلمىگەن كەلمىش ئاللىقاچان قارا قاناتلىرىنى يايدى. شائىر مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمدى. ئۇيغۇرنىڭ 20-ئەسىرنىڭ ئاخىرقى 20يىلدىكى مەشھۇر كۆيچىسى ئۆزى سۆيگەن ۋە نەپرەتلەنگەن دۇنيانى، ئۆزى ماختىغان ۋە سۆككەن كىشىلەرنى، ئۆزى كۆز قىيمىغان ۋە ئۆزىنى قارا قويغان تۇرمۇشنى تاشلاپ باقىي ئالەمگە كېتىپ قالدى. جاھان سۈكۈناتقا چۆمدى. ئالەم تىمتاس، گويا ھاڭۋاققاندەك، ئەس-ھۇشىدىن ئايرىلىپ لال بولغاندەك تېڭىرقىدى. پەقەت بۇيۇك قاراقۇرۇملا ھەردائىمقىدەك يېغلاپ تۇردى. ئۇنىڭ كۆز يېشى يۇرۇڭقاش ۋە قاراقاشقا تولۇپ ئېقىپ تۇردى...

جاھان لال-بىھۇشلۇقىدىن خېلى ۋاقىتلاردىن كېيىن ئويغىنىدۇ، ئەس-ھۇشىنى تاپىدۇ. ھەسرەت-نادامەتلەر، دەرد-ئەلەملەر، قايغۇ-پىغانلار كونىرىغان بولىدۇ. ئەقىل ئىشقا چۈشىدۇ. جاھان بىلىپ يېتىدۇكى، ئۇ، خامۇشلۇق ئىچىدە، ھېچنېمىنى سەزمەيلا بىر ئۇلۇغ شائىرىدىن ئايرىلىپ قاپتۇ!

ئەمما بىز ھۆكۈم قىلالايمىزكى، شائىرنىڭ ھېس-ھاياجانلىرىدىن بالقىغان يارقىن نۇر ئۇزۇن

---

① *مەزكۇر خاتىرىنىڭ باش قىسمى(2001-يىل 15-ئاپرېلدىن 24-ئىيۇلغىچە) «شائىرغا كېسەل تەگكەن كۈنلەردە» ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ يىلقى 5-سانىدا ئېلان قىلىنغانىدى.

يىللارغىچە ئالەمنىڭ مۇشۇ كۈلپەتلىك بۇرجىكىنى يورۇتۇپ تۇرىدۇ. قار-مۇزلۇق قاراقۇرۇمغا ئىللىقلىق بەخش ئېتىدۇ...

شائىرنىڭ دوستى، شائىرنىڭ ھاياتىنى خاتىرىگە ئالغۇچى نۇرمۇھەممەت توختى ئاخىرقى «40» كۈندە شائىرنىڭ كۈندۈلۈك ھايات خاتىرىسىنى يازالمىدى. ئەمەلىيەتتىمۇ يازغۇدەك بىرەر يېڭى ئىش يوق ئىدى. ئۇ ئېغىر كېسەللىك ئازابىدىن ئىڭرايتتى. ئازاب ئىلكىدە ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتى. ئۇياق-بۇياققا ئۆزى ئۆرۈلەلمەيدىغان، گەۋدىسىنى كۆتۈرەلمەيدىغان بوپقالغانىدى. باشقىلارنى يېقىن كەلتۈرمەيتتى. بارلىق ئېغىرچىلىق ياش خانىمى روزىنىساخانغىلا چۈشكەنىدى. ئۇياق-بۇياققا ئۆرۈپ قويىدىغانمۇ، يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇدىغانمۇ، يەنە ھايال ئۆتمەيلا ئاۋايلاپ ياتقۇزۇدىغانمۇ شۇ ئىدى. بىچارە مەزلۇمە سوتكا-سوتكىلاپ ئۇيقۇسىز قالدى.

شائىرنىڭ ئىچىدە ئوت كۆيەتتى. ئىچ-باغرى كۆيدۈرۈپ داغلىغاندەك، ئوت ئۈستىدە پىژىلداۋاتقان كاۋابتەك ئېچىشاتتى. چىدىماستىن مۇزلىتىلغان مېنېرال سۇنى غۇرتىلدىتىپ ئىچەتتى. «مۇزلۇق سۇ ئىچمەڭ، سوۋۇتۇلغان قايناقسۇ ئىچىڭ» دېگەنگە ئۇنىمايتتى، ۋارقىراپ تۇرۇپ تەلەپ قىلاتتى.

ئاغرىق ئازابى تارتىۋاتقان شائىرنىڭ دورا يېيىشكە قانداقمۇ ھەپسىلىسى بولسۇن؟! خانىمى يالۋۇراتتى، تېۋىپى تەلەپ قىلاتتى. ئەمما مىڭ تەستە ئىچۈرۈلگەن دورا بىر «ھۆ» بولۇش بىلەنلا يېنىپ كېتەتتى. شائىرنى توختىماي «ھۆ» تۇتۇپ تۇراتتى.

ئىشتىيى يوقاپ كەتتى. ھېچنېمە يېگۈسى كەلمەيتتى. يېگۈسى كېلىشىنىغۇ كېلەتتى، لېكىن بىر نەرسە يەپ ئۇزۇن ئۆتمەي «ھۆ» بولۇپ ياندۇراتتى. بىرنەرسە يېگەندىن كېيىنلا ئىچ-باغرى ئېچىشىشقا باشلايتتى. ئېچىشىش ئازابى قىينايتتى. شائىر قورسىقىنى كىچىك ياستۇق بىلەن چىڭ بېسىپ ئىڭرايتتى...

شۇ كۈنلەردە، شائىرنىڭ ساقىيىش ئۈمىدى يوققا چىققان. ئۇ، ھاياتتىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن بولۇشى مۇمكىن. مۇشۇ ئازابلىق كۈنلەرنىڭ تېزراق ئاخىرىلىشىشىغا تەقەززا بولغان بولۇشى مۇمكىن. شۇنداق بولىدۇ: مەۋجۇد ھالەت ئۇزاق داۋاملىشىپ كەتسە بىزارلىق پەيدا قىلىدۇ. ناھەق تۇرمىگە كىرىپ قالغان شور پېشانە دەسلەپ ئادالەت نۇرىنىڭ چاقناپ، ئۆزىنىڭ ئاقلىنىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، ۋاقىت ئۇزارغانسېرى ئۈمىد نۇرى خىرەلىشىپ بارىدۇ. تۇرمە-كامىر ئازابى، سوراق-قىيناشلارغا چىدىمىغان بىچارە شۇ ئازابلىق كۈنلەرنىڭ تېزرەك ئاخىرىلىشىشىنى، «ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانى» غا بولسىمۇ تېزرەك كېتىشنى ئارزۇ قىلىشقا باشلايدۇ. سوراقلاردا ئەسلى پاكىت ئاساسىدا ئەمەس، بەلكى بىزارلىق تۇيغۇسىنىڭ تۈرتكىسىدە جاۋاب بېرىدۇ. نەتىجىدە ناھەقچىلىق ھەغدادىغا يېتىدۇ...

شائىرنىڭ شۇ كۈنلەردىكى تۇيغۇسى ئەشۇ شور پېشانىنىڭ ھېسسىياتىغا ئوخشايتتى. ھەممە ئىشنىڭ ئاخىرىلىشىشىنى، بىرەر ئۆزگىرىش بولۇشىنى ئارزۇ قىلىۋاتقانغا ئوخشايتتى.

دوستلىرى شائىرنىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى. ئۇنى يوقلاۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى، شائىرنىڭ تېلېفونى جىرىڭلاپ توختىمايتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى شائىرنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇشنى، ئۇنىڭغا تەسەللىي ۋە ھايات ئۈمىدى ئاتا قىلىشنى ئىستەيتتى.

31-ئىيۇن، خوتەن شەھىرىدىكى يازغۇچى-شائىرلار، خوتەن «يېڭى قاشتېشى» سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئارتىسلار شائىرنىڭ ئۆيىگەجەم بولدى. باشقا دوستلارمۇ كەلدى. خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن سېكرىتارى ئابدۇراخمان قۇربان، مۇئاۋىن ۋالىي يالقۇن قادىرلارمۇ كەلدى. ئۇلار خوتەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن شائىرغا بېغىشلانغان ئەنجۈمەن ئۆتكۈزدى. شائىر ئەسەرلىرىگە ئىشلەنگەن ناخشا-نومۇرلار ئورۇندالدى. شائىرغا بېغىشلانغان شېئىر-نەسىرلەر دېكلاماتسىيە قىلىندى. لەتىپە-يۇمۇرلار سۆزلەندى. شائىرغا كۆرسىتىلگەن بۇنداق يۇكسەك ئىززەتتىن شائىر خانىمنىڭ قەلبى ھاياجانغا كەلدى. يىراقتىن تېلېفون بەرگەن نۇرمۇھەممەت توختىغا ئۆتكۈزۈلىۋاتقان ئەنجۈمەن ئەھۋالىنى بۇقۇلداپ يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەردى. شائىرمۇ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغاندەك، ئاغرىق ئازابىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك بوپقالدى. ئۇنىڭ ياداپ، مەڭز سۆڭەكلىرى پولتىيىپ چىققان چېھرىدە كۈلۈمسىرەش ئەكس ئەتتى. بۇ، شادلىق كۈلكىسى ئەمەس، مەمنۇنىيەت كۈلكىسى بولۇشى مۇمكىن. ئاغرىق ئازابلاپ تۇرسىمۇ، دوستلىرى ئۈچۈن زورىغا كۈلۈمسىرىگەن بولۇشى مۇمكىن.

2-ئاۋغۇست خوتەن مائارىپ ئىنىستىتۇتى ئۆزلۈكسىز مائارىپ، ئەدەبىيات 2000-يىللىق 2-سىنىپنىڭ ۋە ئىجتىمائىي پەن 2000-يىللىق 1-سىنىپنىڭ كۇرسانتلىرى شائىرنى يوقلاپ كىردى. ئۇلار چوڭ سائەتلىك ئەينەك جاھازىلارغا ئۆزلىرىنىڭ شائىرغا بولغان ھۆرمەت-ئىززەت ۋە ئارزۇ-ئارمانلىرىنى يېزىپ كىرگەنىدى. ئالدىنقى سىنىپ كوللېكتىپى ئەينەك جازىغا:

«غەلىتىلىك ھېس قىلماڭ ئۈستىباشقا قاراپلا،
يوقلاپ كەلدۇق باغۋەنلەر، بىزمۇ دېھقان بالىسى.
دېھقان بىلەن مۇڭدىشىپ ئۇنتۇپ قالماڭ بىزلەرنى،
بىزلەرگىمۇ ئاتالسا شېئىرىڭىزنىڭ چالىسى.»

دېگەن بىر كۇبلېت شېئىرنى يېزىپ كىرگەنىدى. ئۇلار كۇرسقا كەلگەن ئوقۇتقۇچىلار ئىدى. ئەشۇ مىسرالاردا ئۇلارنىڭ ئارزۇ-ئارمىنى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. كىتاب پۇلى، «ئىئانە» ۋە باشقا سېلىقلار سەۋەبىدىن مائاش - ئىش ھەققىنى تولۇق ئالالمايدىغان، جەمئىيەتتىكى ئورنى ۋە ئىززەت -ھۆرمىتى 10-سېنتەبىردىكى يېرىم كۈنلۈك بايرام - «ئوقۇتقۇچىلار بايرىمى» غىلا قاراپ قالغان ئەشۇ باغۋەنلەرنىڭ شائىرغا ھاۋالە قىلغۇدەك نېمە ئەرزى

بارئىدى؟ شائىر ئۇلارنى ئۇلۇغلاپ شېئىر-داستانلارنى يازمىغانمىدى؟ ئەمدى يەنە:

«دېھقان بىلەن مۇڭدىشىپ ئونتۇپ قالمايلى بىزلەرنى،
بىزلەرگىمۇ ئاتالسا شېئىرىڭىزنىڭ چالسى»

دەپ مۇراجىئەت قىلغۇدەك نېمە ئىش بولدى؟

باغۋەنلەر - پارتىيەگە، سوتسىيالىزمغا، خەلققە سادىق ئەشۇ باغۋەنلەر ئىشەنچىكە موھتاج ئىدى. ئۇلار ئىشەنچىكە ئېرىشەلمەيۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ قەلبىدىن، كىيىمىدىن، تەلىپەك-ياغلىقىدىن، بۇرت-ساقىلىدىن گۇمان قىلىشۋاتاتتى. ئۇلارنى كېچە-كۈندۈز ئۆگىنىش، كۈرسلارغا تەشكىللەپ، ئۇلارنىڭ قانۇندا بەلگۈلەنگەن دەم ئېلىش ۋاقتى تۈتۈپ قېلىنمۇاتاتتى. ئۇلار ئۇچۇن شەنبە-يەكشەنبە يوق ئىدى. تەتىل - دەم ئېلىش يوق ئىدى. ئۆزىنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇقى توغرىسىدا كىچىككىنە گەپ قىلغان كىشىگە قورقۇنچلۇق قالپاقلار، ئاگاھلاندۇرۇشلار، خىزمەت-تىن ھەيدەشلەر خىرىس قىلىپ تۇراتتى. ئۇلارغا ئەڭ ئېغىر كەلگىنى يەنىلا ئىشەنمەسلىك ئىدى. ئادەم ئۇچۇن ئەقىدىسىنىڭ يەرگە ئۇرۇلۇشىنى كۆرۈشتىنمۇ ئارتۇق ئازاب بولامدۇ؟ كىمدۇر بىرى ئوقۇتقۇچىلار بىلەن پارتىيە - ھۆكۈمەت ۋە خەلق ئارىسىدا ئارازلىق پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى، ئەمما ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەشۇ دۈشمەنگە قارشى تىل يېرىشقا ئامالى بولمايۋاتاتتى. پەقەت دەردىنى ئىچىگە يۇتاتتى...

ئەينەك جازىغا يېزىلغان بىر كوپلېت شېئىر:

«ھۆرمەتلىك روزىئاخۇن ئاكا، دېھقانلارنىڭ ئارزۇ-ئارمىنى، دەرد-ئەلىمى توغرىسىدا شېئىرلار يېزىپ، ئۇلارنىڭ ئىلتىجاسىنى پارتىيەگە، ھۆكۈمەتكە، خەلققە يەتكۈزدىڭىز، ئەمدى بىز قالدۇق، بىزنىڭ ئارزۇ-ئارمىنىمىزنىمۇ تېگىشلىك جايىغا يەتكۈزۈپ بەرسىڭىز. بۇنى سىزلا قىلالايسىز، بۇ سىزنىڭلا قولىڭىزدىن كېلىدۇ» دېگەن مەننى چاقنىتىپ تۇراتتى... كېسەل شائىر ھەممىنى چۈشەندى. يوقلاپ كىرگەن كۈرسانتلار ئېغىر ياتقان شائىر ئالدىدا شىكايەتلىك گەپلەرنى دېمىگەن بولسىمۇ يەنىلا چۈشەندى. ئۇ، جەمئىيەتتە بولۇۋاتقان ئىشلارنى ئاڭلاپ-بىلىپ تۇراتتى. ئەشۇلار ھەققىدە بىرەر گەپ قىلىش زۆرۈرىيىتى بارلىقىنى، بۇنداق ئەھۋاللاردىن يۇقىرىنى خەۋەرلەندۈرۈش كېرەكلىكى-نى ئاللىقاچان كۆڭلىگە پۈككەنىدى، ئەمما ماداری يوق ئىدى، ئاستا-ئاستا ئاجىزلاپ كېتىۋاتاتتى.

20 كۈنلەردىن كېيىن خوتەنده ئېچىلىدىغان «11-قېتىملىق خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» تارقىتىش ۋە «8-قېتىملىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتى مۇھاكىمە يىغىنى» دىن شائىرنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. شۇ يىغىندا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ سەرخىللىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈشنى، مۇڭدىشىپ-پاراڭلىشىشنى، پىكىر ئالماشتۇرۇشنى نەقەدەر خالايتتى-ھە! ئەمما ئۇ ماغدۇرسىز ئىدى.

قانسىراپ كەتكەن يارىدارنىڭ ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان. قانسىرىمىغان يارىدارغا قان بەرسە ماغدۇر پەيدا قىلالامدۇ؟ بۇنى مېدىتسىنا ساھەسىدىكىلەر ئېنىق بىلىشى مۇمكىن، ئەمما شائىر بىلمەيتتى. ئۇنىڭغا قان سىلىش توغرىسىدىكى گەپلەر ئوتتۇرىغا چىققاندا، ئۇ، قان تولۇقلانسا ئازراق مادارىمغاكىلىشىم مۇمكىن، دەپ ئويلىدى.

6-ئاۋغۇست شائىر خوتەن ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ جىددىي قۇنقۇزۇش بۆلۈمىگە ئاپىرىلدى ۋە 400ml قان سىلىندى. 7-ئاۋغۇست قايتا ئاپىرىلدى ۋە يەنە 200ml قان سىلىندى. شائىر ئۆزىنى خىلىلا ماغدۇرلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلدى. دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ - ئەكىلىدىغان ماشىنىغا چىقىپ-چۈشۈشتە خانىمغا تايىنىۋالسىلا بولاتتى. شۇ تاپتا ئۇ ماڭالايتتى. يېڭى قان ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىۋاتاتتى. ھەرقانداق يېڭى قان - يېڭى شەيئىي دەسلەپتە ئەشۇنداق تەسىرات پەيدا قىلىدۇ. ھاياتىي كۈچ بېغىشلىغاندەك، جانلىنىش پەيدا قىلغاندەك تەسىرات بېرىدۇ. ئۇنىڭ ماھىيىتى بولسا، سەل كېيىنرەك ئاشكارا بولىدۇ...

دەسلەپكى تەسىرات تۈپەيلى، شائىرغا ئارقىمۇئارقا قان سىلىندى. سىلىنغان قانىنىڭ مىقدارى 4L غا يەتتى. يەنە تېخى بىر ئامپۇلى 400 يۈەنلىك قىممەت باھالىق «بەيدەنبەي» ئوكۇلدىن 10 ئامپۇل سىلىندى. سىلىنغان غەيرىي ئۆز تەبىئەتلىك قانىنىڭ ياتلىشىۋاتقانلىقى، چەتكە قېقىۋاتقانلىقى، ئىچىدىن بۇزۇلۇۋاتقانلىقى سەل كېيىنرەك ئاشكارا بولدى. ئون كۈنلەردىن كېيىن شائىر نۇر مۇھەممەت توختىغا: «قان سالدۇرمىسام بوپتىكەن، يات قانىنى قېنىمغا ئارىلاشتۇرمىسام بوپتىكەن» دېدى. بۇ گەپ يات قانىنىڭ شائىر بەدىنىدە يامان تەسىرلەرنى پەيدا قىلغانلىقىغا قارىتا ئېيتىلغان بولۇشى مۇمكىن. دىنىي ئېتىقاد نۇقتىسىدىن ئېيتىلغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئومۇمىيەتتىن ئالغاندىمۇ، يات قانىنىڭ ئارىلىشىشى ئەسلى ۋۇجۇد - ئۆز مۇكەممەللىكىگە ئىگە ۋۇجۇدنى نابۇت قىلماي قالمايدۇ. بۇ نۇقتا سىياسىي - تەشكىلىي ۋۇجۇد، مىللىي-ئېتنىك ۋۇجۇد، دىنىي -ئەقىدە ۋۇجۇد ئۇچۇنمۇ ئوخشاش. «قۇم ئارىلاشتۇرۇش»، «تروىيان ئېتى»، «مىخ قېقىش»، «جاسۇس كىرگۈزۈش» قاتارلىق تاكتىكا تېرمىنلىرى سىياسىي، تەشكىلىي ۋۇجۇد ئۈچۈن ئەشۇ يات قانغا قارىتىلغان. «مەزھەپ»، «سۇلۇك» تېرمىنلىرى بولسا دىنىي ۋۇجۇدقا، «قەبىلە»، «ئۇرۇق»، «يۇرت»، «ئايماق» تېرمىنلىرى بولسا مىللىي - ئېتنىك ۋۇجۇدقا نىسبەتەن يات قانىنىڭ ئارىلىشىش بىشارىتىدۇر. قانداقلا بولمىسۇن ئۇ ئىچىدىن بۇزۇلۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. ئىچىدىن بۇزۇلغان نەرسە ئاسان نابۇت بولىدۇ...

گەرچە مەرھۇم ئۆمەرجان ئىسمائىلنىڭ «قىيىن كېسەللىكلەرنى داۋالاش توغرىسىدا» دېگەن كىتابىدا: «راك كېسەللىكى بىلەن ئاغرىغانلارغا قان سىلىشقا بولمايدۇ» دەپ كۆرسىتىلگەن بولسىمۇ، بىز بۇ يەردە

شائىرغا قان سېلىشنى تەۋسىيە قىلغانلارنى ئەيىپلىمەكچى ئەمەسمىز. ئۇلاردىكى ياخشى نىيەتنى ـ شائىر ماغدۇرىغا كەپقالارمىكىن، كېسەلگە قارشى كۇچى ئاشارمىكىن، دېگەن ئارزۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. ئەمما سېلىنغان ئەشۇ يات قاننىڭ ئونۇمى ئەكسىچە بولدى. قان سېلىشتىن كېيىن شائىر بىراقلا ئاجىزلاپ كەتتى، ئاغرىق ئازابى قايتا كۇچەيدى.

9ـ ئاۋغۇست سەھەردە، شائىرنى قان سالدۇرۇش ئۈچۈن دوختۇرخانىغا ئېلىپ مېڭىش ئالدىدا ، دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى ئىسمائىل ئەھمەت ئۇرۇمچىدىن تېلېفون بېرىپ شائىردىن هال سورىدى. شائىر بىلەن پاراڭلاشتى. دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى ئالدىراش بولۇشىغا قارىماي شائىرنىڭ يېقىندا تۇزۇلگەن تولۇق ئەسەرلەر توپلىمىنى تەپسىلىي كۆرۈپ چىققانىدى. 6ـ كىتابتىكى ماقالىلاردا تىلغا ئېلىنغان : شائىر تېيىپجان ئېلىيېف بىلەن شائىر روزى سايىتنى سېلىشتۇرۇپ ئېيتىلغان بەزى مۇھاكىمىلەرگە قارىتا دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارىنىڭ قاراشلىرى باشقىچىرەك ئىدى. شۇلار هەققىدە پاراڭلاشتى. شائىرنىڭ دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى بىلەن يەنمۇ ئۇزۇن مۇھاكىمە ئېلىپ بارغىدەك ماغدۇرى يوق ئىدى. بۇ مەسىلە توغرىسىدا تۆت كۈندىن كېيىن نۆر مۇھەممەت توختى دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارىنىڭ پىكرىنى تەپسىلىي ئاڭلىدى ۋە ئەشۇ مۇھاكىمىلەرنى تۇزىتىپ بېرىشكە ۋەدە بەردى.

17ـ ، 18ـ ئاۋغۇستلاردا، «11ـ قېتىملىق خانتەڭـ ري ئەدەبىيات مۇكاپاتى» نى تارقىتىش يىغىنىغا تەكلىپ قىلىنغان يازغۇچى ـ شائىرلار ئارقىمۇئارقا خوتەنگە يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ مەقسىتى خوتەننى كۆرۈش، يىغىنغا قاتنىشىشلا ئەمەس ئىدى. هەممىسىنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن يەنە بىر ئويى كېسەل شائىرنى يوقلاش، ئۇنىڭ بىلەن دىدارلىشىۋېلىش ئىدى. ئالدىن كەلگەنلەر شائىرنى يوقلاشنى باشلىۋەتكەن، يېڭى يولغا چىققانلار بولسا، «نەگە؟» دېگەن سوئالغا: « خوتەنگە ـ روزى سايىتنى يوقلىغىلى ماڭدۇق» دەپ جاۋاب بېرىشەتتى.

18ـ ئاۋغۇست ئەتىگەندە خوتەننىڭ ئۇرۇمچىدىكى ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ قورۇسىغا 30دەك شائىر ـ يازغۇچى جەم بولدى. ئۇلار سورىغانلارغا يۇقىرىقىدەك جاۋاب بەردى. ئىش بېجىرىش ئورنىدىكىلەر هەربىرىگە كەلدى. شۇنچە كۆپ ئادەم خوتەننىڭ شۆھرىتى، خوتەننىڭ ئوبرازىغا ۋەكىللىك قىلغۇچى شائىر روزى سايىتنى يوقلاپ كېتىۋاتسا، ئۇلار قانداقچە هەربىرىگە كەلمىسۇن! ؟ ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ قورۇسىدا خوتەنلىكلەر هەربىرىگە كەلدى. ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى يالقۇن بىلەن خوتەن 7ـ تىرانسپورت شىركىتىنىڭ ماشىنا بەلگۈلىگۈچىسى ئەخەت باش قوشۇپ ئەڭ ياخشى ئاپتوبۇسنى بەلگىلىدى. بېيلەت باھاسىنى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈردى. قاشتېشى سودىسى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ياش تىجارەتچى ئېلى هاجىم يازغۇچى ـ شائىرلارنىڭ سەپەر جەريانىدا ئۇسساپ قالماسلىقى ئۈچۈن تۆت يەشىك ئېسىل ئىچىملىك سۇغا قىلدى. ئۇ يەنە شوپۇر ئۇستامنىڭ قولىغا 500يۈەن پۇل تۇتقۇزۇپ ، سەپەر جەريانىدا يازغۇچى-شائىرلارغا ئەڭ مەززىلىك تاماقلارنى ئېلىپ بېرىشنى، ئۇلارنى مېهماندەك كۈتۈپ خوتەنگە يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپىلىدى. . .

مۇشۇلارنىڭ هەممىسى روزى سايىت ئۈچۈن قىلىنىۋاتقان ئىشلار ئىدى. خوتەنلىكلەر ئۆزلىرىنىڭ قەدىناس شائىرىنى يوقلاپ كېتىۋاتقانلارغا ئەنە شۇنداق هۆرمەت كۆرسىتىۋاتاتتى.

19ـ ئاۋغۇست چۈشتە خوتەنگە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن كەلگەن دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى ئىسمائىل ئەھمەت ۋە هەمراهلىرى شائىر روزى سايىتنى يوقلاپ باردى. ئۇنىڭ ئايروپىلاندىن چۈشۈپ، دەم ئالمايلا شائىرنى يوقلاپ بېرىشى خۇددى خوتەنگە ئاتايىن شائىرنى يوقلاپ كەلگەندەك تەسىرات قالدۇردى. شائىر دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارىغا كۆڭلىنى بەك يېقىن تۇتاتتى. دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارىمۇ شۇنداق ئىدى. قەدىناسلار مۇڭداشتى، سىرداشتى. شائىرنىڭ كېسەللىك ئازابىدىن شىكەستە يەتكەن كۆڭلى تەسكىن تېپىپ قالدى. دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى بىلەن بولغان ئۇزاق يىللىق يېقىنچىلىقلىرىنى ئەسلىدى. 1980ـ يىلدا، يىراق قاراڭغۇ تاغدا سۇرگۈن هېسابىدە ئىشلەۋاتقان شائىرنىڭ«يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىراتىغا يۆتكىلىپ كېلىشىگىمۇ مۇشۇ دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى سەۋەب بولغانىدى. ئۇ چاغدا تېخى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسلىكىنى ئۆتەۋاتقان ئىسمائىل ئەھمەت شائىرنى تونۇمايتتى. شېئىرلىرىنى ئوقۇغان، لېكىن ئۆزىنى كۆرمىگەنىدى. بىر قېتىم خوتەنده خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاۋېتىپ، ئىختىساسلىقلارنىڭ كەملىكى تىلغا ئېلىنغاندا: «سىلەردە روزى سايىت دەيدىغان بىرسى بولىدىغان، ئۇ نەدە؟ » دەپ سوراپ قويدى. شائىرنىڭ تاغدا ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ: «ئىختىساس ئىگىسى دېگەن شۇ ئەمەسمۇ، نېمىشقا ئۇنى يۆتكەپ كېلىپ ئىشلەتمەيسىلەر» دەپ تەنبىھ بەردى. شائىر مانا شۇ گەپ بىلەن، مىڭ ئېيتىشىپمۇ يۆتكىلەلمىگەن قاراڭغۇ تاغدىن شەھەرگە يۆتكىلىۋالغانىدى. ئۇلار 1982ـ يىلى تونۇشتى. تونۇشۇپلا چاقچاقلىشىپ كەتتى. كېيىنچە دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى شائىرنىڭ تېخى ئىچكى جۇڭگوغا ئۆتۈپ باقمىغانلىقىنى ئاڭلاپ: «تېخىچە قىزكەنسىلەرغۇ» دەپ چاقچاق قىلدى ۋە شۇيىلى ئۇيۇشتۇرۇلغان ئازسانلىق مىللەتلەر ۋەكىللىرىنى دۆلەت بايرىمىغا قاتناشقۇچى، ئىچكى ئۆلكىلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش ئۆمىكىگە ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ قاتناشتۇردى. شائىر دېڭىز بويلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولدى. دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى هەر قېتىم خوتەنگە كەلسە، شائىر بىلەن كۆرۈشمەي قالمايتتى.

شائىر ئېرىشكەن كۆپلىگەن ئىلتىپاتلار دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. تېخى ئۆتكەن يىلى كۈزدىمۇ خوتەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلار كۆرگەزمە زالىدا ئۇچۇن پۇل ھەل قىلىشقا بارغان شائىرنى دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى بېيجىڭدىن قۇرۇق قول قايتۇرمىغانىدى. . .

شائىر دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارىنى كۆرۈپ: ئۆزىنىڭمۇ ئەتە ئېچىلىدىغان «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتىنى تارقىتىش يىغىنى» غا قاتنىشىش ئارزۇسىدا ئىكەنلىكىنى ئىپادىلىدى. كومىسسار بولسا، شائىرنىڭ بەكلا ئاجىزلاپ كەتكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، 20-ئاۋغۇستتىكى ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشماسلىق، كېيىنكى گۈرۈپپا مۇزاكىرىسىگە ئىشتىراك ئېتىپ، كۆپچىلىك بىلەن دىدارلىشىش مەسلىھەتىنى بەردى. شۇنداق قىلمىسا بولمايتتى، شائىر ئىككى-ئۈچ سائەت داۋام قىلىدىغان ئېچىلىش مۇراسىمىدا ئولتۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمەيتتى.

19-ئاۋغۇست چۈشتىن كېيىن ۋە كەچتە، تەڭرىتاغنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىدىكى ھەرقايسى ۋىلايەت - ئوبلاستلاردىن كەلگەن شائىر-يازغۇچىلار توپ-توپ بولۇپ شائىرنى يوقلاپ چىقىشتى. شائىردىن مېڭىلاپ قېتىم ئەھۋال سوراشلار، شائىرغا مېڭىلاپ قېتىم سالامەتلىك تىلەشلەر بولۇپ ئۆتتى. يىراق يۇرتلارنىڭ سالاملىرى يەتكۈزۈلدى. شائىر بېشىنى ئىغاڭشىتاتتى، چېھرىدە سۈس كۈلكە جىلۋە قىلغاندەك بولاتتى. ئەھۋالى بوش، ماغدۇرى يوق ئىدى. ئۇ، مېھمانلار بىلەن ئېچىلىپ-يېيىلىپ سۆزلىشەلمىدى. ئەھۋالىنى بايان قىلىپ بېرەلمىدى. پەقەت ئۇچ تەرەپكە قويۇلغان پەر ياستۇقلارغا يۆلىنىپ قانداقتۇر بىر مەنۇنىيەت، رازىلىق ۋە قىزىقىش بىلەن قاراپ تۇراتتى. . .

21-ئاۋغۇست ئەتىگەندە يىغىن كۈنتەرتىپىگە ئاساسەن «خوتەن مېھمانخانىسى» نىڭ 2-قەۋەت يىغىن زالىدا «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تەنقىدچىلىك» دېگەن تېمىدا مۇھاكىمە باشلاندى. تۇنجى بولۇپ داڭلىق رەسسام، پروفېسسور، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى غازى ئەھمەت سۆز ئالدى. لېكىن ئۇنىڭ سۆزى ئۇزۇن داۋام قىلمىدى، پروفېسسورنىڭ ئۆتكۈر كۆزى يىغىن مەيدانىنىڭ كەينى تەرىپىگە تىكىلدى ۋە سۆزى ئۇزۇلۇپ قالدى. بارلىق يىغىن ئىشتىراكچىلىرى - شائىر ۋە يازغۇچىلار خۇددى كوماندا ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئەسكەرلەردەك ئارقىغا بۇرۇلۇشتى. ئارقا تەرەپتىكى ئىشىكتىن خانىمى، كىچىك قىزى ۋە تېۋىپ ئاببەكرى راخمان يۆلىگەن شائىر كىرىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يارىيار ھارۇنسىنى قۇياش تامان سۆرەپ كېتىۋاتقان شائىر - يازغۇچى دوستلىرىنى يوقلاپ چىققانىدى. ياداپ، بىر تەرەپ-بىر ئۇستىخان بوپكەتكەن شائىرغا كاستيۇم-بۇرۇلكىسى چوڭ كەپقالغانىدى. ئەنجان دوپپىسى چېھرىنى بەكلا كىچىك كۆرسىتىپ قويغانىدى. ئۇ يېقىنلاپ كېلىپ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ: «سالام، ھەممىلىرىگە سالام!» دېدى. ئاۋازى پەس، جانسىز ئىدى، شۇنداقتىمۇ ھەممە كىشى ئاڭلىدى. زال ئىچىدە گۈلدىراس چاۋاك ئاۋازى ياڭرىدى، چاۋاك شائىرنى قارشى ئېلىش ئۇچۇنمۇ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇشۇ كۆپ ھوسۇللۇق سەركىسىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئۇچۇنمۇ چېلىنغانىدى. ئۇ، ئالدىنقى قاتارغا ئۆتكۈزۈلدى. شائىر كەينىگە بۇرۇلۇپ يىغىن ئەھلىگە يەنە بىر قېتىم سالام قىلدى.

كېيىنكى 20يىلدا شائىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كۆپلىگەن يىغىنلىرىغا ئىشتىراك ئەتكەن، مۇشۇ سورۇنغا جەم بولغانلارنىڭ كۆپلىرى بىلەن تونۇشاتتى. ئۇلار بىلەن سىرداشقان، پىكىرلەشكەندى. ھازىرمۇ ئۇ، ئەشۇ دوستلىرىنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلاشنى خالايتتى.

ئەمما پروفېسسورنىڭ سۆزى قايتا باشلىنىپ يەنە ئۇزۇن داۋام قىلالمىدى، ئۇزۇلۇپ قالدى. دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى ئىسمائىل ئەھمەت يىغىن ئەھلىنى يوقلاپ كىرىپ كەلدى. ئۇ، ئۇدۇل روزى سايىتىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. شائىرغا يېڭىلا نەشىردىن چىققان «روزى سايىت شېئىرلىرى» نىڭ 1-، 2-تومىنى تەقدىم قىلدى. زالدا يەنە گۈلدۇراس چاۋاك ئاۋازى ياڭرىدى. ئېيتىشلىرىچە، شائىر كېسەل تېگىپ يېتىپ قالغاندىن كېيىن رەتلەنگەن شائىر ئەسەرلىرىنىڭ تولۇق توپلىمىدىكى بۇ ئىككى كىتابنى بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ ئۇرۇمچى ئىش بېجىرىش ئورنىدىكى ياقۇپ مۇھەممەتروزى بىلەن ساۋۇت سالاھىددىن كېچە-كۈندۈز ئىشلەپ، يىغىنغا ئۇلگۈرتۇپ باسمىدىن چىقىرىپتۇ. تۇنۇگۈنكى ئايروپىلان بىلەن دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارىغا ئەۋەتىپ بېرىپتۇ. مانا ئەمدى شائىرنىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈزۈلۈشى ئىكەن. . .

شائىر بىلەن دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى نېمىلەرنىدۇر دەپ قۇچاقلاشتى. ئارقىدىن شائىر قىسقا سۆز قىلدى. يىغىن ئىشتىراكچىلىرى بىلەن دىدارلاشقانلىقىدىن خۇشھال ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ، بۇندىن 15يىل ئىلگىرى خوتەندە ئېچىلغان ئەدەبىيات مۇھاكىمە يىغىنىغا ئىشتىراك ئەتكەن، لېكىن ئارىدا ئاخىرەت سەپىرىگە كېتىپ قالغان مەرھۇملارنى ئەسكە ئالدى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن ھەسرەت بۇرۇلۇشتى. ھەقىقەتەنمۇ مۇشۇ 15يىل جەريانىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بىر تالاي سەرخىللىرى بىمەھەل كېتىپ قالغانىدى. 15يىل بۇرۇن خوتەن ئەدەبىيات مۇھاكىمە يىغىنىغا ئىشتىراك ئەتكەنلەرنى تىزغاندىمۇ زۇنۇن قادىرىي، تۇردى سامساق، ئەلقەم ئەختەم، قاھار جىلىل، زوردۇن سابىر، جاپپار ئەمەت، قەيۇم تۇردىلار كېتىپ قالغانىدى. شائىر كېيىنكى 50يىلدا ئاخىرەت سەپىرىگە كېتىپ قالغان 50نەپەر يازغۇچى-شائىر، ئەدەبىياتشۇناس ھەققىدە «روھلار بىلەن

پىچىرلىشىش» سەرلەۋھىللىك ئۇزۇن شېئىر يازغانىدى. شائىر ئۇلارنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى. مانا ھازىر قىسقا سۆزىدىمۇ ئۇلارنى ئەسلەۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئەسلىشىگە چوڭقۇر سېغىنىشمۇ، ئەشۇلارنىڭ كېتىپ قېلىشىدىن ئالغان تەسىراتىمۇ، دەرد-ھەسرىتىمۇ مۇجەسسەملەنگەنىدى. ئۇ خۇددى: « سىلەر كېتىپ قالدىڭلار، ئەمدى نۆۋەت ماڭا كەلدى» دەۋاتقاندەك قىلاتتى. شائىر ئاخىرىدا دوستلىرىنى تىرىشىپ يېزىشقا، ئېسىل ئەسەرلەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشقا ئۇندىدى. . .

ئەشۇنىڭدىن كېيىن يىغىن رىياسەتچىسى ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەت بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئابلىمىت سادىقنىڭ تەكلىپ قىلىشى بىلەن «قەشقەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى، شائىر تۇرسۇن نىياز روزى سايىتقا بېغىشلانغان شېئىرىنى دېكلاماتسىيە قىلدى. شېئىر قەشقەردىن خوتەنگە كەلگۈچە يول ئۈستىدە يېزىلغان، بۇ شۆھرەتلىك خەلق كۈيچىسىگە بولغان ھۆرمەت-ئىز-زەتتىن سۇغۇرۇلغانىدى:

. . .

«ئىنسانغا ھايات ئەلا، ھاياتتىنمۇ ۋەتەن ئەلا،
كېسەل رەنجىگە ئەل -يۇرتنىڭ دۇئاسىدەك شىپا بولماس.
بىلگىن شۇ مىنۇتلاردىن، غۇبارسىز پاك تىلەكلەردىن،
ئاۋامنىڭ كۆڭلى چۈشكەنگە ئەجەل ھەرگىز راۋا بولماس.»

. . .

شېئىر بىر بۈيۈك ئىنسانىنىڭ - خەلق سۆيگەن شائىرنىڭ ئەبەدىيلىكى، نامىنىڭ مەڭگۈ ئۆچمەيدىغانلىقى ھەققىدە باراتتى. تۇرسۇن نىيازدىن كېيىن ياش شائىر مۇھەممەت كامال (خۇشخۇي) تەكلىپسىزلا سەھنىگە چىقىپ روزى سايىتقا بېغىشلانغان شېئىرىنى ئوقۇدى. غەزەل: « ئۆز غېمىڭنى كەم يېدىڭ» دېگەن رادىئو بىلەن داۋام قىلاتتى. ئەشۇ رادىئو شائىر روزى سايىتنىڭ ئۆمۈر مەنزىللىرىنى سۆرەتلەپ بېرىشكە يېتەرلىكتەك قىلاتتى. ئالدىنقى بىر قەرنەلىك ھاياتىنىڭ زامان تاسقاقلىرىدا، تىرىكلىك غەملىرىنىڭ كۆيدۈرگۈچى ئوچاقلىرىدا، ئاچ-يالىڭاچلىق ۋە يەكلەش-چەتكە قېقىشلارنىڭ سىلكىش-دۇشكەلەشلىرى ئىچىدە ئۆتكۈزگەن يېتىم ئوغۇل كېيىنكى 22 يىللىق ھاياتىنى ئەل غەملىرىنى كۆيلەشكە بېغىشلىغان، ئەل بىلەن ھەمنەپەس، ھەمتەقدىر، ھەمپىكىر، ھەمدەرد بولۇپ ياشىغان، ئۆز غېمىنى كەم يېگەنىدى. . .

دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى بۈگۈن ئۇرۇمچىگە قايتمىدىغان بولغاچقا، يىغىن قاتناشچىلىرى بىلەن خوشلاشتى. خەلق شائىرنىڭ ئاجىزلاشقان تېنى سۆھبەت سورۇنىدا ئۇزاق ئولتۇرۇشقا ئىمكان بەرمەيتتى. ئۇلار يىغىن مەيدانىدىن ئايرىلدى.

سىرتتا، يىغىن مەيدانىدىن بىر-ئىككىلەپ سۈغۇرۇلۇپ چىقان قەدىناسلار شائىرنىڭ ئەتراپىغا ئولاشقانىدى. ئارقىدىنلا يىغىن قىسقا دەم ئېلىپ، ھەممە كىشى سىرتقا چىقتى. «خوتەن مېھمانخانىسى» نىڭ گۈلزارلىق ھويلىسىدا كېپىنەكلەر ئۇچىشاتتى، ھەممە شائىرنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانە ئىدى. سۆرەتكە چۈشۈشلەر باشلىنىپ كەتتى. كوللېكتىپ سۆرەتلەر، ئايرىم سۆرەتلەر تارتىلدى. فوتو ئاپپاراتلارنىڭ چىراغلىرى ۋالىلداپ نۇر چاقاتتى. ئەشۇ چاقماق كەبىي يېنىپ ئۆتكەن يارقىن نۇرى بىلەن دوستلۇقنىڭ، ئىززەت - ھۆرمەتنىڭ، ئېزگۈ تىلەك ۋە ئارزۇلارنىڭ مەڭگۈلۈك خاتىرىسىنى ئەبەدىي يورۇتماقچى بولاتتى. شائىر دوستلار ئارىسىدا، فوتوئاپپاراتلارنىڭ كۆزىدە تۇرۇپ ھېرىپ كەتتى. ئۇ، چاقلىق مېيىپلار ھارۋىسىغا ئولتۇرغۇزۇلدى. دوستلار ئەتراپىدا، فوتوئاپپاراتلار يەنىلا ئۇنىڭغا ئۇدۇللانغانىدى. شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ مۇخبىر-ئوپېراتورلىرى مۇختار بۇغرا بىلەن ئەنۋەر ئابلىمىت توختىماي سىنئالغۇغا ئېلىپ تۇردى. ئۇلار ئۇچۇن بۇيەردە دوستلۇق ھەققىدە، مېھىر-مۇھەببەت ھەققىدە، شائىرغا بولغان چەكسىز ئىززەت-ھۆرمەت ھەققىدە مەخسۇس فىلىم ئىشلەشكە يېتەرلىك ماتېرىيال تېپىلاتتى. . .

ئىززەت-ھۆرمەت ۋايىغا يېتىۋاتاتتى. ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئەزىزىي قاتارلىقلار «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى تەھرىراتىغا ۋاكالىتەن كىچىككىنە ئەنجۇمەن ئۇيۇشتۇرۇپ شائىرغا تون ياپتى، دوپپا كىيگۈزدى ۋە بېلىگە شايى بەلباغ باغلاپ، خەنجەر ئاستى. شائىر خۇددى مۇقەددەس جەڭدىن قايتقان غازىدەك ھۆرمەتلەندى. ئۆزىمۇ كۆپرەك شۇنىڭغا ئوخشايتتى. ئاقسۇدىن كەلگەن مەرپەتپەرۋەر يىگىت مامۇتجان داۋۇت («يېڭى ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى گۈلزارى مۇكاپاتى» ئۇچۇن مەبلەغ چىقارغۇچى) شائىرنىڭ قولىنى ھۆرمەت بىلەن قىسىپ، «گۈلزار مۇكاپاتى» نىڭ باھالىنىپ ئۇلگۈرمىگەنلىكىگە ئەپسۇس ئېيتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ يەنىلا ھۆرمىتىنى شائىرنى «تۇلپارغا مىندۇرۇش » بىلەن ئىپادىلىدى. ئاجىزلاپ كەتكەن شائىرنىڭ چىنتۆمۈر باتۇرغا ئوخشاش ئارغامچاق ئۇستىدە ئولتۇرغۇچىلىك ماغدۇرى يوق ئىدى. تۇلپار سېتىۋالىدىغان ئاقچا قوللىرىغا تۇتقۇزۇلدى. ھۆرمەت-ئىززەت سۆزلىرى تاغ سۈيىدەك شىلدىرلاپ ئاقاتتى. كۆزلەردىن ھۆرمەت ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى. قوش قوللار شائىرنىڭ ئورۇقلاپ كەتكەن قوللىرىنى چىڭ سىقتى. . . مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى رەسمىي سورۇندا قىلىنىشى كېرەك بولغان ئىشلار ئىدى. ئەپسۇسكى، يىغىنىڭ دەرىجىسى بىلەن شائىرنىڭ دەرىجىسى ماس كەلمەي قالغانىدى. ھازىرغىچە «بۆلۈم دەرىجىلىك» مەرتىۋىگىمۇ ئېرىشەلمىگەن شائىرغا ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت دەرىجىلىك يىغىندا قانداقمۇ تون كىيگۈزگىلى بولسۇن! ؟ ئىززەت - ھۆرمەتمۇ دەرىجە-مەرتىۋىگە قاراپ بولۇشى كېرەك. ئىززەت - ھۆرمەتنىڭمۇ دەرىجە-مەرتىۋە تەرتىپى بولىدۇ. . .

ئەمما ئىختىيارىي ئۇيۇشتۇرۇلغان كىچىك سورۇن دوستلارنىڭ شائىرغا بولغان مېھرىنى، دوستلۇقىنى، ھۆرمىتىنى قىلچىمۇ

سۇسلاشتۇرالمىدى. كىشىلەر يۇكسەك ۋە قىزغىن ھېس - تۇيغۇلىرىنى كىچىك سورۇندىمۇ تولۇق ئىپادىلەۋاتاتتى. ئۇنى ھەرقانداق يەردە ئىپادىلىگىلى بولاتتى. ھەقىقەت ئىجازەتسىز سايا‌ھەت قىلغاندەك كىشىلەرنىڭ ھېس-تۇيغۇلىرىمۇ چەكلىمىگە ئانچە بويسۇنۇپ كەتمەيتتى. شۇ كۈنى تاكى چۈشكىچە، ھېرىپ كەتكەن شائىر ئۆيگە قايتقىچە يىغىن قايتا ئېچىلالمىدى. باشقۇرغۇچىلارنىڭ يىغىن مەيدانىغا كىرىشكە سۈيلەشلىرىمۇ ئۇنۇم بەرمىدى. ھەممە شائىرنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانە ئىدى، ھەممە شائىرنىڭ يېنىدا ئۇزاقراق تۇرۇۋېلىشنى خالايتتى.

24-ئاۋغۇست، «11-قېتىملىق خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» نى تارقىتىش ۋە «8-قېتىملىق ئۇيغۇر يېڭى زامان ئەدەبىياتى مۇھاكىمە يىغىنى» نى خۇشھال ۋە مەمنۇنىيەت بىلەن ئاياغلاشتۇرغان شائىر-يازغۇچىلار قايتىشقا تەرەددۇتلەندى. ئۇلارنىڭ قايتىش ئالدىدىكى بىرىنچى ئىشى شائىر بىلەن خوشلىشىش ئىدى. شۇ كۈنى شائىرنىڭ ھويلىسىدىن مېھمانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. خوشلىشىش ئۇچۇن كەلگەنلەر تۇتۇپ قېلىندى. شائىر: «ياق، بۇگۇن ئەمەس، ئەتە مېڭىڭلار، كەچتە بىر پىيالە چىيىم بار، داخىل بولۇڭلار» دەيتتى. شائىر بەكمۇ مېھماندوست ئىدى. كېيىنكى 20 نەچچە يىلدا خوتەنگە قەدەم تەشرىپ قىلغان شائىر-يازغۇچىلارغا كۆپ ئاللاردا بىر ئۆزىلا ساھىبخان بوپكەلگەندى. خوتەنگە ھەدەم تەشرىپ قىلغانلار ئالدى بىلەن ئۇنى ئىزدەيتتى. خوتەنگە بىرەر شائىر-يازغۇچىنىڭ ئەپقالغانلىقىنى ئاڭلىسا، شائىر شۇ ھامان ئۇنى ئىزدەپ تاپاتتى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ سەركەردىلىرىدىن ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر، تېيىپجان ئېلىيېۋ، زوردۇن سابىرلار ئۇنىڭ ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلغان، 1985-يىلدىكى خوتەن ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇھاكىمە يىغىنىغا كەلگەن زۇنۇن قادىرىي، تۇردى سامساق، ئەلقەم ئەختەم... لەرنى ئايرىم داستىخان راسلاپ ئۆيىگە باشلاپ چىققان. يەنە كىملەرنى سانايمىز، ساناپ تۇگەتكىلى بولارمۇ؟ ئۇ، يازغۇچى-شائىرلارنى چوڭ-كىچىك، داڭلىق - ئادەتتىكى دەپ ئايرىمايتتى، ھەممىسىنىڭ ئوخشاشلا ھۆرمىتىنى قىلاتتى.

مۇشۇ قېتىم، شائىر كېسەل تېگىپ يېتىپ قالغاندىن كېيىنمۇ ئەشۇشائىر-يازغۇچى دوستلىرى بىلەن دىدارلىشىشنى، ھەمداستىخان بولۇشنى كۆپ قېتىم ئارزۇ قىلغانىدى. «بىرماشىنا سېتىۋالساق، يۇرت ئارىلاپ دوستلارنى يوقلىساق، - دېگەن ئۇ، - قاغىلىقتا توختاپپوسكام، يەكەنلەردىكى دوستلارنى چاقىرىپ بىر قېتىم چاي بەرسەك، قەشقەردە توختاپ يېڭىسار - ئاتۇشتىكى دوستلارنى چاقىرىپ يەنە بىر قېتىم چاي بەرسەك... » ئۇنىڭ ئاقسۇدا، كورلىدا، تۇرپاندا، ئۇرۇمچىدە دوستلار بىلەن جەم بولغۇسى، ئۇلارغا چاي بېرىپ رازىلىق ئالغۇسى بار ئىدى، لېكىن يىراقلارغا سەپەر قىلغۇدەك ھالى يوق ئىدى. مانا، دوستلار ئىشەك ئالدىغا كەپتۇ، ئۇلارغا چاي بېرىپ رازىلىق ئېلىش پۇرسىتى شائىرنىڭ ئالدىدا تۇرۇپتۇ. شائىر بۇنداق پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋەتسۇنمۇ؟ رېستۇراندا ئۆزى ھەمراھ بولۇپ ئولتۇرالمىسا، خانىمى ھەمراھ بولىدۇ، دوستلىرى ھەمراھ بولىدۇ. ياق، ئۇلارنى بۇنداق كەتكۈزۈۋەتمەسلىك كېرەك. مېھمانلار بىمار شائىرنى جۇۋۇتۇشنى خالىمايتتى. شائىرنىڭ بولسا ئۇلارنى قۇرۇقلا ئۇزىتىپ قويغۇسى كەلمەيتتى. تالاش-تارتىش بولدى. ئېزگۇ نىيەت ئېزگۇ تەكەللۇپ تىركەشتى. قايسىسى يەڭمەسۇن، يەنىلا دوستلۇقنى ئەۋجىگە كۆتۇردى.

شائىر ئىجازەتتىن بۇرۇنلا خانىمىنى بۇيرۇتۇپ، خوتەندىكى داڭلىق رېستۇران - «ئىشچىلار تېخنىكا مەكتىپى رېستۇرانى» غا تېلېفون بەرگۈزۈپ، زىياپەت شەرەلىرىنى زاكاز قىلدى. مېھمانلار «خوتەن مېھمانخانىسى» دىن ئايرىلىدىغان بولغاچقا، شائىر يەنە يېقىن ئاغىنىنىسى، خوتەن ۋىلايەتلىك يولۇچىلار باش بىكىتىنىڭ باشلىقى ئوبۇل ھاشىمغا تېلېفون بېرىپ «باش بېكەت مېھمانخانىسى» دىن ياتاق ئورۇنلاشتۇرۇدى. ئەمدى مېھمانلارنىڭ بىمار شائىرنىڭ رايىغا باقماقتىن ئۆزگە ئىلاجى يوق ئىدى. شائىرنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇش ئۇچۇن شۇنداق قىلمايمۇ بولمايتتى. مېھمانلار تۇتۇپ قېلىندى. ئەمما شۇ كۈنى كەچتە شائىر بۇيرۇنقان زىياپەت شەرەلىرى بوش قالدى. بىرنەچچەيلەنلا كەلدى، كۆپلىرى شائىرنى جۇۋۇتۇشنى، چىقىمدار قىلىشنى خالىمىغانىدى...

24-ئاۋغۇستتىكى ئىشتىن يەنە بىرنى سۆزلەپ ئۆتۇش كېرەك: شائىر «تارىم» (« شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى») ژۇرنىلىنىڭ نەشر قىلىنغاندىن تارتىپ تاكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا توختاپ قالغانغا قەدەر بولغان ھەممە سانلىرىنى ساقلاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنى ئەينى يىللاردا ئەمەس، بەلكى خېلىلا كېيىن نەدىندۇر بىر يەردىن قولغا چۈشۈرگەنىدى. شۇلارنى خوشلاشقىلى كىرگەن غازى ئەھمەت ئەپەندىم ئارقىلىق شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئارخىپخانىسىغا تەقدىم قىلدى. ئۇ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدىمۇ ئەدەبىياتىمىزغا كۆڭۈل بۆلۈشنى ئۇنتۇمىغانىدى. بۇ يەردە شائىرنىڭ كېسەل تەگكەن دەسلەپكى كۈنلەردە، ئۆزى ۋە دوستلىرى پۇل ئىئانە قىلىپ ئۆز نامىدا ئەدەبىيات فوندى قۇرۇش توغرىسىدىكى ۋەسىيىتىنى ئەسكە ئېلىش كېرەك. ئۇ ئىش تەستىقلانماي قالغانىدى. تەستىقلانغان بولسا، ئۇنىڭ ئۆمۈرلۈك ئارزۇسى ئىشقا ئاشقان بولاتتى. ئەگەر ياخشى ئەسەرلەرگە ئىلھام بېرىلسە نەقەدەر ياخشى بولاتتى-ھە!

28-ئاۋغۇستقىچە بولغان ئارىلىقتا يىغىندىن تارقىغان شائىر-يازغۇچىلار ھەر كۈنى دېگۈدەك شائىر بىلەن خوشلىشىپ تۇردى. خوشلىشىش كۆپىنچە ۋىدالىشىشقا ئايلىنىپ كېتەتتى. «خۇداغا ئامانەت، خۇداغا ئامانەت، ئاللا شىپالىق بەرگەي! » دەيتتى دوستلار ئىسەدەپ تۇرۇپ. «خۇداغا ئامانەت، مەندىن

رازى بولۇڭلار، مەندىن رازى بولۇڭلار» دەيتتى شائىر تەكرارلاپ. نەپەسلەر بوغۇلاتتى، كۆزلەر ياشقا تولاتتى. ۋىدالىشىشنىڭ تۇڭمەن تېشىدەك ئېغىر ۋەزنى يۈرەكلەرنى بېسىپ، قىساتتى. بۇنداق ھالەتكە چىدىماق تەس ئىدى. ياش كەدىب ئابدۇلئەھەد ئابدۇرەشىد بەرقىي چىدىمىدى. ئۇ، ۋىدالىشىشنىڭ ئېغىر مىنۇتلىرىدىكى تەڭقىسلىقنى تولۇق تەسەۋۋۇر قىلغانىدى. ئۇ، شائىرنىڭ دوستى مەمتىمىن تۇردىغا: « مەن ۋىدالىشىشقا چىدىمايمەن، يۈرىكىم يېرىلىپ كېتىشى مۇمكىن، سالامىمنى، تىلەكلىرىمنى يەتكۈزۈپ قويۇڭ، مەن خوشلاشمايلا كېتىۋالاي. . . » دېدى بۇقۇلداپ تۇرۇپ. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتىدىن قۇربان مامۇت ۋە رەپىقىسى ئايىنىسا ياقۇپ، «شىنجاڭ مائارىپى» گېزىتىدىن يالقۇن روزى ۋە رەپىقىسى زەينەپ ئابدۇللاجان، پەرزەنتى كامال تۇركلەر خوشلاشقىلى كەلگەندە، شائىرنىڭ دىققىتى كۆپرەك ئۇ ئوبزورچىمىزنىڭ ئوغلى، ئۆسمۇر كامال تۇركتە بولدى. «ئەقلىي كۆچكە ئائىت 300 ھېكايە» ماۋزۇلۇق كىتابقا «دادىگىزدەك ئادەم بولۇڭ» دەپ بېغىشلىما يېزىپ ئۇنىڭغا تەقدىم قىلدى. بالىنىڭ ئاقۇش، سۈزۈك، بىغۇبار چىرايىغا يېنىش - يېنىشلاپ قارىدى. ئۇ، بارلىق ئارزۇ-ئارمانلىرىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىنى كەلگۈسىنىڭ ئاشۇ ئىگىسىگە تاپشۇرۇۋاتقاندەك قىلاتتى.

شائىرنىڭ ئەھۋالى ئېغىرلىشىپ كەتكەنىدى. بۇنى ئۆزىمۇ سېزەتتى. ئەشۇ 28-ئاۋغۇست كەچتە نۇرمۇھەممەت توختىغا: «يېنىمدىن كەتمەي تۇرۇڭلا، مېنىڭ ئىككى-ئۈچ كۈنلىكىملا قالدى» دېدى. شائىرنىڭ تامىقى كۆرۈنەرلىك ئازايغان، روھى خامۇش، كۆپ چاغلاردا كۆزىنى يۇمۇپ جىممىدە ياتاتتى. لەۋلىرى مىدىرلايتتى. ئۇنىڭ ئىچىدە مۇقەددەس ئايەتلەرنى تەكرارلاۋاتقانلىقىنى پەرەز قىلغىلى بولاتتى. . .

1-سېنتەبىر ، قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ جاڭگالئەسكى يېزىسىدىن يازغۇچى تۇراپ ئوبۇل (يېزا باشلىقى) ، يېزىلىق پارتكوم سېكرېتارى ئابلاجان قاتارلىق يېزا رەھبەرلىرى يوقلاپ كەلدى. ئۇلار ئەشۇ جاڭگالئەسكىنىڭ پاكىز تۇپرىقىدا لەنىتى خىمىيىۋى ئوغۇت چېچىلماي تېرىلغان يەرنىڭ بۇغدىيىدىن ئۇن تارتىپ ئالغاچ كەلگەنىدى. ئەشۇ ئۇندا شائىرغا ئاش ئېتىپ بېرىلدى، ئەمما شائىرنىڭ گېلىدىن ئۆتمىدى. . .

2-سېنتەبىر، خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىنىڭ پېشقەدەم مۇدىرى، خوتەننىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن 50 يىلغا يېقىن يۈرەك قېنىنى سەرىپ قىلغان پېشقەدەم مائارىپچى ئابدۇللا تۇرسۇن، ھازىرقى مەكتەپ مۇدىرى، شائىرنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ساۋاقدىشى ئابلەت قۇربان قاتارلىقلار يوقلاپ كەردى. كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتقان شائىر ئۇلار قايتىش ئالدىدا، يېڭى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەن ئوغلى مۇھەممەتجاننىڭ خىزمەت مەسىلىسى توغرىسىدىكى ئەندىشىسىنى تىلغاۋالدى. بالا ئوقۇش پۈتتۈرمەي تۇرۇپلا بىرىلدىن بېرى بېيجىڭدا «جۇڭگو ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى» دە ئىشلەۋاتاتتى . دىپلوم، ئەنگە ئالدۇرۇش قەغىزى بۇ يىل چىققانىدى. ئۇنىڭ شىتاتىغا ئېگە بولغىلى بىرەر ئورۇن بولسىلا، ئۇ يەنە، بېيجىڭدا ئىشلەۋېرىش ئارزۇسىدا ئىدى. شائىر مۇشۇ ئىشنى تىلغا ئالدى. سۆزىگە چاقچاق ئارىلاشقانىدى. ئىككى ساۋاقداش بۇرۇنمۇ دائىم نامرات يىللاردىكى نان توغرىسىدا چاقچاقلىشاتتى. ئەشۇ يىللىرى بىرى-بىرىنىڭ نېنىنى يەۋالغان ئەشۇ يىللىرى بىرى-بىرىنىڭ نېنىنى يەۋالغان بولاتتى. شائىر كېسىلى ئېغىرلاشقان ھالەتتىمۇ ئەشۇ چاقچاقلارنى ئۇنتۇمىغانىدى. چاقچاققا يۆلەپ ئوغلىنىڭ ئىشىنى تىلغا ئالدى. ساۋاقدىشى شائىرنىڭ ئوغلىغا ئىگىدارچىلىق قىلىشقا ۋەدە بەردى.

3-سېنتەبىر، خوتەندىكى يىغىنغا كەلگەن ئاخىرقى بىر مېھمان - «تارىم» ژۇرنىلى تەھرىراتىدىكى روزىمۇھەممەت جۇمە قايتىش ئالدىدا شائىر بىلەن خوشلاشقىلى كەلدى. شائىرنىڭ ئەھۋالى سەل ئوڭشىلىپ قالغانىدى. ئۇلار چىرايلىق پاراڭلاشتى، ئۇزاق يىللارنى ئەسكە ئېلىشتى. ئەشۇ ئوڭشىلىشنىڭ - ئېغىر ۋە ئۇزۇن يىلقان بىمارنىڭ ئاخىرقى نەپەسلىرىدىكى گوللاش ئىكەنلىكىنى كىممۇ ئويلىغان؟ ! كېيىنكى كۈنلىرىمۇ شائىرنىڭ ئەھۋالى تىنچ بولدى. 6-سېنتەبىر شائىرنىڭ ئەھۋالى ياخشىدەك ئىدى. ئەتىگەنده «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى قۇربان مامۇتنىڭ تېلېفونىنى ئېلىپ «شائىرغا كېسەل تەگكەن كۈنلەردە» نىڭ خاتىمىسىگە بېرىلگەن شېئىرنىڭ ۋاقتىغا ئىزاھ بەردى. سائەت ئونلارغا يېقىن خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىدىن نۇرىي كېرىم، ئابدۇرېشىت باھاۋۇددۇنلار يوقلاپ كىردى. نۇرىي كېرىم شائىرنىڭ بالىلىق چېغىدىن تارتىپلا تاشلاشمىغان ئاغىنىسى ئىدى. شائىر يېتىپ قالغاندىن بېرى كۈن ئاشۇرماي يوقلاپ تۇرغانىدى. بۇگۈن ئۇنىڭ شائىرغا قانداقتۇر بىر گېپى بارەدەك قىلاتتى. ئۇ ئۇزاق تەڭقىسلىقتىن كېيىن ئېغىز ئاچتى: ئۆتكەن يىلى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوغلى ئاتۇشتىن كېلىن تاپقانىدى. ئەمدى ئۇلارنىڭ تويىنى قىلىۋېتىش زۆرۈر ئىكەن. توي ۋاقتى 8-سېنتەبىرگە بېكىتىلىپتۇ. . .

- بەك ئەپسىز ئىش بولدى. سىز كېسەل تۇرسىڭىز، بىز توي قىلمىز دېسەك ، خىجىل بولغىدەك ئەپسىز ئىش بولدى، - دېدى نۇرىي كېرىم.

شائىر ئۇنىڭ گەپلىرىنى كۆزلىرىنى يۇمۇپ يېتىپ ئاڭلىدى ۋە بىر ھازادىن كېيىن:

- تويىنى قىلىۋېرىڭلار، ھەممە ئىشنىڭ يولى باشقا، ماڭا قاراپ ئولتۇرساڭلار ھېچ ئىش قىلمىساڭلار بولىدۇ. ساق بولغان بولسام، بىللە بېرىپ تويىنى ئۆتكۈزۈشۈپ بېرەتتىم. . . تويىنى ئوبدان ئۆتكۈزۈڭلار، خۇشھال-خۇرام ئۆتكۈزۈپ كېلىڭلار، - دېدى.

دوستلار جىم بوپقېلىشتى، شائىر كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتاتتى. شۇ ئەسنادا ئابدۇرېشىت باھاۋۇددۇن ئېغىزىنى چوڭ ئېچىپ ئەسنىدى ۋە ئۇلاپلا: «ئاللا!» دېدى.

شائىر تۇيۇقسىز كۆزىنى ئېچىپ: «ماۋۇ ئاللا دېدى، ماۋۇ ئاللا دېدى» دەپ ھەيران قالغاندەك بولدى. نۇرمۇھەممەت توختى شائىرنىڭ چاقچاق قىلىشقا تەييارلاندى، دەپ ئويلىدى، لېكىن شائىر كۆزىنى يەنە يۇمۇۋالدى.

دوستلارنىڭ شائىرنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان ئاخىرقى گەپ شۇ بولۇشىنى كىم ئويلىغان؟ 7-سېنتەبىركەچ شائىرنىڭ ئەھۋالى پەسلەپ كەتتى. قانداقتۇر بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قارىۋالاتتى. شائىرنىڭ كىچىك ئوغلى تېيىپجان: «دادا، دادا، ماڭا قارا، دادا ماڭا دۇئا قىلىڭ، دادا!» دېدى. شائىر ئوغلىنىڭ قولىنى تۇتتى، لەۋلىرى مىدىرلىدى، كۆزىدىن ئاخىرقى ياش تارىلاپ چۈشتى. بۇ چاغدا شائىرنىڭ پۈتلىرى سوۋۇپ كەتكەنىدى. شائىرنىڭ خوتەن ۋىلايەتلىك دوختۇرخانا ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمىدىكى يېقىنى سەدىرىددىن دوختۇرغا تېلېفون بېرىلدى. ئۇ، تېلېفوننى ئېلىپلا ئۆيىدە مېھمان بولۇشقا قارىماي شۇ زامات يېتىپ كەلدى. تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولدىكى، شائىرنىڭ قان بېسىمى يوقاپ كېتىپتۇ!

شائىرنىڭ قان بېسىمى بەكمۇ نورمال ئىدى. ھەر قېتىم تەكشۈرتكەندە نورمال چىقاتتى. ئۇنىڭ دوختۇر ئاغىنىلىرى: «قان بېسىمىڭىز ياش بالىلارنىڭكىدەك نورمال ئىكەن» دەيتتى. ئۇنداق چاغلاردا شائىر «قان بېسىمىمۇ، كۆڭلۈمۇ، ھەممە قىلىقلىرىمۇ ياش بالىلارنىڭكىگە ئوخشايدۇ» دەپ چاقچاق قىلاتتى. مانا ئەمدى ئەشۇ نورمال قان بېسىم تۆۋەنلەپ كېتىپتۇ، ئەڭ تۆۋەن چەكتىنمۇ چۈشۈپ كېتىپتۇ.

جىددىي قۇتقۇزۇشلار ئۇنۇم بەرمىدى. يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا، 8-سېنتەبىر سائەت 45 . 1 ئۆتكەندە شائىر نەپەستىن توختىدى. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئاخىرقى 20 يىلىدىكى مول ھوسۇللۇق شائىر، دېھقان كۆيچىسى روزى سايىت ئەنە شۇنداق كۆز يۇمدى! ئۇ ھەممە گەپلىرىنى دەپ بولغانمۇ؟ يەنە دەيدىغانلىرى بارمىدۇ؟ ئاخىرقى ئۇچ سائەتتە ئۇ سۆكۈت قىلدى. بەلكىم ئەشۇ مىنۇتلاردا ئۇ ھەممىنى چۈشەنگەندۇ، ھەممىنى بىلگەن، ھەممىنى چۈشەنگەن ئادەم ئەنە شۇنداق سۆكۈت قىلىدۇ!

شائىرنى ئۆزى سۆيگەن ۋە نەپرەتلەنگەن دۇنيا بىلەن ۋىدالاشتى، دەپ ئېيتالمايمىز. ۋاپاسىز دۇنيا ۋىدالىشىشقا ئەرزىمەيتتى. ئۇنىڭغا قول پۇلاڭلاتقانلىق نېمە ئەھمىيىتى؟ شائىرنى ئۆزى مەدھىيىلىگەن ۋە سۆككەن كىشىلەر بىلەن رىزالاشتى، دەپ ئېيتالمايمىز. ۋاپاسىز دۇنيانى چۈشەنمىگەنلەر رىزالىشىشقا ئەرزىمەيتتى. ئۇ، قول پۇلاڭلىتىشنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشىنەمدۇ؟ «زوررۇ» دېگەن فىلىمدا كىچىك نېگىر بالا زوررۇغا: «زوررۇ كەلگۈسىدە قايتىپ كېلىپ كىچىك ھايۋانلارنى قۇتقۇزىدۇ» دەيدۇ. زوررۇ: «ئادەملەرنى قۇتقۇزامدۇ؟» دەپ سورايدۇ. نېگىر بالا: «ئادەملەر قورقۇنچاقلىشىپ رەزىللىشىپ كەتتى، قۇتقۇزۇشقا ئەرزىمەيدۇ» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. شائىر ئەنەشۇ قورقۇنچاقلىقتىن رەزىللىشىپ كەتكەن ئادەملەر ئىچىدىكى ئەڭ قورقۇمسىزى ئىدى. ئۇ، نېگىر بالىدەك قارىمايتتى. قۇتقۇزۇشقا تىرىشىپ باقتى. ئەمما قورقۇنچاقلار ۋە رەزىللەر قوشقۇنغا ئولتۇرۇۋالغانچە قېلىۋەردى. ئۇلارنى قانداقمۇ قۇتقۇزۇپ بولغىلى بولسۇن؟! رىۋايەت قىلىنىشىچە، نوھ ئەلەيھىسسالام بارلىق جان-جانىۋارلاردىن بىر جۈپتىن ئېلىپ، كېمىسى بىلەن توپاندىن قۇتقۇزغانىنىڭ ئاخىرقى كۈنى قىرغاقتا لاي-لاتقىغا مىلىنىپ يانقان بىر يالىڭاچ ئادەمنى كۆرۈپتۇ. «ئاللا ماڭا بارلىق جان-جانىۋارلارنى قۇتقۇزۇشنى ۋەھىي قىلدىيۇ، مۇنۇ يالىڭاچنى ئۆزى قۇتقۇزمىغىنى نېمىسى!؟» دەپ ئاغرىنىپتۇ. سۇرۇشتە قىلسا، بۇ يالىڭاچ ئادەم شائىر ئىكەن. نوھ ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ ئادەملەرگە نەسىھەت قىلىش ئۈچۈن شائىرنى بىۋاسىتە ئەۋەتكەنلىكىنى چۈشىنىپتۇ. شائىرنىڭ يالىڭاچلىقى «يالىڭاچ سۇدىن قورقماپتۇ» دېگەندەك قورقۇمسىزلىقى ۋە ئامرات ئۆتۈدىغانلىقىدىن بىشارەت ئىكەن... شائىر بىر ئۆمۈر نەسىھەت قىلدى. ئۇنىڭ سۆكۈت قىلغىنى پەقەت ئۆچ سائەت. بىز ئۇنىڭ نەسىھەتلىرىنى قورقۇنچاقلار ۋە رەزىللەرگە تەسىر كۆرسىتەلمىدى، دەپ ئېيتالمايمىز. ئۇنىڭ نەسىھەتلىرىمۇ، سۆكۈتىمۇ بىشارەت. ئارىف - ئويغاقلىقىنىڭ ئېپادىسى. تۇپ ۋەزىپىسىگە سادىقلىقىنىڭ ئېپادىسى. ئىشىنىمىزكى، ئۇنىڭ ھېس-ھاياجانلىرىدىن بالقىغان يارقىن نۇر ئالەمنىڭ مۇشۇ كۈلپەتلىك بۇرجىكىنى ئۇزۇن يىللارغىچە يورۇتۇپ تۇرىدۇ.

شائىر داغدۇغىسىز، تېپىنچىلا كۆمۈپ قويۇلدى. بۇ، ئۇنىڭ ئىرادىسىگىمۇ، ئارزۇ-ۋەسىيىتىگىمۇ، قىسمەت - پۇتۇلمىشىگىمۇ ئۇيغۇن ئىدى. 58 يىل بۇرۇن قانداق شەپسىز كەلگەن بولسا، شۇنداق تىنچ پېتى كەتتى. ئۇنىڭ تۇغۇلۇشىغا قاراقۇرۇمنىڭ قارلىق چوققىلىرى گۇۋاھ بولغانىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىگىمۇ ئەشۇ قارلىق چوققىلار ياش تۆكتى. يۇرۇقاش ۋە قاراقاشتىكى كەلكۈن يىللاردىكىدىن بىر ھەپتە ئۇزۇن ئاقتى. تەرەپ - تەرەپتىن قار ئۇچقۇنلىرىدەك كەلگەن تېلېگراممىلار، تېلېفونلار، فاكسلار شائىر ۋاپاتىنىڭ شۆھرىتىنى كۆتۈردى. پرولېتارىيات داھىيىسى ماركس ۋاپات بولغاندا، لوندوندىكى خايگىت قەبرىستانلىقىدا ئۇنىڭ دوستى، يەنە بىر پرولېتارىيات داھىيىسى ئېنگلىس نۇتۇق سۆزلىگەنىدى. شائىر ۋاپات بولغاندا «شەمس تەبرىزىم» قەبرىستانلىقىدا ئۇنىڭ دوستلىرىدىن بىرەرسى تەزىيە نۇتقى سۆزلىمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ مېيىت نامىزى ئوقۇلغان، ئۆتكەن يىللا يېڭىلاپ سېلىنغان «خوتەن جامەئەسى» دە ئۇنىڭغا «باھا» بېرىلگەن ۋە تەرجىمھالى ئوقۇپ ئۆتۈلگەنىدى.

دەۋرىمىز كۆپرەك دوستلۇقنى ئەمەس، بەلكى تەشكىلىي مۇناسىۋەتنى ئېتىراپ قىلاتتى. ئەمما بۇ يەردىمۇ دوستلۇق مۇنارى كۆكلەرگە بوي سوزۇشقا تېگىشلىك: شائىرنىڭ يېقىن ئاغىنىسى، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىم يىراق ئۇرۇمچىدىن شائىرنىڭ «40» قىغا ئۇلگۇرۇپ ھازا ئېچىپ كەلدى ۋە مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ، شائىرنىڭ قەبرىسىنى قاتۇردى. ئۇلۇغۋار، ئاددىي، پاك ۋە كۆزگە سىڭىشلىك بىر قەبرە «شەمىس تەبرىزىم» دە قەد كۆتۈردى. قەبرىگە مۇقەددەس ئايەتلەر، شائىرنىڭ تەرجىمھالى ۋە ئىككى كۇبلېت رۇبائىيسى ئالتۇن ھەل بىلەن ئويۇپ قويۇلدى:

«سۇنىڭ بېشى، گۇل-گىياھنىڭ ئۇرۇقى بار،
ھەربىر گۇلنىڭ ئۆزىگە خاس پۇرىقى بار.
ماختىلىدۇ ئەجىر -تۆھپە ئەل ئىچىدە،
جىنايەتنىڭ(ھېساب-كىتاب)سورىقى بار.»

* * *

«ئۆلۈمنىڭ ئالدىدا يوقتۇر(ئېگىز-پەس)،
ئۇ كەلسە شاھ، گاداي بەرى ئوخشاش، بەس.
ئۆمرۈمدىن ئۇزاقراق ياشاي دېگەنلەر
ياخشىلىق ئىزدىسۇن، بۇ ئەمەس بەك تەس.»

دېگەن مىسرالار كىشىلەرگە ئالەمنىڭ مۇقەددەس قانۇنىيىتىنى ئەسلىتىپ، ياخشىلىق، ئېزگۈلۈككە ئۇندەپ تۇراتتى.

يول ۋە ئۆستەڭ ئارقىلىقلا ئەمەس، مەڭگۈلۈك ئورۇن تۇتىدىغانلارنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى مەرتىۋىسىگە ئاساسەنمۇ ئىككىگە ھەتتاكى ئۈچكە بۆلۈنۈپ كەتكەن «شەمىس تەبرىزىم» قەبرىستانلىقىنىڭ دېھقانلار قويۇلىدىغان تەرىپىدە قەد كۆتۈرگەن ئەشۇ قەبرىنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشى شائىرنىمۇ، قەبرە قاتۇرغۇچىنىمۇ ئەسكە ئالاتتى. قەبرە شائىر ئۈچۈن ھايات ئابىدىسى، ئىككى ئاغىنە ئۈچۈن دوسلۇق ئابىدىسى ئىدى.

قەبرىنىڭ ئىگىلىگەن ئورنى چوڭ ئەمەس.

شائىر ھايات چېغىدا:

«بۇ قەبرە ئىچىدە بىر زات ياتىدۇ،
كىم ئۆلسە، شۇنچىلىك يەرگە پاتىدۇ.»

دەپ يازغانىدى. بۇ مىسرالار تېخى ھېلىقى رەزىللەر ئۆز قەبرىسى ئۈچۈن گۈمبەز - قەبرىلەر سېلىشنى ئادەتكە ئايلاندۇرمىغان يىللارغا ماس كېلەتتى. شائىرنىڭ ئۆزىگە بولسا، ھەتتا قەبرە قاتۇرماسلىقنى ئارزۇ قىلاتتى. ئۇ كىچىككىنە يەرگىلا كۇپايە قىلاتتى. ئېيتىش كېرەككى، قاتۇرۇلغان قەبرە كۆپرەك بىز دوستلارنىڭ كۆڭۈل ئىزھارىمىز غا، ۋىجدانىمىز تەسەللىيسىگە ۋەكىللىك قىلاتتى.

شائىرنىڭ ئۆلۈمىدىن خوتەن دېھقانلىرى كېچىكىپ خەۋەر تاپتى. ئۇلار قايغۇغا چۆمدى. كۆڭۈل دەردكە تولدى. قايغۇ ۋە دەرد-ئەلەم كىملەرنى شائىرغا ئايلاندۇرمىسۇن! ؟

خوتەن ناھىيە بوزاق يېزىسىدىكى دېھقانلار شائىرغا ئاتاپ يازغان مەرسىيىسىنى چوڭ ۋە چىرايلىق خەتلەر بىلەن يېزىپ كەلدى. ئاخىرىدا ئەشۇ مەرسىيىنى ھەممىمىز بىرلىكتە ئوقۇيلى:

«ۋادەرىغ! ئاسماندىن كۆچكەن يۇلتۇزدەك،
زېمىننىڭ يۈزىدىن ئۆچكەن ئاق نۇردەك،
كەتتىڭغۇ شائىرىم بىزلەرنى تاشلاپ،
دېھقىنىڭ قالدىغۇ يېتىم قوزىدەك.
ئەمدى كىم سىلايدۇ دېھقان بېشىنى،
ئەمدى كىم سۈرتىدۇ دېھقان يېشىنى.
ئەمدى كىم دېھقانچۇن كېرىدۇ كۆكرەك،
ئەمدى كىم كۆتۈرەر دېھقان كۆڭلىنى.
دېھقاننىڭ ئوتىدا كىم كۆيەر ئەمدى؟!
دېھقاننى سېنىڭدەك كىم سۆيەر ئەمدى!؟
گوياكى دېھقاننىڭ يۈرىكى ئىدىڭ،
دېھقاننىڭ سۆزىنى كىم سۆزلەر ئەمدى؟
شائىر، دەپ يىغلايدۇ دەريا ھەم تاغلار،
شائىر، دەپ ماتەمدە -سۈكۈتتە باغلار،
شائىر، دەپ ھەسرەتتە ئۆكسۈيدۇ دېھقان،
شائىر، دەپ ئىزدەيدۇ چاڭقىغان جانلار...»

2001-يىل 19-ئۆكتەبىر، شەھىرى خوتەن(M1)

مۇشتەرىلەر سەمىگە

ژۇرنىلىمىزغا 2002-يىلىدىن باشلاپ پوچتىخانىلاردا ھەركۈنى قەرەلسىز مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ. ئۆزىڭىز تۇرۇشلۇق جايدىكى پوچتىخانىغا ژۇرنىلىمىزنىڭ پوچتا ۋاكالەت نومۇرى 22 - 58نى ئېيتىپ بەرتسىڭىزلا ئىنتايىن ئاسان مۇشتەرى بولالايسىز. ژۇرنىلىمىزدا مەخسۇس تارقىتىش خادىمى بولمىغاچقا تەھرىر بۆلۈمى بىۋاسىتە مۇشتەرى قوبۇل قىلمايدۇ. شۇڭا پوچتىخانا ئارقىلىق مۇشتەرى بولۇشىڭىزلارنى سورايمىز.

- كامالىي ئېھتىرام بىلەن: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىرانى

«توپىلىق يول» پاجىئەسى

- زوردۇن سابىر دېھقانلار ئارىسىدا

(ئەسلىمە)

مۇتەللىپ سېيىت

- ئۆزلىرى دېھقانچىلىق قىلىپ باققانمۇ؟ بىزدېھقان خەقنى ئەجەب قاملاشتۇرۇپ يېزىپلا. ئاڭلىسام، سىلىنى غۇلجىلىق، دەيدۇ. غۇلجىدا دېھقانچىلىق قىلماق ئوڭايمىش، بۇغداينى كۈزدە تاغقا ئاچىقىپ چېچىۋەتسە،كېلەر يىلى يازدا چىقىپ ئورۇۋالارمىش. خۇدايىمنىڭ تۇپرىقىدا ئۆسۈپ يىلتىز تارتىپ، خۇدايىمنىڭ يامغۇر سۈيىدە سۇغۇرۇلۇپ، ئۆزىچە پىشىپ قالارمىش. بۇيەردىكىدەك - مالچى قوي پادىلىرىنى ھەيدىگەندەك شياۋدۈيجاڭ (ئەترەت باشلىقى) دېھقانلارنى ئىشقا ھەيدىمەيمىش. ھاشار - مەدىكار، ئالۋاڭ - سېلىقلار ئازمىش. دېھقان سۈت - قايماق ئىچەرمىش. بۇ گەپلەر راستمۇ؟

- مەنمۇ دېھقان بالىسى-يا، - زوردۇنكام دېھقانلار بىلەن مۇڭداشسا كۆپىنچە دېھقانلارغا ئوخشاشلا يەرلىك شېۋىدە سۆزلەيتتى، - ئاتا-بوۋام ئىلىدا دېھقانچىلىق قىلغان،مەنمۇ كىچىكىمدە دېھقانچىلىق قىلغان. ئورما ئورۇش، خامان تېپىش، كەتمەن چېپىش ماڭىمۇ ئاتا-بوۋامدىن قالغان. ئىلىدا دېھقانچىلىق قىلىش بۇ يەردىكىدىن ئاسان. ئىلىدىمۇ شياڭجاڭ (يېزا باشلىقى)، شياۋدۈيجاڭلار بار، لېكىن بۇ يەردىكىگە ئوخشىمايدۇ. بۇ يەردە يېزا-كەنت كادىرلىرى سېمىز، دېھقانلار ئورۇق ئىكەن، مېھماندارچىلىقتا كادىر، دېھقان، دەپ ئايرىيدىكەنسىلەر.

- بۇرۇن بۇ يەردىمۇ ئوخشاش ئىدى، كوپېراتسىيە ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ ئۆزىمىز ئاشۇنداق ئادەتنى يۇقتۇرۇۋالدۇق، ئەمدى تۈزەتمەك تەس. شياۋدۈيجاڭدىن تارتىپ شياڭجاڭغىچە ھەممىسىنىڭ تىلى بىر، مېھمان قىلمىساق، خۇشامەت قىلمىساق ئۆچ ئېلىپ ھاشارغا ھەيدەيدۇ، يامىنى كەلسە كۇكۇمەت①نىڭ يىللىق ھاشىرىغا تۇتۇپ بېرىدۇ.

- يۇقىرىغا ئەھۋالىڭلارنى ئىنكاس قىلساڭلار بولمامدۇ؟ ئاساسىي قانۇندا دېھقانلارنىڭ يۇقىرىغا ئەرز قىلىش ھوقۇقى بارغۇ؟

- ھەي مۇخبىر②،«يانتاق»نىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇپ يەنە ئەرز قىلىشنىڭ گېپىنى دەيدىكەنلا. كىمنىڭمۇ ئانىي③بولغۇسى بار. ئەرز قىلغانلار يۇرت - ماكانلىرىدىن، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن، بالا - چاقىلىرىدىن ئايرىلىپ يۇرتتىن قوغلاندى بولۇۋاتىدۇ. كامىلىۋاي ئەرز قىپتى، بىر پاچىقىدىن ئايرىلىپ دۈشەنبە④دە تىلەمچىلىك قىلىۋاتىدۇ. كونىلار: «ئويناشماڭ ئەرباب بىلەن، ئەرباب سالۇر ھەر باپ بىلەن» دەپتىكەن. ھازىر سىلى مېنىڭ ئۆيۈمدە مەن بىلەن سۆزلىشىۋاتىلا، نېمە دىيىشكەنلىرىمىزنى ئەتىلا شياۋدۈيجاڭغا چاقىدۇ. شياۋدۈيجاڭ بېرىپ شۇجى(سېكرىتار)غا چاقىدۇ. شۇجى بېرىپ يېزىنىڭ شۇجىسى بىلەن شياڭجاڭغا چاقىدۇ. يامىنى كەلسە، مېنى يۇرتتا تۇرغۇسىز قىلىپ ياقا يۇرتقا

---

① كۇكۇمەت - پوسكام ناھىيىسى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسى ئارىلىقىدىكى تىزناپ دەرياسى بېشىدىكى سۇ قۇرۇلۇش ئورنى.

② مۇخبىر - ئۇ چاغدا يېزىغا كۆپىنچە گېزىت-رادىئو مۇخبىرلىرى كېلەتتى، يازغۇچىلار كەلمەيتتى، شۇڭا دېھقانلار ھەممىنى قاراقويۇق مۇخبىر، دەپ ئاتايتتى.

③ ئانىي - بوزەك بولۇش مەنىسىدە

④ دۈشەنبە بازار - مەكىت ناھىيە بازىرى.

ئەدىبلەر ھاياتىدىن

هەيدەيدۇ.

ـ سلى قورقمسلا، يېنىمدا مۇتەللىپ بار. ناھىيدە ئوسمان قاسىم ھاكىم بار، شياۋدۇيجاڭ سلىنى بوزەك ئەتسە، مۇتەللىپكە ئەھۋالنى ئېيتسلا، ئوسمان ھاكىم سلىكە ئىگە بولىدۇ. ئوسمان قاسىم ناھايىتى ياخشى، پاك-دىيانەتلىك ئەمەلدار ئىكەن.ئۆزى دېھقان ئىكەن، دېھقانچىلىقتىن ھاكىم بولغانىكەن.بولمىسا، ماڭا ئۇدۇللا خەت يازسلا، مەن ئىسمائىل ئەھمەت(دۆلەت ئىشلىرى كومىسسارى ئىسمائىل ئەھمەت ئۇيللاردا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ئىدى. ـ مۇھەررىردىن) ، تۆمۈر داۋامەت(مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۆمۈر داۋامەت ئۇ يللاردا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئىدى. ـ مۇھەررىردىن) لەرنى تونۇيمەن، ئۇلارمۇ سلىكە ئىگە بولىدۇ.

ـ باشلىق باشلىقنىڭ قاياشى،دەپ بىر-بىرىگە قانات ياپمىسغۇ مەيلىتتى. قورقمايمەن، بالا كەلسە پىشانەمدىن كۆرۈمەن.

بۇ، زوردۇنكامنىڭ 1983-يىلى ئىيۇلنىڭ ئاخىرقى بىر شەنبە كۈنى مەكتىكە 2-قېتىم كەلگەن ۋاقتىدا «يانتاق» يېزا «ئۇي بۇغداي» كەنتىدە دولان ئەلنەغمىچىسى ئىسمائىل روزىنىڭ ئۆيىدە ئۇنىڭ بىلەن قىلغان سۆھبىتىنىڭ خاتىرىسى ئىدى.

«يانتاق» دېھقانلىرى زوردۇنكامنىڭ «دولان ياشلىرى» ، «قەرزدار» قاتارلىق ھېكايىلىرىنى ئوقۇغاندىن كېيىن ئۇنى بىردەم ياتقىدا تۇرغۇزماستىن، دېھقانلارنىڭ كۆڭلىدىكى گەپنى ئاشكارا دېگەنلىكىگە رەھمەت ئېيتىش يۈزىسىدىن ئۆي - ئۆيلىرىگە چاقىرىپ، ئوغلاق - پاقلان سويۇپ، كۇجا①ئېتىپ مېھمان قىلغانىدى. ئىسمائىل روزى دولان ئەلنەغمىچىسى بولۇپ، نەغمە قىلىشتىن باشقا دولان راۋابى، دولان غىجىكىمۇ چالاتتى. ئويۇن-چاقچاقتا ناھايىتى ماھىر ئىدى. ئۆيىدە ئوۋغا سېلىش ئۇچۇن تۆت-بەش قۇش②، قارچىغا باقاتتى. ئۆي-ھويلا ئارام‌لىرى كەڭرى بولۇپ ئەتراپى ئۇزۇمزارلىق ئىدى.

زوردۇنكام ئىسمائىل روزىنىڭ ئۆيىدە بىركۈن تۇردى. ئىسمائىل روزىمۇ چىداپ بىر پاقلان بىلەن بىر ئوغلاق سويدى،كادىرسىز③مەشرەپ قىلدى ھەم ئوۋچىلىق ماھارەتلىرىنى كۆرسەتتى.

زوردۇنكامنىڭ «بۇركۇت» ناملىق ھېكايىسى مۇشۇ ئۆيدىكى پائالىيەت ۋە سۆھبەتتىن كېيىن ئىجاد قىلىنغان. ھېكايە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن «يانتاق» تىكى دېھقانلار ۋە خەلق ئەلنەغمىچىلىرىدىن ئىسمائىل روزى، ئىسمائىل ئەھمەت، روزى موللام، ماموت شەيخ، مۇسا غىجەك، يۇنۇس مەتەك، تۆرەك ئاۋۇت، ئابدۇجېلىل روزى، توختى سوپى قاتارلىق 15دەك ئادەم مېنى ئىزدەپ كېلىپ: «زوردۇن سابىرغا رەھمەت يۇزىسىدىن بىر پاقلان، بىر ئوغلاق چېيىمىز،بىر كېچىلىك مەشرەپىمىز بار،يەتكۇزۇپ قويسلا» دېدى.

مەن شۇ يىلى كۈزدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى ئاچقان مەدەنىيەت خىزمىتى يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بارغاندا زوردۇنكامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، مەكتەپ دېھقانلىرىنىڭ يوللىغان سالىمىنى يەتكۈزدۇم ۋە مەكتەپ دېھقانلىرىنىڭ ئۇنى بەك سېغىنغانلىقىنى، مەكتەكە كېلىپ يەنە بىر قېتىم مېھمان بولۇپ، مەشرەپكە قاتنىشىپ بېرىشىنى تەكلىپ قىلغانلىقىنى يەتكۈزدۇم. مەن زوردۇنكامنىڭ ئۆيىگە بارغاندا ئۆيدە سىچۇەن خەلق نەشرىياتىدىن كەلگەن مېھمانلار بار ئىكەن. زوردۇنكام مېنى سىچۇەنلىكلەرگە تونۇشتۇردى ۋە مەن يەتكۈزگەن مەكتەپ دېھقانلىرىنىڭ سالىمىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇلارغا ئوقتۇردى. سىچۇەنلىكلەر ئورنىدىن ئالاھىدە تۇرۇپ ماڭا ھۆرمەت بىلدۇرۇپ، سىچۇەن خەلق نەشرىياتى نامىدىن مەكتەپ دېھقانلىرىغا سالام ئېيتتى. ئەسلىدە ئۇلار زوردۇنكامنىڭ مەكتەپ تۇرمۇشىدىن بېزىلغان بىر قانچە ھېكايىسىنى بىر توپلام قىلىپ نەشر قىلماقچى ئىكەن. تەرجىمە ۋە نەشر ئىشلىرىنى زوردۇنكام بىلەن كېڭىشىپ بېكىتكىلى كەپتىكەن. مەنمۇ بوش كەلمەي زوردۇنكامنىڭ مەكتەپ يېزىلىرىدا يازغان ھېكايىلىرىنى تېزراق خەنزۇ تىلىدا قېرىنداش خەنزۇ خەلقىگە، پۇتكۇل مەملىكەت خەلقىگە تونۇتۇش، مەن ۋە مەكتەپ خەلقىنىڭ ئارزۇسى ئىكەنلىكىنى دېدىم.

ئۇلارمۇ زوردۇنكامنىڭ «دولان ياشلىرى» ،«قەرزدار» ، «تاغ كەينىگە ئۆتكىچە» قاتارلىق بىر قانچە ھېكايىسىنىڭ خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، خەنزۇ ئەدەبىياتى ساھەسىدىكىلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشكەنلىكىنى، « دولان ياشلىرى» نىڭ ياپونچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، ياپونىيىدە نەشر قىلىنغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. بۇ خۇش خەۋەردىن مەن زوردۇنكام بىلەن بىرلىكتە ئورتاق خۇشھال بولدۇق. زوردۇنكام ئۆيىدە سىچۇەنلىكلەرگە «ئىلى ئالاھىدە ھارىقى» نى قۇيۇپ ياخشى مېھمان قىلدى.

شۇ يىلى زوردۇنكام«يانتاق» يېزىسىدا 20كۈندىن ئارتۇق تۇرۇپ قالدى. ھەر كۈنلۈكى دېھقانلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ پاراڭلاشتى، بەزى كۈنلىرى ئالاھىدە ئېتىزلىققا بېرىپ، دېھقانلار بىلەن بىللە ئەمگەك قىلدى.

بىر كۈنى زوردۇنكام ئىككىمىز يېزىلىق ھۆكۈمەت مېھمانخانىسىدا بىر قانچە دېھقان بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتۇق،ئىشىك ئېچىلىپ ئەختەم ئۆمەر كېرىپ كەلدى-دە:

ـ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم زوردۇنكا، يانتاققا كەلگەنلىكلىرىنى قارشى ئالىمىز، ـ دېدى تولىمۇ خۇشھال بولۇپ(تالانتلىق ياش يازغۇچى ئەختەم ئۆمەر شۇ يىللاردا«يانتاق» يېزىلىق ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ سېكرېتارى بولۇپ،زوردۇن سابىر «يانتاق»قا كەلگەندە قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە مەكتىپىگە يېزا ئىتتىپاق سېكرېتارلىرىنىڭ قىسقا مۇددەتلىك كۇرسىغا تەربىيىلىنىشكە كەتكەن ۋە شۇ كۈنى قەشقەردىن قايتىپ

---

① كۇجا ـ دولان خەلقى ئەڭ ئامراق تاماق بولۇپ، كۆممىتوناق كۆكبېشىنىڭ ئېزىپ، سۆت، باچكا، چۆجە خوراز، چامغۇر سىلىپ ئېتىدىغان ئاش.

② قۇش ـ ئوۋغا سالىدىغان بۇركۇت.

③ كادىرسىز مەشرەپ ـ يېزا-كەنت كادىرلىرى قاتناشمىغان مەشرەپ.

كەلگەنىدى).

ـ كەلگىنىڭىز بەلەن بولدى ئەختەمجان. ماڭا «يانتاق» تا مەززىلىك نان ياقىدىغان ناۋايدىن بىرنى تېپىپ بەرسىڭىز. ھەپتىدىن بېرى ھەممە ناۋاينىڭ نېنىنى بىردىن ئېلىپ يەپ باقتىم، ھەممىسىنىڭ نېنى ئاچچىق، خېمىر تۇرۇچلا تېتىيدۇ. ئاچچىق نان يەپ پېقىرنىڭ مەيدىسى ئېچىشىدىغان بوپكەتتىيا،

ـ دېدى زوردۇنكام مەكتەپ شېۋىسىنى دوراپ چاقچاق ئارىلاش.

ـ بىزگە ئۇنداق تېتىمايدۇ. بازاردىكى ناۋايلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ ئاغىنىلىرىم. مەن سىلىنى بازارغا باشلاپ چىقاي، قايسى ناۋاي سىلىگە يارىسا، شۇنىڭغا مەخسۇس نان ياقتۇرۇپ بېرەي، ـ دېدى ئەختەم ئۆمەر كۈلۈپ تۇرۇپ.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ كەلگەنلىكى مېنى ناھايىتى خۇش قىلىۋەتتى. زوردۇنكامغا ھەمراھ بولىدىغان يەنە بىر ئادەم قوشۇلغانىدى. زوردۇنكام غۇلجىلىق بولغاچقا، ئەتىگەنلىك ناشتىدا سۈت ـ قايماقلار بىلەن ئەتكەنچاي ئىچەتتى. مەكتىلىكلەر ئەتكەنچاي ئىچىشكە ئادەتلەنمىگەچكە، زوردۇنكام ئەتىگەنلىك ناشتىدا قېينىلىپ قالغانىدى. مەن ئەختەم ئۆمەرگە زوردۇنكامنىڭ ئەتىگەنلىك ناشتىدا قېينىلىپ قالغانلىقىنى دېيىشىم، ئەختەم ئۆمەر:

ـ خاتىرجەم بولسىلا زوردۇنكا، مەن كەلدىم، ئەمدى تاماقتىن قېينالمايلا، ـ دېدى خىجىللىقىنى بىلدۈرۈپ.

ئەختەم ئۆمەر زوردۇنكام ئىككىمىزنى «يانتاق»نىڭ بازىرىغا باشلاپ چىقتى. بىز بىر قانچە ناۋاينىڭ ياققان نېنىنى كۆرۈپ،ئۇدۇل ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئاغىنىسى ھەسەن ناۋاينىڭ ناۋايخانىسىغا باردۇق. ئەختەم ئۆمەر زوردۇنكامنى ھەسەن ناۋايغا تونۇشتۇردى.ھەسەن ناۋاي زوردۇنكام بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ:

ـ راستىنى دېسەم،بىزنىڭ بېزىغا ئالتە كۈندە ئالتە قېتىم يۇقىرىدىن كادىر كېلىپ كېتىدۇ. كەلگەن سامان قورساقلارنىڭ بىرسىمۇ دېھقاننىڭ پايدىسىغا بىر ئېغىز گەپ قىلماي مەشرەپ ئۇيناپ كېتىدۇ. بۇ كىشى بىز دېھقانلارنىڭ ئۇماچ قەرزىمىزنى بىكار قىلغان ھېلىقى يازغۇچى ئاكىمىز بولسا قولۇم كۆكسۈمدە، بوسۇغامدىن ئاتلىسا بېشىمدىن ياغاچ ئۇشتۇپ، پاقلان سويۇپ مېھمان قىلىمەن. مەن ھەر كۈنى سۈت بىلەن جىگدە شەربىتىدە توقاچ يېقىپ، شاگىرتىمدىن ياتقىغا ئەۋەتىپ بېرەي. سىلىنىڭ دېھقاننىڭ ئۇماچ قەرزىنى بىكار قىلۋەتكەن كاتتا يازغۇچى ئىكەنلىكىرىنى بىلسە، «يانتاق» لىقلار بېشىدا كۆتۈرىدۇ. توخۇ سۈتىدىن باشقىسى بار بىزنىڭ بۇ يەردە. مەن بازاردىكىلەرگە سىلىنى بىر تونۇشتۇرۇدىغان بولسام، قايسى ئاشخانا، كاۋابخانىغا كىرسىلە سىلى يۇرتىمىزنىڭ ئەزىز مېھمىنى، ـ دېدى.

زوردۇنكام خۇشھال بولۇپ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

ـ رەھمەت سىلىگە ئۇستام،رەھمەت، ـ دېدى.

ھەسەن ناۋاينىڭ ناۋايخانىسىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئەختەم ئۆمەر زوردۇنكامنى ئۆيىگە مېھمانغا تەكلىپ قىلدى. بىز زوردۇنكام بىلەن ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئۆيىگە باردۇق. زوردۇنكام يولدا كېتىۋېتىپ:

ـ بىز كۆپ ھاللاردا خەلقنى خاتا مۆلچەرلەيدىغان ئوخشايمىز. بىر ھەپتىدىن بېرى مەن بۇ خەقنى كىتابتىن يىراق خەقمىكىن، دەپتىمەن، ـ دېدى.

ئەختەم ئۆمەر زوردۇنكامنى ئۆيىگە باشلىغاچ:

ـ سىلى بەك خاتا مۆلچەرلەپ كەتمىسلە، ئاكا. بىزنىڭ يۇرتنىڭ خەلقى يازغۇچى، كىتاب، ئەدەبىيات دېگەنلەرنى بەك بىلمەيدۇ ،چۈشىنىمەيدۇ كەتمەيدۇ. بۇرۇن پەقەت زۇنۇن قادىرىنى بىلەتتى،سىلىنىڭ «قەرزدار» دېگەن ھېكايىلىرى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن سىلىنى بىلىپ كەتتى، ھەتتا بەزىلەر سىلىنى:«زۇنۇن قادىرىي شۇ كەن، ئىسمىنى ئۆزگەرتىۋاپتۇ» دېيىشىپ ئۆزلىرىچە بىر ئىشلارنى پەرەز قىلىشىپ كېتىشىدۇ، ـ دېدى.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئۆيىگە كىرسەك ئانىسى قىزىل بۇغداچ چۆچۈرىسى ئېتىپ، ئەمدىلا قاچىلارغا ئۇسۇپ تۇرغانىكەن. ئەتىيازدا ئۆينىڭ ھويلا تېمى ئۆرۈلۈپ كېتىپ، چالمىسى ھويلا ئوتتۇرىسىغىچە يېيىلىپ كېتىپتۇ. ئەختەم ئۆمەرنىڭ دادىسى ئۆمەر قەلەم ئاكا ئوقۇتقۇچى بولغاچقا، ھويلا تېمىنى ئوڭلاشقا ۋاقىت چىقىرالماي تام ئورنىغا جىگدە شوخىسى چىتلاپ قويۇپتىكەن.ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئانىسى ھوشۇرخان ئاچام:

ـ «ئۆي تۇتمىغانىنى ئۆيۈڭگە كىرگۈزمە» دەپ، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن مېھمانىنى مۇشۇنداقمۇ تۇيۇقسىز باشلاپ كېلەمسەن بالام، ـ دەپ ئەختەمنى ئەيىبلەپ كەتتى. ئەختەم ئۆمەر كۈلۈپ تۇرۇۋالدى. ئۆمەر قەلەم ئاكا زوردۇنكامنى ئۆيگە كىرىشكە تەكلىپ قىلغانىدى،زوردۇنكام ئۆيگە كىرگىلى ئۇنىماي ئۇزۇم بارىكىنىڭ ئاستىدىكى كارىۋاتقا سېلىنغان كونا كىگىزنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇۋالدى.ھوشۇرخان ئاچام خىجىللىقتىن پاپىتەك بولۇپ، ئۆيدىن تاۋار كۆرپە ئاچقىپ كىگىز ئۈستىگە سالدى.

ـ «ئۆزۈڭ نېمە يېسەڭ، دوستۇڭغا شۇنى قوي» دەپتىكەن، ھازىرچە بۇ ئوت ـ خەس چۆچۈرىگە ئېغىز تەگسىلە، قالغىنىنى كېيىن كۆرەرمىز، ـ دەپ داستىخان راسلاپ ئاش كەلتۈردى ئەختەم ئۆمەرنىڭ دادىسى.

زوردۇنكام قىزىل بۇغداچ چۆچۈرىسىنى قانداق ئاشكىن دەپ دەسلەپ تېتىپ كۆردى، كېيىن تازا ئىشتاھا بىلەن تەرلەپ ـ پىشىپ ئىچىپ كەتتى.

ـ ۋاھ، تازا بەلەن تاماقتا ئۇلگۈرۈپ كەپتىمەن،ئەجەب مەززىلىك ئاشكەنغۇ بۇ. يەنە بىر چىنە ئىچسەم بولارمۇ، ئۆمەر ئەپەندى؟ ـ دېدى زوردۇنكام.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئاتا-ئانىسى:« ۋاي بولمامدىغان» دېيىشىپ يەنە بىر چىنە ئاش كەلتۈردى.

ـ مانا، ياندۇرمىلاپ ئىككى قاچا تاماق يېيىشىم مەشەگە كەلگەندىن بۇيان تۇنجى قېتىم. بەك ياقتى، ـ دەپ توختىماي ماختاپ كەتتى زوردۇنكام. بىز بىرلىكتە ئۇيان-بۇياننىڭ پارىكىنى قىلىپ بولغىچە ئۆمەر قەلەم ئاكا بىر قوينى سويۇپ قازانغا پۈتۈن پېتى ئوچا قىلىپ سېلىپ بوپتۇ. شۇ ئەسنادا چاقىرغاندەكلا ئەختەم ئۆمەرنىڭ «يانتاق» بازىرىدىكى ھەسەن ناۋاي، ئوبۇل ناۋاي، ئىمىن رەھمىتۇللا قاتارلىق 20 ـ 30غا يېقىن ئاغىنىسى كېلىپ ھويلىغا جەم بولدى. تال باراڭغا چىراغ تارتىپ يېرىم كېچىگىچە مەشرەپ ئويىنىدۇق. مەشرەپ ئارىلىقىدا «يانتاق»نىڭ ئاتاقلىق دولان نەغمىچىسى، مەشرەپ يېگىتبېشى ماموت شەيخ بوۋاي زوردۇنكامنى ئەتە كەچكە ئۆيگە بىر چىنە چايغا ـ ئۆي مەشرىپىگە تەكلىپ قىلدى. ماموت شەيخنىڭ بۇرۇنلا «دولان ياشلىرى» ھېكايىسىنى كۆرگەندىن كېيىن ئۆزىنى ھېكايىدىكى مەتيا راۋابقا ئوخشىتىپ يازغانلىقىغا

رەھمەت ئېيتىش يۈزىسىدىن زوردۇنكامغا بىر چىنە چاي قۇيۇپ، بىر پاقلان سويۇپ ئۆي مەشرىپى قىلىپ بېرىش پىلانى بار ئىدى. زوردۇنكام خۇشھاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى. ئەتىسى كەچتە ماموت شەيخ ئۆيىدە پاقلان سويۇپ، كاتتا ئۆي مەشرىپى ئۆتكۈزۈپ زوردۇنكامنى كۈتۈۋالدى.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئۆيىدىن باشلانغان مەشرەپتىن كېيىن «يانتاق» تا زوردۇنكامنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن «قاتار مەشرەپ» باشلىنىپ كەتتى. زوردۇنكام «يانتاق» خەلقىنىڭ ئەزىز مېھمىنى سۈپىتىدە قارشى ئېلىنىپ، ھەر كۈنى كەچتە بىر ئۆيدە پاقلان سويۇپ مەشرەپ قىلىنىپ، ئۇ ، دولان خەلقىنىڭ ئىچىگە سىڭىپلا كەتتى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئەختەم ئۆمەر بىلەن زوردۇنكامغا ھەمراھ بولۇپ، ئۇنى ئات ھارۋىسى بىلەن يىراق كەنتلەردىكى دېھقان ئاغىنىلىرى ئەختەم ئۆمەر بىلەن زوردۇنكامنى ئېلىپ يىراق - يېقىن يېزا - كەنتلەردىكى دېھقانلارنىڭ ئۆيىگە ئايرىمچىلاپ ئاچقىپ كېتىپ، دېھقانلار بىلەن «كادىرسىز» مەشرەپ ئويناشنى باشلىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، زوردۇنكام مەكتىنىڭ يانتاق، تۇمەنتال، غازكۆل، قىزىلئاۋات يېزىلىرىدا، تەكلىماكاننىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدىكى پادىچى، ئوۋچى، ئېتىز - خامانلاردىكى دېھقانلار ئارىسىدا خۇددى ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ئىلى دەريا بويىدىكى گۈزەل ئورمانلىقلاردا يۇرگەندەك ئۆزلۈشۈپ،يۇرت بالىسىدەك يۇرۇۋېرىدىغان بولدى.

ئەختەم ئۆمەر قەشقەردىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر كۈنى «يانتاق» يېزىلىق پارتكومنىڭ سېكرېتارى ئوسمان مۇھەممەت ئەختەم ئۆمەرگە:«بۇ ئادەم بىزنىڭ كاتتا يازغۇچىمىز، بىز ئىشىمىز تولا خەقكەنمىز، سەن ياش ھەم يازغۇچىلىققا ھەۋەس قىلىدىغان بالا بولغاندىكىن، نەگە بارىمەن دېسە، شۇ يەرگە ئاپىرىپ كۆرسەت، كاتتا يازغۇچى يۇرتىمىزدا تېنەپ قېلىپ رەنجىپ يۇرمىسۇن. سەن مۇشۇ مېھمان كەتكۈچە خىزمەتىدە بول. ئۇنىڭغا بىر ئادەمنى ۋاقتىلىق مەسئۇل قىلايلى، قايسى كەنتكە بارىمەن دېسە، ئات ھارۋىسى تەييار قىلىپ، بارىمەن دېگەن يېرىگە ئاپىرىڭلار. بىزنىڭ ئالىي پىكاپىمىز ئات ھارۋىسى بولغاندىكىن، ئۇ ئادەمنۇ توغرا چۈشىنەر» دېدى. يېزىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، يېزىلىق پارتكوم سېكرېتارىنىڭ ئاغزىدىن بۇنچىلىك سۆزنىڭ چىقمىقى ئاسان ئەمەس ئىدى. بۇ، يېزىغا نىسبەتەن ئالىي دەرىجىلىك كۈتۈش ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەختەم ئۆمەر بىلەن مەن زوردۇنكامغا ھەمراھ بولۇپ، ئۇنى ئات ھارۋىسى بىلەن يىراق كەنتلەرگىچە ئاپاردۇق.

بىر كۈنى پاراڭ ئارىسىدا زوردۇنكام ئەختەم ئۆمەرگە:

- ئۇكام، مەن يۇرتۇڭلاردا ئىككى نەرسىنى ئالاھىدە ھېس قىلدىم: بىرى، باي ئادەم يوقكەن؛ ئىككىنچىسى، كادىرلاردىن باشقا سېمىز-يوغان ئادەم يوقكەن. ھەممە ئادەم ئورۇق-ۋۇجۇككەن، - دەپ قالدى.

- يۇرتىمىزدا ياشىماق تەس، زوردۇنكا. كادىرلاردىن باشقا ئادەم قېنىپ ئوخلىمايدۇ،بىردەم پوت-قولىنى سوزۇپ ئارام ئالمايدۇ،كېچە-كۈندۈز ئېتىز بىلەن ھاشار بېشىدا ئەمگەك قىلىدۇ، - دېدى ئەختەم ئۆمەر جاۋاپ بېرىپ.

- ئەختەمجان، مېنى ئەڭ باي دېگەن دېھقانىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىڭا، بىر كۆرەي، - دېدى زوردۇنكام.

ئەختەم ئۆمەر «جەرەندۆڭ» كەنتى پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ سېكرېتارى ئەزىز ئاۋۇت بىلەن كۆرۈشۈپ، زوردۇنكامنى بۇ كەنتتىكى باي ئائىلە توختى ھېيتنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىشقا پۈتۈشۈپتۇ. مەن ئەختەم ئۆمەر بىلەن بىرلىكتە كەنت باشلىقى تۇرسۇن مامۇتنىڭ ھەمراھلىقىدا زوردۇنكامنى مىڭغا يېقىن چارۋىسى، 30مىڭ تۈپكە يېقىن دەل-دەرەخى بار باي توختى ھېيتنىڭ ئۆيىنى كۆرستىشكە ماڭدۇق.

تەكلىماكاننىڭ تومۇز پەسلى تېخى يانمىغان بولۇپ، پۈتۈن ئىسسىق ئادەمگە تونۇر يالقۇنىدەك ئۇرۇلاتتى. «يۇلتۇز» يايلىقىنىڭ ئېسىل نەسلىدىن بولغان يوغان ھەم سېمىز ئات ئالدىدا سۈدەك ئېقىپ، تۇتۇندەك توزۇپ تۇرغان قۇرغاق توپىنى تىزغىچە كېچىپ، تەرلەپ - ھاسىراپ ئىلگىرىلەيتتى. دۆڭدىن دۆڭگە، قۇمدىن قۇمغا ھالقىپ ئاخىرى بىر ئېگىز دۆڭدىن قەدىمىي قەلئەدەك ياپيېشىل بىر بوستانلىق يېراقتىن كۆزگە چېلىقتى.

- ئەشۇ شۇ، - دېدى تۇرسۇن ماموت گەز باغلاپ كەتكەن ئاغزىنى تەستە ئېچىپ.

- يا ئاللا، ئاخىرى كەپتۇق-ده بۇ جاڭگال پادىشاھىنىڭ ئوردىسىغا. مۇشۇنداق تەشنالىقتا مۇزدەك قېتىق بولغان بولسا، دوزاقتىن جەننەتكە كىرگەندەك ھوزۇرلىناتتىم-ده، - دېدى زوردۇنكام.

- ئۇمۇ بوپقالا، - دېدى كەنت باشلىقى تۇرسۇن ماموت.

توپىمۇ، كىگىزمۇ، تونۇغۇسىز بوپكەتكەن سۇپىغا ئۆزىمىزنى ئاران تاشلاپ ئولتۇردۇق. قاراڭغۇ ھەم سالقىن ئۆيدە دەماللىقتا ھېچنەرسىنى كۆرگىلى بولمىسىمۇ لېكىن ئۆيىنىڭ سالقىنلىقىدىن جېنىمىز راھەت تاپتى. تاياقتەك ئورۇق، ئېگىز، قۇش بۇرۇن، سېرىق سىم ساقال، كۆككۆز كەلگەن توختى ھېيت بىز بىلەن مۇلايىم كۆرۈشۈپ سۇپىدىمۇ ئولتۇرماستىن، قارا داق يەرگە يۇكۇنۇپ قول باغلاپ ئولتۇردى.

- ھەي توختىكا، بىز باشلاپ كەلگەن بۇ كىشى يۇقىرىدىن كەلگەن كادىر ئەمەس، بىزنىڭ داڭلىق يازغۇچىمىز زوردۇن سابىر. سەن قورقۇپ قول باغلاپ يۇكۇنۇپ يەرد ئولتۇرماي ماۋۇ سۇپىدا ئولتۇر، - دېدى ئەختەم ئۆمەر كۈلۈپ تۇرۇپ.

- خوش، ئوبدان. ھەرقايسىلىرى دېگەن كادىر، مەن سىلەردەك تەڭ دوست تارتىپ سۇپىدا ئولتۇرۇۋالسام ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ، بىئەدەبلىك قىلسام بولماس.

- سىز داق يەردە يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇۋالسىڭىز، بىز چوغنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك بولىمىز. تۇرۇڭ ئورنىڭىزدىن. مەن مەكتىكە كېلىپ ئىككى ئىش ئاچچىقمىنى كەلتۇردى: بىرى، ھەرقانداق سورۇندا كادىر سۇپىدا - كۆرپىدە، دېھقانلار توپا يەردە ئولتۇرۇدىكەن؛ يەنە بىرى، مەشرەپتە مۇقامچىلار پەگادا ئولتۇرۇپ كەچكىچە نەغمە قىلىپ بەرسە، تۆرەدە ئولتۇرغان كادىرغا گۆشىنىڭ يوغىنىنى بېرىدىكەن. بۇ پەقەت قاملاشمىغان ئىش ئىكەن. قوپۇڭ، تۇرۇپ كېتىڭا توختىكا.

- يوقسۇ تەقسىر، ھەرقايسىلىرىغا بىئەدەبلىك قىلىشقا ھەددىمىز ئەمەس، - توختىكام قوپقىلى ئۇنىماي يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇۋالدى.

- بىز تۇغۇلساق شۇنداق ئىكەن، بۇ ئادەتنى ئۆزگەرتىش ئاسان ئەمەس.

- توختىكا، بالاڭنى مەكتەپتە ئوقۇتۇۋاتقانسەن، - دېدى

ئەختەم ئۆمەر «جەرەندۆك» دە بىر يېرىم يىللىق ئوقۇتقۇچىلىق هاياتىدا هەپتىدە بىر قېتىم بالا قىچقارغىلى كەلسە، توختى هېيتنىڭ مۇشۇنداق يەردە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇۋالىدىغانلىقىنى ئەسلەپ.

ـ قويە ئاكا، قورساق ئېچىپ كەتتى، قېتىق بىلەن زاغراڭنى ئاچىق، ـ دېدى كەنت باشلىقى تۇرسۇن ماموت قورسىقىمىز ئېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ .

ـ خوش، ئوبدان، مانا هازىر، ـ توختى هېيت شۇنداللا ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كېتىپ، قارا كىردىن رەڭگىنى يوقاتقان داستىخانغا يۆگەلگەن تاۋاقنى ئەكىرىپ ئالدىمىزغا ئاچتى. داستىخاندىكى لېگەندە چاك-چاك يېرىلىپ كەتكەن تۆت-بەش زاغرا تۇراتتى.

ـ كېچىدە موزاي بوشىنىۋېلىپ ئانىسىنى ئىمۇاپتىكەن، ئىنەك سۈت بەرمەي قېتىق ئۈيۈتالماپتۇ. بالىلار ئوچاققا ئوت ياقتى، هەمىناتا چاي قاينايدۇ، ـ دېدى توختى هېيت.

ـ سۇ بولسىمۇ ئىچەيلىلا، قۇرۇپ قاقشال بوپكەتتۇق، ـ دېدى زوردۇنكام.

ئالدىمىزغا ئۈچ چىنە سۇ كەلتۈرۈلدى. سۇ ئوماچتەك لاي بولۇپ، زوردۇنكامنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ بىرگە قارىدى. بىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

ـ مۇشۇ سۇنى ئىچەمدۇق، هوي ئۆكىلار، ـ دېدى زوردۇنكام.

ـ ئامال يوق، ـ دېدى ئەختەم ئۆمەر.

ـ قارا‌ڭ، مانا مۇشۇنداق ئىچۈېرىمىز، ـ ئەختەم ئۆمەر بىلەن تۇرسۇن ماموت لاي سۇنى سۈمۈرۈپ ئىچۈەتتى.

ـ هوي، هوي بولمىدى، بۇ قانداق گەپ بوپكەتتى. بۇنداق لاي سۇنى ئىچسە ئادەمنىڭ ئىچى لايدىن تىنىپ كەتمەمدۇ، ـ دېدى زوردۇنكام كۆزەينىكىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ.

ـ تەكلىماكاننىڭ سۈيى زىيان قىلمايدۇ، ئىچۈېرىڭا زوردۇنكا.

ـ ياق، ياق، بىر ئاز تىنسۇن، سۈزۈلگەندىن كېيىن ئىچەيلى. ماۋۇ ناننى يەپ باقايچۇ... زوردۇنكام نياندىن بىر چىشلەپ بىر هازا چاينىپ، كۆزلىرى يەنە بايىقىدەك چەكچىيىپ كەتتى. قېقىلىپ يۆتىلىپ، بولالماي بىز ئىچكەن لاي سۇنى يېرىمدىن جىقراق ئىچىپ ئاندىن توختىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتكەندى. تۇرسۇن ماموت بىلەن ئەختەم ئۆمەر ئۇچمىز كۈلۈپ تېلىقىپ كەتتۇق. زوردۇنكام بىر هازاغچە كۆزەينىكى هەم كۆزىنى سۈرتۈپ كارنىينى توختىماي قىرىپ:

ـ ياللا، مەن ئۆمرۈمدە ئەڭ تەستە يۇتقان بىر توغرام نان بولدى بۇ، ـ دېدى.

ـ ئاكا، سىز دائىم مۇشۇنداق هەم يېرىڭ، هەم ئاچچىق نان يەمسىز؟

ـ خوش، شۇنداق، تەقسىر. ئەقلىمگە كەلگەندىن تارتىپ هازىرغىچە شۇنداق.

ـ مىڭغا يېقىن مال-چارۋا، نۇرغۇن دەل-دەرەخ بولغاندىكىن، بىر قىسمىنى سېتىپ بۇغداي ئېنى يەڭ، ماۋۇ كىگىز ئورنىغا گىلەم سېلىڭ. بۇنداق ناننى يەۋەرسىڭىز كاناي راكى، ئاشقازان راكى بولىسىز.

ـ ئەلقاتارى ياشىمساق، خەقتىن ئېشىۋالساق كۈپۈرلۈق بولار، تەقسىر. خەق ئېمە يېسە شۇنى يېمەي، مەن باي دەپ ئېشىۋالمىدۇق، ـ دېدى توختى هېيت.

ـ بۇ ئېنىڭىزدىن بىرنى ئەكەتسەم بولامدۇ؟ ـ دېدى زوردۇنكام.

ـ بولمامدىغان، هەمىسىنى ئەكەتسىلىمۇ مەيلى، ـ دېدى توختى هېيت.

ـ مەن بۇ ناننى ئىسمائىل ئەمەت بىلەن تۆمۈر داۋامەتكە: سىزنىڭ ئەڭ باي دېھقىنىڭىز يەيدىغان نان، دەپ ئالغاچ كېتىمەن، ـ دېدى زوردۇنكام.

بىز ئۆيىنىڭ پۈتۈن تېمىغا چاپلىنىپ كەتكەن هەرخىل تەقدىرنامىلەرنى بىز هازا ئوقۇدۇق. زوردۇنكام زاغرىنىسى يېيەلمىگەنلىكتىن، بىزمۇ يېمەي ئاچ قورساق ياندۇق. «يانتاق» بازىرىغا ئاران ئۇلگۈرۈپ، تونۇر كاۋىپى يەپ «ئۇھ» دېدۇق. ئىسسىق ئۆتۈپ كەتتىمۇ ياكى لاي سۇ زىيان قىلدىمۇ زوردۇنكامنىڭ ئىچى سۇرۇپ، بىر كېچە كىرپىك قاقماي چىقتى. ئەتىسى «يانتاق» بازىرىدىكىلەر: «ۋاي، سىلەرمۇ باي دەپ مېهماننى تازا بىر پىخسىقىنىڭ ئۆيىگە باشلاپسىلەر» دېيىشتى. يېزىلىق دوختۇرخانىدىكى مەخمەت چوڭ زوردۇنكامنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىنى ئۇقۇپ ياتاقتا ئاسما ئوكۇل ئەكىلىپ ئېسىپ قويدى. ماموت شەيخ شاتۇت سۈيى ئەكىلىپ ئىچۈرۈپ زوردۇنكامنى تېزلا ساقايتىۋالدۇق. كېيىن بىلسەك، توختى هېيت رامزان ئېيىدا قورساق ئاچتى دەپ بارغىنىمىزنى ياماق ئېلىپ، بار قېتىقنى يوق دەپ، سۈزۈك سۇ بەرمەي لاي سۇ بەرگەنىكەن. بۇ تەرىپىنى پەقەت ئويلىماي توختى هېيتتىن خاپا بوپتۇق.

زوردۇنكامنىڭ كۈندۈزى شاهمات ئويناپ، كېچىسى ئەسەر يازىدىغان ئادىتى بار ئىدى. «يانتاق»تا زوردۇنكام بىلەن شاهمات ئوينايدىغان ئادەم چىقمىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەنمۇ، ئەختەم ئۆمەرمۇ شاهمات بىلمەيتتۇق. زوردۇنكام سىرتقا چىقىپ بىرقانچە ئاداش تېپىۋاپتۇ. يېزىلىق تېراكتور پونكىتىدىن تۇنىياز، يېزىلىق سەنئەت ئەترىتىدىن ئۆمەر ئوسمان، يېزىلىق يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ئۇرايىم موللا دېۋان ۋە يېزا باشلىقلىرىنىڭ هارۋىكەشلىرى بىر بولۇپ، دېھقانلارنىڭ يەرلىك شاهمات ئويۇنى بولغان «قاتار» ئويۇنىنى ئويىنغىلى تۇرۇپتۇ. سەهرا يېرىدە زوردۇنكامنىڭ ئىچىنى پۇشۇرماي ئوينايدىغان ئويۇن تېپىلغانلىقىغا مەنمۇ خۇشهال بولدۇم. كېچىدە قارىسام زوردۇنكام يېزىقچىلىققا ئولتۇردى. مەن : «زوردۇنكا نېمە يازىسىز؟» دەپ سورىدىم. زوردۇنكام ماڭا: «ئەسلىدە بىر نەرسە يېزىش نىيىتىم يوق ئىدى، لېكىن توختى هېيتنىڭ بىر ئېغىز سۆزى مېنى بىر هېكايە يېزىشقا ئۇندىدى» دېدى، مەن هەيران قالدىم. ئۇ كۈنىسى هەممىمىز توختى هېيتتىن خاپا بولۇپ قايتىپ كەلگەنىدۇق. ئۇ كۈندىكى ئەهۋالنى ئۇققان «يانتاق» بازىرىدىكى ياشلار توختى هېيتنى يانتاقلىقنىڭ يۈزىنى چۈشۈرىۋەتكەن «توختەك بەز» دەپ تىللىغانىدى. بىزگە «توختەك بەز» بىر نەرسە يېزىپ ماختىغۇدەك تەسىر قوزغىمىغانىدى. مەن زوردۇنكامدىن :«توختەك بەزنىڭ قايسى سۆزى سىزنى هېكايە يېزىشقا ئۇندىدى، بىز هېچ سېزەلمەپتۇق-يا» دېدىم.

زوردۇنكام كۆزەينىكىنى سۈرتۈپ ماڭا قاراپ:

ـ مۇتەللىپ، سىلەر سەزمىدىڭلار. بىرىنىڭ: توختى هېيتقا پۇل تېپىش، باي بولۇشنى ئۆگەتكەن هۆكۈمەت پۇل

خەجلەشنىمۇ ئۆگىتەر، دېگەن مۇشۇ سۆزى بىرقانچە كۈندىن بېرى كاللامدىن كەتمىدى. نېمە دېگەن ساپ نىيەتلىك سۆز. مانا مۇشۇنى دېھقان قەلبىدىكى ساپ سۆز دەيمىز. مۇشۇ بىر ئېغىز سۆز مېنى ئىسلاھات-ئېچىۋېتىشنى يولغا قويغاندىن كېيىن كۆزى ئېچىلىپ باي بولۇشنى، هاللىق سەۋىيىگە يېتىشنى كۆزلەپ، كېچە-كۈندۈز دۇم يېتىپ، دۇم قوپۇپ، ئۇماچتەك لاي سۇ ئىچىپ، قانتىق زاغرا يەپ ئىشلەۋاتقان ئاق كۆڭۈل، سادىدا دېھقان خاراكتېرىنى يارىتىشقا ئۇنىددى. يەنە بىرى، يەنە بىرى، دەپ توختاپ قالدى. مەن زوردۇنكامنىڭ يەنە بىرى، دەپ ئېيتىشقا پېتىنالمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ:

ـ يەنە بىرى، توختەك بەزىنىڭ پېخسىقلىقى، شۇنداقمۇ؟

ـ دەپ سورىدىم.

زوردۇنكام كۈلۈپ كېتىپ:

ـ يەنە بىرى، ناھىيىلىك مېھمان كۈتۈش قۇرۇلۇشىدا لاي زەمبىلىنى كۆتۈرۈپ، ناخشا ئېيتىدىغان هېلىقى چوكان، ـ دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ناھىيىلىك هۆكۈمەت مېھمانخانىسىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئىشلەۋاتقان بۇغداي ئۆڭلۈك، زىلۋا بوي، ئۇزۇن چاچ، كېلىشكەن بىر چوكان يادىمغا كەلدى. زوردۇنكام ناھىيىدە ياتقان ياتاقنىڭ كەينىدە قۇرۇلۇشچىلار لاي ئازگىلى كولىغان بولۇپ، بىر توپ ئۇيغۇر، خەنزۇ ئىشلەمچى قۇرۇلۇش ئورنىدا سېغىزدىن ئېتىلگەن لاي توشۇيتتى. شۇلار ئىچىدە بىر ناخشىچى چوكان بولۇپ، لاي ئۇسسىغان زەمبىلنى كۆتۈرگەن هامان ناخشىنى باشلايتتى. زوردۇنكام ئەمدى قولىغا قەلەم ئېلىشى بىلەن هېلىقى چوكانىنىڭ ناخشىسى باشلىناتتى. زوردۇنكام قەلەمنى قويۇپ ناخشا تىڭشايتتى. بۇ چوكانىنىڭ ناخشىسىنىڭ زوردۇنكامغا شۇنچە يېقىملىق ئاڭلىنىشىدىكى سەۋەب، ئۇنىڭ قەشقەر خەلق ناخشىلىرى بىلەن ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى ۋاينغا يەتكۈزۈپ ئېيتىشى ئىدى. بەزىدە ئىلى خەلق ناخشىلىرى باشلىنىشى بىلەن زوردۇنكام ياتاقتا تۇرۇپ قوشۇلۇپ ئېيتىپ كېتەتتى.

بىر كۈنى چۈشتە ئىشتىن چۈشۈپ زوردۇنكامنىڭ ياتقىغا كەلسەم، زوردۇنكام ماڭا ياخشىراق بىر دۇتار تېپىپ بېرىشىمنى ئېيتتى. مەن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىدىن بىر دۇتار تېپىپ ياتقىغا ئەكىرىپ بەردىم. ئەتىسى كەلسەم زوردۇنكام يېزىقچىلىق قىلىۋاتقانىكەن. مېنى كۆرۈپ:

ـ بۈگۈن باغقا سوغۇق تەگدىمۇ نېمە؟ بۈلبۈل ناۋا قىلمايدىيا؟ ـ دېدى.

مەن زوردۇنكامنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى پەملەپ، ياتاقنىڭ ئارقىسىدىكى لاي ئازگىلىغا چىقتىم. هېلىقى چوكان ئۇزۇن كۆڭلىكىنى بېلىگە چېگىپ، كالتە ئىشتان بىلەن لاي ئەتكىلى تۇرۇپتۇ. يۈز-كۆزى، پۈتۈن ئەزايى هەتتا كىيىملىرى پۈتۈنلەي لاي بولۇپ، چىرايى تونۇغۇسىز بوپكېتىپتۇ. مەن ياتاقتا كىرىپ ئەھۋالنى زوردۇنكامغا دېدىم. زوردۇنكام بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ:«شۇنداق بوپتىمۇ؟ شۇنداق بىر ياپياش چوكانىنى لاي ئازگىلىدا لاي ئەتكىلى سالغان قانداق تاش يۈرەك ئادەمكەن، مەن بىر كۆرەي-يا» دېدى-دە، ئۇدۇل لاي ئەتكەن ئازگال بېشىغا باردى. هېلىقى چوكان زوردۇنكامنى كۆرۈپ،لايغا غەزەپ بىلەن كەتمەن ئۇرۇپ لاي چاچراتقىلى تۇردى. بىردەمدە زوردۇنكامنىڭ كىيىملىرىگىمۇ لاي چاچراپ كەتتى. چوكانىنىڭ چىرايىدىكى غەزەپ ئازىلاش غەمكىنلىكنى كۆرۈپ، زوردۇنكام ئىككىمىز ياتاقتا كىرىپ كەتتۇق. ياتاقتا كىرگەندىن كېيىن زوردۇنكام ماڭا:«هېلىقى ئابلا باغدات① نىڭ موخۇركىسىدىن بارمۇ؟» دەپ سوراپ قالدى. ئالدىنقى كۈنى شاھمات ئويىنىغاندا شاھماتچى ئاغىنىسى،ناھىيىلىك كادىرلار ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئوبۇل ئاقچى بىرتال يۆگەپ بېرىپتىكەن، زوردۇنكامغا شۇنداق بېقىپ قاپتۇ.«بۇ غۇلجا موخۇركىسىمۇ» دەپ سوراپتىكەن، ئوبۇل ئاقچى:«ياق، مەكتىنىڭ، ئابلا باغدات ياسىغان» دەپتۇ. مەن دەرھال بازارغا چىقىپ ناھىيىلىك كىنوخانا ئالدىدىكى ئابلا باغداتنىڭ تاماكا دۇكىنىدىن بىر بولاق تاماكا ئېلىپ، زوردۇنكامغا ئەكىرىپ بەردىم. زوردۇنكام ئادەتتە پەقەت تاماكا چەكمەيتتى. شاھماتچى ئاغىنىلىرى بىلەن شاھماتتا تۆتۈشۈپ قالغاندا ئاندا-ساندا بىرەر-ئىككى قېتىم شوراپ قويىاتتى. زوردۇنكام بىرتال موخۇركىسى ئوراپ بىر-ئىككى قېتىم شورىغاندىن كېيىن:

ـ مۇتەللىپ، ئەشۇ چوكاندا بىر سىر بار، ئۇقۇشۇپ كۆرمىلى، بەلكى بىرەر پارچە هېكايىغا خام ماتېرىيال بولار، ـ دېدى. كېيىن زوردۇنكامنىڭ ماڭا دەپ بېرىشچە، زوردۇنكام شۇ چوكان بىلەن مۇڭدىشىپتۇ(ناھايىتى ئەپسۇس، مەن شۇ چاغدا ئۇ چوكانىنىڭ ئىسىم-فامىلىسىنى سورۇۋالمىغانىكەنمەن) .ئۇ چوكان مەكتىنىڭ بازار جامەسە يېزىسىدىن بولۇپ، ناھىيىلىك ماشىنا ئەترىتىدىكى بىر شوپۇرغا كۆيۈپ قېلىپ، دېھقان ئېرىدىن ئاجرىشىپ شوپۇر بىلەن ئۇرۇمچى، كورلا، ئاقسۇ، غولجا قاتارلىق جايلارغا بارغانىكەن. كېيىن ئۇ شوپۇر توقسۇنلۇق بىر ئاشپەز ئايالىنى تېپىۋېلىپ ئۇنى تاشلۇەتكەندىن كېيىن غۇلجىدا ئۇچ يىل تۇرغانىكەن. دادىسى ئېغىر كېسەل بولۇپ باققۇچىسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ دادىسىنى بېقىۋېتىپتۇ. ئائىلە كىرىمى بولمىغاچقا، قۇرۇلۇش ئورنىدا لاي توشۇپ كۈندۈلۈك تاپقان پۇلى بىلەن دادىسىنى بېقىۋېتىپتۇ. لېكىن يەنىلا هېلىقى شوپۇرنى ئەسلەيدىكەن. ئىلى ناخشىلىرىنى ئېيتىشنى غۇلجىدا بىر ئاشپۇزۇلدا ياللىنىپ ئىشلىگەندە ئۆگىنىۋالغانىكەن.

گېپىمىزنىڭ بېشىغا كەلسەك، «توختى هېيتقا پۇل تېپىش، باي بولۇشنى ئۆگەتكەن هۆكۈمەت پۇل خەجلەشنىمۇ ئۆگىتەر» دېگەن گەپ ۋە هېلىقى چوكانىنىڭ ناخشىسى بىلەن بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلىرى زوردۇنكامنى بىر هېكايە يېزىشقا ئۇندەپتۇ. ناھىيىگە بېرىپ ئىدارىدىكى ئىشلارنى تۈگىتىپ، ئىككى كۈندىن كېيىن « يانتاق»قا كەلسەم، زوردۇنكام توختى هېيتنىڭ ئىسمىنى روزەك بەزگە، هېلىقى چوكانىنىڭ ئىسمىنى ئايشەمگۈلگە ئۆزگەرتىپ«ئېھە ،توپلىق يول» ناملىق هېكايىسىنى پۈتتۈرۈپ بوپتۇ. مەن هېكايىنى كۆرگەندىن كېيىن زوردۇنكامنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىگە،تېپىك ئوبراز يارىتىش ماھارىتىگە قايىل بولدۇم. ئەختەم ئۆمەرمۇ هېكايىنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن ناھايىتى خۇشھال بولدى.

ئەپسۇس، هېكايە يېزىلىپ بەش كۈندىن كېيىن كۈتۈلمىگەن پاجىئە يۈز بەردى. بىز ناھىيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن زوردۇنكام ماڭا چىرايلىق خەت يازىدىغان، ئىملاسى ياخشى ئادەمدىن بىرنى تېپىپ«ئېھە ،توپلىق يول»

---

① ئابلا باغدات ـ مەكىت بازىرىدىكى ئۇستا موخۇركا ياساپ ساتقۇچى.

ھېكايىسىنى كۆچۈرتۈپ بېرىشىمنى تاپىلىدى. مەن ھېكايىنى ئاچقىپ ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ شۇ چاغدىكى بوغالتىرى،قوشۇمچە كەسپىي يازغۇچىسى ئاۋۇت ئوسمانغا كۆچۈرۈپ بېرىشكە بەردىم. ئاۋۇت ئوسمان ناھايىتى خۇشھال بولۇپ، ئىككى كۈندىلا چىرايلىق قىلىپ كۆچۈرۈپ بېرىمەن، دەپ ئېلىپ قالدى(شۇ چاغدا ئاۋۇت ئوسمانىڭ خەت-ئىملاسى مەكتەپ بوپىچە ناھايىتى چىرايلىق ھەم توغرا ئىدى) . زوردۇنكامنىڭ بىر قانچە ھېكايە-پوۋېستلىرىنى شۇ ئادەم چىرايلىق قىلىپ كۆچۈرۈپ بەرگەنىدى. زوردۇنكاممۇ: «ئاۋۇت ئوسمانىڭ خېتى بەك چىرايلىق، ئىملاسى بەك توغرا ئىكەن، شۇ ئادەم كۆچۈرۈپ بەرسۇن» دېگەنىدى.

ئاۋۇت ئوسمان ھېكايىنى كۆچۈرۈپ بېرىشكە ئالغان كۈنى ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى بىكتۇەننىڭ مەكتەپ ناھىيىسىگە يېقىن ئورنى 43-تۇەن ـ مەيدانىدا ئويۇن قويماقچى بولغاچقا،ھېكايىنى شۇ يەردە كۆچۈرۈپ كېلىشكە ئەكېتىپتۇ. ئاۋۇت ئوسمان بىر تەرەپتىن بېلەت بوتكىسىدا بېلەت سېتىپ، يەنە بىر تەرەپتىن ھېكايىنى كۆچۈرۈپتۇ(شۇ چاغدا ئۆمەكتە ئادەم ئاز بولغاچقا بېتىشمەيتتى) . بېلەت سېتىش جەريانىدا ياكى بېلەت ئالغۇچى پۇلنى كەم بەرگەنمۇ، ياكى بېلەت يىرتقىچە ئاۋۇت ئوسمان پۇلنى كەم ياندۇرغانمۇ، ئاۋۇت ئوسمان بىلەن بېلەت ئالغۇچى ئۇرۇشۇپ قاپتۇ(ئاۋۇت ئوسمانىڭ بىر يۈتۈم ئاق ھاراق ئىچىۋالمىسا، جۇدۇنى ئۆرلەيدىغان سەپرامىجەزى بارئىدى. ئۇ كۈنى بىر رومكا كەمقالغان چېغى) . بېلەت ئالغۇچى ئادەم ھارامزادە، جەھەلخور، مەست ئىكەن، ئاۋۇت ئوسمانىنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن جەدەل تېخمۇ ئولغىيىپ ،ئاۋۇت وسمان بېلەت ساتقان بوتكىدىن ئېتىلىپ چىقىپ، ھەدەلخورنىڭ كارنىيىدىن بوغۇپتۇ. ئەتراپىدىكى كىشىلەر ھاجرىتىۋەتمەپتۇ. جەدەلخورنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ئاۋۇت ئوسمانىنى ئۇرغىلى تۇرۇپتىكەن، ئاۋۇت ئوسمان كۆچۈرۈۋاتقان «ئېھ، توپلىق يول» ھېكايىسىنى ئۇنتۇپ:« ئوغرىلار، ئالە ئالىدىغىنىڭنى! » دەپ ئاچچىقىدا قىيداپ، سېتىۋاتقان بېلەتلىرىنى ئۇرۇشقاقلارنىڭ بېشىغا چېچىپ كېتىپ قاپتۇ. ھېكايە ئەنە شۇ بېلەت ساتقان بوتكىدا قالدىمۇ ياكى سېتىپ بولالمىغان بېلەتلەرنى ئۇرۇشقاق ـ جەدەلخورلارنىڭ بېشىغا چاچقاندا ھېكايىمۇ بىرگە چېچىلدىمۇ، بۇنى ئاۋۇت ئوسمانمۇ بىلمەيدۇ، ھېچكىم بىلمەيدۇ. بۇ بىر سىر بولۇپ ھازىرغىچە ئېنىقلانمىدى. ئەتىسى ئاۋۇت ئوسمان كۆچۈرۈۋاتقان ھېكايىنى ئىزدەپ تاپالمايى 43 - تۇەن - مەيدان كىنوخانىسىغا بېرىپتۇ. بېلەت ساتقان يەردە ھېكايىنىڭ ئورنىگىنالى يوقكەن. شۇنىڭ بىلەن «ئېھ، توپلىق يول» ھېكايىسى يېتىۋېپ كەتتى.

ئاۋۇت ئوسمان زوردۇنكامدىن خىجىل بولۇپ،مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ «سېرىقبۇيا» بازىرىغا قېچىپ كېتىپتۇ. مەن بۇ ئەھۋالنى مىڭبىرخىجالەتچىلىكتە ـ ناھايىتى تەستە زوردۇنكامغا دېدىم. زوردۇنكام بۇنداق بولۇشىغا ئىشەنمەي:«ياقەي، مۇتەللىپ مېنى گولداۋاتسىلەر» دېدى. مەكتىتكى يازغۇچى تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم مەن بىلەن بىرگە كىرگەنىدى. ئۇمۇ: «ئەھۋال شۇنداق، ھېكايە يېتىۋېپ كېتىپتۇ» دېدى. ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ بىرقانچە ئارتىسىمۇ بىرگە كىرگەنىدى، ئۇلارمۇ:«ئاۋۇت ئوسمان ھېكايىنى يېتىۋېلىپ،(سېرىقبۇيا) غا قېچىپ كېتىپتۇ» دېدى.

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن! سىز سابىق چېخسلوۋاكىيىدە ئىشلەنگەن«ئىجادىيەتنىڭ يوقلىشى» ناملىق كىنونى كۆرگەنمۇ؟ فىلىمدىكى ئىجادىيەت يوقالغاندا كۆرمىگىلىغان ئادەملەر ئازاب چەككەن، ئىجادىيەتنىڭ يوقالغانلىقىدىن ھەسرەتلەنگەن.«ئېھ، توپىلىق يول»مۇ ئوخشاشلا زوردۇنكامنىڭ ئەڭ ئېسىل ئىجادىيەت مېۋىسى ئىدى. بىزمۇ ئازابلاندۇق ،ھەسرەتلەندۇق، ئاۋۇت ئوسمانغا كۆپ تاپا-تەنە قىلىشتۇق.

زوردۇنكامنىڭ كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ئەلەملىك ئازاب ياشلىرى تۆكۈلدى. ئۇ داۋاملىق كىشىلەرگە كۈلۈپ، ھەزىل-چاقچاقلارنى قىلىپ كۆنۈپ كەتكەچكە، زوردۇنكامنىڭ ئەشۇ كۆزەينەك ئاستىدىكى قارا كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياشلارنىڭ تۆكۈلگەنلىكىنى تۇنجى قېتىم كۆردۇم. بۇنىڭ كۆرۈپ ھەممىزنىڭ كۆزىدىن تارامىلاپ ياشلار تۆكۈلدى. زوردۇنكام چىدىغۇسىز ئازابلاندى!

ـ چوڭ ئوغلۇم ئۆلۈپ كەتكەندەك يۈرىكىم ئازابلاندى. مەن يازغان ھېكايىلەر ئىچىدە ھېچقايسىسىنى «ئېھ، توپلىق يول» غا تەڭ قىلمايتتىم، ئەمدى ئۇمۇ ئۆلدى! بۇ مەن ئۈچۈن ئېغىر ئازاب،چوڭ يوقتىش بولدى!-دېدى زوردۇنكام كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ.

«ئېھ، توپلىق يول» نىڭ يېتىۋېپ كەتكەنلىكى ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرگە بىر سىر ئىدى. ئىككى كۈندىن كېيىن زوردۇنكام ئەسلىدىكى يادىدا بار قۇر-ئابزاستلار بوپىچە «ئېھ، توپلىق يول» ھېكايىسىنى قايتىدىن يېزىپ چىقىپتۇ. مەن كۆرۈپ باقسام ئەسلىدىكى ھېكايىدىكىدەك ياخشى چىقىپتۇ، ئەينەن يېزىلىپتۇ. لېكىن ئەسلىدىكى ھېكايىدەك ئۇنداق ھېسسىياتلىق، لىرىك، تەبئىي بولماپتۇ.

زوردۇنكام ماڭا:«قانداقراق؟ ئەسلىدىكىگە ئوخشاپتىمۇ-يا؟ » دېدى. مەن زوردۇنكامغا:« ئۇنىڭغا ئېلىۋالغاندەكلا ئوخشاش يېزىلىپتۇ، لېكىن ھېسسىيات لىرىك ۋە تەبئىي بولماپتۇ، ئەسلىدىكى ھېكايە قالتىس يېزىلغانىدى » دېدىم.

زوردۇنكام سەل تۇرۇۋېلىپ، كۆزەينىكىنى سۈتكەچ: «شۇنداق، ھەرقانداق نەرسە تۇنجىسىغا، ئەسلىدىكىسىگە يەتمەيدۇ، ئەلۋەتتە» دېدى.

بىرىنچى قېتىم يېزىلغان«ئېھ ،توپلىق يول» شۇنداق قىلىپ يوقىلىپ كەتتى، ئىككىنچى قېتىم يېزىلغان«ئېھ، توپلىق يول» ھېكايىسى«تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1985-يىل 1-سانىدا ئېلان قىلىندى. ھېكايە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن شىنجاڭدا ناھايىتى زور تەسىر قوزغىدى. بەلكى تۇنجى قېتىم يېزىلغان قوليازما يېتىۋېپ كەتمىگەن ۋە مەتبۇئاتتا ئۆز ئەينى بوپىچە ئېلان قىلىنغان بولسا، قانچىلىك كاتتا تەسىر قوزغار ئىدى-ھە؟

---

*ماۋزۇ مۇھەررىر تەرىپىدىن قويۇلدى

ماۋزۇ سۈرىتىدە: ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى پەخىرلىك نامايەندە، خەلقىمىزنىڭ ئۇلۇغ يازغۇچىسى زوردۇن سابىر ئەپەندى(1998 ـ 1937)

ئاپتور: مەكتەپ ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى (M2)

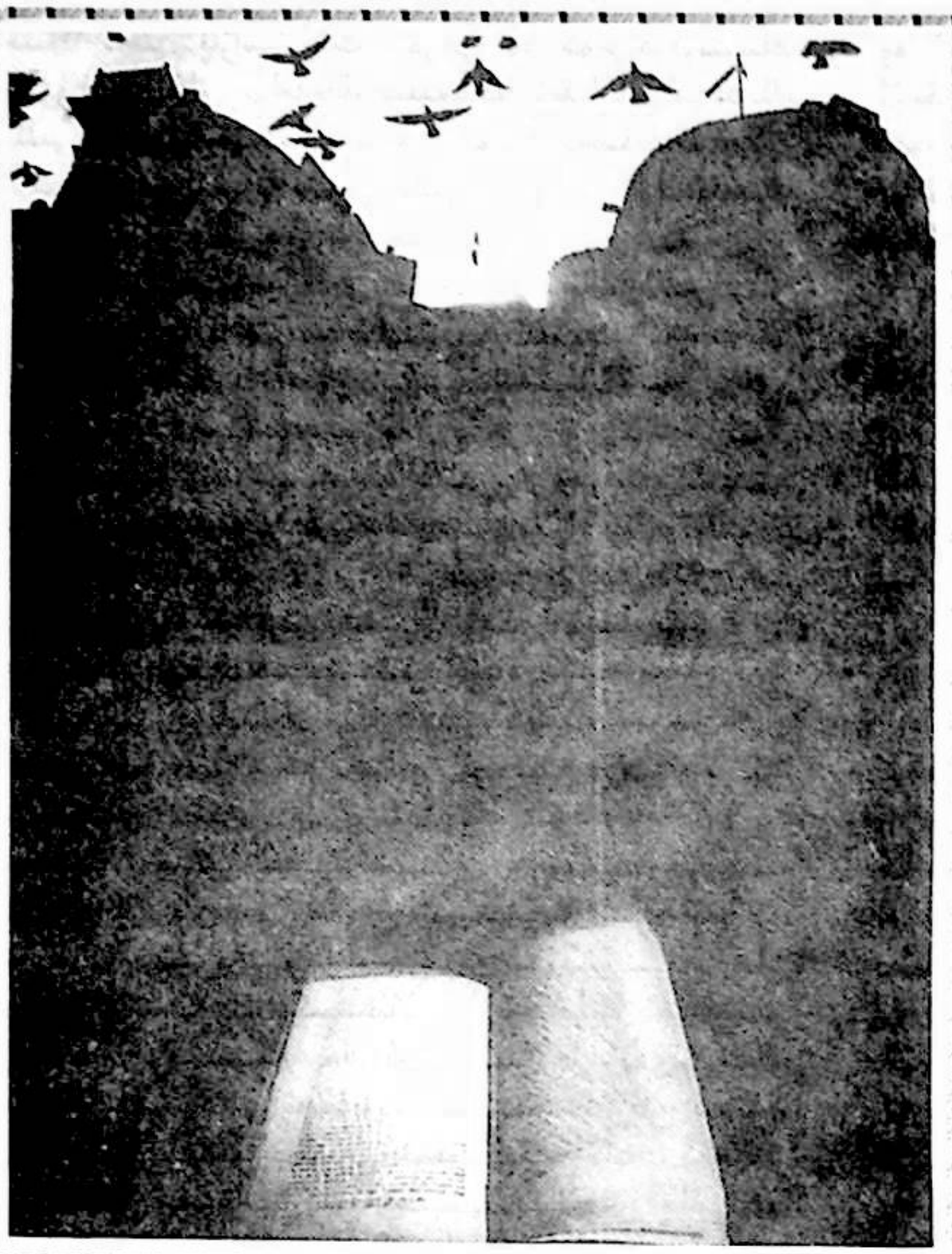

تىل تۇغى - ۋەتەن تۇغى

يۈسۈپ ئىسھاق

دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ تۇغۇلۇپ، ئۆسۈپ، ئۇلغايغان يۇرتى، مۇقەددەس ۋەتىنى بولىدۇ.ئەنە شۇ مىللەتنىڭ ئەلمىساقتىن ھازىرغىچە بولغان بىر پۈتۈن مەدەنىيىتىنى سەدەپ ئىچىدىكى گۆھەردەك ساقلاپ ،گىزى كەلگەندە ئۇلارنىڭ تەقدىر -پىچىملىرىنى ئۆزگىلەرگە كۆرسىتىپ بېرىدىغان ھەم شۇ مىللەت خەلقىنىڭ روھىي زېمىنى سۈپىتىدە ئۇلۇغلىنىدىغان يەنە بىر ئالاھىدە گۈزەل يۇرتى، بۈيۈك مەنىۋى ۋەتىنى بولىدۇ.ئۇ، دەل سۆيۈملۈك ئانا تىلدۇر.

ھەربىر مىللەت ئۈچۈن مەنىۋى ۋەتەن ھېسابلانغان ئانا تىلنىڭ گۈزەللىكى ۋە ساپلىقى، ئۇنىڭدىكى نازۇك مەنە پەرقلىرى، مۇرەككەپ كەيپىيات، زامان تۈسلىرى،گۈپۈلدەپ پۇراپ تۇرغان ئىللىق تۇپراق ھىدى،يالقۇنجاپ تۇرغان مىللىي غۇرۇر قاتارلىقلار شۇ مىللەتنىڭ بۈيۈك پەرزەنتلىرىنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر پۈتۈن مىللەتنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جىلۋىسى، مىللىي روھىنىڭ گۈزەل، شېرىن مېۋىسى سۈپىتىدە نامايان بولىدۇ.بۇخىل نامايەندىلەر مىللەتنىڭ ئېسىل خۇسۇسىيەت، ئۆزگىچىلىكلىرىنى گۈزەل ھەسەن-ھۈسەندەك جىلۋىلەندۈرۈپ،مىللەتنىڭ شان-شەرىپىنى ئاشۇرۇپ، جاھان ئەھلى ئالدىدا بىر پۈتۈن مىللەتنىڭ يۈزىنى يورۇق قىلىپ شۇ مىللەت كىشىلىرى ئىچىدىلا ئۇلۇغلىنىپ قالماي، باشقا مىللەت كىشىلىرىنىڭ ئارىسىدىمۇ يۈكسەك ئابرويغا ئىگە بولىدۇ. مەسىلەن، مەھمۇد كاشغەرىي،يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىي، جالالىددىن رۇمىي، سەئدىي،ئاتائىي، سەككاكىي، لۇتفىي،نەۋائىي،دانتى،بايرون،پۇشكىن،تاگور قاتارلىق كىشىلەر دەل شۇنداق بۈيۈك كىشىلەردىندۇر.بۇ كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز دەۋرىنىڭ يېگانىلىرى ھەم ئۆز ۋەتەن، مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت قەھرىمانلىرى بولۇپ، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئانا تىل مەدەنىيىتى ئۈچۈن ئۆزىگە بىلىمنى قورال، سۇنماس روھ، قەتئىي ئىشەنچنى يولباشچى قىلىپ كۈرەشكە ئاتلانغان ئەزىمەتلەردۇر. ئۇلارنىڭ ھەممىسى «تىل تۇغى يىقىلماي تۇرۇپ، ۋەتەن تۇغى يىقىلماس» دېگەن ھەقىقەتنى چوڭقۇر چۈشەنگەچكە ،تىل تۇغىنى ۋەتەن - مىللەت تۇغىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە لەپىلدىتىشنى ئەقلىي يول، ۋىجدانىي بۇرچ،دەپ تونىدى.

«تىل ئەقىلنىڭ كۆركى ۋە تىلماچىدۇر» (يۈسۈپ خاس ھاجىپ).تىلنىڭ كۆركى ۋە قۇدرىتى بىر شەخس ۋە بىر

مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن

مىللەتنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ كۆركى ۋە كۈچ-قۇدرىتىنىڭ ئەينىكىدۇر. شۇنداق بولغاچقا، مىللەتنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ ۋە مىللىي روھىنىڭ تىمسالى بولغان بۇيۇك ئەقىدىلىك بىلگە ـ دانىشمەنلەر،ئۇلۇغ يازغۇچى-شائىرلارنىڭ ئۆزئارا تىلىنىڭ كۆركەملىكى، ئۇنىڭ نوپۇز - قۇدرىتى ئۈچۈن جانپىدالىق بىلەن كۈرەش قىلىپ، ئۇنى ئۇلۇغلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. ھەرقانداق بىر ۋىجدانلىق، بىلىملىك ئىنسانىنىڭ ۋەتەن ـ مىللەتنىڭ تەقدىرى بىلەن ئانا تىلىنىڭ تەقدىرىنى بىرلىك نېگىزىدە چۈشىنىپ، ئانا تىلنى ئۆزىنىڭ مەنىۋى ۋەتىنى دەپ ئۇلۇغلىشى ۋە ئۇنىڭدىن پەخىرلىنىشى شۇبھىسىزدۇر. بىراق بۇنداق پەخىر-ئىپتىخارغا ئۆز مىللىتى، ۋەتىنى ئۈچۈن جاپالىق ئىزدىنىپ، ئۆچمەس ئىز قالدۇرۇپ، بۇيۇك مەنىۋى ئابىدىلەرنى ساپ ئانا تىلى ئارقىلىق تىكلەپ بەرگەن كىشىلەرلا ھەقىقىي نائىل بولالايدۇ.

پۈل بىر دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي كۈچىنىڭ سىمۋولى بولسا، تىل بىر مىللەتنىڭ مەنىۋى كۈچ-قۇدرىتىنىڭ يارقىن سىمۋولىدۇر.

ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرى ئەرەبلەردە ھېچقانچە بىلىم-مەرىپەت يوق بولۇپ، بار دېيىلسە شارابخورلۇق، ساھىبجامال خوتۇن-قىزلارنى مەدھىيىلەيدىغان نەزمە-قوشاقلار، ئات بەيگىسى ۋە بۇتقا چوقۇنۇش مەزمۇنىدىكى بىرقىسىم مەرىپەت ئىدىيىلىرىلا بار ئىدى. ئىسلام دىنىنىڭ دۇنياغا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ تەسىرىدە،«قۇرئان كەرىم» دىكى ئەڭ ئاۋۋال نازىل بولغان «ئوقۇ» دېگەن ئايەت ئەرەبلەر ئۈچۈن دىنغا، ئىلىمغا يۈرۈش قىلىشنىڭ ئىلاھىي چاقىرىقىغا ئايلاندى. چۈنكى«ئىسلام دىنى كىشىلەردىن دۇنيادا دوستلىرى بىلەن ئىناق ئۆتۈشنى، بىلىم ئىزدەشنى،تەبىئەت قانۇنىيىتىنىڭ كۈچىنى چۈشىنىشنى ۋە بۇنداق كۈچتىن پايدىلىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىگىمۇ غايەت زور كۈچ-قۇۋۋەت ئاتا قىلىنغان. ئۇ، ئاللانىڭ يەر يۈزىدىكى ۋەكىلى.ئۇلار داۋاملىق ئىلگىرىلىشى، مەڭگۈ ئىلگىرىلىشى كېرەك. شەخسنىڭ تەرىبىيلىنىشىنىڭ چېكى بولمايدۇ. كۈچ-قۇۋۋەت ئاللانىڭ ئادەمگە قىلغان سوۋغىسى،كىشىلەر كۈچ-قۇۋۋەتىنى ئىزدىشى، شۇ ئارقىلىق تىنچلىقنى تارقىتىشى كېرەك»① دېگەن ئىنسان تەبىئىتىنى چىقىش قىلغان ئەقىدىلەرنىڭ تۈرتكىسى ھەم چۆل-جەزىرىلەردە ياشاپ كېلىۋاتقان ئەرەبلەرنى ئارامبەخش گۈزەل بوستانلىقلارنىڭ ئۆزىگە كۈچلۈك تەلپۈندۈرۈشى، ئىنسانلار يارانقان بارلىق گۈزەل نەرسىلەرنىڭ ئۇلارنى ئۆزىگە قاتتىق مەھلىياھ قىلىشى،بولۇپمۇ ئۇلاردىكى ئاللا ئىشلىرىغا ئۆزىنى بېغىشلاش ئېڭىنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن بىر ئەسىرگىمۇ يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئىسلام دىنىنىڭ ئىسكەندەر زۇلقەرنەين، قەيسەر، چىنگىزخان قاتارلىق ئۇچ چوڭ ئىشغالىيەتچىنىڭ ئىگىلىگەن زېمىنلىرىنىڭ قوشۇلمىسىدىنمۇ ئارتۇق كەڭ زېمىندا غەلبە قىلىپ، ھۆكۈمران دىنلىق ئورنىغا كۆتۈرۈلۈشى بىلەن ئەرەب تىلى ۋە ئەرەب تىللاسىنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىنىڭ سىمۋولىغا ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئىلىم-پەندە بارلىققا كەلگەن يېڭىلىق-كەشپىياتلارنىڭ ھەممىسى ئەرەبلەرنىڭ غەلبىسى، دەپ قارىلىدىغان بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا گرېك، يەھۇدىي، ھىندى، پارس،تۈرك قاتارلىق تىللاردا يارىتىلغان ئەقىل-پاراسەتنىڭ شېرىن مېۋىسى بولغان بارلىق نادىر ئەسەرلەر ئەرەب تىلىغا ئاغدۇرۇلدى. بۇ ئىشلار ناھايىتى تېز ۋە ئۇنۇملۇك ئىلىپ بېرىلىپ، ئەرەب ئىسلام مەدەنىيىتى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلدى. ئەرەب تىلى ئىلغار ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ يالقۇنىدا تاۋلىنىپ ،كۈندىن كۈنگە يېتۈكلۈك بولغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، گۈزەل، مۇقەددەس تىل بوپقالدى. قىسقىسى، ئىسلام دىنى غەلبە قىلدى. «ئىسلام دىنىنىڭ غەلبىسى ئەمەلىيەتتە بىر تىلنىڭ غەلبىسى،بولۇپمۇ بىر كلاسسىك دەستۇرنىڭ غەلبىسى ئىدى.»② نەتىجىدە ئۇچ قىتئەگە سوزۇلغان دىنىي ھۆكۈمرانلىقنىڭ تىكلىنىشى بىلەن ئەرەبلەر بىر قولدا قىلىچ تۇتۇپ، «قۇرئان»نى يۇرىكىگە تېڭىپ، ئۇچقۇر ئەرەب ئارغامچىلىرىغا مىنىپ، ئىغىزىدا «كەلمەتەييى»نى ئۇنلۇك ئوقۇپ، 715-يىلى قەشقەرىيىگە يېتىپ كېلىشى بىلەن ئەرەب تىلىمۇ بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى.

تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشى ۋە ئۇنىڭ چوڭقۇر يىلتىز تارتىشىغا ئەگىشىپ،ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرى ئەرەب تىلىدا ۋە تۈركلەردىن بۇرۇن ئىسلاملاشقان پارسلارنىڭ تىلىدا ئىلىپ بېرىلىدىغان بولدى.ئوقۇتۇشتا دىنىي مەزمۇنىدىكى دەرسلەر ئاساس قىلىنغانلىقتىن ،تۈركىي خەلقلەر ئارىسىدا دىنىي تۇيغۇ كۈندىن كۈنگە كۈچەيىپ، مىللىي ئالىم سۇلىشىقا قاراپ يۈزلەندى. بولۇپمۇ مىللەتنىڭ يولباشچىلىرى سانالمىش زىيالىيلار قوشۇنىدا بۇ خىل كەيپىيات ئۇلغىيىپ،ئۆزىنىڭ يازۇلىرىنى ئەرەب،پارس تىلىدا يېزىش شۇ زامان يوسۇنىغا ئايلىنىشقا باشلىدى. نەتىجىدە« ئەرەب تىلى گۈزەللىك ۋە يېتۈكلۈك جەھەتتە ھەممە تىللاردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ» ،«چۈنكى ئاللانىڭ كالامى بۇ تىل بىلەن نازىل بولغان،پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەدىسلىرىمۇ بۇ تىل بىلەن سۆزلەنگەن.كاتتا ئەۋلىيا ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك ماشايىخلار ئىلگىرى سۆرگەن ھەقىقەت، تەلىمات ۋە قىممەتلىك چۈشەنچىلەرمۇ شۇ قۇتلۇق سۆز، مۇبارەك تىل بىلەن مەيدانغا كەلگەن»③ دېگەن قاراشلارنىڭ تۈرتكىسىدە ئەرەب تىلى ـ جەننەت تىلى،مۇقەددەس تىل، دېگەندەك كۆز قاراشلار كەڭ ئەۋج ئېلىپ ،ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان بارلىق خەلقلەر ئىچىدە يۇقىرى ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدى.ھېچ بولمىغاندا دىنىي تىل سۈپىتىدە قوبۇل قىلىندى.

«خەلىپە دەۋرىدە پارسلار ۋە مىسرلىقلار يېڭىدىن مۇسۇلمان بولغان ئىسلام مۇرىتلىرى سۈپىتىدە ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ مەشئىلىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ،ئەڭ ئالدىنقى سەپتە ماڭغانىدى»④«سەنئەت، قۇرۇلۇش، پەلسەپە، تېببىي ئىلىم، تەبىئىي پەن، ئەدەبىيات ۋە سىياسىي قاتارلىق جەھەتلەردە ئەرەبلەرنىڭ باشقىلارغا بەرگىدەك ھېچنېمىسى يوق ئىدى.بەلكى ھەممىنى باشقىلاردىن ئۆگەنىدى.»⑤ قىسقىسى، «پارسچە تەپەككۇر مودا بولغانىدى... شۇنىسى دىققەتكە سازاۋەركى،پارسلارنىڭ تەسىرى ئەرەبلەرنىڭ ئىپتىدائىي تۇرمۇش پەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ، ئىلىم-پەن ۋە ئىلمىي مۇلاھىزە بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان يېڭى ئېراغا داغدام يول ئاچتى.ئەرەبلەردە ئىككىلا نەرسە ـ دۆلەت دىنى بولغان ئىسلام دىنى بىلەن دۆلەت تىلى بولغان ئەرەب تىلىلا ساقلىنىپ قالدى.»⑥ بۇ چاغدا قەدىمىي مەدەنىيەتلىك خەلق پارسلار ئۆزىنىڭ كۈچلۈك مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ۋە جۇشقۇن، يېڭى-يېڭى تەپەككۇر مېۋىلىرى ئارقىلىق خەلىپىلىك تەۋەسىدىكى باشقا خەلقلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ، ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ، مەدەنىيەتنىڭ تۈيدۇرماي، ئاستا-ئاستا ئۆزگىرىش پەيدا قىلىشتەك رولىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، چوڭ

ئەرەبچىلىككە قارشى تۇرۇپ، مىللىي ئويغىنىش،مىللىي غۇرۇرنى تەشەببۇس قىلىپ 9-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىغا كەلگەندە ئىران تەۋەسىدە سەففەرىيلەر(861 - 900) ،بۇ ۋەبىلەر(945 ـ 1055)ۋە سامانىيلار(875 ـ 999) قاتارلىق يەرلىك خانلىقلارنى قۇرۇپ، ئەرەبلەرنىڭ ئىراندىكى ھۆكۈمرانلىقىغا خاتىمە بەردى. بۇ دەل شىئەمەزھىپى بىلەن سۇننىي مەزھىپى نۆۋەت بىلەن ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈپ ، ھەممىلاجايدا ئۇرۇش قىلىپ،قالايمىقانچىلىق كۈندىن كۈنگە ئەۋج ئېلىپ، ئىسلام دۇنياسى غەربتىكى ئەرەبستان بىلەن شەرقتىكى پرسىيىگە بۆلۈنگەن چاغلاردۇر.

پارسلارنىڭ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلىشىدە روداكىي (850 ـ 941)نىڭ، بولۇپمۇ ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىي(940 ـ 1020)قاتارلىق مۇتەپەككۇر شائىرلارنىڭ تۆھپىسى ئالاھىدە زور بولدى. بولۇپمۇ بۇيۇك شائىر فىردەۋسىي پارسلارنىڭ شانلىق ئۆتمۈشى بىلەن پارلاق مەدەنىيىتىنى‌گۈزەل تىل، يۇكسەك ماھارەت، تېرەن تەپەككۇر، قاينىاق ھېسسىياتى بىلەن يۇغۇرۇپ،«شاھنامە»نامىلىق ئۇلۇغ ئەسىرىنى يارىتىپ، پارسلارنىڭ قەلبىدە «ۋەتەن ـ مىللەت» دەيدىغان مىللىي روھنى يالقۇنجىتىپ، ئۆزىنىڭ 30يىللىق جاپالىق ئىزدىنىشى ئارقىلىق پارس تىلى بىلەن ئىرانىنى قوتقۇزۇۋېلىپ، پارسلارنى مەنسۈى قۇللۇقتىن ئازاد قىلىپ، «مەن 30يىل جاپالىق ئىزدىنىپ پارس تىلى بىلەن ئىرانىنى قوتقۇزۇۋالدىم» دەپ چوڭقۇر ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى ئىچىدە شادلاندى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ«پارس شېئىرىيىتىنىڭ قۇياشى» بولۇشقا مۇناسىپ مۇبارەك زات بولۇپلا قالماي، پارسلارنىڭ ئۇلۇغ مىللىي قەھرىمانى بولۇشقىمۇ مۇناسىپ.

ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىي ئاچقان بۇيۇك يولنى‌بويلاپ نىزامىي(1114 ـ 1209) ،شەيخ سەئدي(1202 ـ 1292) ،ئەنۋەري(1221 ـ 1258) ،جالالىددىن رۇمي (1207 ـ 1273) ،پەرىددىن ئەتتار(1119 ـ 1230) ، ئابدۇراھمان جامي (1414 ـ 1492)قاتارلىق مۇتەپەككۇر شائىرلار دۇنياغا كېلىپ، يۇكسەك ئەخلاقنىڭ ئالىيجاناب كۆيچىلىرى،ئىلىم ـ مەرىپەت،ئادالەتنىڭ قىزغىن ھىمايىچىلىرى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئاللا،كائىنات، ئىنسان، تۇيغۇ، ئەقىل، سۆيگۈ ئۇستىدە جاپالىق، مۇرەككەپ ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىپ، «شەرق مەدەنىيەت ئويغىنىشى»دەۋرىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ،ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە شانلىق تۆھپە قوشتى(بۇ نەتىجىلەر ئىنسانىيەتنىڭ ،بولۇپمۇ يۇنان، رىم مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى ئىجادي قوبۇل قىلىش ۋە ئىسلام دىنىدىكى پەلسەپىۋى ھېكمەتلەر بىلەن يۇغۇرۇپ، ئۇنى يۇكسەك بىر پەللىگە كۆتۈرۈش ئاساسىدا بارلىققا كەلدى، ئەلۋەتتە) .بۇخىل شانلىق مەدەنىيەتنىڭ ،يەنە كېلىپ ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن قوشنىسى بولغان دىنىي قېرىنداشلىرى يارانقان مەدەنىيەتنىڭ تۈركىي خەلقلەرگە تەسىر كۆرسەتمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس، بەلكى بۇخىل تەسىر خېلىلا كۈچلۈك بولدى. شۇ تەسىر تۈپەيلىدىن سەلجۇقىيلار سۇلالىسى(1037 ـ 1300)نى قۇرغۇچىلار تۈركىي خەلقلەر بولسىمۇ،پارس تىلى دۆلەت تىلى قىلىپ بەلگۈلەنگەنىدى. نەتىجىدە«پارس تىلى ـ سەلتەنەت تىلى،شېئىرىيەت تىلى» ، پارسچە يېزىلغان ئەسەرلەر گۈزەل، مەناغا باي بولىدۇ،دېگەندەك قاراشلار كۈچىيىشكە باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن تۈركىي خەلقلەردىن بولغان نۇرغۇن شائىرلار پارس تىلىدا ئەسەر يېزىشنى ئۆزىگە مودا قىلىۋېلىپ،ھەتتا ئۆزىنىڭ ئانا تىلىدا شېئىر يازىدىغان شائىرلارنى كۆزگە ئىلماي،مازاق قىلىدىغان دەرىجىگە بېرىپ يەتتى. شۇنىڭ بىلەن تۈرك تىلىغا ئەرەب، پارس تىللىدىن نۇرغۇن سۆزلەر «تاجاۋۇز» قىلىپ كىرىشكە باشلىدى.

بۇ چاغدا«غەربىي ئاسىيادا سەلجۇقىيلاردىن ئالىپ ئارسلان ھەم ئۇنىڭ ئوغلى مەلىكشاھنىڭمۇ باش ۋەزىرى بولغان نىزاملىمۇلۇك ئالىملارنى ۋە ئەدىبلەرنى قەدىرلەيدىغان مەرىپەتپەرۋەر زات بولۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا نۇرغۇن ئالىملار، ئەدىبلەر ۋە ھۈنەرۋەن ـ ئۇستىكارلار توپلانغانىدى. سەلجۇقىيلار خانلىقىنىڭ ئەسلى ھوقۇقىغا پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ قوماندانلىق قىلغۇچى تۈركەن خاتۇن(قاراخانىيلار جەمەتىدىن بولۇپ، سۇلتان مەلىكشاھنىڭ ئايالى) مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەر ،بالاساغۇن ۋە شۇنىڭدەك تۈرك يۇرتلىرىدىن باغدادقا نۇرغۇن ئۇيغۇر- قارلۇق زىيالىيلىرى بارغانىدى.بۇلار نىزاملىمۇلۇك باغداد ۋە ئىسپاھانلاردا تەشكىل قىلغان مەدرىسە، كۈتۈپخانىلاردا پائالىيەت ئېلىپ باردى. باغدادتا نىزاملىمۇلۇك «نىزامىيە مەدرىسە»سىنى تەشكىل قىلغاندا، قەشقەردە يۈسۈپ قادىرخان زامانىسىدىلا«ساچىيە مەدرىسە»سى تەسىس قىلىنغان ۋە يۈقىرى بىلىم مەركىزى بوپقالغانىدى.» ⑦ نەتىجىدە، قاراخانىيلار سۇلالىسىنى ئاساسلىق تەشكىل قىلغۇچى ئۇيغۇرلارنىڭ پارس،ئەرەب، چىن مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئىلغار جەۋھەرلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇش ئاساسىدا ئۆنى ئىجادي گۈللەندۈرۈشى بىلەن پارلاق بىر مەدەنىيەت بارلىققا كېلىپ، تۈركىي خەلقلىرىنىڭ مەدەنىيەتىنىڭ ئۇلۇغ نامايەندىلىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە مەھمۇد كاشغەرىيلەردۇر. ئۇلار ئۆزىنىڭ تېرەن بىلىمى ۋە كۈچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بىلەن ئانا تىلىنىڭ ساپلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلدى. يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئەسىرى «قۇتادغۇبلىك»نى ساپ ئانا تىلىدا يېزىپ، كىتابنىڭ تۇنجىنچى قىسمىدا:« كەڭ تەبىئەتنىڭ ئەركىسى بولغان تاغ كىيىكىدەك گۈزەل،ئوماق، شوخ ۋە ئويناق تۈركىي تىل شۇنچە باي تىلدۇركى،ئۇنىڭدىن قانچە سۆز ئالىمەن دېسە،شۇنچىسى قولىغا چىقىدۇ ۋە ئۇ سۆزلەر ئىپارەدەك خۇشپۇراق چېچىپ تۇرىدۇ. ئۇنى سىلاپ، ئەركىلىتىپ، ئۆزىنگە ئۆگىتىۋېلىشقا تىرىشسا ،ئۇ ئىگىسىگە تېزلا كۆكۈل بېرىپ، ھەممە ھاجىتىدىن چىقالايدۇ» ⑧ دەپ كۆرسەتىش ئارقىلىق تۈركىي تىلغا بولغان يالقۇنلۇق سۆيگۈسىنى ،سەممىي ئەقىدىسىنى ئەمەلىي ئەمگىكى ئارقىلىق كۆرسەتىپ، ۋەتەن-مىللەتنىڭ ئىپتىخارىغا ئايلاندى. بۇ چاغ « دۆلەت قۇياشى تۈركلەر بورجىدا» كۆلگەن،«زامان ئەھلىنىڭ ئىختىيار تىزگىنى شۇلارنىڭ قولىدا» بولغان،«تۈرك تىلىنى ئۆگىنىش زۆرۈرلۈكىنى ئەقىل- تەقەززا» قىلىدۇرغان چاغلار ئىدى. «تۈركلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن ،پىكىرنى ئەڭ روشەن قىلالايدىغانلىرىدىن،ئەڭ زېرەكلىرىدىن» بولغان مەھمۇد كاشغەرىي بۇنىڭدىن سۆيۈنۈپ«تۈركىي تىلىنىڭ ئەرەب تىلى بىلەن بەيگىگە چۈشكەن ئىككى ئاتقا ئوخشاش تەڭ چېپىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئېنىق كۆرسەتىش ئۈچۈن» («تۈركىي تىللار دىۋانى» 7-بەت) ئۇلارنىڭ شەھەر ۋە سەھرالىرىنى باشتىن-ئاياغ كېزىپ چىقىپ، ئەدەبىي يادىكارلىق ۋە پۈتمەس-تۈگىمەس بىر بايلىق بوپقالسۇن دەپ ئۇلۇغ تەڭرىگە سېغىنىپ، «تۈركى تىللار دىۋانى»ئاتلىق بېگانە

بولغان،«يېڭىلىق بېرىشتە قىيامىغا، قىممەت ۋە گۈزەللىكتە پايانىغا يەتكەن» («تۈركىي تىللار دىۋانى» 8-بەت) قامۇسنى تۈزۈپ چىقىپ، ئۇيغۇر ۋە تۈركىي خەلقلەرنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى كەڭ جاھانغا تونۇتۇش ئۈچۈن ئالاھىدە تۆھپە قوشتى. بۇ ئەسلىدە 10-، 11-ئەسىرلەردە شەرقتە ئىدىقۇت، قەشقەرىيىلەردە باشلانغان تۈركىي تىلىدىكى ئەدەبىي، ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ جانلىق ئىپادىسى بولۇپ، ئۇنىڭ تەسىرىدە تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىنىڭ بۈيۈك نامايەندىلىرىدىن بىرى ئەھمەد يەسەۋىينىڭ «دىۋانى ھېكمەت»، ئەھمەد مەھمۇدىيۈكنەكىينىڭ «ئەتەبەتۇل ھەقايىق» ۋە مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «دىۋانۇلۇغەتىت تۈرك» ناملىق ئەسىرىدىن كېيىن، تۈركىي تىلىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتىنى يورۇتۇپ بەرگەن ئوبۇلقاسىم مەھمۇد بىننىي ئۆمەر زەمەھشەرىي(1074 - 1134)نىڭ «مۇقەددىمەتۇل ئەدەب» ناملىق ئەسىرى ھەم بورھانىددىن ئوغلى ناسىرىددىن رابغۇزىينىڭ «قىسسەسۇل ئەنبىيا» ئاتلىق كىتابلىرى بارلىققا كېلىپ، تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەدەبىي تىلى بولغان قەشقەر تۈركچىسىنىڭ بېيىپ، يۈكسىلىپ،گۈزەل، يېتۈك بىر تىلغا ئايلىنىشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ زور تۆھپىسىنى قوشتى.

بۇ يەردە شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، «خارەزىمشاھلار،سەلجۇقىيلار گەرچە مەئىشەت جەھەتتىن تۈركىي بولسىمۇ، ئۇلار غەربىي ئىسلام - ئىران مەدەنىيىتىگە مۇخلىس ئىدى، شۇڭا تۈركىي خەلقلەرنىڭ راۋاجى ئۈچۈن ناھايىتى ئاز ئىش قىلغانىدى. تېمۇر(1336 - 1405)دەۋرىدە مەملىكەتنىڭ رەسمىي تىلى ھەر ۋاقىت تۈركچە بولدى. ھەتتا وغۇل - ئۇيغۇر يېزىقى مۇتەئەسسىپ مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ەك يامان كۆرۈنگىنىگە قارىماي مۇھاپىزەت قىلىندى» .ھېرمان ۋامبىرىي) .قىسقىسى، «ئوتتۇرا ئاسىيادا موڭغۇللار ئىستېلاسى ئاقىۋىتىدە قەۋملەرنىڭ ھاياتى ئۆزگەردى. ماۋەرائۇننەھىرنىڭ ھەممە جايىدا تۈركىي ئەللەر تېخىمۇ كۆپەيدى. ئۇلار بۇيەرگە موڭغۇللارنىڭ ئىتتىپاقچىلىرى ۋە ياردەمچىلىرى بوپكەلدى. جەبھۇن ساھىلىدا ئۆزلىرىنىڭ ھەمقەبىلىلىرى ۋە قېرىنداشلىرىنى - ئىلگىرىكى زامانلاردا كېلىپ ئورۇنلاشقان تۈركلەرنى تاپتى. شۇڭا ئۇلار بۇ يەرلەرگە ئاسان جايلاشتى» (ھېرمان ۋامبىرىي) .بۇنىڭ بىلەن شۇيەرلەردە ياشايدىغان ئىرانىي ۋە باشقا خەلقلەر تۈركىيلەشتى. بۇنىڭدىن ئىلگىرى بىرمۇنچە تۈركىي خەلقلەر پارسلىشىپ كەتكەنىدى. ئەمدى بولسا، كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى تۈركىي بولغان تاشكەند، قوقەند، قارشى، كەش، جىززاق، مەرغىلان قاتارلىق شەھەرلەردە ئارىلاش ياشايدىغان ئىرانىي خەلقلەر پۈتۈنلەي تۈركلىشىپ كەتتى(بۇنداق ئۆزگىرىشلەرنىڭ تىل مەدەنىيىتىگە تەسىر كۆرسەتمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس) . بىراق 140يىلغا يېقىن سەلتەنەت سۈرگەن تېمۇرىيلەر سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ غەربىي بۆلىكىدە، يەنى بۇخارا، سەمەرقەند، ھىراتلاردا«شەھەر ھاياتى پارسلار ئىلكىدە، يېزا-قىشلاق ھاياتى تۈركلەر قولىدا ئىدى.»⑨ بۇ ھال شۇ يەرلەردىكى پارسلارنىڭ بىلىم ئىگىلەپ، ئۆزىنىڭ تىل-ئەدەبىيات، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى يۈكسەلدۈرۈشى ئۈچۈن ياخشى ئىمكانىيەتكە ئىگە قىلغانىدى. نۇرغۇن تۈركىيلەر بولسا، يېزا-قىشلاقلاردا ياشاپ، مەدەنىيەت مەركىزى بولغان شەھەرلەردىن چەتتە قالغاچقا،ئىلىم-مەرىپەتسىزلىك تۈپەيلىدىن «پارس تىلى - سەلتەنەت تىلى»،«پارس تىلى - شېئىرىيەت تىلى»،«تۈرك تىلى - جامائەت تىلى» دېگەندەك بىر تەرەپلىمە قاراشلارغا بېرىلىپ، پارس تىلىدا يېزىلغان ئەسەرلەرنىڭ «گۈزەل، مەنىدار» بولىدىغانلىقىغا چىنپۈتۈپ، ئۆز يازمىلىرىنى پارس تىلىدا يېزىشنى يوسۇن قىلىۋالدى. نەتىجىدە، تۈركىي خەلقلەر ئىنسانغا جۇشقۇن ئۈمىد، غەيرەت-جاسارەت، روھ، بەخت ئاتا قىلغۇچى ئەقىل - ھېكمەت شەرىپىدىن مەھرۇم قېلىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرگەن يۈكسەك ئىرادىلىك، قورقۇش ۋە بىپەرۋالىقتىن خالىي تەبىئەتلىك ئەلشىر نەۋائىي «مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەين» ناملىق ئىلمىي ئەسىرىنى يېزىپ، ئەمەلىي تىل پاكىتلىرىنى چوڭقۇر، ئىنچىكە سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق تۈركىي تىلىنىڭ پارس تىلىغا قارىغاندا نۇرغۇن ئارتۇقچىلىقلىرى بارلىقىنى، ئۇنىڭ ئەمەلىيەتتىكى شۇ قەدەر نازۇك ۋە ئەۋرىشىم تەرەپلىرىنى ، بولۇپمۇ« پىكىرنى مۇبالىغە يولى بىلەن ئىپادىلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان بىرمۇنچە نازۇك ئۇقۇملۇق سۆزلەر يارىتىلغان، بۇنى شۇ تىلنىڭ ئالىملىرى چۈشەندۈرۈپ بەرمىگۈچە ، باشقىلار ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدىغان»⑩لىقىنى ئەمەلىي، ئىلمىي پاكىتلار ئارقىلىق يورۇتۇپ بېرىپ، شېئىرىيەت گۈلىستانىدىن چىقىرىلىپ، خىلۋەتخانىدا قالغان تۈركىي تىل « جەۋھەرلەر خەزىنىسىدىن ھېسابسىز قىممەتلىك ياقۇت ۋە دۇرلارنى ئالدى»،« ... گۈل تەرگۈچى بولۇپ،بۇ گۈلشەن رەيھانزارلىقىدىن چەكسىز خۇشپۇراق گۈللەرنى يىغدى.»⑪ قىسقىسى، تۈركىي تىلدىكى موللۇق، نازۇكلۇق، چوڭقۇرلۇق ۋە رايىشلىق قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەردىن كۆڭۈلدىكىدەك پايدىلىنىپ، ئا[illegible]ىپ نازۇك مەنىلەرنى گۈزەل، راۋان سۆز-جۈملىلەر ئارقىلىق جىلۋىلەندۈرۈپ، كۆڭۈللەرنى گاھى ئىللىق باھار شامىلىدەك سۆيۈندۈرۈپ، گاھى قۇياشتەك كۆيدۈرۈپ، گاھى خەنجەردەك تىلغاپ،گاھى ھەۋزى كەۋسەردەك راھەتلەندۈرۈپ،«تۈرك شېئىرىيىتىنىڭ قۇياشى» غا ئايلىنىپ، تۈركىي(تىللىق) خەلقلەرنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىكى مەھمۇد كاشغەرىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپلاردىن كېيىنكى مەيدانغا كەلگەن يۈكسەك مىللىي روھنىڭ پارلاق تۇغ- سىمۋولى بوپقالدى.

بۇيەردە شۇنى ھەم ئېيتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى،نەۋائىينىڭ تۈركىي(تىللىق) خەلقلەرنىڭ روھىيەت تارىخىدا يۇقىرىقىدەك يارقىن، قۇتلۇق ئوبرازغا ئايلىنىشى، ئۇنىڭ تۈركىي تىلدا ئۆزىدىن ئىلگىرىكى يىرىك، گۈزەل ئەسەرلەرنى ياراتقان يۈسۈپ خاس ھاجىپ،ئەھمەد يۈكنەكىي، لۇتفىي، سەككاكىي، ئاتائىي قاتارلىق ئەدىب، شائىرلارنى ئۇستازلىرى سۈپىتىدە ھۆرمەتلەپ، ئۇلارنىڭ گۈزەل ئەنئەنىلىرى بىلەن ئۆزخەلقىنىڭ فولكلور خەزىنىسىدىكى ئېسىل دۇردانىلارنى جانلىق،قىزغىن قوبۇل قىلىش بىلەن بىرگە، باشقا ئەللەرنىڭ ئىلغار مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى ئىجادىي ئۆزلەشتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ يۈكسەك بەدىئىي ماھارىتى، گۈزەل، شېرىن تىلى ۋە بۈيۈك مەنىۋى كامالىتىنىڭ يارقىن، جىلۋىدار مېۋىسى بولغان روھىيەت ئالىمىنى تۈركىي (تىللىق)خەلقلەرگىلا خاس رەڭ، پۇراقلار بىلەن بېزەپ، يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن كېيىن ھېچكىم يارىتىپ باقمىغان ،ھېچكىم رەت قىلالمايدىغان يېڭىچە گۈزەل تۈركىي ئەدەبىيات دۇنياسىنى ياراتقانلىقىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئەدەبىيات تىل سەنئىتىدۇر. بۇ سۆزىمىزنى نەۋائىينىڭ سۆزى بىلەن ئېيتساق:

«تىل ئادەمنى ۋۇجۇدتىن ئالەمگە يۈزلەندۈرگۈچى ھەم شەرەپ چوققىسىغا ئاچقۇچى كۆھەردۇر. گويا كۆھەرسىز سەدەپنىڭ قىممىتى بولمىغاندەك ،ئۇنىڭسىز ئادەمگە شەرەپ يوقتۇر.»

* * *

بىز ھازىر ماددىي ۋە مەنىۋى ھاياتىمىزدا جىددىي ئۆزگىرىش بولۇۋاتقان، ئۇچۇر ئالماشتۇرۇش يۈكسەك تەرەققىي قىلغان بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە ياشاۋاتىمىز. بىزنىڭ بۇ دەۋرىمىز ئۆزلۈكسىز ئۆزگىرىپ تۇرغانلىقتىن، تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلىمىز بىلەن ھەرىكەت شەكلىمىزمۇ ئۆزگىرىپ بارماقتا. مانا بۇ بىزدىن ئىدىيىمىزنى يېڭىچە سۆز-ئاتالغۇلار بىلەن ئىپادىلەشنى تەلەپ قىلماقتا. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزدا پەن-تېخنىكىدا يۈز بېرىۋاتقان نازۇك ئۆزگىرىشلەرنى سەزگۈرلۈك بىلەن تۇتۇۋېلىشقا ماھىر بولۇپ، بۇ خىل ئۆزگىرىشنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان، ئۇيغۇر تىلىنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان ،كىشىلەرنىڭ دەۋر ھېسسىياتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان ئىخچام، يېقىملىق يېڭى سۆز-ئاتالغۇلارنى ئىزدەپ تاپالساق ياكى ياسىيالساق تىلىمىزنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇپ، دەۋر بىلەن ماس قەدەمدە ئالغا باسالايمىز. بۇ دەۋر، تەرەققىيات، ھايات بىزنى يۇقىرى پەن-تېخنىكا بىلىمىگە ئىگە بولۇشقا چاقىرماقتا. يۇقىرى پەن-تېخنىكا بولسا ،بىزنى كومپيۇتېر ئۆگىنىپ زامانىۋى بىلىم ۋە ئۇچۇرلار بىلەن مېڭىمىزنى قوراللاندۇرۇپ، كونا ئىدىيە، كونا قاراشلارنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ، بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدىكى كىشىلەرگە خاس يول تۇتۇپ، قارا كۈچكە تايىنىپ ئىگىلىك يارىتىشقىلا قاراپ قالماي، «دۇنيانى كىچىككىنە بىر كەنت» گە ئايلاندۇرۇپ قويغان ئىنتېرنېتتىكى ئەڭ يېڭى بىلىم ۋە ئۇچۇرلارنى ۋاقتىدا ئۆزلەشتۇرۇپ، يېڭى بىلىم، يېڭى قىممەت يارىتىشنى تەلەپ قىلماقتا. شۇڭا، ئانا تىلىمىزنى ئانا ۋەتەندەك ئىزىز بىلىپ، ئىمانىمىز ئۇرنىدا كۆرۈپ، پىششىق ئۆگىنىش ھەربىرىمىزنىڭ شەرەپلىك ۋەجدانىي بۇرچى بولۇش بىلەن بىرگە، ئىلغار مىللەتلەرنىڭ تىللىرىنى ياخشى ئۆگىنىشمۇ غەلبە ئىشەنچىمىز ۋە رىقابەت كۈچىمىزنى ئاشۇرۇپ، رەھىمسىز رىقابەت سېپىدە شاللىنىپ كەتمەي، پۈت دەسسەپ تۇرالىشىمىزنىڭ ئەقەللىي شەرتلىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى ھەقىقىي چۈشىنىش بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدىكى كىشىلىرىمىز ئۈچۈن تولىمۇ زۆرۈردۇر.

بۇرۇنقى دەۋرلەردە زىيالىيلىرىمىز ئارىسىدا ئەرەب، پارس تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغانلار كۆپ ئىدى.ئەرەب،پارس تىللىرىنى بىلىشنى زامانىمۇ تەقەززا قىلاتتى. بىراق كېيىنكى دەۋرلەرگە كەلگەندە ئىسلام دۇنياسىنىڭ سىياسىي جەھەتتە زەئىپلىشىپ قالاق ھالەتتە قېلىشى، پەن-تېخنىكا جەھەتتىكى نادانلىقى،ئىگىلىك جەھەتتە نامرات-قاششاق بولۇشىغا قارىماي، ئۇنىڭ ۋارىسلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشى بىلەن پارلاق ئۇتۇقلىرىغا تىللىرىنى چاكىلدىتىپ، ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ شۆھرەتلىرىنى دەستەك قىلىۋېلىپ، غەيرىي دىن مۇخلىسلىرى يارىتقان ئۇلۇغ نەتىجە،بۇيۇك كەشپىياتلارغا دىماق قېقىپ، ئۆتكەن كۈنىگە مەستخۇش بولۇپ ياشاۋېرىشى بىلەن، بارا-بارا تارىختىكى شۆھرەتلىرىدىن مەھرۇم قالدى.

«ئەرەب تىلى ـ ئىسلام-پەن تىلى، پارس تىلى ـ شېئىرىيەت تىلى، تۈرك تىلى ـ ھۈنەر-سەنئەت تىلى، ھىندى تىلى ـ تېبىتقۇ(تۇز)» (شەرق ماقالىسى) دەيدىغان قاراشلار ياۋروپادا ئىسلام-مەرىپەت قۇياشىنىڭ پارلىشى بىلەن ئۆزىنىڭ كۈچىنى ئاستا-ئاستا يوقاتتى. ئەرەب تىلى ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى دۇنياۋى ئىسلام-پەن تىلى بولۇشتەك مۇقەددەس ئورنىدىن، پارس تىلى ـ شېئىرىيەت تىلى بولۇشتەك مۇبارەك ئورنىدىن، تۈرك تىلى ـ ھۈنەر-سەنئەت تىلىسى بولۇشتەك قۇتلۇق ئورنىدىن ئايرىلىپ قالدى. ئىنگلىز، فرانسوز، گېرمان تىللىرى بۇ تىللارنىڭ شەرىپلىك ئورنىنى ئىگىلىدى. چۈنكى تىل ـ مەدەنىيەتنىڭ يالقۇنلۇق مەشئىلى،تارىخنىڭ يارقىن ئەينىكى، مەدەنىيەتتىن ئايرىدە بولغان مىللىي روھنىڭ جانلىق سىمۋولى. بىر مىللەت تىلىنىڭ گۈزەل، يېتۈك بىر تىلغا ئايلىنىشقا قاراپ يۈزلىنىشى شۇ مىللەتنىڭ تەرەققىيات كامالىتىدىن بشارەت بەرسە، يەنە بىر مىللەت تىلىنىڭ بۈزۈلۈشى،قەدىرسىزلىنىشى،شۇ مىللەت كىشىلىرىنىڭ مەنىۋىيىتىدىكى زەئىپلىكىنى، قاششاقلىقىنى، بۇلغىنىشىنى، چۈشكۈنلۈكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

تىل دېمەك مەدەنىيەت دېمەكتۇر، تىل دېمەك مىللەت دېمەكتۇر. بىر تىلنىڭ چەتكە قېقىلىشى بىرخىل مەدەنىيەتنىڭ چەتكە قېقىلىشىدۇر،بىرتىلنىڭ قەدىرسىزلىنىشى بىر مىللەتنىڭ قەدىرسىزلىنىشىدۇر. بىر تىلنىڭ يوقۇلۇشى بىر مىللەتنىڭ يوقىلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ.ئەگەر بىز تارىخقا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئەرەب، پارس، تۈرك تىللىرىنىڭ ئۆزئارا رىقابەتچى تىللار ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە ئۇچ خىل ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ بەيگىگە چۈشكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. قايسى مىللەت سەلتەنەت يۈرگۈزسە، شۇ مىللەتنىڭ تىلى ئەزىزلىنىپ، باشقا تىللار ئوخشىمىغان دەرىجىدە چەتكە قېقىلغان. چەتكە قېقىلغان تىلنى ئىشلەتكۈچى خەلق بۇنىڭغا كۈچلۈك قارشىلىق كۆرسىتىپ كەلگەن. بۇ نۇقتىنى ئامېرىكىلىق ئالىم فىلىب ھىتتىنىڭ سۆزى بىلەن چۈشەندۈرسەك:« تىل ئىستېلاسى بىر قاتار ئىستېلالارنىڭ 3-باسقۇچىدۇر، يەنى ئەرەب تىلىنىڭ بويسۇندۇرۇلغان مىللەتلەرنىڭ تىلى ئۈستىدىن غەلبە قىلىشى بىر كۈرەش جەريانى بولۇپ، بۇ كۈرەش جەريانىدا بويسۇندۇرۇلغان مىللەتلەر ئەڭ قاتتىق قارشىلىقلارنى كۆرسەتكەن. نۇرغۇن ئەمەلىي مىساللار ئىسپاتلايدۇكى، بويسۇندۇرۇلغان مىللەتلەر ئۆزىنىڭ سىياسىي ئورنىدىن،ھەتتا دىنىي ئېتىقادىدىن ۋاز كېچىشكە رازىكى، ئانا تىلىدىن ۋاز كېچىشنى ئەسلا خالىمايتتى... شۇڭا ئەرەب تىلىنىڭ بويسۇندۇرۇلغان مىللەتلەرنىڭ تىللىرى ئۈستىدىن غەلبە قىلىشى ئەڭ ئاخىرىدا، ئەڭ ئاستا ئىشقا ئاشتى.»⑫چۈنكى بىر مىللەتنىڭ تىلىنى ئىستېلا قىلىش ۋە بۇ غەلبىنى قولغا كەلتۈرۈش جەريانى بىر مىللەتنىڭ يەنە بىر مىللەتكە ھەربىي يۈرۈش قىلىپ، قورال كۈچى ئارقىلىق شۇ مىللەتنى ئۆزۈل-كېسىل بويسۇندۇرۇپ ۋە ئۆزگەرتىپ قۇرۇپ، ئۆزىگە مەڭگۈلۈك قوشۇۋېلىش جەريانىنىڭ تاماملانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

بۇيەردە شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى،ئۆتكەن ئەسىردە مىڭ خىلدىن ئارتۇق تىل ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يوقىلىپ كەتكەن. ھازىر ئىشلىتىلىۋاتقان 6700تىلدىن 3000دىن ئارتۇق تىل مۇشۇ ئەسىردە يوقىلىپ كېتىدىكەن. ئامېرىكىلىق تىلشۇناسلار(SIL) 1999-يىلى ئېلان قىلىنغان دوكلاتىدا:دۇنيادا بىرلا ئادەم ئىشلىتىدىغان تىلدىن 51خىل تىل، ئىشلىتىدىغان ئادەم سانى 100گە

يەتمەيدىغان 1500خىل تىل، ئىشلىتىدىغان ئادەم سانى 10مىڭغا يەتمەيدىغان تىلدىن 3000خىلدىن ئارتۇق تىلنىڭ بارلىقىنى ئېنىقلاپ چىققان. تىلشۇناسلار يەنە ھازىر ئىككى ھەپتىدە ئاز دېگەندە بىرخىل تىلنىڭ يوقىلىۋاتقانلىقىنى، پەقەت200خىلدەك تىلنىڭ يوقىلىش خەۋپىدىن خالىيئىكەنلىكىنى ئاگاھلاندۇرماقتا ھەم يوقىلىش خەۋپىدىن خالىي تىللارنىڭ دۆلەت تەرىپىدىن قوغدىلىدىغان ، ئىشلىتىدىغان ئادەم سانى كۆپ، بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ تىللىرى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويماقتا. تىللارنىڭ يوقىلىشىغا بەزى دۆلەتلەرنىڭ بەزى مىللەتلەرنىڭ ئۆز تىلىدا ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىشىنى چەكلىشى، شۇ مىللەت ياشلىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى ۋاقتى ئۆتكەن تىل، قالاق تىل، دەپ قارىشى ھەم ئىنتېرنېتنىڭ ئومۇملىشىشى ۋە ئۇششاق، تەرەققىي قىلمىغان مىللەتلەرنىڭ تىلىدىكى ئۇچۇر، بىلىملەرنىڭ ئىنتېرنېتتا يوق بولۇشى قاتارلىقلار ئاساسلىق سەۋەبلەر ئىكەن. بۇنىڭدىن ئىنتېرنېتتىكى ئۇچۇر ۋە يېڭى بىلىملەرنىڭ ھەرقايسى تىللار ئارىسىدىكى كەسكىن رىقابەتنىڭ ئىپادىسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىش ئانچە تەس ئەمەس. ھازىر ئىنتېرنېتتا تارقىلىۋاتقان ئۇچۇرلارنىڭ %90تىن كۆپرەكىنى ئىنگلىز تىلىدىكى ئۇچۇرلار،%5تىنى فرانسوز تىلىدىكى ئۇچۇرلار ئىگىلەيدىكەن،دۇنيادا نوپۇسى ئەڭ كۆپ بولغان خەنزۇ مىللىتىنىڭ تىلىدىكى ئۇچۇرلار%1كىمۇ يەتمەيدىكەن. بۇ سېلىشتۇرما ئىنگلىز تىلىنىڭ دۇنياۋى ئورنىنى روشەن نامايان قىلىپ بەرسە كېرەك.

ئەزىز قېرىنداشلىرىم بىزنىڭ تىلىمىزنىڭ دۇنيادا زادى قانچىلىك ئورنى بار، بىزنىڭ تىلىمىز يوقىلىش خەۋپىدىن خالىي 200خىلتىلنىڭ ئىچىدە بارمۇ - يوق؟ دەپ سورىشى مۇمكىن.

مېنىڭچە، بىرتىل،بىرمىللەتنىڭ يوقىلىشى - شۇ مىللەتنىڭ مىللىي پسىخىكىسىغا ماس كېلىدىغان ئىلمىي تەلىم-تەربىيىدىن چەتتە قېلىپ، بىلىم ۋە ئىگىلىكتە نامراتلىشىپ،ئىقتىسادى ئاجىزلاپ، ئۆز يىلتىزىنى ئۇنتۇپ، مەنىۋى پىداكارلىق بىلەن مىللىي شان-شەرەپ تۇيغۇسىدىن مەھرۇم بولۇپ، ئەخلاقتا چۈشكۈنلىشىپ ، تىل، ئىدىيە ۋە ھەرىكەت جەھەتتىكى بىرلىكتىن ھاسىل بولىدىغان مىللىي روھنىڭ ئۆلگەنلىكىدىن بولىدۇ.

مىللىي روھنى يوقىتىپ قويۇش بىرمىللەت ئۇچۇن ئىنتايىن ئېغىر ئازاب ۋە بەختسىزلىكلەرنى ئەكېلىدۇ، ئەڭ قورقۇنچلۇقى بىرمىللەتنىڭ تارىخ سەھنىسىدىن يوقىلىشىنى تېزلىتىدۇ.

مىللىي روھنىڭ يوقىلىشىغا قاراپ يۈزلىنىشنىڭ روشەن ئىپادىلىرىنىڭ بىرى ۋەتەن، مىللەتنىڭ كېلەچىكىدىن ئۈمىدسىزلىنىشتۇر. چۈنكى نۇرغۇن ئادەملەر ئادەتتىكى بەختىيار، ئەركىن-ئازادە شارائىتتا،كىشىلەر ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئاتالمىش «ۋەتەنپەرۋەرلىك كۈيى» بىلەن« پەزىلەت ناخشىلىرى»نى غىڭشىپ ئېيتىپ يۈرسىمۇ ،ۋەتەن،مىللەت دەھشەتلىك قىسمەت، ئېغىر سىناقلارغا دۇچ كەلگەن ھالقىلىق پەيتلەردە ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ھەقىقىي ئاشكارىلاپ، ۋەتەننىڭ كېلەچىكىدىن ئۈمىدسىزلەنگەنلەر ۋەتەن خائىنىغا، مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىدىن ئۈمىد ئۈزگەنلەر (ئۆز مەنپەئىتىنى ۋەتەن، مىللەتنىڭ مەنپەئىتىدىن ئۈستۈن كۆرگەنلەر) مىللىي مۇناپىقلارغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. شۇڭا خەلقىمىز:«نائۈمىد - شەيتان» ،«ئۈمىد بولمىسا كۈرەشمۇ بولمايدۇ» ،«ئۈمىد ئىشى - ۋىجدان ئىشى» دەيدۇ. بىرمىللەت ئۆزىنىڭ ئىشەنچ-ئېتىقادىدىن تەۋرەنمەي،ئىلىم-پەنگە تايىنىپ، گۈزەللىكنى سۆيۈپ، ھەقىقەت ئۇچۇن جان پىدا قىلىشتەك مەنىۋى پىداكارلىقى بىلەن ،ئانا ۋەتىنى بىلەن ئانا تىلىنى قىزغىن سۆيۈشتەك مىللىي روھنى يوقىتىپ قويمىسلا مەڭگۈ يوقالمايدۇ.

«ئەدەبىيات ۋە تىل مىللەتنىڭ روھىنى ساقلاپ قالىدۇ» (سولژېنتسىن) . مەن شۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىمەنكى، ئالىم ئەرتۇڭا بىلەن ئوغۇزخاننىڭ، بۈيۈك بىلگە مەھمۇد كاشغەرىي بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ، لۇتفىي ھەزرەتلىرى بىلەن شېئىرىيەت قۇياشى نەۋائىينىڭ، ئىپپەت قۇربانى نازۇكۇم بىلەن ئىپارخاننىڭ،مەدەنىيەت سەركەردىلىرى مۇسابايلار بىلەن مۇھتىلارنىڭ ،تەجەللىي، قۇتلۇق شەۋقىيلەرنىڭ، ۋىجدان قۇربانلىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي بىلەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ،زامان قۇربانلىرى ئابدۇقادىر داموللام بىلەن ئۇيغۇر بالىسى نەزەرخوجا ئابدۇسەمەتنىڭ مىللىتى، تىلى يوقالمايدۇ! «ئۇرۇقدا بولسا،توپسىدا تېتىيدۇ» دېگەندەك، ئەجدادلارنىڭ يالقۇنلۇق ،گۈزەل مىللىي روھى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، زوردۇن سابىردەك يازغۇچى - شائىرلارنىڭ قەلىمىدە جەۋلان قىلىپ، ئەۋلادلار روھىدا نۇرلىنىپ، چوقۇم شېرىن مېۋىلەرنى بېرىدۇ.

ستاتا مەنبەلىرى

① مەئمۇد فەيياز مەھمۇد(پاكىستان) : « ئىسلام دىنىنىڭ قىسقىچە تارىخى» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى1996-يىل نەشرى، 55-، 56-بەتلەر.

②فىلىپ ھىتتى: «ئەرەبلەرنىڭ ئومۇمىي تارىخى» ، سودا نەشرىياتى1997-يىل خەنزۇچە نەشرى، 1-كىتاب105-بەت.

③ئەلشىر نەۋائي: «مۇھاكىمەتۈل لۇغەتەين» ، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1988-يىل نەشرى، 5-بەت.

④خ. ئا. گېببي: «ئەرەب ئەدەبىياتى» 1-بەت.

⑤فىلىپ ھىتتى: «ئەرەبلەرنىڭ ئومۇمىي تارىخى» ، سودا نەشرىياتى 1997-يىل خەنزۇچە نەشرى، 203-بەت.

⑥يۇقىرىقى كىتاب، 202-بەت.

⑦مەھمۇد كاشغەرىي: «تۈركىي تىللار دىۋانى» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1984-يىل نەشرى، 9-، 10-بەتلەر.

⑧ يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك» ، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1984-يىل نەشرى، 6616-، 6617-، 6618-، 6619-بېيىتلارغا قارالسۇن.

⑨ ئىمىن تۈرسۈن: « نەۋائي ھەققىدە» ، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 2000-يىل نەشرى، 196-بەت.

⑩، ⑪ئەلشىر نەۋائي: «مۇھاكىمەتۈل لۇغەتەين» ، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1988-يىل نەشرى، 8-، 29-بەتلەر.

⑫فىلىپ ھىتتىنىڭ يۇقىرىقى كىتابى، 424-بەت.

ئاپتور: «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى(M1)

ئۆرپ ـ ئادەت مەسىلىسىدە پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىدىن تەۋرىنىشكە بولمايدۇ

تۇردى تۇرسۇن

ھەرقايسى مىللەتلەر ئۆز ئۆرپ-ئادىتىنى ساقلاپ قېلىش ياكى ئىسلاھ قىلىش ئەركىنلىكىگە ئىگە بولۇش، ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش - پارتىيە مىللىي سىياسىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى.

ئۆرپ-ئادەت تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. لېكىن بۇ ئۆزگىرىش تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قارىغاندا كۆپ ئاستا بولىدۇ. دېمەك، بۇ ھال ئۆرپ-ئادەتنىڭ نىسبىي مۇقىملىقىنى بەلگىلىگەن.

مىللىي ئۆرپ-ئادەتنى ئومۇمىي جەھەتتىن پايدىلىق ئۆرپ-ئادەتلەر، پايدىسىمۇ، زىيىنىمۇ بولمىغان ئۆرپ-ئادەتلەر ۋە زىيانلىق ئۆرپ-ئادەتلەر دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىش مۇمكىن. پايدىلىق ئۆرپ-ئادەتلەرنى ساقلاپ قېلىش، پايدىسىمۇ، زىيىنىمۇ بولمىغان، خەلق ئاممىسىنىڭ كۆپچىلىكى ياخشى كۆرىدىغان ئۆرپ-ئادەتلەرنى ئۆزگەرتىپ قويۇۋېتىش، ناچار ۋە زىيانلىق ئۆرپ-ئادەتلەرنى ئۆزگەرتىش ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قەتئىي تەشەببۇس قىلىش كېرەك.

يولداش ماۋزېدۇڭ: «ئازسانلىق مىللەتلەر رايونلىرىدا مىللىي ئۆرپ-ئادەتلەر ئۇستىدە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا بولىدۇ. لېكىن بۇنداق ئىسلاھاتنى ئازسانلىق مىللەتلەر ئۆزلىرى ئېلىپ بېرىشى

ساداڭ

كىرەك» دېگەنىدى. پارتىيەمىزنىڭ ماۋزېدۇڭ، دېڭ شياۋپىڭ، جيانگ زېمىن قاتارلىق پارتىيەمىزنىڭ ئۈچ ئەۋلاد رەھبەرلىرى مىللىي سىياسەتنى ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە مىللي ئۆرپ-ئادەتكە ھۆرمەت قىلىشنىڭ شانلىق ئۆلگىسىدۇر.

پارتىيە مەركىزي كومىتېتى بىلەن بىردەك بولۇش - پارتىيە مىللي سىياسىتىنى ئاڭلىق ۋە ئەستايىدىل ئىجرا قىلىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەپسۇسكى، ھازىر جەمئىيەتتە بەزى ئورۇنلاردا سىياسەتنى بىلىپ تۇرۇپ ئىجرا قىلماسلىق، ھەتتا قەستەن خىلاپلىق قىلىش ھادىسىلىرى بىر قەدەر ئېغىر بولماقتا.

بۇلتۇر مەن خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن قاغىلىق ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق مەلۇم ئورگانغا بارغىنىمدا، ئۇيەردىكى باشقارما دەرىجىلىك بىر رەھبىري كادىر مەندىن: «سىز پارتىيىنىڭ بىر رەھبىري كادىرى تۇرۇقلۇق، دوپپا كىيىۋالغىنىڭىز نېمىسى؟» دەپ سورىدى. مەن ئىنتايىن رەنجىگەن بولساممۇ يەنىلا سالماقلىق بىلەن: «پارتىيىلىك رەھبىري كادىرلار يالاڭ ئاياق يۈرۈشى شەرت، دەيدىغان بەلگىلىمەبارمۇ؟» دەپ سورىۋىدىم، ئۇ تولىمۇ ئوسال بولغان ھالدا: «چاقچاق قىلدىم» دەپ تۇرۇۋالدى. بۇ، قانداقلا بولمىسۇن بىر ئاغزاكى قىلىنغان «چاقچاق» لار ئىدى. بىراق يېقىندىن بۇيان بۇنداق «چاقچاق» لار بارغانسېرى چىڭىغا چىقماقتا. بىر ئاغىنەمنىڭ ئايالى مەلۇم بىر ئىدارىگە يىغىنغا بارغانىكەن، ئۇ، دەرۋازىدىن كىرەكمەيلا، بىر دوستى يۈگۈرۈپ كېلىپ: «باشلىرىدىكى ياغلىقلىرىنى ئېلىۋېتىپ كىرسىلە، بولمىسا، بەھۈدە 200 يۈەن جەرىمانە تۆلەپ قالىدىلا» دەپ ياغلىقنى ئالدۇرۇۋېتىپتۇ. ياز كىرگەندىن بۇيان بۇ ئىدارە خىزمەتتىكى خادىملارنىڭ دوپپا كىيىشى ۋە ياغلىق چېگىشنى، ئەرلەرنىڭ بۇرۇت قويۇشنى قاتتىق چەكلەپلا قالماستىن، سىرتتىن بۇ ئىدارىگە باش كىيىمى كىيىپ ئىش بېجىرىشكە كەلگەنلەرنى دەرۋازىدىن كىرگۈزمەيدىغان بوپتۇ.

بۇ يىل مايدا، مەملىكەت بويىچە ھەربىيدىن قايتقان مۇنەۋۋەر كادىرلارنى مۇكاپاتلاش يىغىنىغا قاتناشتىم. يولغا چىقىشتىن ئاۋۋال شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كادىرلار نازارىتى مىللي پاسوندا كىيىنىپ بېرىشىمنى ئالاھىدە ئۇقتۇردى. مەن يىغىن ئارىلىقىدا جيانگ زېمىن، جۇرۇڭجى، خۇجىنتاۋ، جاڭ ۋەننيەن، چى خاۋتيەن قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشتىم ۋە ئۇلارنىڭ يېنىدا چىرايلىققىنا چىمەن دوپپامنى كىيىپ سۈرەتكە چۈشتۈم. يۇقىرىقى سىلىشتۇرما نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ بىردەكلىكنىمۇ ياكى پەرقنىمۇ؟!

ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى، پارتىيەمىزنىڭ مىللي سىياسىتى، دۆلىتىمىزنىڭ تۈرلۈك قانۇن - پەرمانلىرى - مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ۋەتەن بىرلىكىنى مۇستەھكەملەشنىڭ ئاساسى. بۇ ئاساسنى قايرىپ قويۇپ، ھېسسىياتقا تايىنىپ ئىش قىلغاندا، ئىتتىپاقلىق زىيانغا ئۇچرايدۇ. ئېلىمىزنىڭ مىللەتلەر چوڭ ئائىلىسى سىمۇوللاشتۇرۇلغان ئاسما رەسىم ۋە ئاتكرىتكىلارغا قارايدىغان بولساق، 56 مىللەت كىشىلىرى رەڭگارەڭ مىللي كىيىملىرى بىلەن گويا 56 خىل گۈلنى ئەسلىتىدۇ. خىلمۇخىل گۈللەر ئۆز خاسلىقى بىلەن جىلۋىلىنىپ تۇرسا ۋەتەننىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇلۇپ، باراۋەرلىك ۋە ئىتتىپاقلىق نامايان بولىدۇ. بۇ بىر كۆپ مىللەتلىك ئەل ئۈچۈن ئېيتقاندا، مىللي سىياسەتنىڭ بۈيۈك نۇتۇقلىرىغا نىسبەتەن كاتتا شان-شەرەپ ۋە ياڭراق مەدھىيە ھېسابلىنىدۇ. ئىشىك ئېچىۋېتىلگەن بۇگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ خەلقئارا بولغان تەسىرى مىكىلىغان نۇتۇقلاردىن ئۇستۇن تۇرىدۇ. ھەرقايسى مىللەتلەر-نىڭ ئىجتىمائىي، تارىخي، جۇغراپىيىلىك شارائىتلىرى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ئۇزاق تارىخي تەرەققىيات جەريانىدا تەدرىجي شەكىللەنگەن ئۆرپ-ئادەتلىرىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ھەربىر مىللەت ئۆزىگە خاس ئۆرپ-ئادەت تۇرى ئىچىدە ياشايدۇ. بولۇپمۇ مىللي كىيىم فورمىلىرى مىللي خاسلىقنى ئاشكارا ۋە بۇاستە ئىپادىلەپ بېرىدىغان تاشقى بەلگە بولۇپ، كىمنىڭ قايسى مىللەت كىشىسى ئىكەنلىكىنى كىيىمگە قاراپلا بىلۇغلى بولىدۇ. مەسىلەن: تۇڭگانلار ئاق بۆرك، موڭغۇللار شىلەپە، قىرغىزلار قالپاق، ئۇيغۇرلار دوپپا كىيىدۇ. ھەرقايسى مىللەتلەردە باش كىيىمگە بولۇپمۇ يازلىق باش كىيىمگە ئېتىبار بېرىش بىر قەدەر ئومۇمي ئەھۋال. ئۇيغۇرلارنىڭ يازلىق باش كىيىمى بولغان دوپپا نۇسخا، گۈل ۋە رەڭ پەرقلىرى بويىچە 30 خىلغا يېتىدۇ. دوپپا باش كىيىمى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بىرخىل نەپىس سەنئەت بۇيۇمى بولۇپ، تەبىئەت گۈزەللىكىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان. مەسىلەن: ئەرلەرنىڭ بادام دوپپىسىنىڭ شەكلى شەھەر - قەلئەلەرگە، ئاق مەشۇتتىن چېكىلگەن بادام گۈللىرى ئايغا، بېزەك گۈللىرى يۈلتۇزلارغا تەقلىد قىلىنغان. چىمەن دوپپىغا چېكىلگەن گۈل نۇسخىلىرى خىلمۇخىل بولۇپ، ۋەتەننىڭ تاغ-دەريا، گۈل-گىياھلىرىغا سىمۋول قىلىنغان. دېمەك، ئۇ بىر مىللەتنىڭ ئېستېتىك غايە ئورتاقلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇرلار قىز-يىگىتلەرنىڭ تويلۇقىغا دوپپا ئالىدۇ. ئەڭ يېقىن كىشىلىرىگە دوپپا سوۋغا قىلىدۇ. ئۇيغۇر خەلقىي مەركەزدىكى چوڭ-كىچىك پائالىيەتلەرگە ۋەكىل ئەۋەتكەندە بولسۇن ياكى شىنجاڭغا كەلگەن پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنى كۈتۈۋالغاندا بولسۇن دوپپا سوۋغا قىلىش ئارقىلىق داھىيلارغا بولغان ھۆرمىتىنى ئىپادىلەپ كەلدى. پارتىيەمىزنىڭ ئۈچ ئەۋلاد رەھبەرلىرى ئىچىدە، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ قىممەتلىك كۆڭۈل سوۋغىسىنى ئىززەت-ئېكرام بىلەن قوبۇل قىلمىغىنى يوق. ئۇلارنىڭ دوپپا كىيىپ چۈشكەن

سۈرەتلىرى مىللىي قېرىنداشلىقنىڭ ئۆچمەس يالدامىسى بوپقالدى. مىللىي ئۆرپ-ئادەت دېگەندە، ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ كىيىم-كېچەك، يېمەك-ئىچمەك، تۇرارجاي، ئۆلۈم ئۇزىتىش، توي-تۆكۈن، ھېيت-بايرام ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ماددىي ۋە مەنىۋى تۈرمۇش جەھەتلەردە كەڭ دائىرىدە ئومۇملىشىپ كەتكەن ئىشتىياق، كەيپىيات ۋە پەرھەزلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇ بىر مىللەتنىڭ تارىخى، ئىتنوگرافىيەسىنىڭ ۋە پىسخىك خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ ھەمدە ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە سىڭگەن بولىدۇ. شۇڭا ئۇ ئەڭ كەڭ ئاممىۋىلىققا ۋە چوڭقۇر ئىجتىمائىيلىققا ئىگە. يولداش جۇ ئېنلەي 1957-يىلى چىڭداۋدا ئېچىلغان مىللىي خىزمەت سۆھبەت يىغىنىدا سۆزلىگەن نۇتقىدا، مىللىي ئۆرپ-ئادەتنىڭ كۆلىمى دىنىي ئېتىقادتىنمۇ كەڭ بولىدىغانلىقى، شۇڭا مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش كېرەكلىكىنى، مىللىي مەدەنىيەتنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئۆرپ-ئادەتلەرنى يېنىكلىك بىلەن زورلاپ ئۆزگەرتىشكە بولمايدىغانلىقىنى ئالاھىدە تەكىتلىگەنىدى. دۆلىتىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇن ۋە باشقا ئالاقىدار قانۇنلىرىنىڭمۇ بۇ ھەقتە ئالاھىدە بەلگىلىمىلەر كىرگۈزۈلدى. «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنى»نىڭ 147-ماددىسىدا: «قانۇنسىز ھالدا پۇقرالارنى نورمال دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم قىلغان ۋە ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادىتىگە دەخلى يەتكۈزگەن دۆلەت خادىملىرىدىن قىلمىشى ئېغىر بولغانلارغا ئىككى يىلدىن تۆۋەن مۇددەتلىك قاماق جازاسى ياكى تۇتۇپ تۇرۇپ ئەمگەككە سېلىش جازاسى بېرىلىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ، پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىشنىڭ قانۇنىي كاپالەتكە ئىگە قىلىنغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. پارتىيە، ھۆكۈمەت ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ناچار ئۆرپ-ئادەتلەرنى ، ۋاقتى ئۆتكەن قائىدە-يوسۇنلارنى ئىسلاھ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى، بۇ، ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ئۈچۈن پايدىلىق. مىللىي ئۆرپ-ئادەتلەر مۇرەككەپ بولغانلىقتىن، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزملىق نۇقتىنەزەر ۋە ئۇسۇل بىلەن كونكرېت تەھلىل قىلىپ، پەرقلىق مۇئامىلە قىلىشقا، ئىتتىپاقلىق ۋە تەرەققىياتقا زىيانلىق بولغان ئۆرپ-ئادەت ۋە قائىدە-يوسۇنلارنى ئۆزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ. لېكىن ئىتتىپاقلىق ۋە تەرەققىياتقا ھېچقانداق زىيىنىمۇ ياكى پايدىسىمۇ بولمىغان مىللىي كىيىملەرنى مەجبۇرىي سالدۇرۇۋېتىش ھېسسىيات جەھەتتە زىيادە سەزگۈرلۈك پەيدا قىلىپ، ئىتتىپاقلىق ۋە مۇقىملىققا دەخلى يەتكۈزۈپلا قالماستىن ، يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن يوچۇق ھازىرلاپ بېرىدۇ. شۇڭا مەن ھېلىقىدەك دۆلەت قانۇنىدىن خەۋىرى يوق، پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنى ئۆگەنمەيدىغان، مىللەتلەر مەسىلىسى ھەققىدە ئازراقمۇ چۈشەنچىسى يوق، ئازسانلىق مىللەتلەر رايونىدا خىزمەت قىلىپ تۇرۇۋقلۇق مىللەتلەر ئىشىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ۋە مىللىي ئۆرپ-ئادەتكە قانداق مۇئامىلە قىلىشنى بىلمەيدىغان بەزى كىشىلەرنىڭ «زۇۋاندار» لىقىنى ئازراق قىلىپ، رېئاللىققا يۈزلىنىپ، ئەمەلىيەت بويىچە ئىش قىلىشنى تەۋسىيە قىلىمەن. قىسقىسى، ئۆرپ-ئادەتتىن ئىبارەت بۇ نازۇك مەسىلىدە ئېھتىياتچان ۋە ئەستايىدىل بولۇپ، قانۇن، سىياسەت بويىچە ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك.

رەسسام: غازى ئەھمەت

ئاپتور: قاغىلىق ناھىيىلىك باش ئوچاستىكا پارتكومىنىڭ سېكرېتارى (M2)

بۇ سان 2001 - يىل 10- ئۆكتەبىردە تىزىشقا يوللاندى،

30 - نويابىردا باسمىدىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت(M1)،

رىسالەت مۇھەممەت (M2)، بېكىتكۈچى: قۇربان مامۇت

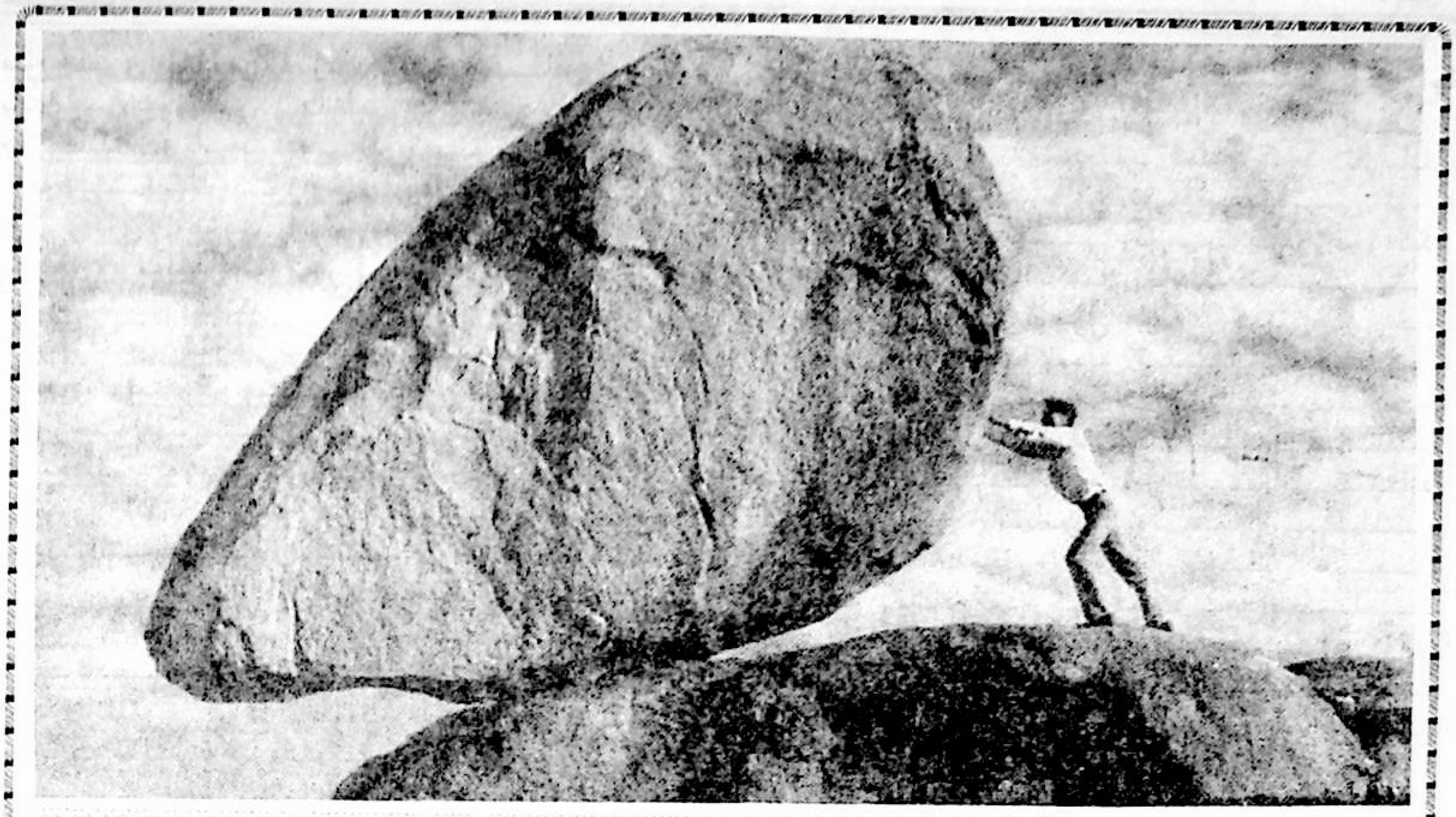

«هەربكەتلىسپ قانۇن ئىجرا قىلىش» قاچانغىچە بىزگە هەمراه بولار؟

تۇك داخۇەن

جۇڭگو ۋە چەتئەللەرنى زىلزىلىگە سالغان لوياڭنىڭ ئەسىر ئاخىرىدىكى زورئوت ئاپىتىدە 309 ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن، 2000-يىل 30-دېكابىر لوياڭ شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى «يېڭى يىل، باھاربايرىمى مەزگىلىدىكى ئوت ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا هەقىقىي كاپالەتلىك قىلىپ، ۋەهشىي خاراكتېرلىك ئوت ئاپىتى هادىسىلىرىنىڭ يەنە يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، شەھەرلىك هۆكۈمەتنىڭ تەستىقلىشى بىلەن پۈتكۈل شەھەردىكى ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدا تىجارەتنى توختىتىپ، تەرتىپكە سېلىشنى قارار قىلغان» لىقى هەققىدىكى جەددىي ئۇقتۇرۇشنى تارقاتتى. پۈتكۈل شەھەر تەۋەسىدىكى بارلىق كىنو-تىياتىرخانىلار، تانسىخانىلار، تېيىلىش مەيدانى، گولف توپ سارايلىرى، كۆڭۈل ئېچىش ئورۇنلىرى ۋە هور مۇنچىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ تىجارەتنى توختىتىشىمۇ ئەشۇلار جۈملىسىگە كىرەتتى.

يۇقىرىقىدەك قانۇن ئىجرا قىلىش ئۇسۇللىرى ئۆتكەن بىرىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتا پۈتكۈل مەملىكەتنىڭ هەرقايسى جايلىرىدا يۈز بەرگەن هەرخىل زور هادىسىلەردىمۇ ئىشقا سېلىندى: بۇلتۇر 29-مارتتىكى زور ئوت ئاپىتىدە 74 ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن يەرلىك هۆكۈمەت «بۇنىڭدىن ساۋاق ئېلىپ، بىرنى بىلىش ئارقىلىق باشقىلارنىمۇ بىلىش» ئۈچۈن پۈتكۈل شەھەر تەۋەسىدىكى 742 سىن قويغۇ زالى، تانسىخانا، ئويۇنچۇقخانىنى ئالدىن پىچەتلىدى. بۇلتۇر 24-نويابىردىكى يەتتەي دېگىز پىشكەلچىلىكى سەۋەبلىك پەۋەس يۈك ۋە يولۇچى قاچىلاپ توشۇش تىجارىتى قىلمۇاتقان توققۇز پاراخوت «ئۇزۇل-كېسىل» تىجارەتتىن توختىتىلىپ، ئىنچىكە تەكشۈرۈشنى قوبۇل قىلدى هەم 28 يىل ئىشلىتىلگەن بىر پاراخوت بىراقلا براكقا چىقىرىۋېتىلدى. بۇنداق «ئال پىچاقنى، كەس چۇچاقنى» دېيىش ئۇسۇلى خەلقئارا دېگىز قاتناش ئەهدىنامىسىغا ۋە ئېلىمىزنىڭ كېمە-پاراخوتلارنى تەكشۈرۈشتىكى ئالاقىدار بەلگىلىمىلىرىگە خىلاپ بولۇپلا قالماي، يەنە دۆلەتكە تېخىمۇ زور زىيانلارنى ئەكېلىش ئېهتىمالىمۇ يوق ئەمەس. گۇاڭدۇڭنىڭ دەنبەي، خۇنەننىڭ چېنجۇدىكى ئالىي مەكتەپ ئىمتىهانىدىكى كۆز بويامچىلىق دېلوسى سادىر بولغاندىن كېيىن، ئالاقىدار تارماقلار بۇ ئىككى ئورۇننىڭ ئالىي مەكتەپ ئېمتىهانى ئېلىش سالاهىيىتىنى ئېلىپ تاشلىدى. بۇۋاستە زىيانغا ئۇچرىغۇچىلار يەنىلا ئەشۇ ئىمتىهان بەرگۈچى

گۇناھسىزلار ۋە ئائىلە باشلىقلىرى بولدى.

ئومۇمەن بارلىق قەبىھ ھادىسىلەرنىڭ پەيدا بولۇشىدىن تارتىپ باش كۆتۈرۈشىگىچە ، ئۇنىڭ بىرتەرەپ قىلىشتىن تارتىپ تەجرىبە-ساۋاقلارنىڭ يەكۈنلەشكىچە مۇنداق بىر ئورتاق ئەندىزە شەكىللىنىپ قالغىلى تۇردى: ۋەقە سادىر بولۇشتىن ئىلگىرى خىزمەتكە ئىنتىبارسىز قاراپ، قىيىنغىمۇ ئىلىپ قويۇشمايدۇ، ھەتتا ئەمەلدارلار ئېغىز-بۇرۇن يالىشىپ، رەسۋايى ئەزىم بولۇشۇپ، قەبىھ ھادىسىلەرنىڭ يۈز بېرىشىنى ساقلانغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە ئاپىرىپ قويۇشىدۇ. ئاخىر بېرىپ ھادىسىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندا كىچىككەنلىكىدىن گاڭگىراپ قالىدۇ-دە، تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى بىرتەرەپ قىلغاندا جەمئىيەتتىكى يۇرۇشۇپ تۇرۇۋاتقان سىستېمىلار ئولگۇرمەي تەمتىرەپ قېلىپ، قالايمىقانچىلىق كېلىپ چىقىدۇ. ئاخىرى ئاۋامنىڭ زىتىغا تېگىپ قويۇپ، نەتىجىدە رەھبەرلەرنىڭ ھەققانىي ۋە ئاچچىق سۆزلەرنى قىلىشى بىلەن تەڭلا خۇددى بوران چىقىپ، چاقماق چاققاندەك پۇتكۈل كەسىپ، پۇتكۈل سىستېما، پۇتكۈل رايون بويىچە بىرقەپەس داغدۇغىلىق ، ھەشىمەتلىك چوڭ تەكشۈرۈش ھەرىكىتى باشلىنىپ كېتىدۇ. سىز بۇنى قانۇن ئىجرا قىلىشنىڭ سالمىقىنى ئاشۇرغانلىق، دېيىشكە مەجبۇرسىز. تېخىمۇ توغرىسىنى ئېيتقاندا، بۇنى خۇددى ئەسەبىيلىكى تۇتۇپ قالغان ئادەمدەك «ھەرىكەتلىك قانۇن ئىجرا قىلىش» دېمەي بولمايدۇ. بۇ خىل بىرلا جەڭ بىلەن تاماملايدىغان ئۇسۇلنى ئۇششاق دېھقان ئىگىلىكى تەپەككۇرىنىڭ قايتا زاھىر بولۇشىغا ئوخشىتىش مۇمكىن. ھەممە شالىنىڭ تەكشى ئۆسۈپ-پىشىشىنى كۈتكەندىن كېيىن ئۇنى بىر اقلا ئورۇپ يىغىۋالغانغا ئوخشاش، مەسىلىلەر يىغىلىپ توپلىنىپ، ئاقىۋەت ئېغىر ھالغا يەتكەندە ئۇنى بىر اقلا ھەل قىلىشنى كۈتۈشىدۇ. ۋەھالەنكى، ھەرىكەتلىك قانۇن ئىجرا قىلىشتا بولسا، مەيلى مەسىلە بولسۇن - بولمىسۇن، قانۇنغا ئۇيغۇن كەلسۇن - كەلمىسۇن ھەممىسىنىلا «بىر تاياقتا ھەيدەپ» تىجارەتنى توختىتىپ تەرتىپكە سېلىشىدۇ. بۇ خىل«بىر گۆرگە سۇ كىرسە، مىڭ گۆرده ئەنسىزچىلىك» دېگەندەك ئىشلارنىڭ ھېچقانداق رولى بولمايلا قالماستىن، بەلكى «يۈزنى ئۆلتۈرۈپ بىرگە ئىبرەت قىلىدۇ.» ھازىر كەسپداشلارنىڭ ھەممىسىلا نەزىرىنىڭ قۇربانلىقى ۋە قوشۇپ دەپنە قىلىنىدىغان بوپقالدى. پەۋقۇلئاددە زور ئوت ئاپىتىدىن كېيىن خېنەن ئۆلكىسى ئەشۇنداق ھەرىكەت شەكلىنىڭ ئالغان بىخەتەرلىكنى چوڭ تەكشۈرمىگەنمىدى؟ ۋەھالەنكى، بۇ ئىش بولۇپ ئاي ئاتلا - ئاتلىمايلا تېخىمۇ زور ئوت ئاپىتىدىن ساقلىنالمىدىغۇ؟

پۇقرالار شۇنى چۈشىنىپ يەتتىكى، پۇتكۈل 20-ئەسىرده بىز ناھايىتى كۆپ ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ھەرىكەت شەكلى ئارقىلىق ھەل قىلىشقا ئۇرۇندۇق. دەسلەپىده ھەدىگەندىلا ئۇستىلەپ سىياسىي ھەرىكەتلەرنى قوزغىدۇق، ئاندىن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش مەركەز قىلىنغاندىن كېيىن ئارقا-ئارقىدىن ئىقتىسادىي ھەرىكەت ئېلىپ باردۇق. ئەمدىلىكتە دۆلەتنى قانۇنغا تايىنىپ ئىدارە قىلىشنىڭ گېپىي چىقىۋېدى، قانۇن ئىجرا قىلىش ھەرىكىتى قوزغالغىلى تۇردى. قانۇن ئىجرا قىلىش ھەرىكىتى گەرچە بەشىغا خان - پادىشاھلارنىڭ «قانۇن ئىجرا قىلىش سالمىقىنى كۆچەيتىش» ، «قانۇننى قاتتىق ئىجرا قىلىش» تاجىنى كىيگەن ھالەتته كۆرۈنگىنى بىلەن، ماھىيەت جەھەتتىن ئۇ ھەقىقىي تۇردىكى قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىشنىڭ ئەكسىچە بوپكەلمەكتە! 1. ئۇ ئاسانلا بالايىئاپەت كەلتۈرۈپ، پاكىتقا قاراپ جىنايەت بېكىتىشتىن ئىبارەت ئەدلىيە پرىنسىپىغا خىلاپ ھالدا پۇتكۈل رايون، پۇتكۈل كەسىپلەرنىڭ «جىنايىتىنى بېكىتمۇچىتىشى» ؛ 2. ئۇنىڭ قانۇننىڭ روھى بولغان تەرتىپ ۋە ھەققانىيەتتىن يۈز ئۆرۈپ، پاكىت بولمىغان ئەھۋالدىمۇ پۇتكۈل كەسىپلەر بويىچە تىجارەتتىن توختىتىپ، تەرتىپكە سېلىش ئېلىپ بارغانلىقى ئەمەلىيەتته« ئاۋۋال جىنايەتنى بېكىتىپ ، ئاندىن پاكىت ئىزدەش» بىلەن ھېچقانداق پەرقى يوق؛ 3. قانۇن ئىجرا قىلغۇچى تارماقلار ئادەتتىكى ۋاقىتتا قانۇننى قاتتىق ئىجرا قىلمىدى(بەزىلەر تېخى مەمۇرىي كۈچلەرنىڭ توسقۇنلۇقى ۋە كاشىلىسىغا ئۇچرىدى) . قەبىھ ھادىسىلەر يۈز بەرگەندىن كېيىن مەمۇرىي ئەمەلدارلار غەزەپ بىلەن شىرەگە ئۇرۇشۇپ، ئورنىدىن دەس تۇرۇشۇپ كەتكەندىلا ئاندىن جىددىي ھەرىكەت ئېلىپ بېرىپ، ئالاقىدار كەسىپلەرنى بىر كالتەك بىلەن تۇنجۇقتۇرۇۋېتىشى ئەمەلىيەتته قانۇننىڭ ئەمەلدارغا بېقىنىشى بولۇپ، ئۇ، مەمۇرىي ھوقۇقنىڭ ئەدلىيەدىن ئۈستۈن تۇرۇدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

نۆۋەتته قىسمەن جايلاردا ج ك پ مەركىزىي كومىتېتنىڭ سىياسەت - بەلگىلىمىلىرى، دۆلەتنىڭ قانۇن-قائىدىلىرىگە قارىتا بەزى ئالاقىدار تارماقلاردا ئاۋۋال پايدىنىي ئويلىشىدىغان ، پايدىسى چىقمىسا خالىغانچە ئۆزگەرتىۋېتىدىغان، ئىشتىن ئاۋۋال باشقۇرۇشقا بوشاڭلىق قىلىدىغان، ئىشتىن كېيىن چاپىقىنى ئالمەن دەپ كۆزىنى قارىغۇ قىلىپ قويۇدىغان، «قىلتىرىق تۇرۇپ قالىدۇ دەپ بېلىق يېيىشتىن قورقۇدىغان» ھادىسىلەر ساقلانماقتا. گەرچە ئۇلار ئەڭ ئاخىرىدا قانۇننى نىقاب قىلىپ ئوتتۇرىغا چىقسىمۇ، ئەمما ھاكىمىيەت جەھەتتىر ئىپتقاندا، ئۇ يەنىلا ئادەم ئارقىلىق تۇزەش بولۇپ، «قانۇن ئارقىلىق تۇزەش» نىڭ ئەكسىدۇر. قانۇننىڭ تارتسا سوزۇلىدىغان، قويۇپ بەرسە يىغىلىدىغان، ھەم كېڭىيىدىغان ھەم تارىيىدىغان، ھەم قاتتىق ھەم يۇمشاق قىلغىلى بولىدىغان ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشى پاجىئە بولماي نېمە؟

بىر جەمئىيەتته قانۇن ۋە تەرتىپنىڭ بولۇشى ئاساستۇر، دېگەندى لوسۇ. پەقەت قانۇن ئارقىلىق ئىدارە قىلىش ۋە تەرتىپ بولغاندىلا ئاندىن مۇقىملىق، ئەركىنلىككە ماسلاشقان ھالدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك ئەمىنلىك كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. بىز، يېڭى ئەسىردە ئەشۇنداق ناھايىتى زور داغدۇغىغا ئىگە كاتتا ھەرىكەتلەرنى قوزغاش ئارقىلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىدىغان «قانۇن ئىجرا قىلىش ھەرىكەتلىرى» نى ئاستا - ئاستا، ئۇن - تىنسىز يوقىتىپ، قانۇن ئارقىلىق ئىدارە قىلىدىغان ۋە يۇقىرى ئۇنۇملۇك تەرتىپ ئارقىلىق كېشىلەرنىڭ ئەركىن - ئازادە، بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىشنى ئۈمىد قىلىمىز.

«جەنۇب كۆزنىكى» ژۇرنىلىنىڭ 2001-يىل 4-سانىدىن

ئۆمەرجان ھەسەن تەرجىمىسى(M1)

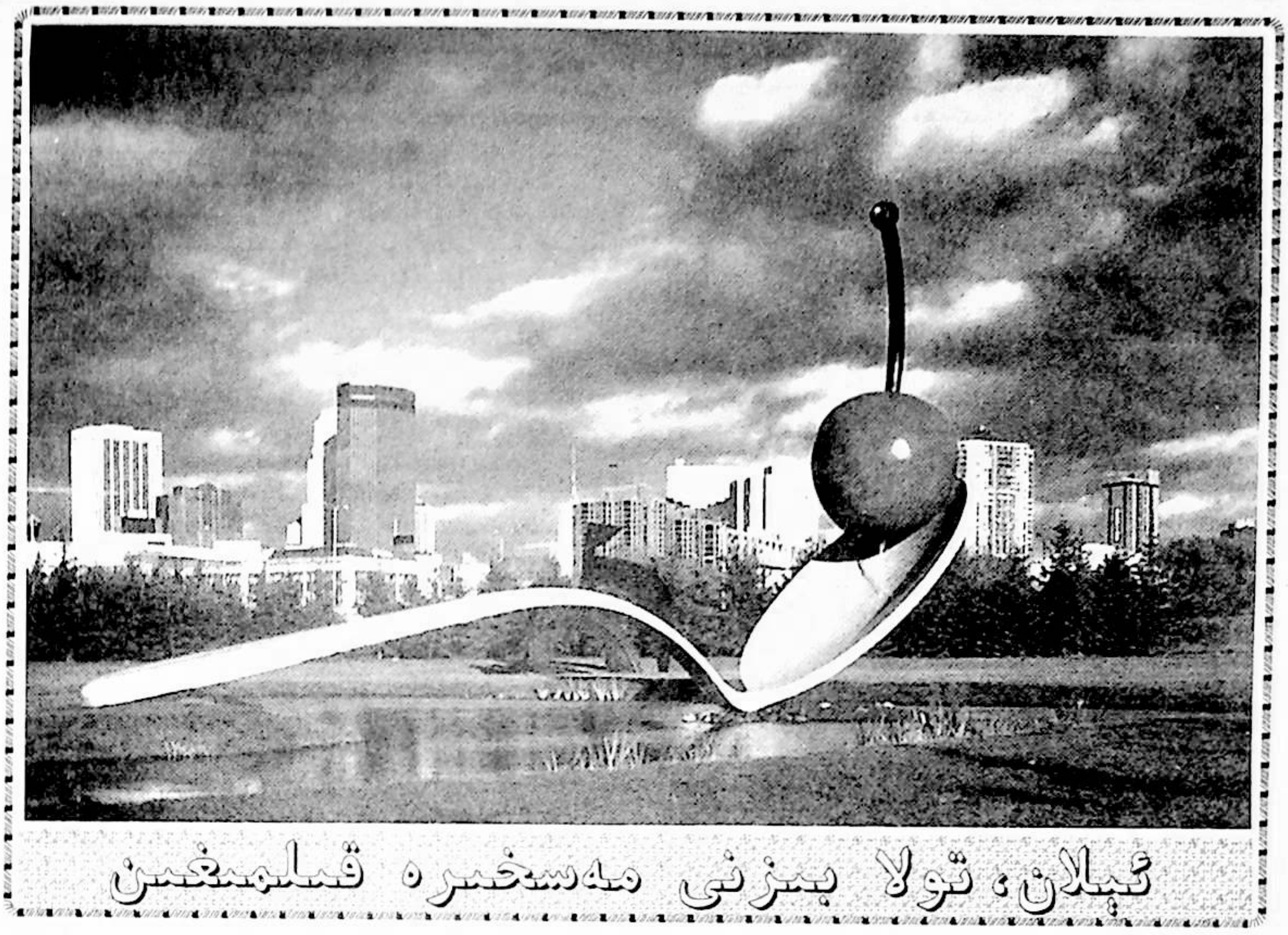

ئېلان، تولا بىزنى مەسخىرە قىلمىغىن

يۈسۈپجان ساۋۇت

ئېلاندىن بىزارلىق

ھېكايە توقۇپ چارچىغان كاللامنى سەگىتمەكچى بولۇپ تېلېۋىزورنى قويدۇم،ئېلان بېرىۋېتىپتۇ،ئېلان! تېلېۋىزورنى ئۆچۈرۈپ، رادىئونى ئاچقانىدىم، ئۇنىڭدا بېرىلىۋاتقىنىمۇ ئېلان ئىكەن. رادىئونىڭمۇ زۇۋاننى باستىم-دە،گېزىتتىن بىرنى قولۇمغا ئالدىم. ئۇنىڭدىمۇ كۆزۈمگە چېلىققىنى يەنىلا ئېلان. .. ھەي ئېلان، ھەي ئېلان! قۇرۇق سۆپرا، مەجلىسۋاز باشلىقنىڭ تەكرارلانما يىغىندەك تۇغمەس ئېلان! قېرى مەستنىڭ ئالجىشدەك لاۋزا ئېلان!

مۇشۇ كۈنلەردە نەچچە يۈز سوملاپ، ھەتتا مىڭ سوملاپ پۇل خەجلەپ ئالغان شەخسىي مۇلكىڭ تېلېۋىزوردىن بېرەر تېلېفىلمنى، بىرەر پروگراممىنى ئارامىدا كۆرەلمەيسەن.چۈنكى سەن ئىشتىياق بىلەن كۆرۈۋاتقان ۋەقە-كۆرۈنۈشلەر قاپ بەلدىن ئۈزۈلۈپ ،«ئەسكى تامدىن ھوشۇر چىقتى» دېگەندەك، جاڭگىر-جۇڭگۇر باشلانغان بېقمىسىز مۇزىكىدىن كېيىن پەيدا بولىدىغان ئېلانچى دىكتورلارنىڭ ئادەم تولا ئاڭلاپ بىزار بولغان بېقمىسز ئاۋازى كەيپىڭنى ئۇچۇرىدۇ.دىكتور بۇنداق قىلساق كۆرۈرمەنلەر نېمەدەر دېگەننى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەي، ئۆتمەس ماتانىڭ زورلاپ ساتار بىدىكلىرىدەك قايسىبىر دوختۇرخانىنىڭ ساقايماس كېسەل راكنى ساقايتالايدىغان«كارامەت» لىرىنى، ئاللىقانداق دورىلارنىڭ سەكراتتىكى بىمارنىمۇ قوپۇرۇۋېتىدىغانلىقىنى، قېرىلارنى ياشارتىۋېتىدىغانلىقىنى،زەيپانە ھەزىلەكلەرنىنى كۈچتۈڭگۈر بۇقا قىلۋېتىدىغانلىقى... قاتارلىق «ئۇنۇم»نى ماختاپ چۈشۈپ كېتىدۇ. يەنە تېخى پالان- پوكۇن مارکسلىق ھاراقلارنىڭ دورىدىنمۇ «شىپالىق» تەرەپلىرىنى، پالانى سوپۇن ۋە سوپۇن پاراشوكلىرىنىڭ ئادەمنىڭ گۇناھىدىن باشقا ھەممە چىركىنلىكلەرنىنى يۇيۇپ تازىلىيالايدىغان «خسلەت-مۆجىزە» لىرىنمۇ ئاغزىدىن بۆز كۆپۈك چىققىچە ماختاپ ئۆتۈشنى ئۇنتۇپ قالمايدۇ(بۇ ئەھۋال رادىئودا ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر)... شۇنىڭ بىلەن جەھلىڭ قاتىدۇ-دە، شۇنچە پۇلغا ئالغان تېلېۋىزوردىكى (رادىئو)نى ئۇرۇپلا چېقىۋەتكۈڭ كېلىدۇ.

سېنى بىزار قىلىدىغان ئېلانلار رادىئو-تېلېۋىزىيىدىكى بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. پالان پۇلغا مۇشتەرى بولغان گېزىت-ژۇرناللاردىمۇ ئېلان، كوچا-رەستىلەردىمۇ، بىنالاردىمۇ، يول ياقىسىدىكى دوسكىلاردىمۇ، كوچا ئاپتوبۇسلىرىدىمۇ... ئېلان. يەنە تېخى پىيادىلەر يولىدا خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتقىنىڭدا ئۇستىگە بىرنەچچە دانە رادىئو كانىيى ئورنىتىلغان تەشۋىقات ماشىنىسى مىسلىداپ مېڭىپ، ۋاڭىلداپ سۆزلەپ كېلىپ چۆچۈتۈۋېتىدۇ. دېققەت قىلساڭ ، ئۇنىڭ سۆزلەۋاتقىنىمۇ بىرخىل ئېلان. تەشۋىقات ماشىنىسىنىڭ

غەلۋىسىدىن قۇتۇلۇپ بىرىيەرلەرگە كەلگىنىگىدە تەشۋىقات ۋەرەقىسى تارقىتىۋاتقان بىر توپ كىشىنىڭ ساڭا ئۆتكۈزۈپ قويغىنى بارمۇ؟ ئۇلار ساڭا بىكىرىغىلا بىرمۇنچە تەشۋىقات ۋەرەقىسىنى كۆتەرتىپ قويىدۇ. ئۇيەردىن قانچە قېتىم ئۆتسەڭ، شۇنچە قېتىم ۋەرەقە ئالماي ئامالىڭ يوق. ئاشۇ ۋەرەقىلەرگە قارىساڭ ئۇمۇ بىرخىل ئېلان.

بازاردا ماختاپ ساتقان چاشقان دورىسىنى ئىشلەتكىنىگىدە، چاشقان يوقىلىشىنىڭ ئورنىغا ئاۋۇپ،مۇشۇك بىلەن توخۇلىرىڭنىڭ ئۆلگىنىنى،ھاشارەت دورىسى چاچقىنىگىدا، ھاشارەتلەرنىڭ ھېچنېمە بولماي، چاڕۋىلىرىڭنىڭ قىرىلىپ كەتكىنىنى ئەسلەپ قالسەن-دە، ئەشۇ ئېلانچى دېكتورلار ئۆزلىرى ماختاۋاتقان نەرسىلەرنىڭ ئەكس ئۇنۇملۇك شۇنداق تەرەپلىرى بار-يوقلۇقىنى بىلمەمدىغاندۇ،ياكى ... دەپ ئېلانچىلارغا ئەجەبلىنىپ قالسەن. سېنى ھەممىدىن بەك ئەجەبلەندۇرۇدىغىنى، ئادەم ئىسمى‌مارکا(نام) قىلىنغان بەزى مەھسۇلاتلارۋە ئۇلارنىڭ ئېلانلىرى...

2.سوپۇن پاراشۇكىدىكى «خار»لار

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان رادىئو-تېلېۋىزورلاردىن ۋە باشقا داۋراڭ(ئېلان)ۋاستىلىرىدىن «ئەپەندى» ،«ئانارخان» ، «ئالمىخان» ،«ئىپارخان» ... دېگەنگە ئوخشاش ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرى مارکا(نام) قىلىنغان سوپۇن پاراشۇكى ئېلانلىرىنى پات-پات ئۇچرىتىپ تۇرىمىز ھەم شۇخىل سوپۇن پاراشۇكلىرىنىمۇ ئىشلىتىۋاتىمىز.

كىشىلەرگە ئېنىقكى، ئەشۇ مارکىلىق سوپۇن پاراشۇكلىرى بىزنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلاتلار.شۇڭا ئۇلارغا ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرى مارکا(نام) قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن بۇ مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقارغان زاۋۇت - شىركەتلەرنىڭ بىرىنمۇ ئەشۇ مارکا(نام)نامىدىكى زاۋۇت - شىركەتلەر ئەمەس. زاۋۇت - شىركەت خوجايىنلىرىنمۇ ئاشۇ مارکا(نام)دىكى كىشىلەر ئەمەس. خۇددى قايسىبىر كۇلدۇرگە نومۇرىدا ئېيتىلغان:«چاپچال سىلەرنىڭ قۇمۇشى بىزنىڭ، سايرام سىلەرنىڭ، بېلىقى بىزنىڭ» دېگەن سۆزدەك، زاۋۇت باشقىلارنىڭ، مەھسۇلات باشقىلارنىڭ، پەقەت مارکا(نام) بىزنىڭ. دېمەك، ئات ئايلىخانىنىڭ، يول سارىخانىنىڭ، ئاتاق ئاسمىنىڭ،قاپاق قاسمىنىڭ.

ئەشۇ زاۋۇت - شىركەت خوجايىنلىرى ئۆزلىرى ياسىغان مەھسۇلاتلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ ياكى ئۆز زاۋۇت - شىركەتلىرىنىڭ نامىنى مارکا(نام)قىلسا بولمامدۇ؟ بۇنداق قىلسا تامامەن توغرا بولاتتى. لېكىن ئۇ ياسىغۇچى ئەقىللىقلەر ئۆزلىرى ياسىغان نەرسە- سوپۇن پاراشۇكىنىڭ كىر-نىجاسەتلەرنى تازىلايدىغان «مالاي» ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. دۇنيادا كىمنىڭمۇ ئۆزىنىلا ئەمەس، نامىنمۇ «مالاي» قىلىپ قويغۇسى كەلسۇن!؟

سوپۇن پاراشۇكى قېپىغا تەقلىدىي رەسمى چۇشۇرۇلۇپ «ئەپەندى» دەپ سوپۇن پاراشۇكى مارکىسى قىلىنغان نەسىرىددىن ئەپەندى بىز ئۇيغۇرلارنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل تۈركىي(تىللىق) خەلقلەرنىڭ ئەقىللىق، دانىشمەن مەنىۋى ئۇستازى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ خورىماس، تۈگىمەس بايلىقى ۋە قەھرىمانى ئىدى. بىز ئۇنىڭ ھەققىدە تامىقىمىزنى تامشىپ سۆزلىشەتتۇق،ئۇ ئارقىلىق ھوزۇرلىنىپ كۈلەتتۇق. ئۇنى باللىرىمىزغا يول كۆرسەتكۈچى ئۇستاز قىلىپ بەرگەنىدۇق.ئۇنى كىنو-تېلېۋىزىيە فىلمىي قىلىپ ئىشلىگەنىدۇق. ئۇنى كىتاب قىلىپ يازغانىدۇق ... مانا كۆرۈڭ، ئەمدىلىكتە ئۇ ئۇلۇغمىز سوپۇن پاراشۇكى بولۇپ يۇندا تەشتىكىدە كىر-نىجاسەتلەرنى تازىلىماقتا، يۇندىخانىلاردا سېسىپ بۇلغانماقتا!

ھېلىقى «ئانارخان» ،«ئالمىخان» قاتارلىق«... خان» لىرىمىزمۇ ئەسلىدە تارىخىمىزدا ئۆتكەن پاك، ۋاپادار،قەھرىمان مەشۇقلار ئىدى. بىز ئۇلارنى «ئانارگۈل بالا...» ،«ۋاي-ۋاي جېنىم ئالمىخان» دەپ قوشاق قوشۇپ، ناخشا ئېيتىپ مەدھىيىلىگەنىدۇق. مانا ھازىر ئەشۇ رەھمەتلىك پاك،ۋاپادار «...خان» لىرىمىزنىڭ تەقدىرىمۇ دانىشمەن نەسىرىددىن ئەپەندىنىڭكى بىلەن ئوخشاش بوپقالدى. ھازىر بىز ئۇلارنى ئاياپ-ئاسرىماستىن ،يۇندا تەشتىكىگە سېلىپ قويغان، مالاي قېلىپ قويغان، سېسىتقان، چىرىتكەن تۇرۇپ يەنە «ئانارخان بالا» ،«ۋاي-ۋاي جېنىم ئالمىخان...» دەپ ئاغزىمىزنى كالچايتىپ ناخشا توۋلاپ يۈرسەك يۈزىمىز چىملىدىماسمۇ؟ ئەشۇ«...خان» لارنىڭ روھى قورۇنماسمۇ!؟

بىز كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر جاھالىتى ۋە ياڭ زېڭشىن قاتارلىق فېئودال مۇستەبتلەرنىڭ «نادانلىقتا قالدۇرۇش» سىياسىتى سەۋەبلىك كۆپ نادانلىقتا قالغان خەلق بىز. شۇڭا بىزدە ئاقىللاردىن جاھىللار ،تادانلاردىن نادانلار كۆپ. ماھىيەتنى چۈشەنگۈچىلەردىن نەتىجىنى ئۇققۇچىلار كۆپ. ياخشى ئاتقىنى يوشۇرغۇچىلاردىن يامان ئاتقىنى بولسىمۇ داۋراڭ قىلغۇچىلار كۆپ. ئەگەر بىزدە ئاقىللارغا خاس تەپەككۇر ئاز-تولا بولغان بولسا «ئەپەندى» بىلەن «...خان» لار كىم ئىدى؟ ئۇلارنى سوپۇن پاراشۇكىغا مارکا(نام)قىلسا توغرا بولارمۇ؟ دېگەنلەرنى ئويلىغان بولاتتۇق. ئەمما بىز ئەكسىچە يامان ئاتقىمىز داۋراڭ قىلىنسىمۇ ھاياجانلىنىدىغان بەغەرەزھېسسىياتىمىز بويىچە «ۋاي ئۇيغۇرنىڭكەنغۇ، ئۇيغۇرچە ئىكەنغۇ» دەپ ئۆزىمىزچە پەخرلىنىپ مەيدىمىزنى كەردۇق. قېرىنداش مىللەتلەرگە كۆز-كۆزمۇ قىلدۇق. رادىئو-تېلېۋىزورلاردا قووزىمىزنى كۆپتۇرۇپ، بار ئاۋاز بىلەن داۋراڭمۇ قىلدۇق.

شۇنىڭغا قارىغاندا، پات ئاردا ئەشۇنداق ئەقىللىق ياسارمەنلەر«سەلەي چاقچاق» ،«موللا زەيدىن» ،«ھېسام قۇربان» ، «ئامانىسا» ،«مەختۇمسۇلا» ،«نازۇكۇم» ، «رىزۋانگۈل» دېگەندەك مارکىلاردا سوپۇن، سوپۇن پاراشۇكى، تازىلىق قەغىزى دېگەندەك «مالاي» مەھسۇلاتلارنى ياساپ چىقارسىمۇ ئەجەبلىنىش ئورنىغا پەخىرلىنىدىغان ئوخشامامدۇق؟

3.ھاراق ۋە ھاراق مارکىسىدىكى «ئۇلۇغ»لار

1990-يىللارنىڭ دەسلىپىدە «ساۋەن لاۋجۇ»(ساۋەن ئاقساقال ھارىقى)مارکىلىق ھاراق رايونىمىزدا خېلىلا بازار تاپقانىدى. رادىئو - تېلېۋىزىيە ۋە باشقا ئېلان (داۋراڭ) ۋاستىلىرىدىمۇ «ئىلى جاڭجۇنى» ،«شىنجاڭ خانى» مارکىلىق ھاراق ئېلانلىرىنمۇ كۆپ ئۇچرىتىمىز.

بىزدىكى ئىنچەرمەن «بايۇەچچى» لەر ھاراق مارکىسى قانچە ھەيۋەتلىك بولسا، شۇنچە قوغلىشىپ ئىچىدۇ ۋە ماختىنىدۇ.ھاراق ياسىغۇچى ئاقىللار بىزنىڭ بۇخىل «ئارتۇقچىلىقىمىز» نى بىلىۋالغان بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇلار يېقىنقى زامان شىنجاڭ تارىخىدا ئۆتكەن زالىم مانجۇ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك نامىنى ھازىر ھاراقلارغا مارکا

(نام)قىلىپ، داستىخىنىمىزنىڭ تۆرىگە چىقىرىۋاتىدۇ.بىز بولساق، قايسى ئىلى جاڭجۇنى؟ شىنجاڭ خانى كىم، قايسى خان؟ ...ئۇلارنىڭ تارىختىكى گۇناھ ۋە تۆھپىلىرى نېمە؟ ئۇلار سوپۇن ۋە سوپۇن پاراشۇكىغا ئوخشاش نەرسىلەرگە ماركا(نام)قىلىنماي،ئەكسىچە ھاراققا ماركا(نام)قىلىندى؟ دەپ سۇرۇشتە قىلماستىن، ئۇلارنى ياسىغۇچىلاردىنمۇ بەكرەك ئۇلۇغلاپ، تۇرلۇك زىياپەت - ئولتۇرۇشلىرىمىزنىڭ تۆرىگە ئالدۇق. ئەھۋال شۇنداق كېتىۋەرسە، پات ئارىدا يەنە تەبىيىڭ تىيەنگو دېھقانلار ئىنقىلابىنى رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇرغان زوزۇكتاڭ، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى نادانلىقتا تۇتقان ئەشەددىي سىياسىي سېھرىگەرياڭ زېڭشىن،ئىككى قولى مۇنەۋۋەر جۇڭگو كوممۇنىستلىرى ۋە شىنجاڭدىكى سان-ساناقسىز ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان قانخور جاللات شېڭ شىسەينىڭ نامىنى ماركا قىلغان ئىچىملىكلەرمۇ ياسلىپ تۆردىن ئورۇن ئېلىشىمۇ ئەجەب ئەمەس.

بىز باشقىنى قويۇپ تۇرۇپ، «ئىلى جاڭجۇنى» ھەققىدە ئازراق توختىلايلى: ئەشۇ نام بىلەن ئاتالىپ ،ئىسپىرتلىق ھاراققا ماركا(نام) قىلىنغان ئىلى جاڭجۇنلىرى چىڭ سۇلالىسى زامانىدا شىنجاڭنى ئىدارە قىلغان مۇستەبىت مانجۇ گېنىرالىلىرىدۇر. ئۇلار ھازىرقى قورغاس ناھىيىسىنىڭ كۈرە يېزا مەركىزىنى ۋە غۇلجا شەھرىنى ئورىدا قىلىپ، پۈتكۈل شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىگە ھۆكۈمرانلىق بۇرگۇزۇشكەن. ئىلى جاڭجۇنلىرى تارىختا«ۋاڭخۇلۇ ئالۋىكى» دا ئوخشاش ئالۋاڭلارنى سېلىپ، خەلقنىڭ قان-تەرىنى سورىغان؛ ئالتىشەھەردىن نەچچە ئون مىڭ ئادەمنى مەجبۇرىي كۆچۈرۈپ،ئىلى رايونىغا سۇرگۈن قىلغان، چارروسىيىنىڭ ئىلىنى بېسۋېلىشىغا قاراپ تۇرغانلار ئىدى.

4.ھەر ئىشنىڭ ھەللى ۋە يولى بار

باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4-يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەندە دادام ماڭا ئىككى سوم پۇل بېرىپ:« بىر جىڭ قارا شېكەر ئالغاچ كەل، ئۇماچقا سېلىپ ئىچىمىز» دېدى. مەن چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتىدا شېكەرنى ئالدىم. لېكىن قورساقنىڭ ئاچلىقى ۋە قارا شېكەرگە بولغان ئامراقلىقىم تۈپەيلى، ئەشۇ بىر جىڭ قارا شېكەرنىڭ تەڭدىن تولىسىنى يەۋەتتىم. دەسلەپتە شۇنداق تاتلىق تېتىغان قارا شېكەر يېگەنسېرى بەتتەملىشىپ ،شۇچاغلاردا بىزدەك باللار تولا يەيدىغان كۆك شاخچىلىكمۇ تېتىماي قالدى. بولمىسا، شۇ چاغدا مەن ئۇچۇن دۇنيادا قارا شېكەرنىڭ ئالدىغا ئۆتۈدىغان تاتلىق نەرسە يوق ئىدى. ھازىر ئويلىسام ،قارا شېكەر ئەسلىدە بەتتەم ئەمەس ئىكەن. مەن شۇ چاغدا ھەددىدىن زىيادە كۆپ يېۋەتكەنلىكىم ئۈچۈن بەتتەم تېتىغانىكەن.

ھەرقانداق بىر تاتلىق - تاڭسىق نەرسىنى كۆپلەپ ئىستېمال قىلىۋەرسەك،ئۇنىڭ تاتلىقى بارا-بارا سۇسلىشىدۇ. ھازىرقى ئېلانلاردىن بىزار بولۇشىمىزمۇ ئۇنىڭ شۇنداق تۆپە-تۆپىلەپ «يېيىشكە» مەجبۇر بولغانلىقىمىزدىن .ئۇنىڭ ئۇستىگە ئېلانلارمۇ كىشىنى جەلپ قىلغۇدەك ئىشلەنمەي، سەسكەنگۇدەك ئىشلىنىۋاتىدۇ.

خالىيجاي(ھاجەتخانا)غا گۇزەل، خۇشپۇراق، ئارامبەخش ...دېگەندەك ناملارنى بەرسە ساراڭنىكمۇ مەسخىرە قىلىشى ئورغان گەپ. تازىلىق قەغىزى، چاڭ-توزان سۈمۈرگۈچ دېگەندەك نەرسىلەرگە تارىختا ئۆتكەن دانىشمەنلەرنىڭ ، قەھرىمانلارنىڭ نامىنى قويسا قاملاشمىغان ئىش بولىدۇ. كىشىنى زەھەرلەيدىغان نەرسىلەرگە ھەل بېرىپ، تاتلىق دەپ ماختاش ئۈچىغا چىققان ئالدامچىلىق. يەنە تېخى شۇنداق «زەھەر» لەرگە تارىختا ھەرمىللەت ئەمگەكچى خەلقنىڭ يىلىكىنى شوراپ،قېنىنى ئىچكەن زالىملارنىڭ نامىنى قوللىنىش تېخمۇ غەزەپلىنەرلىك ئىشتە. ناۋادا ئامېرىكىلىقلار «ماك ئارتور» ناملىق ھاراق ياساپ، ياپونىيە بازارلىرىغا كىرگۈزسە قارشىلىققا ئۇچرىشى، رۇسىيىلىكلەر «چارپادىشاھ» ماركىلىق ۋودكا چىقىرىپ، تاتارلار ۋە چېچەنلەرنىڭ بازىرىغا كىرگۈزسە قارشىلىقنىڭ كۈچىيىشى بەرھەق. يەھۇدىيلار پەلەستىنده«مۇسادى» ،«نىتانياھۇ» ماركىلىق بىرنەرسىلەرنى بازارغا سالسا،ئەرەبلەرنىڭ قىزىغان قازان ھالىتىگە ماي قۇيغاندەك ئىش بولۇشى مۇمكىن.

بىز بۇ يەردە رايونىمىزدا يۇقىرىقىدەك كىشى ئىسىملىرىنى ماركا قىلىپ، مەھسۇلات ياسىغۇچىلارغا قارشى تۇرماقچى ئەمەسمىز ،بەلكى ئۇلارغا ئۇخشاش مەھسۇلاتلارغا ئەشۇ كىشىلەرنىڭ نام-شەرىپىنى ماركا(نام)قىلىشنىڭ مۇۋاپىق بولمىغانلىقىنى سەمىمىيەت بىلەن ئەسكەرتىپ قويماقچى ھەم زاماندىشلارنىمۇ ئويلاپ بېقىشقا دەۋەت قىلماقچى،خالاس. رايونىمىزدا مەھسۇلاتلىرىغا شۇنداق ماس كەلگەن ماركا(نام) قوللانغان كارخانا- شىركەتلەر بار. ئۇلاردىن باشقىلار ئۇلۇغ ئالسا بولىدۇ. مەسىلەن: شىخوپۇشىركىتى ۋە ئۇنىڭ«شىخو پۇسى» ،«ئوسما» شىركىتىنىڭ «ئوسما» ناملىق قاش قەلەملىرى، «ئارمان» شىركىتى ۋە ئۇنىڭ«ئارمان» ماركىلىق قۇۋۋەت تالقانلىرى، قەشقەر«گۆھەر زېمىن» شىركىتى ۋە ئۇنىڭ «گۆھەر زېمىن» ماركىلىق مەھسۇلاتلىرى،ئۇرۇمچى «ئامىنە» ئالاھىدە يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكا تەرەققىيات شىركىتى ۋە ئۇنىڭ«ئامىنە» ماركىلىق ئوزۇقلۇق مەھسۇلاتلىرى... مۇشۇمەھسۇلاتلارنىڭ ئىلانلىرى بېرىلگەندە كىشىدە بىزارلىق تۇيغۇسى ئەمەس،زوقمەنلىك تۇيغۇسى قوزغىلىدۇ.

ئەجبا، ئەشۇ شىركەتلەرنىڭ مەھسۇلاتلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ ئىسمىنى ماركا(نام)قىلسا بولغان يەردە، يۇقىرىدا ئىسىمى تىلغا ئېلىنغان ۋە ئېلىنمىغان سوپۇن پاراشۇكى،ھاراق ياسايدىغان شىركەتلەر ھېلىقىدەك كىشىنى ئويغا سالىدىغان ئىسىملارنى مەھسۇلاتلىرىغا ماركا (نام)قىلماي، ئۆزلىرىنىڭ نامىنى ياكى مەھسۇلاتلىرىنىڭ خۇسۇسىيەت ـ ئالاھىدىلىكىگە ماس كېلىدىغان ئىسىملارنى ماركا(نام)قىلسا بولماسمۇ! چۈنكى ھەرقانداق ئىشنىڭ ئۆز يولى، ئۆز ھەللى بار. ئۆز يولىدىن، ھەللىدىن ھالقىغان ئىش قاملاشمايدۇ... مەن ھېلىقى چاغدا قارا شېكەرنى كۆپ يېۋەتكەچكە ،قورسىقىم ئاغرىپ قېلىپ بىرنەچچە كۈن مەكتەپكە بارالمىغانىدىم. ئېلانغا شۇنداق دېگۈم كېلىدۇ:«ئېلان ھەللىدە بول، يولۇڭنى تاپ! ئادەمنى تولا مەسخىرە قىلمىغىن!»

ئاپتور: ئاتۇش شەھىرى كاتتايلاق يېزا قۇدۇق كەنتىدىن، دېھقان (M1)

شىنجاڭلىقلار ھەققىدە قايتا ئويلىنىش

ۋۇجياخۇ

شىنجاڭ گۈزەل ھەم باي، كىشىلەر تەلپۈنىدىغان جاي بولسىمۇ، ئەمما تۈرلۈك تارىخىي ھەم جۇغراپىيىلىك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە قارىغاندا، مەيلى ئىقتىسادىي جەھەتتە بولسۇن ۋەياكى كىشىلەرنىڭ ئىش ـ ئەمەلىدە بولسۇن پەرق ناھايىتى زور. بۇ پەرقلەر بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا تېخىمۇ ئاشكارىلىنىپ، شىنجاڭلىقلارنىڭ گاھ ئۆزىدىن پەخىرلىنىش، گاھ ئامالسىزلىق، گاھ پوچىلىق، گاھ مۇتەئەسسىپلىكتىن ئىبارەت مۇرەككەپ پسىخىكىسىدا ئىپادىلەنمەكتە. بىر پەيلاسوپ: سىلىشتۇرغاندىلا پەرقنى تاپقىلى، پەرقنى تاپقاندىلا تەرەققي قىلغىلى بولىدۇ، دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتقانىدى. مەزكۇر ماقالىدا شىنجاڭلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ پسىخىكىسىنى ھەرتەرەپلىمە تەكشۈرۈش ۋە ئېچىپ بېرىش ئارقىلىق شىنجاڭلىقلارنى ئويغىتىش، قوزغىتىش ۋە ئۇلارنىڭ كۆز قارىشىنى ئۆزگەرتىش ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەپ يول ئېچىپ ئالغا ئىلگىرىلەش ئارقىلىق

ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىش

ئۆز-ئۆزىنى كۆچەيتىپ ، تېخىمۇ گۈزەل، تېخىمۇ باي شىنجاڭ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلىش ئارزۇسى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

- مۇھەررىردىن

شىنجاڭلىقلار ھالىغا باقماي ئۆزىنى بەك چوڭ تۇتۇۋالىدۇ

شىنجاڭنىڭ زېمىنى ناھايىتى كەڭ بولۇپ،يەرمەيدانى 1مىليون 600مىڭ كۋادىرات كىلومېتر كېلىدۇ، پۈتكۈل مەملىكەت زېمىنىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇ، مەملىكىتىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ئاپتونوم رايون. بۈگەرچە قىل سىغمايدىغان ھەققەت بولسىمۇ،لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن ئۆزىمىزگە تەمەننا قويۇشىمىزغا ئەرزىمەيدۇ. چۈنكى قۇملۇق ۋە چۆللۈكلەر ئومۇمىي يەرمەيدانىنىڭ بېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلىسىمۇ،لېكىن شىنجاڭلىقلار بۇنى ئاغزىئاغزىغا تەگمەي زوق-شوق بىلەن سۆزلىشىپ مەنمەنلىك قىلىشىپ كەلدى. شىنجاڭدا ھەممىلا ئادەم بىلىدىغان «شىنجاڭغا كەلمىگۈچە شىنجاڭنىڭ چوڭلۇقىنى بىلگىلى بولماس» دېگەن سۆز بار. ىر ھېكايىدە ئېيتىلىشچە، بىرشىنجاڭلىق بىر ئىچكىرىلىككە اغزى قۇلىقىغا يەتكۈچە ماختىنىپ:«سىلەرنىڭ ئىچكىرىگىلار وخۇ كاتىكىدەك كىچىك ئىكەن، ئادەم كۆزىنى يۇمۇپ - اچقىچە بىر شەھەردىن يەنە بىر شەھەرگە بېرىپ قالىدىكەن. لېكىن بىزنىڭ شىنجاڭ دېگەنچۇ بەك-بەك چوڭ. ئەتىگەن قاقپودا ماشىنىغا چىقساق، كەچ بولغاندا ئاران دېگەندە يەنە بىر شەھەرگە يېتىپ بارالايمىز» دەپتۇ. كىم بىلسۇن ھېلىقى ئىچكىرىلىكمۇ بوش كەلمەي سۆز قايتۇرۇپ:«بۇ سىلەرنىڭ شىنجاڭنىڭ بەك قالاقلىقىنى، شەھەرلىشىش دەرىجىسىنىڭ بەك تۆۋەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ» دەپتۇ. دېمىسىمۇ، ئىچكىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي تەرەققىياتى بەك ئارقىدا قالدى. گەرچە پۈتكۈل دۇنيا شىنجاڭنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ئۆلكە(ئاپتونوم رايون)ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلسىمۇ، لېكىن شىنجاڭنىڭ ھەممىدىن چوڭ بولۇشى شىنجاڭلىقلارنىڭ پەخىرلىنىپ، ئۆزىنى بىلەلمەي قېلىشىغا ۋە ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ كېرىلىشىگە دەسمايە بولالارمۇ؟ شىنجاڭ قاچانمۇ يەر-زېمىنى كەڭ، بايلىق مەنبەسى مول ئاپتونوم رايوندىن تەرەققي قىلىپ، ئىقتىسادي زور ئاپتونوم رايون، ئىقتىسادي كۈچلۈك ئاپتونوم رايونغا ئايلىنار؟

شىنجاڭلىقلار ئۆز-ئۆزىگە بەكلا مەستانە بوپكېتىدۇ

1950-يىللاردا «بىزنىڭ شىنجاڭ ياخشى جاي» دېگەن ناخشا پۈتكۈل مەملىكەتكە تارالغانىدى. ناخشىدىكى «شامالدا ئوت-چۆپلەر-يەلپۈنەر،يايلاقتا چارۋىلار يايلىشار» دېگەن مىسرالاردا شىنجاڭنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىرى كۆيلەنگەن. شىنجاڭ ھەقىقەتەنمۇ ئىسمى-جىسمىغا لايىق بىر ياخشى جاي. ۋەھالەنكى، ناچار تەرەپلىرىمۇ يوق ئەمەس.مەسىلەن، شىنجاڭنىڭ بازار ئىگىلىكى تەرەققىياتى بەك ئاستا. شىنجاڭ مەملىكىتىمىزدىكى تۆت چوڭ چارۋىچىلىق رايونىنىڭ بىرسى. چارۋىچىلىق شىنجاڭ ئىقتىسادىدىكى ئاساسلىق تۈۋرۈك كەسىپلەرنىڭ بىرسى بولغانىكەن، ئەلۋەتتە شۇنىڭغا چۈشلۈق شەھەر-يېزىلاردا كالا-قوي گۆشلىرىنىڭ باھاسى ئەرزان، سۈپەتلىك بولۇشى، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى پۈتكۈل مەملىكەت بازارلىرىنى ئىگىلىگەن بولۇشى لازىم ئىدى. ئەمما رەھىمسىز رېئاللىق ئالدىدا شۇنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىزكى، شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ GDP دا ئىگىلىگەن نىسبىتى ئىنتايىن تۆۋەن. شەھەر-يېزىلاردا گۆش بەك قىممەت بولۇپ، بىر كىلوگرام قوش گۆشى يۇقىرى بولغاندا 20نەچچە يۈەندىن سېتىلىدۇ. چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىدىن «ئالتاي تېغى» ماركىلىق خۇرۇم كىيىملەر، «تەڭرىتاغ» ماركىلىق يۇڭ مايكىلاردىن ئىككى توك-توك ماركىنىڭ ئانچە-مۇنچە نامى چىققاندىن باشقا مەملىكەت ئىچىدە داڭق چىقارغان داڭلىق ماركىلىرى يوق. ۋەھالەنكى، شىنجاڭغا ئوخشاش مەملىكەت بويىچە تۆت چوڭ چارۋىچىلىق رايونىنىڭ بىرى بولغان ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ داڭلىق ماركىلىق تاۋارلىرى ھەممىلا يەرنى بىر ئالغان. مەسىلەن، «ئوردوس» ماركىلىق تىۋىت پوپايكىلار، «شىچى» ماركىلىق كاستيۇم-بۇرۇلكا،«شىڭفا» ،«يىلى» ، «مېڭنيۇ» قاتارلىق ماركىلارنىڭ يۇرۇشلەشكەن يېمەكلىكلىرى ئاللىقاچان پۈتكۈل مەملىكەت ۋە شىنجاڭ بازارلىرىنى ئىگىلەپ بولدى.ئىچكى موڭغۇلدا ئىشلەپچىقىرىلغان ماروژنىي، جۇۋاۋا، چۆچۈرىلەر تالا مۇشۇكى ئۆي مۇشۇكىنى قوغلىغاندەك شىنجاڭنىڭ شەھەر-يېزىلىرىدىكى «تاللا بازار» لىرىنىڭ يېمەكلىكلەر پۈكەيلىرىدىن بىر ئوبدان ئورۇن تۇتتى. لېكىن شىنجاڭدا ئىشلەپچىقىرىلغان ئوخشاش تۇردىكى مەھسۇلاتلار ئىچكى موڭغۇل مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئالدىدا چېنىپ قېلىپ، رىقابەت جەريانىدا ئارقا-ئارقىدىن شاللىنىپ كەتتى.

يەنە مىسال كەلتۈرسەك، شىنجاڭنىڭ ئىقتىساس ئىگىلىرى تۈزۈلمىسى جانلىق ئەمەس. 1950 ۋە 1960-يىللاردا شىنجاڭ مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ناھايىتى كۆپ تالانتلىق ئىختىساس ئىگىلىرىنى خۇددى ماگنىتتەك ئۆزىگە تارتىپ كەلگەنىدى. ۋەھالەنكى ،ھەممىگە ئايان بولغان سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان شىنجاڭ ئىقتىساس ئىگىلىرى جەھەتتىكى ئۇستۇنلۈكىدىن پەيدىنپەي مەھرۇم قالدى. نوپۇزلۇق ئاخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ئاشكارىلىشىچە، ئىسلاھات، ئىشىكنى ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغان 20يىلدىن بۇيان ،شىنجاڭدىن ئېقىپ كەتكەن ھەرقايسى ساھەلەردىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ سانى 210مىڭ بولۇپ، ئېقىپ كەتكەن ئىختىساس ئىگىلىرى يىلنىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 10مىڭدىن كۆپرەكتىن توغرا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇخىل ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ ئېقىپ كېتىش ھادىسىسى ھازىرغا قەدەر

ئۇنۇملۇك تىزگىنلەنمىدى.شۇڭا كۆپلىگەن ياقا يۇرتلۇقلارنىڭ: شنجاڭ شۇنداق ياخشى يەر بولسا، شنجاڭنىڭ «توزلىرى» نېمە ئۈچۈن «شەرقىي جەنۇبقا ئۆچىدۇ» دېيىشلىرى ئەجەبلىنەرلىك بولمىسا كېرەك. شنجاڭنىڭ «مېۋە-چېۋە ماكانى» دېگەن نامى ئەزەلدىنلا مەشھۇر. لېكىن تۇرپاننىڭ كىشمىش ئۈزۈملىرى ئەمدىلىكتە«يېپىق ئۈزۈلگەن مەرۋايىت»قا ئوخشاپ قالغىلى تۇردى.ئىلگىرى خانغا تارتۇق قىلىنىدىغان قۇمۇل قوغۇنىنىڭ تەمى ھازىر تەرخەمەكنىڭكىگە ئوخشاپ قالغىلى تۇردى. نەشپۈتلەرنىڭ سەرخىلى دەپ نام ئالغان كورلا نەشپۈتلىرى سىنگاپور بازارلىرىدا ئاران ئوتتۇرا دەرىجىلىك مېۋە-چېۋىلەر تىزىلىدىغان پوكەيدىن ئورۇن ئېلىۋاتىدۇ. جەنۇبىي شنجاڭ دېھقانلىرىنىڭ ھويلا-ئارامگىرىغا تىكىۋالغان ئانار، ياڭاق قاتارلىق مېۋىلىرىنىڭ مەھسۇلات مىقدارى تۆۋەن بولغاچقا ،ئېكسپورت جەھەتتە ھېچقانچە كۆلەم شەكىللەندۈرەلمىدى. شنجاڭدا پاختا ناھايىتى كۆپ ئىشلەپچىقىرىلغىنى بىلەن، شنجاڭنىڭ كوزىرى ھېسابلىنىدىغان پاختاتوقۇمچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرالمىدى. شنجاڭ مول نېفىت ۋە تەبىئىي گاز بايلىقىغا ئىگە بولسىمۇ، ئەمما ئاھالىلەرنىڭ گاز بىلەن نورمالنىي تەمىنلىنىشى كاپالەتكە ئىگە بولمىدى.تېخى ئۇرۇمچىدە گازنىڭ باھاسى ئىچكىرىدىكى نۇرغۇن شەھەرلەرنىڭكىدىن قىممەت. بۇ خىل زور پەرقلەر ئاخىر شنجاڭلىقلارنى شېرىن چۈشىدىن ئويغىتىپ، ئۇلارنى «شنجاڭ ياخشى» دېيىشتىن ئاۋۋال تەرەققىي قىلغان بازار ئىگىلىكى ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇشى بايىاشات بولغاندىلا ئاندىن ھەقىقىي ياخشى بولغان بولىدىكەن ،دېگەن قاراشقا كەلتۈرگۈسى.

شنجاڭلىقلار ئۆز-ئۆزىدىن ھوزۇرلىنىدۇ

شنجاڭدا« ھەممىدىن گۈزەل يەر يەنىلا بىزنىڭ شنجاڭ» دېگەن ناخشا ناھايىتى كەڭ تارالغان. شنجاڭلىقلار شنجاڭنى ماختايدۇ. بۇ، شەك-شۇبھىسىزكى مۇتلەق توغرا بولۇپ، پۈتۈنلەي ئىنكار قىلغۇبتىشكە بولمايدۇ. چۈنكى ناخشىدا ئېيتىلغاندەك «كىممۇ بىزنىڭ يۇرتىمىزنى ياخشى ئەمەس دېيەلەيدۇ» ئەمەسمۇ؟ شنجاڭ ھەقىقەتەن گۈزەل جاي. لېكىن گۈزەللىكى چەكلىك بولۇپ، ئازساندىكى ئايرىم مەنزىرە نۇقتىلىرىدا ئېپادىسىنى تاپىدۇ. يەنە كېلىپ، بۇ خىل گۈزەللىكنىڭ يېتەرسىز تەرەپلىرىمۇ بار بولۇپ، ئۇنى ھەممىلا جايدىن ئۇچراتقىلى بولىدۇ.

مەسىلەن:مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى مەسىلىسىنى ئالىدىغان بولساق، ئۇ، شنجاڭلىقلارنىڭ يۈزىنى يەرگە قارىتىدىغان ۋە ئۇلارنى خىجىلچىلىققا قالدۇرۇدىغان بىر مەسىلىدۇر. چۈنكى ئۇرۇمچى مەملىكەت بويىچە بۇلغىنىش دەرىجىسى ئەڭ ئېغىر بولغان شەھەر، شۇنداقلا ئۇ دۇنيا بويىچىمۇ بۇلغىنىش دەرىجىسى ئەڭ ئېغىر بولغان ئون شەھەرنىڭ بىرسىدۇر. ھاۋانىڭ بۇلغىنىش كۆرسەتكۈچى بەزىدە ھەتتا 500گە يېتىدۇ. ئۇرۇمچى شەھىرىدە قىشتا ئىس-تۈتەكلەر دائىم ئاسماننى قاپلاپ تۇرىدۇ. ئۇرۇمچىدىكى ئىمارەتلەر قارا، دەل-دەرمخلەرمۇ قارا، ئادەملىرىنىڭ بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرىمۇ قارا، يەرگە يېغىلىپ قالغان قارلىرىمۇ قارا، ھەتتا ئاسماندا ئۇچۇۋاتقان ئۇچار قۇشلىرىمۇ قارا... قىزىق ئىش: ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇرۇمچى ئىلگىرى تېخى «مەملىكەت بويىچە پاكىز شەھەر» ۋە«مەملىكەت بويىچە ئىلغار سايامەت شەھىرى»قاتارلىق شان-شەرەپلەرگىمۇ ئېرىشىپتىكەنمىش. دۇنيادىكى بۇلغىنىش دەرىجىسى ئەڭ ئېغىر شەھەرلەرنىڭ بىرى بولغان ئۇرۇمچىنىڭ بۇنداق شان-شەرەپلەرگە قانداق يوللار بىلەن ئېگە بولۇالغانلىقىغا بىرنېمە دېمەك ھەقىقەتەن تەس.

يەنە مىسال ئۈچۈن شنجاڭنىڭ ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئوتتۇرىچە نىسبىتىنىڭ مەملىكەت بويىچە ئەڭ تۆۋەن بولۇشى تۇرغانلا گەپ. شۇڭا، ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق، توپا-چاڭلار ئۇچۇپ تۇرغان، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرى شالاڭ بولغان شنجاڭنىڭ زادى قانچىلىك دەرىجىدە گۈزەل ئىكەنلىكى دېمىسەكمۇ ئايان بولسا كېرەك. ئۇرۇمچى شەھىرى ئۆزىنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى تۇزمەپ، تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدىلا خۇددى پەرىشتىلەردەك گۈزەل سىياقتا تۇرالىغاندىلا، شنجاڭنىڭ دەل-دەرەخلىرى يايپىشىل، سۇلىرى سۈپسۈزۈك ،ئاسمىنى كۆپكۆك...ھالەتكە يەتكەندىلا شنجاڭلىقلار قىلچە خىجىللىق ھېس قىلماستىن، كۆتۈرەڭگۈ روھ ۋە مەردانىلىق بىلەن «ھەممىدىن گۈزەل جاي يەنىلا بىزنىڭ شنجاڭ»نى ئېيتسا ئاندىن يارىشاتتى.

شنجاڭلىقلارنىڭ نەزىرى ئۈستۈن، ھالى بوش

«پۇل بولسا جاڭگالدا شورپا، نەدە پۇل بولسا ئادەملەر شۇ يەرگە ئاقار» دېگەن گەپ بار. شنجاڭلىقلارپۇل تېپىشقا ئامراق بولغانلىقى ئۈستىگە مەبلەغ سېلىشنىڭ ئۇستىلىرىدىن ھېسابلىنىدۇ. شنجاڭدىكى«گۈاڭخۇي» شىركىتىنىڭ لېدىرى سۈن گۈاڭشىن 1997-يىلى كەسىپ ئالماشتۇرغان تۇنجى نەپەر ھەربىي بىلەن بىرلىشىپ 20مىڭ يۈەن مەبلەغ بىلەن ئىش باشلىغان بولۇپ، ھازىر ئۇنىڭ شەخسىي مەبلىغى 100مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ، ئامېرىكىدىكى«بايلىق»(FobuS) ژۇرنىلى تەرىپىدىن جۇڭگودىكى كاتتا بايلار قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. شنجاڭدىكى «دېلۇڭ» گۇرۇھى مەبلەغنى ئۇنۇملۇك ئىشلەتكەچكە، 1992-يىلى پىكى قۇرۇلغاندا تىزىمغا ئالدۇرغان مەبلىغى ئاران 20مىڭ يۈەن بولغان بولسا، ھازىر تەرەققىي قىلىپ 10مىليارد يۈەنلىك مەبلەغگە ئىگە چوڭ پۇل-مۇئامىلە «زومىگىرى»گە ئايلىنىپ، نۇرغۇنلىغان شىركەتلەرنىڭ پاي چەكلىرىنى ئىگىلەپ، شېنجېن،شاڭخەي ئاكسىيە بازارلىرىدا ۋېۋىسكا ئېسىپ زور شۆھرەت قازاندى. ئەمەلىيەتتىمۇ بايلىق يارىتىش، پۇل-مالغا ئىنتىلىش ئانچە يامان ئىش ئەمەس. لېكىن نۇرغۇنلىغان شنجاڭلىقلارنىڭ نەزىرى ئۈستۈن بولسىمۇ ھالى بوش. ئۇلار پۇل تېپىشقا ئالدىراپ بىر كېچىدىلا

بېيىپ،مىليونېرغا ئايلىنىشنى ئويلايدۇ.شۇڭا، ئۇلار يەرلىرىنى ئاققۇنلار(خەلق ئىشچىلىرى)غا ئېچىشقا كۆتۈرە بېرىدۇ.ئەسكى - تۈسكىلەرنى تېرىش، گاز ئالماشتۇرۇش، ئاياغ ياماشتەك ئېغىر-پاسكىنا ئىشلارنى قىلىشنىغۇ زادىلا ئويلاپ باقمايدۇ. نۇرغۇنلىغان شىنجاڭلىقلار ئۆيىدە ئىشسىز ئولتۇرۇپ، «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ بېتىشقا رازىكى، جاپا تارتىپ ئەمگەك قىلىشنى، قايتا ئىشقا ئورۇنلىشىشنى ياكى ئۆزى كەسىپ تېپىشنى ئويلاپ قويمايدۇ. شىنجاڭدا بىر تەرەپتىن شىنجاڭدىكى نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىدىغانغا ئادەم يوق بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن تالاي شىنجاڭلىقلارغا قىلىدىغانغا ئىش يوق بولۇشتەك بىرخىل ئاجايىپ غەلىتە ھادىسە مەۋجۇد.ئەھۋالدىن قارىغاندا، شىنجاڭلىقلارئۆزىنىڭ كەسىپ تاللاش ۋە پۇل تېپىش قارىشى ھەققىدە قايتا ئويلىنىپ باقمىسا بولمايدىغاندەك قىلىدۇ.«ماڭىدۇ، ماڭىدۇ، قىردىن ئاشالمايدۇ» دېگەندەك، كىچىك ئىشنى ياراتمايدىغانلارنىڭ قولىدىن چوڭ ئىش كەلمەيدۇ. ئاز بولسىمۇ پۇل تېپىشنى خالىمايدىغانلار كۆپ پۇل تاپالمايدۇ. مەيلى سۇن گۇاڭشىن بولسۇن ياكى دېلۇك گۇرۇھى بولسۇن ھەممىسى شۇنداق قىلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ بىرسىمۇ ئۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس.

شىنجاڭلىقلار سىياسەتكىلا ئېسىلۋالىدۇ

شىنجاڭلىقلار پارتىيىنىڭ گېپىنى ھەممىدىن بەك ئاڭلايدۇ، سىياسەتلەرنى ئىجرا قىلىشتا ئەزەلدىن بويۇنتاۋلىق قىلمايدۇ.مەسىلەن،دۆلەت ئىش ھەققىدىن ئالىدىغان تاپاۋەت بېجىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسىنى 800يۈەن قىلىپ بېكىتكەن. شىنجاڭ ئون نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا بېكىتىلگەن بۇ ئۆلچەمنى ھازىرغىچە قىلچە تەۋرەتمەي ئىجرا قىلىۋاتىدۇ. لېكىن ئىچكىرىدىكى نۇرغۇنلىغان ئۆلكە-شەھەرلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەھۋالى ۋە ماڭاش - كىرىم سەۋىيىسىگە ئاساسەن تاپاۋەت بېجى ئېلىشنىڭ نۇقتىسىنى ئاللىقاچان ئۆزگەرتتى.مەسىلەن، بېيجىڭ باشلىنىش نۇقتىسىنى 1000يۈەن قىلىپ بېكىتكەن بولسا، شىياڭىن 1300يۈەن قىلىپ بېكىتكەن. دۆلەت ئاۋىئاتسىيە باش ئىدارىسى ئايروپىلان بېلىتىنىڭ باھاسىنى چۈشۈرۈشكە بولمايدىغانلىقى توغرىسىدا ئارقا-ئارقىدىن بۇيرۇق چۈشۈرگەن، گەرچە دۆلەت ئىچىدىكى نۇرغۇنلىغان ئاۋىئاتسىيە شىركەتلىرى ئارقا-ئارقىدىن بۇ چەكلىمىنى بۇزۇپ تاشلاپ، بەس-بەس بىلەن باھانى چۈشۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە شىركىتى بۇنى تەۋرەنمەي ئىجرا قىلىۋاتىدۇ.خەينەن ئاۋىئاتسىيە شىركىتى ئالدى بىلەن شاڭخەي،شېنجېنلار بىلەن خەينەن ئارىسىدا قاتنايدىغان ئايروپىلانلارنىڭ بېلەت باھاسىنى 50پىرسەنت چۈشۈرگەچكە، بىرىپ كېلىش بېلىتى ئارانلا 600يۈەنگە توختايدۇ.شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرىنى مىڭلىغان تاغ-دەريالار ئايرىپ تۇرىدۇ. مەيلى شىنجاڭدىن ئىچكىرىگە بارىدىغانلار بولسۇن ياكى ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا كېلىدىغانلار بولسۇن كۆپ قىسمى ئايروپىلاندا ئولتۇرۇشنى خالىسىمۇ، لېكىن ئىنتايىن قىممەت بولغان ئايروپىلان بېلىتى ئالدىدا ئامالسىز كەينىگە يانىدۇ. ئۇرۇمچىدىن بېيجىڭغا بىرىپ-كېلىش ئۈچۈن 4000يۈەندىن ئارتۇق پۇل كەتسە، ئۇرۇمچىدىن شاڭخەي ياكى گۇاڭجۇغا بىرىپ-كېلىش ئۈچۈن 5000يۈەندىن كۆپ پۇل كېتىدۇ. ھەم بۇخىل چىقىم شىنجاڭلىقلارنىڭ پۈتۈن يىللىق كىرىمىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ. شىنجاڭ سايا‌ھەتچىلىكىنىڭ گۈللىنەلمەسلىكىدە ئايروپىلان بېلەت باھاسىنىڭ ھەددىدىن زىيادە قىممەت بولۇشىمۇ مۇھىم بىر سەۋەب بولۇشى مۇمكىن. ستاتىستىكىغا ئاساسلانغاندا،بۇيىل «1-ماي» دىكى ئالتۇن سايا‌ھەت ھەپتىلىكىدە ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا كەلگەن سايا‌ھەتچىلەر ئاران 20مىڭ بولغان بولسىمۇ، لېكىن كۆپ قىسىم شىنجاڭلىقلارىنىڭ بوش بولغانلىقتىن، ئىچكىرىگە بېرىپ سايا‌ھەت قىلىش ئارزۇسىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولۇپ،AQ چە روھ بىلەن «شىنجاڭلىقلار شىنجاڭنى سايا‌ھەت قىلىش» ئارقىلىق« ئارام ئېلىش مەزگىلىدىكى ئىگىلىك» نىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن. شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە شىركىتى نېمە ئۈچۈن چەكلەش بۇيرۇقىنى بۇزۇپ، شىنجاڭدىن ئىچكىرىگە بارىدىغان ئايروپىلان بېلىتىنىڭ باھاسىنى چۈشۈرەلمەيدۇ؟ يۇزەكى جەھەتتىن قارىغاندا، ئايروپىلان بېلىتىنىڭ باھاسى چۈشۈرۈلسە ئىقتىسادىي ئۇنۇمگە تەسىر يېتىدىغاندەك قىلغان بىلەن، ئەمەلىيەتتە ھەسسىلەپ ئېشىپ كېتىۋاتقان ئىقتىساس ئىگىلىرى ئېقىپ كېتىش، ماددىي ئەشيا ئېقىپ كېتىش، مەبلەغ ئېقىپ كېتىش ۋە ئۇچۇر ئېقىپ كېتىش ئەھۋالى تېخىمۇ ئېغىرلاپ، تولدۇرۇۋالغۇسىز زىيان بولۇۋاتقان ئەھۋالدا شىنجاڭنىڭ سايا‌ھەتچىلىكى، يېمەك-ئىچمەك كەسپى، رېستۇران كەسپى، قاتناش - تىرانسپورت ۋە سودىسى بولسىمۇ جانلىناتتى.بۇنداق بولغاندا شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە شىركىتىگىمۇ پايدا بولمايتتىمۇ؟ جانلىقلار رىقابەت جەريانىدا تاللىنىدۇ، ماسلىشالمىغانلار ياشىيالايدۇ.شۇڭا، شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ بازار ئىگىلىكى قانۇنىيىتىگە ماسلىشىپ، باتۇرلۇق بىلەن باھانى چۈشۈرەلىشىگە ئىشىنىمىز.

يەنە مىسالغا ئالساق، كىشىلەرنىڭ قاتتىق غۇلغۇلىسىنى قوزغىغان ئۇرۇمچى شەھىرىدە گاز تۇرۇبىسىنى ئائىلىلەرگىچە تۇتاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ مەبلىغىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ئۇرۇمچى شەھەرلىك گاز شىركىتى ھەربىر ئائىلىنىڭ شەرتسىز ھالدا 1830يۈەن پۇل تاپشۇرۇشىنى بەلگىلىگەن(نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا مەمۇرىي بۇيرۇق بىلەن ھەربىر ئائىلىدىن يىغىلغان 500يۈەننىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) . ئاھالىلەر بۇنى يولسىز ھەق يىغىش ۋە ھەتتا قالايمىقان ھەق يىغىش،ئاھالىلەر ئىستېمالچى تۇرسا، ھەم سۇ،توك ئىشلەتكەنگە ئوخشاش، ئاھالىلەر گاز سائىتىگە قاراپ ھەق تاپشۇرۇدىغان تۇرسا، يەنە نېمە ئۈچۈن تۇرۇبا يېتەزۇش قۇرۇلۇشىغا ھەققى تاپشۇرغىدەكمىز، دەپ قاراپ ناھايىتى نارازى بولغان. بىر تەرەپ ھەق ئالماقچى بولسا، بىر تەرەپ بەرمىگەن. بۇنداق تىركىشىش نەتىجىسىدە گازنى ئائىلىلەرگىچە يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشىنىڭ سۈرئىتى ناھايىتى ئاستىلاپ، ھەرىيلى يېڭىدىن

كۆپەيتمەكچى بولغان ئىستېمالچىلارنىڭ سانى پىلانغا يەتمەي، شەھەرلىك ھۆكۈمەت ۋە شەھەرلىك گاز شىركىتىنىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋەتكەن. ئەمەلىيەتتە بۇنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسى كۆپ ئىدى. ئوخشاشلا مەبلەغ يېتىش بولغاندىكىن گاز شىركىتى نېمە ئۈچۈن نەزىرىنى پەقەت ئانچە باي-باياشات بولمىغان ئاھالىلەرنىڭ يانچۇقىغىلا تىكىۋالىدۇ؟ يەنە كېلىپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا كۆچى يەتكەننى قىلىش پرىنسىپى بار تۇرسا. ئىقتىسادىي كۆچى يېتىشمىگەندىن كېيىن بۇنداق تۇرنى يولغا قويۇشنى كىمچىكتۇرسە بولىدىغۇ؟ مەبلەغ كەملىك مەسلىسىدە بازاردىن ئىبارەت بۇ ھالقىدىكى پۇلغىلا ئېسىلىۋالماي،مەبلەغ بازىرىدىن مەبلەغ توپلاشنى،مەسلەن، چەتئەل مەبلىغىدىن پايدىلىنىشنى، بانكىدىن قەرز ئېلىشنى ئىلتىماس قىلىشنى، قۇرۇلۇش زايومى، پاي چېكى تارقىتىشنى... ئويلاشسىمۇ بولاتتىغۇ؟ لېكىن بۇنىڭدىكى ھالقىلىق مەسىلە مۇناسىۋەتلىك تارماقلار چوقۇم ئەنئەنىۋى تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىشى، پۈتۈنلەي يېڭى بولغان مەبلەغ سېلىش ئۇقۇمى ۋە ئۇسۇلىنى كىرگۈزۈشى زۆرۈر.

شنجاڭلىقلار ئۆز-ئۆزىنى قامال قىلىۋالىدۇ

شنجاڭ ياۋرو-ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە، جۇڭگونىڭ غەربىي قىسمىنىڭ بىر بۇرجىكىگە جايلاشقان، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىگىلىكى ئاساسىي ئورۇندا تۇرۇدىغان جاي. بۇخىل جۇغراپىيىلىك ئورۇن ۋە دېھقانچىلىق ناتۇرال ئىگىلىكى شنجاڭلىقلاردا بېكىنمىچىلىك ئادىتىنى پېتىلدۇرگەن. «شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى» بۇخىل تەپەككۇر ئۇسۇلىدىكى بىرچوڭ كەشپىيات. 1960 ـ 1970 -يىللاردا پۈتكۈل مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ئىنتايىن كەمچىل بولسىمۇ،لېكىن شنجاڭنىڭ بايلىق مەنبەسى خېلىلا مول ئىدى. «ئۆزىدىن ئاشسا ياتقا» دېگەندەك ھەم شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەرلىكنىڭ مەنپەئىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن شنجاڭ« بايلىق مەنبەسىنى قوغداش» نامى بىلەن پاختا، قوي يۇڭى، چۇچۇكبۇيا، گازىر قاتارلىق نەچچە يۈز خىل بازارلىق تاۋارنى «شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى» ئارقىلىق تەستىقلىنىدىغان دائىرىگە كىرگۈزگەن، ئەگەر سىرتقى ئۆلكىلەر ئېھتىياجلىق بولسا، چوقۇم زور مىقداردا ھەق تۆلەپ «شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى» بېجىرىشى كېرەك ئىدى. سىرتقى ئۆلكىلەردىكى ئىقتىسادىي ساھەدىكى نۇرغۇنلىغان ئەربابلار:ئاتالمىش«شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى» ئەمەلىيەتتە تاپان ھەققى، دەپ دەل جايىدا ئېيتقانىدى. تېخىمۇ كۆلكىلىك بولغىنى يېرى، شنجاڭلىقلار ماللىرىنى «شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى» ئارقىلىق چىقارماقچى بولۇپ يۈرگەندە سىرتقى ئۆلكىلەر چەتئەللەردىن ھەم ئەرزان، ھەم سۈپەتلىك بولغان«پاكىستان پاختىسى» ، «ئاۋسترالىيە يۇڭى»نى كىرگۈزۈپ،شنجاڭنىڭ «پاختا سېتىش تەس بولۇش» ،«يۇڭ ساتماق تەس بولۇش» تەك قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. ئەمەلىيەت« شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى» پىلانلىق ئىگىلىكنىڭ تېپىك مەھسۇلى، تاردائىرىدىكى يەرلىك بېكىنمىچىلىكنىڭ مەركەزلىك ئىپادىلىنىشى، ھۆكۈمەت فونكسىيىسىنىڭ ھوقۇقىدىن ھالقىپ كەتكەنلىكى، خاتا قىلغانلىقى بولۇپ، باشقۇرماسلىققا تېگىشلىككە ۋە باشقۇرالمايدىغانغا، ئوبدان باشقۇرالمايدىغان ئىشلارغا چېپىلۋالغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. «شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى»گەرچە شنجاڭغا بەلگىلىك مىقداردا قىسمەن پايدا ئەكەلگەن بولسىمۇ ،لېكىن شنجاڭ بۇنىڭ ئۇچۇن ئېغىر بەدەل تۆلىدى. سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنىڭ تىكلىنىشىگە ئەگىشىپ «شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى» گەرچە تارىخ سەھنىسىدىن چېكىنگەن بولسىمۇ، لېكىن يەرلىك بېكىنمىچىلىك شنجاڭدا يەنىلا مەۋجۇد بولۇپ تۇرماقتا. ئۇنىڭ ئەڭ تېپىك ۋەكىللىك مىسالى شنجاڭنىڭ ئېختىساس ئىگىلىرىنى ئالماشتۇرۇش بەلگىلىمىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلىدۇ:« ئۇمۇمەن شنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ياكى ئىچكىرىدىكى ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن شنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلار ئەگەر شنجاڭدىن ئايرىلىپ باشقا ئۆلكىلەردە خىزمەت قىلماقچى بولسا، چوقۇم مۇناسىۋەتلىك تارماقلارغا خېلى كۆپ مىقداردىكى(تەربىيىلىنىش ھەققى) تاپشۇرۇشى كېرەك» . بۇ ئەمەلىيەتتە «شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى»نىڭ ئۆزگەرتىلگەن نۇسخىسىدىن ئىبارەت بولۇپ، پەقەت شنجاڭدىن چىقىدىغان ئوبيېكتلا ئوخشايدۇ، خالاس. «شنجاڭدىن چىقىرىش كېنىشكىسى »دا قامال قىلىنىدىغىنى ماددىي ئەشيا بولسا، «تەربىيىلەش ھەققى» ئارقىلىق چەكلىنىدىغىنى ئېختىساس ئىگىسىدۇر. ئەمەلىيەتتە ئېختىساس ئىگىلىرىنى قامال قىلغىلى بولمايدۇ. بېكىتۇەنندىكى مەلۇم خىزمەتچىنىڭ ئوغلى شىئەن قاتناش ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىئولوگىيە قۇرۇلۇش كەسپىدە ئوقۇغان. ھالى-كۈنى ئانچە ياخشى بولمىغان بۇ دېھقانچىلىق ئىشچىسى ئوغلىنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالى ئۈچۈن تەرەپ-تەرەپكە چېپىپ، دوستلىرىدىن قەرز ئېلىپ يۈرۈپ، ئوغلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، تەقسىم قىلىنىش ھارپىسىدا 6000يۈەن «تەربىيىلىنىش ھەققى»نى تاپشۇرۇپ، ئوغلىنىڭ شىئەندىكى مەلۇم ئىلمىي تەتقىقات ئورنىدا ئۆز قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرۇشى ئۈچۈن شارائىت ھازىرلىغان. ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ قامال قىلۇېلىنىشى ئېختىساس ئىگىلىرى بايلىقنى زور دەرىجىدە ئىسراپ قىلۇېتىشى چوقۇم. گېزىتتە خەۋەر قىلىنىشىچە، شنجاڭدا 1960،1970-يىللاردا چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ توپا-تاش قۇرۇلۇش كەسپىنى پۈتتۈرگەن بىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، ھازىرغىچە يەنىلا بېكىتۇەندىكى مەلۇم بېزا ئىگىلىك مەيدانىدا ئۆگەنگىنىنى ئىشلىتىدىغان يەر تاپالماي يۈرگەن. 2000-يىلى يۇنەن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇھىت قوغداش كەسپىنى پۈتتۈرگەن شنجاڭلىق بىر قىز ئوقۇغۇچى شنجاڭغا كېلىپ خىزمەت ئىزدىگەندە سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچرىغان، ئاخىرىدا كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا شنجاڭدىن ئايرىلىپ، كۇنمىڭغا خىزمەت

ئىزدەپ كېتىپ قالغان. ئازراق ۋىجدانى بار ئادەملا:« شىنجاڭ شۇنچە كەڭرى تۇرسا، نېمە ئۈچۈن چىكىخۇا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر ئوقۇغۇچىسىغا ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتكىدەك يەر چىقمايدۇ؟ شىنجاڭ شۇنچە چوڭ تۇرسا نېمە ئۈچۈن شىنجاڭلىق بىر قىز ئوقۇغۇچىغا باش تىققۇدەك ماكان چىقمايدۇ؟ » دەپ سورىماي تۇرالمايدۇ. ئاھ، بېپايان شىنجاڭ، سەن قاچانمۇ باغرىڭنى كەڭ ئېچىپ، جۇشقۇن كەيپىيات ۋە ئېچىۋېتىلگەن قىياپىتىڭ بىلەن ئېگىز سېپىللارنى ئۆرۈپ، قاتمۇقات توساقلارنى چۆرۈپ تاشلاپ،ھەرخىل مىللار ئەركىن-ئازادە ئالماشتۇرۇلىدىغان، ئادەملەر ئەركىن-ئازادە بىرىپ-كېلەلەيدىغان ھالغا كېلەرسەن-ھە!

شىنجاڭلىقلار سىياسەتتىن پايدىلىنىشقا ماھىر ئەمەس

شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ سىياسەتلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. شۇڭلاشقا، شىنجاڭلىقلار سىياسەتكە «بەرسەڭ يەيمەن، ئۇرساڭ ئۆلمەن» دېگەندەك پوزىتسىيە تۇتۇپ، ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا دۆلەتنىڭ شىنجاڭغا نۇرغۇنلىغان ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى ھۆرمەتلەيدۇ. بەلكىم شىنجاڭدا قېيىنچىلىق ھەققەتەن ئېغىر بولغاچقىمۇ ياكى«بالا يىغلىمسا ئانا ئەمچەك سالمايدۇ» دەپ قارىغانلىقتىنمۇ قانداق، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان مەركەز شىنجاڭغا بولغان غەمخورلۇقىنى كۆچەيتىپ، پۈتكۈل مەملىكەتتە يۈرگۈزۈلىدىغان سىياسەتلەردىن باشقا يەنە شىنجاڭغا سىياسەت جەھەتتە «كەڭچىلىك »قىلغان بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭلىقلار بىلەن «ئىقتىسادىي ئالاھىدە رايون» لاردىكى كىشىلەرنىڭ سىياسەتنى چۈشىنىش ۋە ئىشلىتىشىدە زور پەرق ساقلىنىپ كەلدى. شىنجاڭلىقلار بىر ئىش قىلىشتىن ئاۋۋال ئالدى بىلەن ئويلايدىغىنى سىياسەتنىڭ قايسى ئىشلارنى قىلىشقا يول قويۇدىغانلىقى بولۇپ، ئۇلار«رۇخسەت قىلىنغان»ئىشلاردىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسىنى قىلىشقا بولمايدۇ،دەپ قارايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى سىياسەتتىن ئىبارەت بۇ رامكىنىڭ ئىچىگە سولۇۋالغان.«ئىقتىسادىي ئالاھىدە رايون» لاردىكىلەرنىڭ ئالدى بىلەن ئويلايدىغىنى بولسا، سىياسەتتە يول قويمايدىغان ئىشلار. ئۇلار« مەنئىي قىلىنغان» لاردىن باشقا بارلىق ئىشلارنى قىلىشقا بولىدۇ، دەپ قاراپ ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكەت دائىرىسىنى «مەنئىي »قىلىنغاندىن باشقا كەڭ دائىرىگە كېڭەيتىدۇ. «ئىقتىسادىي ئالاھىدە رايون» لاردىكىلەر سىياسەتنىڭ مىقدارى(سانى)بىلەن ھېسابلاشماي پەقەت بىرخىل سىياسەت بولسىمۇ ئۇنى ياخشى، جانلىق، تولۇق ھەتتا ئەڭ ئاخىرقى چەككىچە ئىشلىتىشكە تىرىشىدۇ. شىنجاڭلىقلار بولسا، سىياسەتنىڭ سانىنلا قوغلىشىپ، سىياسەتتىن پايدىلانغاندا خۇددى« پالاكەت ئېيىق قوناق پۇچىلاپ بېكەندەك» بىرنى ئىشلەتسە، بىرىدىن قۇرۇق قېلىپ، ئاقىۋەتتە ھېچقايسىسىنى ئەپلەشتۇرەلمەيدۇ.«ئىقتىسادىي ئالاھىدە رايون» لاردىكىلەر سىياسەتنى ياخشى چۈشىنىدۇ،ئۇلار سىياسەتنىڭ كېلىش مەنبەسىنىڭ ئەمەلىيەت ئىكەنلىكىنى ۋە ئەمەلىيەت ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ. شىنجاڭلىقلار بولسا، سىياسەت بولغاندىلا ئىش قىلغىلى بولىدۇ، دەپ قاراپ داۋاملىق ھالدا سىياسەت ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى بەلگىلەيدۇ، خۇددى سىياسەتتىن ئايرىلىپ قالسا ،بىرقەدەممۇ ماڭالمايدىغاندەك. بۇ ھەقىقەتەنمۇ «ئىقتىسادىي ئالاھىدە رايون» لاردىكىلەرنىڭ دانالىقى ۋە پەخرى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ شىنجاڭلىقلارنىڭ قايغۇسى ۋە تراگېدىيىسىدۇر.

شىنجاڭلىقلار تەلتۆكۈس ئويغىنىدۇ

كىشىلەر 20-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى شىنجاڭ ئىقتىسادىنىڭ ئاستا تەرەققىي قىلىش مۇساپىسى ئۇستىدە ئويلىنىۋاتقان ۋاقىتتا ،21-ئەسىردىكى بىلىم ئىگىلىكى دولقۇنىغا دۇچ كەلدى. شىنجاڭلىقلار ئاقىۋەت شېرىن چۈشىدىن ئويغىنىپ، ئورنىدىن دەس تۇردى.«نومۇسنى بىلگەن ئۆزىنى ئوڭشار» دېگەن گەپ بار. شىنجاڭلىقلار ئۆتكەنكى ئازابلىرىنى ئويلاپ كۆرۈپ، كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولغان ھالدا نامراتلىقنىڭ سوتسىيالىزم ئەمەسلىكىنى، تەرەققىياتنىڭ ماڭىدىغان ھەقىقىي يول ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشتى. شىنجاڭدا ئەڭ قالاق بولغىنى كىشىلەرنىڭ ئىدىيىۋى قارىشى، ئەڭ كەمچىل بولغىنى كىشىلەرنىڭ بېڭىلىق يارىتىش روھى. يولداش جياڭ زېمىن ئىنتايىن دانالىق بىلەن:« بىلىم ئىگىلىكى ۋە بېڭىلىق يارىتىش روھى بىزنىڭ 21-ئەسىردىكى تەرەققىياتىمىز ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم» دېگەنىدى. جۇڭگو تارىخى ئىسپاتلىدىكى، بېڭىلىق يارىتىش پەقەت بېڭىلىق يارىتىشلا ئىجتىمائىي ئىگىلىكنىڭ راۋاجلىنىشىدىكى خورىماس كۈچ. بىلىم ئىگىلىكنىڭ ئاسمانپەلەك دولقۇنىدا ئەۋجىگە چىققان «غەربنى گۈللەندۈرۈش» ھەرىكىتى شىنجاڭلىقلارنى ئىدىيىسىنى بېڭىلاشقا، كۆزقارىشىنى بېڭىلاشقا، بىلىمنى بېڭىلاشقا، پەن-تېخنىكىسىنى بېڭىلاشقا، مەھسۇلاتىنى بېڭىلاشقا، ئۇستقۇرۇلمىنى بېڭىلاشقا، ھەرىكەت ئۇسۇلىنى بېڭىلاشقا چاقىرماقتا.

«غەرق بولسا بىر كىمە كېتىۋېرەر باشقىسى، گەر پورلاشسا بىر دەرەخ كۆكلەۋېرەر باشقىسى.» 21-ئەسىردىكى بېڭى تارىخىي پۇرسەتكە دۇچ كېلىۋاتمىز، شىنجاڭلىقىم تەييارلىقىڭىز پۈتتىمىكىن؟

خەنزۇچە: «غەربىي رايون مۇنبىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2001-يىل 8-سانىدىن **ئۆمەرجان ھەسەن** تەرجىمى (M2)

ئابدۇربېھم ئابلەت

بۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا بىر بوۋاي‌بىلەن بىر مومای ئۆتكەنىكەن. ئۇلارنىڭ دۇنيالىقتا تىرىكچىلىككە سەرمايە قىلىپ ئۆتۈۋاتقان بىر تۇپ جىگدىسى بار ئىكەن. كېيىن بۇ جىگدىگە قاغىلار ئۆگىنىۋاپتۇ. بوۋاي قاغىلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ، بىر كۈنى بىر باچكىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ قانلىرىنى يۇز-كۆزىگە سۈۋاپ، جىگدىنىڭ تۈۋىدە ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋاپتۇ. شۇ چاغدا بىر قاغا جىگدىگە قونۇپتۇ. ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋالغان بوۋاينى كۆرۈپ، ئۇنىڭ راست-يالغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن، بوۋايغا بىرقانچە تال جىگدە تاشلاپ سىناپ بېقىپتۇ قاغا. بوۋاي مىدىرلىمىغاندىن كېيىن، ئۆلگەنلىكىگە كۆزى يېتىپ، بوۋاينىڭ يۇز-كۆزىدىكى قانلارنى چوقۇلاپ يېيىش ئۈچۈن، كامارەك ئېچىلىپ تۇرغان ئاغزىغا قونۇشىغا، بوۋاي شۇ زامات قاغىنى تۇتۇۋاپتۇ. قاغا ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىغا ۋە قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، بوۋايغا يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ: ئۆزىنىڭ قاغىلار پادىشاھىسى ئىكەنلىكىنى، ئەگەر قويۇۋەتسە، نۇرغۇن بايلىق بېرىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلىپ، يۇز-كۆزىنى بوۋاينىڭ ئورۇق قوللىرىغا سۈركەپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. ئاخىرى بوۋاينىڭ قاغىغا ئىچى ئاغرىپ: «خەير» دەپ قويۇۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قاغا بوۋايغا رەھمىتىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ، ئۆز ماكانىغا باشلاپ بېرىپ، بوۋاينىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن ، بىرىنچى قېتىمدا گۈللەنگەن ئىگىلىكىنىڭ ئاساسى ، سانائەت كارخانىلىرىنىڭ سىمۋولى بولغان تىللا تېزەكلەيدىغان «خىسلەتلىك ئېشەك» نى سوۋغا قىلىپتۇ. ئىككىنچى قېتىمدا ئىستېمال سەۋىيىسىنى ياخشىلاش ئۈچۈن «ئېچىل داستىخان» نى، ئۈچىنچى قېتىمدا بولسا ئۆزمەنپەئىتىنى يەنى ئىگىلىكىنىڭ ھوقۇقىنى قوغدايدىغان، ھەرقانداق تاجاۋۇزچى تەڭ كېلەلمەيدىغان خاسىيەتلىك «ئۇرتوقماق» نى سوۋغا قىپتۇ.

19-ئەسىردە كارل ماركس ھېسابسىز غۇربەتچىلىك ۋە نامراتلىق مۇشەققەتلىرى ئىچىدە توپتوغرا 40 يىل ئىزدىنىپ، ئۆزىنىڭ ئالەمشۇمۇل بۇيۇك ئەسىرى «كاپىتال» نى يېزىپ، « ئىقتىسادىي بازىس ئۈستىقۇرۇلمىنى بەلگىلەيدۇ» دېگەن مەشھۇر ئىلمىي ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئىقتىسادنىڭ مۇھىملىق دەرىجىسىنى شەرھلىگەن بولسا، بىزنىڭ ئاتا-بوۋىلىرىمىزمۇ «ئۇر توقماق» تا ئۆز-ئۆزىگە خوجا مىللىي ئىگىلىكىنىڭ يەنى «ئالتۇن ساڭگايدىغان»

مىللىي كارخانىلىرىنىڭ ئەڭ ئاساسىي «بازىس» ئىكەنلىكى، ئاندىن خەلقنىڭ ئىستېمال سەۋىيىسىنىڭ «ئېچىل داستىخان» دەك بايىشاتلىق، موللۇققا ئىگە بولىدىغانلىقى، ئاخىردا بولسا تەبىئىي ھالدىلا قۇدرەتلىك تەڭداشسىز كۈچ «ئۇر توقماق» نىڭ دۇنياغا كېلىدىغانلىقىدەك پەلسەپىۋى ھېكمەتنى بايان قىلىدۇ.

خوش، نېمە ئۈچۈن ئەجدادلىرىمىز ئىقتىسادنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىدۇ؟ ماركس نېمە ئۈچۈن ئۇستىقۇرۇلمىنىڭ ئاساسىنى ئىقتىسادتىن ئىزدەيدۇ؟ نېمىشقا قاغا پادىشاھ ھېلىقى توقماقنى بىزگە بىرىنچى قېتىمدىلا سوۋغا قىلمايدۇ؟

سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى دۇنياغا نىسبەتەن دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەتلىك ئورنىنى مۇقىملاشتۇرۇش، ئامېرىكا بىلەن رىقابەتلىشىپ، ھەربىي كۈچ جەھەتتە ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىش نىشانىغا يېتىش ئۈچۈن ئىزچىل ھالدا «خەلق ئىگىلىكىنى ھەربىيلەشتۇرۇشكە، سىلىنما ۋە مىللىي دارامەت تەقسىماتىدا ئېغىر دەرىجىدە ھەربىي ئىشلارغا مايىل بولۇشقا كۈچەپ كەلدى». مانا بۇخىل سىياسەت سوۋېت ئىتتىپاقىنى ئامېرىكىغا تەھدىت سالالايدىغان يىراق ئوكيان ئارمىيىلىرىگە، يەرشارىنى ئون نەچچە نۆۋەت توزانغا ئايلاندۇرۇۋېتەلەيدىغان قىتئەلەر ئارا باشقۇرۇلىدىغان بومبا باشلىرىغا ئىگە قىلىپ، دەرىجىدىن تاشقىرى ھەربىي دۆلەتلىك ئورنىنى مۇقىملىدى. ھالبۇكى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي چوڭ دۆلەت بولۇش ئارزۇسىغا مۇۋاپىق ئىقتىسادىي كۈچ جەھەتتىكى تايانچى مۇستەھكەم ئەمەس ئىدى. ئېغىر سانائەت بىلەن يېنىك سانائەت ئوتتۇرىسىدا تەڭپۇڭسىزلىق مەۋجۇد بوپكەلدى. ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ھەرخىل تۈرلىرىگە سالغان مەبلەغ يېتەرلىك بولمىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىۋېرسال دۆلەت كۈچىدە تەكشىسىزلىك كۈرۈلدى. 1980-يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي زىددىيەتلەر كۈنسېرى كۈچەيدى ۋە كەسكىنلەشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە غەربتىن ئالغان غايەت زور مىقتاردىكى قەرز شۇنداقلا غەربنىڭ پەن-تېخنىكا ۋە ئىدېئولوگىيە جەھەتتە سىڭىپ كىرىپ، قالايمىقانچىلىق قىلىشى قاتارلىق بىرقاتار تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنى «تىنچ ئۆزگەرتىلدى». ئارمانغا چۈشلۈق دەرمان يوق بۇ كېلەڭسىز ئىمپېرىيە پارچىلاندى. «ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشى» دا كۆكرەكلىرى ئوردىن - مېدالىلارغا تولغان كۆرەش قەھرىمانلىرى ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە موسكۋا كوچىلىرىدا، «ۋەتەننىڭ سىمۋولى - قىزىل مەيدان» دابىر پارچە بولكا ئۈچۈن تىلەمچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ئەمدى گېرمانىيە ۋە ياپونىيىگە نەزەر سالساق، 2-دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندا، بۇ ئىككى دۆلەت مەغلۇب بولغان دۆلەت بولۇش سۈپىتى بىلەن، خەلق ئىگىلىكى مەجبۇرىي ھەربىيسىزلەندۈرۈلدى. بۇنىڭ بىلەن تەبىئىي ھالدىلا دۆلەت مۇداپىئەسى خىراجىتى ئاز بولۇشتەك ئەھۋال ئاستىدا ئۇلار ئۆزلۈكىدىن ئەڭ ئاخىرقى تولىمۇ چەكلىك بولغان مالىيە كۈچى ۋە ماددىي كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئېلىپ بارىدى. سىرتقا يۈزلەنگەن ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئىستراتېگىيىسىنى بەلگىلەپ، ئىلغار پەن-تېخنىكا كىرگۈزۈپ، ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمدارلىقىنى ئاشۇردى. ئەسلىدە بار بولغان كەسپىلەرنىڭ يېڭىلىنىشى ۋە زامانغا لايىق بولۇشىنى ئەڭ تېز سۈرئەتتە ئەمەلگە ئاشۇردى. پەن-تېخنىكا ۋە ماتارىپىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ، زامانىۋىلاشقان يېڭى بىر ئەۋلاد ئىختىساسلىقلار قوشۇننىنى يېتىشتۈردى. بۇ ئىككى مىللەتتىكى ئېگىلمەس - سۈنماس روھىي ئۇستۇنلۇك ۋە مىللىي ئۈيۇشۇش كۈچى بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن توغرا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش يۆنىلىشى1945-يىلدىكى بېرلىن، خروسىما، ناگاساكىلاردىكى ئۇرۇش خارابىلىقىدىن 1960-يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئامېرىكىدىن كېيىنلا تۇرۇدىغان دۇنيادىكى 2-نومۇرلۇق ئىقتىسادىي چوڭ دۆلەتتىن ئىككىسىنى مەيدانغا كەلتۈردى. تۇنۇگۈنلا پۈتكۈل دۇنياغا خوجا بولۇشنى ئارزۇ قىلىپ، ئىچىنىشلىق مەغلۇب بولغان ياپون ۋە گېرمانلار بۇگۈنكى كۈندە دۇنيا سودا بازارلىرىنىڭ زور كۆپچىلىكىنى مونوپول قىلىۋالدى. دېمەك، سىياسىي، ھەربىي جەھەتتىن مەغلۇب بولغان دۆلەتلەرنىڭ مەغلۇب بولۇش سەۋەبى چوقۇمكى ئىقتىسادىي جەھەتتىكى مەغلۇبىيەت ئاساسىدا مەيدانغا كېلىدۇ. يېقىندا «يەرشارى ۋاقىت گېزىتى» بىلەن چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتى خەلقئارا مەسىلىلەر تەتقىقات ئورنى بىرلىشىپ، بىرقىسىم نوپۇزلۇق ئەربابلارنىڭ باش قوشۇشىدا «دۇنياۋىلىشىش شارائىتىدىكى دۆلەت مەنپەئىتى» («شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2001-يىللىق 1-سان) دېگەن تېمىدا مۇھاكىمە يۈرگۈزۈپ، دۆلەتنىڭ بۇ ئەسىردىكى تەرەققىيات پروگراممىسىنى بەلگىلەشتە، دۆلەت ھالقىغان چەت ئەل شىركەتلىرىنىڭ شۇنداقلا ئۇلارنى مەركەز قىلغان «يەرشارىلىشىش» قەدىمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش ئېھتىماللىقىمىزنى تەسەۋۋۇر قىلىپ، «تىنچلىق ۋە تەرەققىيات شوئارى ئاستىدا يەرشارىلىشىش» قا نىسبەتەن توغرا پوزىتسىيە تۇتۇشىمىزنى، «يەرشارىلىشىش» نىڭ ئەمەلىيەتتە «ئامېرىكىلىشىش» ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ دۇنياغا بولغان تەسىر كۈچىنى ھېچقانداق ئىستراتېگىيىلىك كۈچ بىلەن سىلىشتۇرۇشقا بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلەپ، كەلگۈسىدە چوقۇمكى سىياسىي، ئىقتىسادىي تەرتىپ - مۇناسىۋەتلەرنى يولغا قويۇشتا، ئۇلارنىڭ مەنپەئىتىنى كۆپرەك نەزەردە تۇتۇشىمىز كېرەكلىكىنى سەمىمىزگە سىلىپ، بىزنى بۇ خىل ۋەزىيەتكە ماسلىشىشقا ئاگاھلاندۇرىدۇ.

ماركس ئۆزىنىڭ «ھىندىستاندا بېرىتانىيە ھۆكۈمرانلىقى» دېگەن ئەسىرىدە ئەنگلىيىنىڭ ھىندىستانىنى ئىستىلا قىلىشى ھەققىدە توختىلىپ: «ئەنگلىيە ھىندىستاندا ئىككى ياقلىمىلىق ۋەزىپىنى

- خانۇەيران قىلىش ۋە پارتىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشى لازىم. يەنە بىر تەرەپتىن ئاسىيا جەمئىيىتىنى يىمىرىپ تاشلىشى، ئىككىنچى تەرەپتىن بولسا، ئاسىيادا غەرب جەمئىيىتىنىڭ ماددىي نېگىزىنى قۇرۇشى لازىم» دېگەنىدى. بۇگۈنكى كۈندىمۇ شەكلىي جەھەتتىكى تىنچلىق، تەرەققىيات شوئارى ئاستىدىكى ئىقتىسادىي جەھەتتە «يەرشارىلىشىش» نىڭ ماھىيەتتە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئىقتىسادى، ئەنئەنىسى، ئېتىقادى، ئۆرپ-ئادىتى، پسىخىكىسى، تەپەككۇرى قاتارلىقلارنىڭ يىمىرىلىپ، ئىقتىسادى جەھەتتە كۈچلۈك دۆلەتنىڭ ئىدېئولوگىيىسى، ئىقتىسادى، دۇنيا قارىشى، تەپەككۇرى ۋە ئەنئەنىسى تەرىپىدىن ئىگىلىنىدىغانلىقى كۆزىمىزگە كۆرۈنۈپلا قالدى. بىر فورمۇلا ھەممىمىزگە ئايانكى، ئىقتىساد سىياسىينى تەقەززا قىلسا، چوقۇمكى ئىقتىسادنىڭ يەرشارىلىشىشى، سىياسىينىڭ يەرشارىلىشىشىنى تەقەززا قىلىدۇ. دېمەك، يەرشارىدىكى ئىقتىسادىي جەھەتتىكى نوپۇزلۇق دۆلەتنىڭ سىياستى چوقۇمكى ئارقىدا قالغان دۆلەتلەرنىڭ سىياستىدىمۇ نوپۇزلۇق رول ئوينايدۇ.

ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋېتىشتىن بۇيان چەت ئەل مەبلىغى ۋە كارخانىلىرى بىر قىسىم ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرى بىلەن جەلپ قىلىنىدى. قىسقىغىنە 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا كىرگەن چەت ئەل مەبلىغى ۋە كارخانىلىرى مۆلچەرىمىزدىكىدىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. ئېھتىمال يۇقىرىدىكى نوپۇزلۇق ئەربابلارنىڭ مۆلچەرىگە قارىغاندا، بىزنىڭ ئەتىمىز ۋە كەلگۈسىمىز چەت ئەل ئىقتىسادىنىڭ تەسىرى بىلەن تېخىمۇ بىر گەۋدىلىشىپ كېتىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ۋە خەلقئارا مەبلەغ سېلىش نەزەرىيىسى ھايت مۇنداق دەيدۇ: «ئېغىر دەرىجىدە چەت ئەل مەبلىغىغە بېقىنغان ، شۇنداقلا چەت ئەل مەبلىغىنىڭ كونترولىلۇقىغا چۈشۈپ قالغان دۆلەتنىڭ ئىقتىسادى خۇددى ئۇمۇرتقىسى ئۇزۇۋېتىلگەن ئىقتىسادقا ئوخشايدۇ» . ئەپسۇسكى، دۆلىتىمىز 1995-يىلى كىرگۈزگەن چەت ئەل مەبلىغى 38 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ، خەلقئارادا 3-ئورۇندا تۇرىدۇ. چەت ئەل مەبلىغى دۆلەت ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا سالغان مەبلەغنىڭ ھەر 100% نىڭ 19% نى ئىگىلەيدۇ (دۆلىتىمىز كىرگۈزۈۋاتقان چەت ئەل مەبلىغى يىلسېرى ئېشىپ بۇ يىل ئىككى تىرىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتتى) .

19-ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا ۋەتەن سانائەت چىقىرىش سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ چەت ئەللەر بىلەن تۈزگەن تەڭ ھوقۇقسىز «نەنجىن شەرتنامىسى» ، «ۋاڭشيا شەرتنامىسى» ، «بېيجىڭ شەرتنامىسى» ، «سىمولىنسكىي شەرتنامىسى» ۋەھاكازالارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى. . . سودا ئېغىزى ئېچىپ بېرىش، سودا شەھىرى قۇرۇپ بېرىش، زاۋۇت قۇرۇشقا يول قويۇش، چەت ئەل مالىلىرىنىڭ ئىچكى رايونلاردا ئەركىن سېتىلىشىغا يول قويۇش. . . لاردىن ئىبارەت. «18-سېنتەبىر ۋەقەسى» دىن ئىككى يىل ئىلگىرى جۇڭگو گېزىت - ژۇرناللىرى ياپونىيەنىڭ «شەرق يېغىنى» غا مۇناسىۋەتلىك بىر مەخپىي ھۆججىتىنى يەنى «ساماۋىي خانغاسۇنۇلغان پۈكلىمە مەلۇماتنامە» نى بەس-بەستە ئاشكارىلىغانىدى. ئۇنىڭدا «جۇڭگونىڭ بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن مانجۇرىيە ۋە موڭغۇلىيىنى بويسۇندۇرۇش كېرەك. . . مانجۇرىيە ۋە موڭغۇلىيىنى ئاساس قىلىپ، سودا نىقابى ئاستىدا جۇڭگونىڭ 400 دىن ئارتۇق ۋىلايىتىدە ھۆكۈم سۈرىمىز. . . . جۇڭگودىكى پايدا-مەنپەئەتلەرنى قولغا كەلتۈرىمىز. جۇڭگونىڭ بايلىق مەنبەلىرىگە تايىنىپ ھىندىستان، مالاي تاقىم ئاراللىرى شۇنداقلا ئوتتۇرا، كىچىك ئاسىيا ۋە ياۋروپا قىتئەسىنى بويسۇندۇرىمىز» دېيىلگەن بولۇپ، مانا بۇ ئەينى يىللاردىكى ياپون سامورايلىرىنىڭ ئاتالمىش «بۈيۈك شەرقي ئاسىيا ئورتاق گۈللىنىش چەمبىرىكى» شوئارىنىڭ ھەقىقي ماھىيىتى.

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخى دۆلەت ۋە مىللەت مىسلىسىز كرىزىس ئىچىدە ئىگىرىغان شۇنداقلا بۇ كرىزىستىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ھېسابسىز قانلىق بەدەللەر تۆلەنگەن تارىخ بولدى. يۇقىرىقىدەك بىر قاتار تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن دۆلەت يېرىم فېئودالىق، يېرىم مۇستەملىكە ھالەتكە چۈشۈپ قالدى، ئىگىلىك ھوقۇقى تارتىۋېلىندى. دۆلەت ئىچىدىكى ئىستېمال بازارلىرى چەت ئەل كارخانىلىرى تەرىپىدىن مونوپول قىلىۋېلىندى. ئۆز-ئۆزىنى ئاساسىي جەھەتتىن قامداپ كېتىۋاتقان قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئاساسىدىكى سانائەت كارخانىلىرى ۋەيرانچىلىققا ئۇچراپ، مىللىي ئىگىلىك خارابلاشتى. خۇددى تېلېۋىزىيە فىلىمى «شەرق سودىگىرى» دىكىدەك خاڭجۇ، سۇجۇنىڭ يېپەك توقۇلمىلىرىنىڭ ئورنىنى ياپونىيەنىڭ توقۇلۇشى سىپتا، باھاسى ئەرزان يېپەكلىرى ئىگىلىدى. چەت ئەللەر توقۇلما بويۇملىرى ۋە سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى جۇڭگو بازارلىرىدا تۆكمە قىلىپ سېتىش نەتىجىسىدە ، دېگۈدەك بويلىرى ۋە ئىچكى جايلاردا قۇرۇلغان قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئاساسىدىكى مىللىي كارخانىلار ۋەيران بولدى. دۆلەت ئېغىر خەۋپ ئىچىدە قالغان، مىللىي ئىگىلىك ياتلار تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىنغان مۇشۇنداق ئېغىر شارائىتتا، بىر قىسىم ۋەتەنپەرۋەر جۇڭگولۇقلار دۆلەت-مىللەتنى مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلدى. ئۇلار دەسلەپتە ھازىرقى ھالەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن مۇستەقىل، ئۆز-ئۆزىگە خوجا مىللىي ئىگىلىكنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە سودا-سانائەتنى گۈللەندۈرۈشنى ، «خەلقئارا مۇستەقىل شىركىتى» بولۇشنى، «بايلار پۇل چىقىرىش، كەمبەغەللەر كۈچ چىقىرىش» نى تەشەببۇس قىلىپ، «سودا ئۇرۇشى» شوئارىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، چەت ئەل مەبلىغى ۋە چەت ئەل كارخانىلىرى بىلەن رىقابەتلىشىشنى تەشەببۇس

قىلدى. بۇنداق ۋەزىيەتنىڭ تۇرتكىسى ئاستىدا 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرى20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا دېگۈدەك ياقىسىدىكى ئۆلكىلەردە جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مۇستەقىل زامانىۋى كارخانىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى سۇپىتىدە 50تەك كارخانا قۇرۇلدى. كاپىتالىستىك زامانىۋى سانائەتنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئاستا-ئاستا بۇرژۇئازىيە چىلىق پىكىر ئېقىمى مەيدانغا كەلدى. جۇڭخۇا ئوغۇل-قىزلىرى دۆلەت-مىللەتنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن نېمىنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتتى. ۋۇشۇي يىلىدىكى قانۇن ئۆزگەرتىش، شىنخەي ئىنقىلابى، 4-ماي ھەرىكىتى قاتارلىقلار يېڭى جۇڭگو ئۈچۈن يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى باشلاپ بەردى.

20-ئەسىرنىڭ ئالدى-كەينى ئاسىيادىكى مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ مۇقەددىمىسى ئېچىلغان يىللار بولدى. بۇلاردىن چاۋشيەننىڭ «1-مارت ھەرىكىتى»، ھىندىستاننىڭ «ھەمكارلاشماسلىق ھەرىكىتى»، تۈركىيەنىڭ كامال ئىنقىلابى شۇنداقلا شىنجاڭدىكى ئەركىنلىك، ئازادلىق، يېڭى ماۋارىپچىلىق ھەرىكىتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇلاردىن ھىندىستاننىڭ «ھەمكارلاشماسلىق ھەرىكىتى» مىللىي ئىگىلىكنى مۇنەررەزلىكتىن قۇتقۇزۇش، مىللىي ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرۈش قاتارلىق ھەرىكەتلەرنىڭ بىر گەۋدىلەشكەنلىكى بىلەن ئۆزگىچىلىككە ئىگىدۇر.

ئەنگلىيە 1600-يىلى مادراس بىلەن كالىكۇتتىنى مۇستەملىكە تاجاۋۇزچىلىقى ئۈچۈن پونكىت قىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن «شەرقىي ھىندىستان شىركىتى» پۈتۈن كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ھىندىستان (ھازىرقى ھىندىستان، پاكىستان، بېنگال) غا تاجاۋۇز قىلدى ۋە ئالدى بىلەن بېنگال ئۆلكىسىنى بېسىۋالدى. ئاقساق تېمۇرنىڭ بەشىنچى ئەۋلاد نەۋرىسى، يېتۈك ھەربىي قوماندان زاھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر تەرىپىدىن قۇرۇلغان موغۇل سۇلالىسى (1526 - 1761) ئاستا-ئاستا مۇنەررەزلىككە يۈزلەندى. ئىنگلىزلار ھىندىستاننى ئۆزلىرىنىڭ سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى ساتىدىغان ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ بازىرى قىلىۋالدى. خۇددى كوممۇنىستىك پارتىيە خىتابنامىسىدا: «بۇرژۇئازىيە تاۋارلىرىنىڭ باھاسىنىڭ ئەرزانلىقى - ئۇبارلىق سەددىچىنلەرنى بۇزۇپ تاشلاشتا، ياۋايىلارنىڭ چەت ئەللىكلەرنى ئەڭ قاتتىق ئۆچ كۆرۈش روھىي ھالىتىنى بويسۇندۇرۇشتا ئىشلىتىدىغان ئېغىر زەمبىرەك» دېيىلگەندەك، ئەنگلىيە كاپىتالىستلىرى-نىڭ زامانىۋى سانائەت ۋە توقۇمىچىلىق مالىلىرى ھىندىستانغا كۆپلەپ كىرگۈزۈلۈشى نەتىجىسىدە، ھىندىستانىنىڭ ئورسادىن داككاغىچە ھەممىلا جايىدا ئومۇملاشقان قول سانائەت كارخانىلىرىنى ۋە موغۇللار دەۋرىدە «دۆلەتنىڭ ئاساسلىق ئېكسپورت بۇيۇمى بولغان شېكەر، مېتال سانائىتى، تاش ئەسۋابلارۇەقە-غەزمەھسۇلاتلىرى» نى ۋە «پاختا، يىپەك توقۇلمىلىرىنىڭ سانىنىڭ كۆپلىكى، سۇپىتىنىڭ ياخشىلىقى بىلەن سەييياھلارنى ھەيران قالدۇرغان» قول سانائىتىنى ۋەيران قىلدى. ھىندىستاننىڭ مەشھۇر پاختاتوقۇمىچىلىق مەركىزى داككا شەھىرىدە «زور بىر تۈركۈم قول سانائەت ئىشچىلىرى ئىشسىز قالدى. كارخانىلار ئىشتىن توختاپ شەھەر خارابلاشتى، ئاھالىسى بىراقلا 150مىڭدىن 20مىڭغا چۈشۈپ قالدى. ئاچارچىلىق ۋە كېسەللىك سەۋەبىدىن مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان ھىندىستانلىق ئۆلۈپ كەتتى». ئەنگلىيە ئۆز دۆلىتىدىكى سانائەت تارماقلىرىنى ئەڭ ئەرزان خام ئەشيا بىلەن تەمىنلەپ، ئەنگلىيە ئىقتىسادىنى ئەڭ تېز سۈرئەتتە يۇكسەلدۇرۇش ئۈچۈن، ھىندىستاننىڭ خام ئەشيالىرىدىن پاختا، ئاشلىق، كان مەھسۇلاتلىرىنى «ئەرزان باھادا، ھەتتا ھەقسىز ھالدا ئىنگلىزلار يۇرتىغا توشۇپ كېتىپ، ئۇيەردىكى سانائەت كارخانىلىرىدا ئىشلەنگەن تەييار ماتېرىياللارنى ئۇستۈن باھادا ھىندىستانغا ئەكېلىپ ساتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ھىندىستان خەلقى باي بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە تېخىمۇ نامراتلىشىپ كېتەتتى. ھەتتا ھىندىستان تۇپرىقىدا بار بولغان ئاپلىسىن، دورا-دەرمەك قاتارلىق دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىمۇ ئەنگلىيەدىن توشۇپ كېلىپ سېتىپ، ھىندىلار ئىشلەپچىقارغان يەرلىك مەھسۇلاتلارنى بازاردىن سىقىپ چىقىرىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى خارابلاشتۇردى». ماركس «ھىندىستاندا بېرىتانىيە ھۆكۈمرانلىقى» دېگەن ئەسىرىدە: «بېرىتانىيە مۇستەملىكىسى ھىندىستاندا قول بىلەن توقۇش سانائىتىنى ۋەيران قىلدى. تارتىۋېلىنغان ئىچكى تاشقى سودا ھوقۇقلىرى ھىندىلارنىڭ قولىدىن ئىنگلىزلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، ھىندىلار ﴿ ئايرىۋاشلاش ﴾ ھوقۇقىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم بولدى. ئىنگلىزلار ھىندىستانلىقلارغا نۇرغۇن ئازادلىقنى ۋەدە قىلغان بولسىمۇ، بىراق بۇ قىلغان ۋەدىلىرى ھىندىلارنى ھەرگىزمۇ ئازادلىققا چىقارمايدۇ ۋە ئاممىنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى ياخشىلاشتا مۇھىم ئۆزگىرىش ياسىيالمايدۇ. چۈنكى ئازادلىقمۇ، ئىجتىمائىي ئەھۋالنىڭ ياخشىلىنىشىمۇ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا باغلىق بولماستىن، بەلكى شۇ چاغدىكى يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئەنە شۇ كۈچلەرگە ئىگە بولۇشىغا باغلىقتۇر» دېگىنىدەك، ھىندىستان خەلقى بىلەن ئەنگلىيەلىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت قانداقتۇر «ھىندىستانىنى ئېچىش ۋە گۈللەندۇرۇش» دېگەندەك بىرنېمە بولماستىن، ئەمەلىيەتتە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە بولغان ئىگىلىك ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش ۋە قىلىنىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى.

19-ئەسىر باشقا ئەل خەلقلىرىگە ئوخشاش ھىندىستانلىقلارغىمۇ ئىنتايىن مۇھىم بولغان بىر ئەسىردۇر. بۇ ئەسىردە ئۇلار ئۆزلىرىدىكى ھوقۇق-ئىمتىيازلاردىن تولۇق مەھرۇم بولغانىدى. بىراق قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغىنى ئۆزلىرى يولۇققان بۇ

مۇنەۋۋەرزلىكنى تونۇغان يىللار ئىدى. ئۇلار قانداقتۇر ئىنگلىزلارنىڭ مەۋھۇم ۋەدىلىرىگە ئىشىنىش ئەمەس، بەلكى ئۆزلىرىدە كۈندىن كۈنگە كەملەپ بېرىۋاتقان ئەرسىلەرگە ئىشىنىشنى يەنى «كۈندىن كۈنگە ئۆسۈپ بېرىۋاتقان غەرب مەدەنىيىتىنىڭ شەرق مەدەنىيىتىنى يۇتۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى ۋە ئۆز خەلقىنىڭ ئىرادىسىنىڭ بارغانسېرى چۈشكۈنلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى» ھېس قىلغان يىللار ئىدى. چۈنكى ئۇلار غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ دىنىي، ئۆرپ-ئادەتلىرىگىلا تەھدىت بولماستىن، بەلكى يەنە ماتاريال - مەدەنىيەتكە، تۇپ ھاياتىغا قىلىنغان تەھدىت ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىدە بولسا ئۆز-ئۆزىنى كۈچلەندۈرۈش روھىنىڭ ئاجىزلىقىنى، ئەقلىي تەپەككۇردا تۇرغۇن ھالەتكە چۈشۈپ قالغانلىقىنى تونۇپ يەتكەنىدى. بۇ ئەھۋالدا، بىرتۈركۈم مۇتەپەككۇرلار ۋە يازغۇچىلار مەيدانغا چىقىپ، ھىندىستاندىكى مۇسۇلمان ۋە غەيرىي مۇسۇلمان ھىندىلارغا ئۆزلىرىنىڭ خەۋپلىك ھالەتتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاگاھلاندۇرۇشقا باشلاپ، ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىگە يېتەكچىلىك قىلدى. بۇلاردىن ھىندى خەلقىنىڭ دىلىغا غەربكە قارىتا ئۆچمەنلىك ئۇرۇغىنى چاچقان، 1857-يىلى ھىندىستان قوزغىلىڭىغا ئاساس سالغان بارلىق سەئىد ئەھمەد، ئالىگار ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ قۇرغۇچىسى، خەلقنى ئۆزلىرى ئۆچراۋاتقان مەسىلىلەرگە رېئال ۋە ئىلمىي پوزىتسىيىدە بولۇشقا ئۈندىگەن دېھلىلىق سىرسەئىد ئەھمەد، شۇنداقلا «مەدەنىيەت، سىياسىي ساھە بويىچە ئۆزىنىڭ مەشھۇر ئىدىيىسىنى تۇركىيە، ئىران، مىسىر ۋە ھىندىستانغىچە تارقاتقان جامالىددىن ئافغانىي» لار مەشھۇردۇر.

1851-يىلى ھىندىستانلىقلار ئۆزلىرى مەبلەغ سالغان كارخانىلاردىن تۇنجى بولۇپ بومبايدا يىپەك زاۋۇتى قۇرۇلدى. 19-ئەسرىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە شەخسلەر مەبلەغ سېلىپ قۇرغان توقۇمىچىلىق زاۋۇتلىرىلا 200گە يېقىنلاشتى ھەم بۇلارغا 160مىڭدىن كۆپرەك ھىندىستانلىق ئىشقا ئورۇنلىشىپ، تۇرمۇشى كاپالەتكە ئىگە بولدى. ھىندىستان مىللىي سانائىتىنىڭ گۈللىنىشىگە ئەگىشىپ، ھىندىستانىنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئىدىيىسىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ مىللىي بۇرژۇئازىيە سىنىپى ئۆسۈپ يېتىلدى. 1885-يىلى 12-ئايدا ھىندىستان مىللىي قۇرۇلتاي (كونگرېس) پارتىيىسى بومبايدا قۇرۇلدى.

1857 - 1859-يىللاردىكى مىللىي قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەنگلىيە «ھىندىستانىنىڭ بايلىقىنى يەنمۇ ئېچىش» شوئارى ئاستىدا، ھىندىستانغا كىرگۈزگەن كاپىتالنى ئەسلىدىكىدىن 23% ئاشۇردى ۋە خام ئەشيا ئېكسپورتىنى جىددىيلەشتۇردى. 1905-يىلىغا كەلگەندە ھىندىستاندا قايتىدىن ئەنگلىيەگە قارشى ھەرىكەتلەر قوزغىلىپ نامايىش قىلىش، ئەنگلىيە كارخانىلىرىدىكى ئىشچىلار ئىش تاشلاش، ئەنگلىيىلىكلەر بىلەن بولغان سودا توختاملىرىنى توختىتىش، ئەنگلىيە مالىلىرىنى سېتىش ۋە سېتىۋېلىشنى چەكلەش قاتارلىق ھەرىكەتلەر پۈتكۈل مەملىكەتنى قاپلىدى. مانا مۇشۇنداق پەيتتە، مۇھانداس كارمچان گەندي ئوتتۇرىغا قويغان «زورلۇق كۈچ ئىشلەتمەسلىك - ھەمكارلاشماسلىق پىلانى» مىللىي ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش ۋە مۇستەملىكە ئىقتىسادىنى چەكلەش مەقسىتىدە رەسمىي ھالدا كونگرېس پارتىيىسى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى. ئۇنىڭ سىياسىي ئىدىيىسى ھىندىستانىنىڭ ئاپتونومىيىسى ۋە مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش بولسا، ئىقتىسادىي ئىدىيىسى قول ھۈنەر، توقۇمىچىلىقنى تەشەببۇس قىلىپ، غەربنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارت ئىدى. «زورلۇق كۈچ ئىشلەتمەسلىك - ھەمكارلاشماسلىق پىلانى» نىڭ ئاساسىي مەزمۇنى : ھىندىستانلىقلار ئەنگلىيىلىكلەر باشقۇرغان ھىندىستان ھۆكۈمىتى ئىچىدە خىزمەت قىلماسلىق، ئەنگلىيىلىكلەر باشقۇرغان سوت مەھكىمىلىرىگە بېرىپ دەۋا قىلماسلىق، ھىندىستانلىقلارنىڭ ئوغۇل-قىزلىرى ئەنگلىيىلىكلەر ئاچقان مەكتەپلەردە ئوقۇماسلىق، ھىندىستانلىقلار ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ بانكىلىرىغا پۇل قويماسلىق، ئەسكەر بولماسلىق، باج تاپشۇرماسلىق، ئەنگلىيە مالىلىرىنى چەكلەش، چاق ئىگىرىش ھەرىكىتىنى تەشەببۇس قىلىپ ، يەرلىك رەختلەرنى كىيىش ۋە ئىشلىتىش قاتارلىقلار ئىدى.

«ھەمكارلاشماسلىق ھەرىكىتى» ھىندىستان خەلقىنىڭ قىزغىن ئاۋاز قوشۇشىغا ئەگىشىپ ، ئىنتايىن داغدۇغىلىق ئېلىپ بېرىلدى. ئەنگلىيە مالىلىرى ئاشكارا كۆيدۈرۈلدى. بۇ ھەرىكەت ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ كىرىمىنى جىددىي ئازايتىپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئېغىر زەربىگە ئۇچراتتى. شۇنداقلا ھىندىستانلىقلارنىڭ مىللىي غۇرۇرى ۋە ئۆز-ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنى كۈچەيتىپ، ھىندىستان بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە تۈرتكە بولدى ۋە ھىندىستان مۇستەقىللىقىدا غايەت زور رول ئوينىدى. 1947-يىلى كۈزدە 190يىللىق مۇستەملىكىچىلىك ئاياغلىشىپ، پاكىستان بىلەن ھىندىستانغا بۆلۈنۈپ مۇستەقىل بولدى.

بۇگۈنكى كۈندە، مىللىي ئىگىلىكنىڭ ھالاكەتتىدىن دېرەك بېرىدىغان ئىقتىسادنىڭ يەرشارىلىشىش قەدىمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراۋاتقان ھىندىستانلىقلار ئۆز ۋەتىنىنى قانداق سۆيۈش كېرەكلىكىنى بىلىدۇ. «بومباي سودا رايونىنىڭ 3-قەۋىتىدىكى (كېندېجى) تاماقخانىسىنىڭ باشقا تاماقخانىلاردىن ئىچكى-تاشقى كۆرۈنۈشى ئانچە پەرقلەنمەيدۇ. لېكىن كۆرۈنەرلىك پەرقى شۇكى ، ئۇ تاماقخانىنىڭ ئىشىكىدە بىرقانچە قوراللىق ساقچى پوستا تۇرۇۋاتقان، ئۇنىڭدىن باشقا 30نەچچە ساقچى يېقىنلا يەردە بىر قىزىل رەڭلىك چوڭ جىپ ماشىنىدا تولۇق جەڭگىۋار ھالەتتە بىرنەرسىنى كۈزىتىۋاتقاندەك

تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈمىز. بۇنىڭدىكى سەۋەب، كاتتاك دېھقانلار ئىتتىپاقى بۇخىلدىكى چەت ئەل تاماقخانىلىرىنى كۆيدۇرۇۋېتىمىز، چەت ئەل شىركەتلىرىنى ھىندىستان تۇپرىقىدىن قوغلاپ چىقىرىمىز، دەپ تەھدىت سالغان. بۇنىڭغا ئوخشاش تەھدىت خاراكتېرىدىكى دۇشمەنلىك ھەرىكەتلەر〈كوكا كولا〉، 〈بېست كولا〉 دەك دۇنياغا داڭلىق ئىچىملىك-لەرنى يەكلەشتىمۇ كۆرۈلگەن. ھىندىستان ئۆكتىچىلەرپارتىيىسى خەلقنى چەت ئەل شىركەتلىرىگە قارشى نامايىشقا چاقىرغان بولۇپ، بۇ چاقىرىق كەڭ كۆلەمدە ئاۋاز قوشۇشقا ئېرىشكەن. نامايىشچى ئامما بۇ جەريانداا نۇرغۇن〈كوكاكولا〉 بوتۇلكىلىرىنى چاققان ھەم ئامېرىكا دۆلەت بايرىقى كىيگۈزۈلگەن تەقلىدي 〈كوكاكولا〉 بوتۇلكىلىرىغا ئوت ياققان».

بىراق ئەينى دەۋرلەردە ۋەتەن - مىللەت ئۈچۈن يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئەپيۇن چەكلىگەن ۋە كۆيدۇرگەن، مىللىي ئىگىلىكنى مۇنەررەزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئىسىق قېنى ۋە يېنىدىكى ئەڭ ئاخىرقى تەڭگىلىرى بىلەن ۋەتەن-مىللەت مەنپەئىتىنى قوغدىغان جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەۋلادلىرى يەنى يېڭى دەۋردىكى جۇڭگولۇقلارنىڭ «بۇگۈنكى كۈندە يەۋاتقىنى〈كېندېجى〉، 〈مەيدىلى〉، ئىچىۋاتقىنى〈كوكاكولا〉، ئۈچىسىغا كىيىۋالغىنى〈پېئىركاردىن〉، پۈتىدا 〈نايىك〉، چېچىنى يۇيۇۋاتقىنى〈Rejoice〉، ئولتۇرۇۋاتقىنى〈بېنز〉، 〈تويوتا〉، بالىلىرى بولسا تۇغۇلۇشى بىلەنلا ئىچىدىغىنى ئامېرىكىنىڭ قۇۋۋەتلەندۇرگۈچى سۈتى... بۇگۈنكى كۈندە جۇڭگولۇقلارنىڭ قاراكۆزى، سېرىق تېرىسىدىن باشقا ھەممە نەرسىسى يېڭى سەككىز دۆلەت ئارمىيىسى تەرىپىدىن يۇتۇۋلىنماقتا».

ھىندىستانلىقلار ھىندىستان تۇپرىقىدىن ھەرخىل ۋاستىلاربىلەن قوغلاۋاتقان «كېندېجى» نىڭ جۇڭگودىكى تەقدىرى بولسا «〈كېندېجى〉 جۇڭگودا تىجارەت باشلىغان ئون يىل جەريانىدا 156 مىليون توخۇ سانقان بولۇپ، بۇتوخۇلارنى قاتار تىزغاندا، جۇڭگونىڭ ئەڭ شىمالىدىكى موخېدىن ئەڭ جەنۇبىدىكى زېڭمۇ ئەنشياغىچە بولغان ئارىلىقنىڭ توققۇز ھەسسىگە باراۋەر كېلىدۇ». بىز بۇ ئەھۋالنى جۇڭگولۇقلاردىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ سۇسلاپ كەتكەنلىكى دەپ ھەسرەتلىنەمدۇق ياكى ئىستېمال سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىدەك چوڭ ياخشى ۋەزىيەت دەپ ماختىنامدۇق؟ بۇنىسى ھەربىر ئىزچىلنىڭ ۋىجدانىغا باغلىق.

ئىقتىساد يەرشارىلاشماقتا. شۇنىڭغا مۇناسىپ «تاۋۇس ئەللەيىن» دەك رەڭدار سىياسىيلارنىڭ ماھىيىتى بىرخىللاشماقتا. ئۇچۇر-ئالاقە تورلىرىنىڭ تەرەققىياتى يەرشارىنى بىر كەنتكە ئايلاندۇرۇپ قويدى، ئوتتۇرىدىكى ئارىلىق ئۇقۇمى يوقاپ، ئامېرىكىدىكى قۇياش ئايلىنىپ، بىزنىڭ بۇ جايدا تاڭ ئاتقۇچە «V26 ئورۇقلىتىش دورىسى» نىڭ ئېلانلىرى خوتەننىڭ چىرا ناھىيىسىنىڭ چاقار، نۇرىدەك تاغلىق كەنتلىرىدىمۇ بىر كېچىدە نەچچە نۆۋەت كۆرسىتىلىپ بولىدۇ. ئەگەر سىز «مىكروسوفېت» شىركىتىنىڭ مەھسۇلاتلىرىغا ھاجەتمەن بولسىڭىز، ئۇلار ئاز كەم 20 مىڭ كىلومېتر ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي ئىشىك ئالدىڭىزغىچە ئەتراپلىق مۇلازىمەت قىلىدۇ. ئامېرىكا نيۇ-يورك شەھىرىدىكى ئىشتىن سىرتقى «گىلدىڭباش» مۇزىكا ئەترىتىنىڭ تۇنۇگۈنكى «نادىر» نومۇرلىرى بۇگۈن بىزنىڭ يۇرتتا ئەۋجىگە چىقماقتا. سېكىلىكىنى ئۇزۇن قويۇپ كاسسىنى توقاچ سوپۇندەك چىقىرىۋالغان بىر غىتمەك ھەزىلەك ئەتىلىككە بىردىنبىر مىللىي خاسلىقنى ساقلاپ قالغان قۇمۇل «قارادۆۋە» يېزىسىدا مۇشۇ خىلدىكى دىبادىن (دېسكوخانا) بىرنى ئېچىپ، ياشلارنىڭ مەدەنىي تۇرمۇشىنى جانلاندۇرماقچى. چەت ئەل ماللىرىغا بولغان ئىستېمال چوقۇنۇش دەرىجىسىگە بېرىپ قالدى. فرانسىيىنىڭ «ئات باش» ماركىلىق گىرىم بويۇملىرىنىڭ ئىقتىدارى 85 ياشلىق چوڭ ئانىلىرىمىزدىمۇ قايتىدىن ياشلىق باھارىنى ئۇرغۇتۇش ئىشەنچىسىنى تۇرغۇزماقتا.

AMWAY شىركىتىنىڭ بويى پاكار، چېچى شالاڭ، ئۆڭى قارىراق كەلگەن باش لىدېرى جې. ۋېئەنرو شىركىتىنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى ئىستېمال قىلساق بويىنى ئۆستۇرۇپ، تېرىمىزنى يۇمشاق ھەم ئاق قىلىدىغانلىقى، چاچلىرىمىزنىڭ قويۇق ھەم پارقىراق بولۇشىغا كاپالەت بېرىدىغانلىقى بىلەن تەنتەنىلىك قەسەم بېرىپ، بىزنى ھەقىقەتەن قايىل قىلماقتا.

دېمەك، بىز ئىلگىرى تولىمۇ كەڭرى دۇنيادا ياشىغان بولساق، بۇگۈن بولسا «يەرشارى كەنتى» دە ياشاۋاتىمىز. بۇ بەلكىم بىزنىڭ باشقىلار بىلەن بولغان نەچچە ئون مىڭ كىلومېترلىق مۇساپە، نەچچە مىڭ يىللىق ئەنئەنىلىرىمىز ئوتتۇرىسىدىكى پاسسل - چېگرىلارنىڭ بەربات بولۇۋاتقانلىقىدۇ. بۇ بەلكىم بىر ئاتا (ئادەمئاتا)، بىر ئانا (ھەۋۋا ئانا) دىن تۇغۇلغان قېرىنداشلاردەك تىل، مەدەنىيەت، ئىقتىسادىي ساھەلەردىكى بىرلىشىپ كېتىشىمىزنىڭ سىگنالىدۇ. ئېھتىمال بۇ ماركسىزم ئېيتقان ئۆرپ-ئادەت، ئېتىقاد، تىل جەھەتلەردىكى پەرقلەرنى ساقلاپ قالىدىغان «دىن ۋە مىللەتنىڭ يوقىلىشى» دۇر.

«يىپەك يولى» تىلغا ئېلىنسا تەكشى يايلاقلارنى، سۇسىز چۆللەرنى، بىپايان قۇملۇق، ھەيۋەتلىك قارلىق تاغلارنى بېسىپ، ئۇزۇن-ئۇزۇن دەريالارنى كېچىپ يۇرگەن قاتار تۆگە كارۋانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ بوغۇق ۋە تىنىمسىز كولدۇرما ئاۋازلىرى ئېسىمىزگە كېلىدۇ. يىپەك يولى «3000 يىل بۇرۇن تەڭرىتاغلىرىنىڭ شىمالىي ئېتەكلىرى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا يايلاقلىرىدا بارلىققا كەلگەن» بولۇپ، ئەجدادلىرىمىز بۇ يولدا گىلەم، جۇڭگونىڭ فار-فۇر قاچىلىرى، يىپەك ۋە چايلىرىنى تېھران، باغداد، دەمەشق ۋە كونىستانتىنوپول قاتارلىق شەھەرلەرگە

ئاپىرىپ ساتسا، ئۇ جايلاردىن ئالتۇن، ياقۇت، پىل چىشى، ھەرخىل قاچا-قۇچا، دورا-دەرمان قاتارلىق مالىلارنى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە ئەكىلىپ، «يىپەك يولىنىڭ ھاممالىرى» سۈپىتىدە تىجارەت قىلاتتى. شەرق بىلەن غەربنىڭ، ياۋروپا بىلەن ئاسىيا، ئافرىقىنىڭ سودا-مەدەنىيەت كاربىدورى بولغان «يىپەك يولى» دېگىز يوللىرىنىڭ ئېچىلىشى ۋە پارىخشىنىسىنىڭ كەشىپ قىلىنىشى بىلەن «تۆگە كارۋانلىرىنىڭ كولدۇرما سادالىرى يەلكەنلىك كېمىلەرگە ۋە پارىخشىنلىرىنىڭ گۈدۈك ئاۋازىغا ئورۇن بەردى. . . 16-ئەسىرگە كەلگەندە، كونا قۇرۇقلۇقتىكى يىپەك يولىنىڭ ئالتۇن دەۋرى پۈتۈنلەي ئاخىرلاشتى». ۋاسكودا‌گامانىڭ ھىندى ئوكيانىنى كېسىپ ئۆتۈپ يېڭى دېگىز يولىنى تېپىشى، جامبىس ۋاتنىڭ پارىخشىنىسىنى كەشىپ قىلىشى نەقلىيات ۋە سانائەت تارماقلىرىغا مۆلچەرلىگۈسىز-ئىلگىرىلەشلەرنى ئەكەلگەن بولسىمۇ، بىراق ئوتتۇرا ئاسىيالىقلارغا 500 يىللىق ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى ئېغىر بالايى-قازالارنى ئەكەلدى.

ئۆز-ئۆزىنى كۆچلەندۈرۈش روھىغا قارىغاندا، «يىپەك يولى» دىن ئىبارەت جۇغراپىيىلىك ئەۋزەللىككە تايىنىپ ياشاپ ئۆگەنگەن بۇخەلق بۇ لېنىيە ئۈزۈلگەندىن كېيىن، ئەمدى نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالدى. ئۇلار «يالغۇز قاراخانىيلار خاندانلىقى دەۋرىدىكى تۆگە كولدۇرمىلىرىنىڭ ياكرىغان، تاۋار-دۇردۇنلارنىڭ يالتىرىغان، ئىپار-ئەنبەرلەرنىڭ يامرىغان ئاۋات مەنزىرىسىدىن مەھرۇم بولۇپلا قالماستىن، ھەتتا ئۇيغۇر ئورخۇن خانلىقى دەۋرىدىكى ئات، تاۋار سودىلىرى ۋە ئاتلىقلار ئىزىنىڭ يىراق قىپچاق دالاسى ۋە ھىندىقۇش تاغلىرىدىكى قاتناپ توختىماس رونىق مەنزىرىسىدىنمۇ ئايرىلىپ قالدى». «يىپەك يولى» نىڭ ئاسىيا سودا مەركىزىدە ياشاپ، ئۆزىنىڭ پائالىيەتچانلىقى بىلەن غەرب-شەرقتە دۇنيا سودىگىرى سانالغان «ئۇيغۇر سوغدى تىجارەتچىلىرى مەھەللىۋى سېتىقچىلارغا ئايلاندى».

دېگىز يوللىرىنىڭ ئېچىلىشىغا ئەگىشىپ «يىپەك يولى» نىڭ ياۋروپا سودا مەركىزى بولغان ئوتتۇرا يەر دېگىزى رايونلىرىنىڭ ئاۋات سودا مەنزىرىسى ئاتلانتىك ئوكيان قىرغاقلىرىغا يۆتكەلدى. «يىپەك يولى» دىكى سودا مەركەزلىرىدىن ئىتالىيىنىڭ ۋېنتسىيە، گېنويە، فىلورېنسىيە قاتارلىق شەھەرلىرىنىڭ مۇھىم ئورنىنى ئاتلانتىك ئوكيان قىرغاقلىرىدىكى پورتۇگالىيىنىڭ لىسابون، ئىسپانىيىنىڭ سېۋىللىي، نېدىرلاندىيىنىڭ ئانتۋېرپېقا ئوخشاش شەھەرلىرى ئىگىلىدى. «يىپەك يولى» نىڭ چۆلدەرىشى ئاسىيا قىتئەسىدىكى سودا مەركىزى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا ئوخشاشلا ياۋروپا قىتئەسىدىكى سودا مەركىزى ئىتالىيىگىمۇ تەسىر قىلدى. بىراق ئىتالىيە 15-، 16-ئەسىرلەردىكى ياۋروپا ئەدەبىياتى - سەنئەتنىڭ گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتىگە ئاساس زور تۆھپىلەرنى قوشقان بولسا، «يىپەك يولى» نىڭ چۆلدەرىشى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ «جاھالەت تۇمانلىرىغا ئورالغان تۇرغۇنلۇق دەۋرى» باشلاندى. 1600-يىلى 17-فېۋرال-دا جوردانو بىرونو ئىتالىيىنىڭ رىمدىكى گۈلزار مەيدانىدا ئۆز ئەقىدىسىدىن يانماي، بىدئەتلىكتە ئۇچىغا چىققان دىنىي جەمئىيەت تەرىپىدىن كۆيدۈرۈلگەن بولسا، بىزنىڭ يۇرتتا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ناقابىل پادىشاھى سۇلتان مۇھەممەدخان بىدئەت تەشكىلات «ئىسھاقىيە» تەرىقىتىگە قول بېرىپ، پۈتكۈل سەئىدىيە خانلىقىنى جاھالەت پاتقىقىغا باشلاپ كىرگىنىگە بىرىيل بولغانىدى.

مىسلىسىز بىر كرىزىس ۋە ھالاكەتنىڭ قارا سايىسى بۇ زېمىندىكى خەلقلەرگە ئاستا-ئاستا شىپقاپ كەلدى. ئۇيغۇرشۇناس گابائىن خانىمنىڭ: «ئۇلار يىراقتىكى مىللەتلەرنىڭ سېتىۋېلىش كۈچىگە ۋە تاۋارغا بولغان تەلىپىگە نىسبەتەن سەزگۈرلۈكسىز ناھايىتى يۇقىرى» دەپ سۈپەتلىگىنىدەك، سەزگۈرلۈكى يات مىللەتلەرنىڭ ئېھتىياجىنى بىلەلمەيدىغۇ، بىراق ئۆزلىرىگە زادى نېمىنىڭ ئەكىرەكلىكىنى بىلەلمەيدى.

شۇنىڭدىن بۇيان ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئىبارەت بۇ خىلۋەت ماكان ئۆزىنىڭ تاكى 20-ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە بولغان سىياسىي جەھەتتىكى قۇللۇق، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ۋەيرانلىققا يۈزلەنگەن ئار-نومۇسلۇق تارىخىنى بېسىپ ئۆتتى. خۇددى ھەدىستە: «سەن قانداق بولساڭ، ساڭا شۇنداق ھۆكۈمرانلار كېلىدۇ» دېگىنىدەك، ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدىكى، ئايرىم-ئايرىم بوستانلىقلارد ياشىغانلىقتىنمۇ يۈرتۇازلىق قارىشى كۈچلۈك بولغار ئىتتىپاقسىزلىق، ئاۋام بېشىغا كەلگەن ئاپەتكا قارىغاندا، ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن كىچىككىنە خاپىلىققا چىدىمايدىغان شەخسىيەتچىلىك، ھەققانىيەت ئېڭى تولمۇ تۆۋەن مەھكۇم مىجەز، روھىي زەئىپلىكتەك مىجەز-خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن بۇ زېمىن نە-نەلەردىن كەلگەن تېجىمەل خوجىلارنىڭ پىتنە-ئاداۋەت تېرىيدىغان مۇنبەت تۈپرىقىغا ئايلىنىپ، ئۆز يۇرتلىرىدا ئىشلىرى ئىلگىرى كەلمەي بۇ زېمىنغا ئولجا ئىزدەپ كەلگەن شېكى شىمسەي، ماجۇئىيىكدەك تەلۋە باندىتلارنىڭ ئىدارە قىلىشىغا بەكمۇ ئاسان كۆنۈلدىكىدەك نادان، پېتىشماس پۇقرالىرىغا باي بولغان جەمئىيەت قۇرۇلمىسىنى شەكىللەندۇردى.

ئەينى دەۋرلەردىكى «يىپەك يولى» لېنىيىسىدىكى پارلاق مەدەنىيەت، جەڭگىۋار ھايات، باي-باياشاتلىققا چۆمگەن ئاۋات يۇرتلار بۇ يىللارغا كەلگەندە مەدداھ - ۋائىزلارنىڭ قىسسەلىرىدىكى گۇناھ - مەئىسىيەتنىڭ كۆپلىكىدىن قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈپ كەتكەن سىرلىق تىلسىملىق شەھەرلەرگە ۋە بەك يىراقتا قالغان قەدىمىي رىۋايەتلەرگە ئايلىنىپ، ئاستا-ئاستا ئۇنتۇلۇشقا باشلىدى. . .

ھەممە نەرسە رىۋايەتكە ئايلاندى، ھەممە نەرسە ئەپسانىلاشتى. بىز بۇگۈنگە، 21-ئەسىرگە، كۆز

ئالدىمىزدىكى رەھىمسىز رېئاللىققا يەتكۈچە ئەپسانۋىيلاشقان ئاك بىلەن كىرىپ كەلدۇق. ھاياتقا، كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىد، ئىشەنچ، كۆز ئالدىمىزدىكى رېئاللىقتىن بىر قانچە دەرىجە ھالقىپ كەتكەن (ئەپسانىيۋىلاشقان) بۇگۈنىمىز، مەۋجۇد ھالىتىمىز بىلەن قىممىتىمىزنى دەل بۇگۈنكى قىممىتىمىز بىلەن ئەمەس، بەلكى تارىخقا ئايلانغان بىز ھەم باشقىلار ئۈچۈن تامامەن ئۇنتۇلغان سۈپەتلىرىمىز بىلەن، ياكى «شۇنداق بىر كۈنلەر كېلەر» دەيدىغان تەييارتاپ روھىي ھالىتىمىز ۋە مەۋھۇم كەلگۈسىمىز بىلەن ئۆلچەۋاتىمىز. بىرقارىساق ھەممە نەرسىدە جانلىنىش، بىرئىزتىراپ، يەنە بىر قارىساق «ھەممە نەرسە ئاۋۇالقىدەكلا».

مۇستەملىكە، تاجاۋۇزچىلىق تىلغا ئېلىنسا، ئېڭىمىزدا سەككىز دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ جۇڭگوغا بېسىپ كىرىشى، ياپونىيىنىڭ شەرقىي شىمالىنى بېسىۋېلىشى، ئافاق خوجا تەرىپىدىن چىللاپ كېلىنگەن جۇڭغار تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ دىيارىمىزنى قانغا بويىغان بىر قاتار تارىخىي ۋەقەلەر گەۋدىلىنىدۇ.

ئۇنداقتا، مۇستەملىكە ئىقتىسادى دېگەن نېمە؟ مىللىي ئىقتىساد دېگەن ئاتالغۇچۇ؟

مىللىي ئىقتىساد دېگەن بۇ ئاتالغۇ مۇستەملىكە ئىقتىسادىغا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ. يەنى بىر مىللەت ئىقتىسادىي جەھەتتىن تاجاۋۇزغا ئۇچرايدىكەن، مىللىي ئىقتىساد دېگەن بۇ ئاتالغۇ شۇ جەمئىيەتتە ئىستېمالغا ئايلىنىدۇ. مىللىي ئىقتىسادنىڭ چوڭقۇر سىياسىي مەزمۇنى بار بولۇپ، ئۇ، شۇ مىللەتنىڭ مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشى ۋە ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشىنىڭ ئاساسى. بىر دۆلەت ياكى مىللەتنىڭ مۇستەقىل ئىقتىسادى بولمايدىكەن، شۇ دۆلەت ياكى مىللەت سىياسىي جەھەتتە مۇتلەق قەد كۆتۈرۈپ يالمايدۇ. مىللەتنىڭ قالاقلىقى تېگى-تەكتىدىن لىپ ئېيتقاندا، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى لاقلىقتۇر. مىللەتنىڭ ھەربىر دەۋردىكى ئىقتىسادىي كۆچى شۇ مىللەتنىڭ شۇ دەۋردە ئالغا ئىلگىرىلىگەن - ئىلگىرىلىمىگەنلىكىنىڭ بەلگىسىدۇر. بىر مىللەتنىڭ رايون ھالقىغان ئىقتىسادى ئىنتايىن تەرەققىي قىلسىمۇ، مەزكۇر ئىقتىسادنىڭ يۆكسىلىشىدە رول ئوينىغان كارخانا ياكى مەھسۇلات باشقىلارنىڭ بولسا، بۇ مىللەتنىڭ مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ماددىي ئاساسى بولمىغان بولىدۇ. دېمەك، بۇ ئەسىر تەقدىرىمىزدە مىللىي كارخانا ۋە داڭلىق مەھسۇلات زور رول ئوينايدىغان ئەسىردۇر.

1996-يىلى سىچۈەندىكى مەلۇم ئۇنىۋېرسىتېت ئوقۇغۇچىلار ياتاق بىناسىنىڭ تېمىغا مۇنداق چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلانغان: «(18-سېنتەبىر ۋەقەسى) نى ھەربىر جۇڭگولۇق مەڭگۈ ئۇنتۇپ قالمايدىغان كۈن. يېرىم ئەسىر كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ياپونلار يەنە نېمىلەرنى قىلىۋاتىدۇ؟ بۈگۈن ئۇلارنىڭ قوللانغان تاجاۋۇزچىلىق شەكلى SONY ۋە TOYOTA ، PANASONIC ، HITACHI لارنى ۋاستە قىلغان ئىس-تۈتەكسىز ئۇرۇشتۇر. 50يىل ئىلگىرى بىز ئىسسىق قېنىمىز بىلەن ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەنىدۇق. بىراق بىز بۈگۈنكى بۇ(ئىس - تۈتەكسىز ئۇرۇش)قا قانداق تاقابىل تۇرۇشىمىز كېرەك؟!»

ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن ئىلگىرىكى قىسقىغىنە 20يىل جەريانىدا جۇڭگولۇقلارنىڭ چەت ئەل مالىلىرىغا بولغان ئىستېمالىدىن باشقا، پەقەت ئەپيۇن ئۈچۈنلا 400مىليون سەر كۈمۈش سىرتقا ئېقىپ كەتكەن. ئەپيۇن ئۇرۇشى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر قاتار مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشقان ئۇرۇشلارنىڭ ئۇرۇش چىقىمى ئۈچۈنلا چەت ئەللەرگە ئاز كەم 900مىليون سەر كۈمۈش تۆلەم تۆلەنگەن. ھالا بۈگۈنكى كۈندە، جۇڭگو تۈپرىقىدىكى دۆلەت ھالقىغان چەت ئەل شىركەتلىرىنىڭ يارانقان پايدا سوممىسى ۋە چەت ئەل مالىلىرىنىڭ سېتىلىش مىقدارى قانچە مىليارد سەر كۈمۈشكە يەتكەندۇ؟

ئىلگىرىكى ئەنگلىيە، گېرمانىيە، ئامېرىكا، ياپونىيە... دەك بىر قاتار مونوپول جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئورنىنى بۈگۈن «كوكاكولا»، «كېندېجى»، «سۇزۇكى»، «تويوتا»، «بېنىز»، «نايىك»، «ئادىداس» دەك دۆلەت ھالقىغان كارخانىلارنىڭ ئىگىلىگەنلىكى روشەن ئەمەل ئىگىلىرى ئۈچۈن سىر ئەمەستۇر.

يۇقىرىقىدەك ئىقتىسادىي تاجاۋۇزچىلىقلارغا مىللىتىمىز، رايونىمىز ۋە ئىستېمالىمىز قانچىلىك دەرىجىدە ئۈچراۋاتىدۇ؟

ئۆزگىچە بولغان مۇستەملىكە ۋاستىلىرى ئىستېمالىمىزغا، تەپەككۇرىمىزگە، كۈندۇلۈك تۇرمۇشىمىزنىڭ ئەڭ ئۇششاق ھالقىلىرىغىچە سىڭىپ كىرىۋاتىدۇ. مىللىي ئىقتىسادىمىزنىڭ مەنبەسى بولمىش مائاشلىرىمىز، مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلىپ قارا يەردىن سقىپ ئالغان ئازغىنەئەجرىمىز ئۆز رازىلىقىمىز بىلەن ئۆزىمىزمۇ سەزمەستىن ياتلار ئىقتىسادىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلماقتا. ياتلارنىڭ تاجاۋۇز قىلىۋاتقىنى ھەرگىزمۇ بىزنىڭ ئىقتىسادىي ساھەيىمىزلا بولماستىن، ئەڭ ئېغىرى مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى ئېغىر دەرىجىدە چىرىتمەكتە. ئۇلار ھەرخىل ئۇچۇر، تەشۋىقات، خەير-ساخاۋەت، مەدەنىيەت ۋاستىلىرى (كىنو-تېلېۋىزىيە، ئىنتېرنېت، كىتاب-ژۇرنال، ئىئانە، كىيىم-كېچەك ئىستېمالى) ئارقىلىق ئىلگىرىكى ئەجداد بىلەن ھازىرقى ئەۋلاد ئوتتۇرىسىدا كۈنسېرى شىددەت بىلەن كېڭىيىۋاتقان يېرىقلارنى پەيدا قىلىپ، ئوغۇزخان بىلەن سادىرنىڭ ئورنىغا رامبو بىلەن شۋاسېنگېرنى، مۇقام بىلەن مەشرەپنىڭ ئورنىغا تولغىما مۇزىكا ۋە تانسىنى، پولو بىلەن شورپىنىڭ ئورنىغا تورت بىلەن ھاراقنى دەسسەتكەن يېڭى بىر ئەۋلاد ماڭقۇرتلار توپىنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن بارلىق ۋاستىلەرنى ئىشقا

سالماقتا.

ئېنىقكى، مۇستەملىكە ئىقتىسادىنىڭ رايونىمىزدا پۈت تىرەپ تۇرۇشىنىڭ بىردىنبىر مەقسىتى، مىللىي ساپاسى ۋە مىللىي تەپەككۇرى ۋەيران قىلىنغان، ئۆزىگە ۋە بۇرچىغا بولغان مەسئۇلىيەت ئېڭى ، قىممەت قارىشى تۈپتىن ئۆزگەرگەن، پەقەت ياتلارنىڭ ئەلگە ياخشى ۋە ئەلگە تاتلىق دەپ سانايدىغان بىر تۈركۈم ئەسلىنى ۋە ھازىرقى بىچارە ھالىتىنى ئۇنتۇغان، مۇناپىقلاشقان ئىستېمالچىلار توپىنى يېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەت.

دېڭ شياۋپىڭ: «ئۆزىنىڭ مىللىي سانائىتى ۋە داڭلىق مەھسۇلاتى بولمىسا، بۇ دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ ئىستىقبالى بولمايدۇ» دەيدۇ. بىز ھايات-ماماتلىقنىڭ چېگرا سىزىقىدا تۇرۇۋاتقان ئىقتىساد، مەدەنىيەتنى «يەرشارىلاشتۇرۇش» تەك شەكلىي ئۆزگەرگەن، رەڭگارەڭ مۇستەملىكىچىلىك ۋاستىلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا قارشى چوقۇم مىللىي ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈشىمىز، ئۇنىڭ ئاساسى بولغان مىللىي كارخانىلارنى، رايون ھەتتا دۆلەت ھالقىغان شىركەتلەرنى قۇرۇپ چىقىپ، يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە داڭلىق مەھسۇلات ۋە داڭلىق مارکا يارىتىشىمىز، خەلقىمىزنى ئۇيۇشقان، بىرنىيەت، بىرمەقسەت ئاستىغا ئىتتىپاقلاشقان ئىستېمالچىلار گەۋدىسى قىلىپ تەشكىللىشىمىز، ئەينى يىللاردىكى جۇڭگولۇقلارغا ئوخشاش «بايلار پۈل چىقىرىش، كەمبەغەللەر كۈچ چىقىرىش» شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، قولىمىزدا بار بولغان ئەڭ ئاخىرقى ماددىي كۈچىمىز ۋە مالىيە كۈچىمىزنى مەبلەغ قىلىپ، يېمەك-ئىچمەك، تېبابەت، كۆن-خۇرۇم، توقۇمىچىلىق، كىيىم-كېچەك، مىللىي قول ھۈنەر سەنئىتى. . . دەك ئەنئەنىۋى كەسىپلەرنى بۇگۈنكى رىقابەت مەيدانىغا ماسلىشالايدىغان زامانىۋى كەسىپلەرگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن بىجانىدىل تىرىشىمىز، ئەمەلىي ئىقتىدارلىق ئىختىساس ئىگىلىرىنى بايقاپ، ئۇلارنى زامانىۋى تېخنىكا بىلەن مەخسۇس تەربىيىلەپ، قۇرۇلغان ۋە قۇرۇلۇۋاتقان، قۇرۇلغۇسى مىللىي كارخانىلىرىمىزغا سەپلەپ، كارخانىلارنىڭ رىقابەت ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇشىمىزدىن ئىبارەت ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش يۆنىلىشى ھەربىر ۋۇجۇدانلىق كارخانىچىدىن شۇنداقلا ھەربىر ئوقۇرمەندىن ئەقلىي سەگەكلىك بىلەن ئېتىبار بېرىشنى ۋە بارلىق كۈچى بىلەن قوللىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. ئۇنداقتا، مىللىي كارخانا قۇرۇش ئۈچۈن زور مىقداردىكى ئىقتىسادنى قەيەردىن جۇغلايمىز؟ ئەلۋەتتە، ئۇ ئاسماندىن چۈشمەيدۇ، يەردىن ئۇنمەيدۇ. ھەرخىل ئاپپاراتلارنىڭ ياردىمى بولسا تولىمۇ مۇشكۈلدۇر. ھازىر زور كۆپچىلىك ئۇيغۇر تىجارەتچىلەر خۇددى تارىختىكى «يىپەك يولى» لېنىيىسىدىكى ئاتا-بوۋىلىرىغا ئوخشاش ھازىرقى زامان «يىپەك يولىنىڭ ھامماللىرى» سۈپىتىدە غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرىسىدا تاۋار ئالماشتۇرۇدىغان ۋاستىلىك رول ئويناپ تىجارەت قىلماقتا. ئۇچۇر ئالاقە ۋاستىلىرىنىڭ تەرەققىياتى يەرشارىنى بىر كەنتكە ئايلاندۇرۇپ قويغان بۇنداق ۋەزىيەتتە بۇخىل ھاممالچىلىقنىڭ بىزنى ھامىنى ھالاكەتكە باشلايدىغانلىقى چوقۇم. دېمەك، بۇخىلدىكى ئېقىپ يۈرگەن يىلتىزسىز مەبلەغلەرنى مۇقىم كارخانىلاشقان، كۆلەملەشكەن كەسىپلەرگە سەرمايە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇپ، يوقىلىش خەۋپىنى ئازايتىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىمىز لازىم. ئۇنىڭدىن باشقا، خەلقىمىز ئىچىدىكى ھەرخىل بولمىغۇر ئۆرپ-ئادەت، مەنىۋى پاتالىيەتلەردىكى چېكىدىن ئاشقان ھەشىمەتچىلىك، ئورۇنسىز بۇزۇپ-چېچىشلار، ناتوغرا رەۋىشتە بولۇۋاتقان نەزىر، تاۋاپ، ھەج قاتارلىق ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىچكى قىسمىدا ئىز-تىزسىز يوقاپ كېتىۋاتقان ، سىرتقا ئېقىپ كېتىۋاتقان زور مىقداردىكى ئىقتىساد كىشىنى ئازابلايدۇ. مۇمكىنقەدەر تەلىم-تەربىيە تەشۋىقاتىنى كۈچەيتىپ ۋە كونكرېتلاشتۇرۇپ، بۇخىلدىكى ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن قىلچە ئۇنۇمى بولماي ئەكسىچە نەتىجە بېرىۋاتقان ئىقتىسادلىرىمىزنى ۋەتەن-مىللەت ئۈچۈن ۋە بۇ توپتىكى ھەربىر گېرائزدان ئۈچۈن مەنپەئەتلىك، ئەھمىيەتلىك بولغان ئەمەلىي كەسىپلەرگە ئىشلىتىشكە رىغبەتلەندۇرۇش ، ئومۇمىي مىللەت خاراكتېرلىك كارخانا قىزغىنلىقىنى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈپ، مىللىي كارخانىلارنىڭ ئەمەلىي بولغان ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمىنى كونكرېت، ئەتراپلىق تەشۋىق قىلىش بىلەن بىرگە چەت ئەل كارخانىلىرىنىڭ ۋە مەھسۇلاتلىرىنىڭ ماھىيەتلىك مەقسىتىنى ئاشكارىلاش - تەلىم-تەربىيە، تەشۋىقات ساھەلىرىدىكى ھەربىر ئىمانى سەگەك قېرىندىشىمىزنىڭ ۋىجدان قەرزى. بىزنىڭ ئۆزئارا تەقدىرداشلىق تۇيغۇمىزنى قوزغايدىغان، ھەممىمىزگە ئورتاق بولغان ئىقتىسادىي گەۋدە، رايون، دۆلەت، قىتئە ھالقىغان مىللىي كارخانا بەرپا قىلىش ئۈچۈن خەلقىمىزنى ھەربىكەتلەندۇرۇشىمىز، ئەڭ مۇھىمى بىز نېمىگە ئېرىشىش ئۈچۈن يەنە نېمىلەردىن ۋازكېچىش كېرەكلىكىنى بىلىشىمىز ۋە تەن بېرىشىمىزنىڭ، كۆز ئالدىمىزدىكى رېئاللىققا سەمىمىي، ئەتراپلىق مۇئامىلە قىلىشىمىزنىڭ ئۆزى بولسا، ئۆزىمىزنى ھەقىقەتەن ئېغىر بىر كرىزىس ئىچىدە تۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى ھېس قىلغانلىقىمىزنىڭ ئىپادىسى.

مىللەتپەرۋەر كىشىلىرىمىز تەرىپىدىن ھەرخىل نامدىكى مەكتەپ ۋە پاراۋانلىق ئورۇنلىرىنىڭ كۆپلەپ قۇرۇلۇۋاتقانلىقى كىشىنى ھەقىقەتەن خۇشھال قىلىدۇ. لېكىن بىزدە بىلىملىك - ئىختىساس ئىگىسى بولۇش كۆپلەپ تەكىتلەنگىنى بىلەن ، نۇرغۇن ئىختىساس ئىگىلىرىمىز ۋە ھەرىيلى مەكتەپ پۈتتۈرۈۋاتقان ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمىز ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن چىقىش يولى تاپالمايۋاتقانلىقى روشەن پاكىت. شۇڭا، بىز ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ قابىلىيىتى ۋە ئىقتىدارىنى جارى

قىلدۇرۇدىغان سورۇن هازىرلاپ، ئۇلارغا چىقىش يولى تېپىپ بېرىشىمىزمۇ ئوخشاشلا مۇهىم. شۇڭلاشقا ماۋارىپ ئەسلىھەلىرىگە سالغان مەبلەغنى ماس قەدەمدە كارخانا قۇرۇشقىمۇ سېلىشىمىز زۆرۈر. شۇڭىمىكىن ياپونلاردا: «پرافېسسورغا ئون تەزىم، كارخانىچىغا يۈز تەزىم» دەيدىغان ھېكمەت بار.

بىز پات ئارىدا دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا كىرىشىمىز بىلەن ، رايونىمىزغا شىددەت بىلەن بېسىپ كىرىدىغان چەت ئەل مەبلىغى ۋە كارخانىلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرايمىز. شۇنداقلا دىيارىمىز يامغۇرلۇق پەسلىنىڭ ئازلىقى، كۇن نۇرىنىڭ يېتەرلىكلىكى، خام ئەشيا مەنبەسىنىڭ موللۇقى بىلەن سانائەت شەھەرلىرىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك سورۇنى بولالايدۇ ۋە ھازىرقى بىر قىسىم سودا-سانائەت مەركەزلىرىنىڭ ئۇزۇن ئۆتمەي رايونىمىزغا يۆتكىلىشىنى ئەۋزەل مۇھىت بىلەن تەمىنلەيدۇ. مۇنداق ئەھۋال مىللىي كارخانىلىرىمىز- غا كەڭرى رىقابەت مەيدانى ھازىرلايدۇ. رىقابەت بولمىسا، كارخانىلىرىمىزنىڭ تېز ھەم سىجىل ، ساغلام تەرەققىياتىدىن ئېغىز مۇمكىن ئەمەس. رىقابەت بولمىسا، كارخانىلار ئىستېمالچىلار- نى مەڭگۈ ئېكسپولاتاتسىيە قىلىدۇ. جۇڭگونىڭ ھازىرقى بىر قىسىم كارخانىلىرىنىڭ ئەھۋالى ۋە مەھسۇلات سۈپىتى بۇ نۇقتىنى دەللىلەيدۇ.

دۇنيادىكى داڭلىق كارخانىلارنىڭ بېسىپ ئۆتكەن مۇساپىسىدىن كارخانا ئوبرازىنىڭ بىر كارخانا ئۈچۈن ئەڭ قىممەتلىك بايلىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. كارخانا ئوبرازى دېگەننى كونكرېتلاشتۇر- ساق، ئۇنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى: مەھسۇلات ئوبرازى، مۇلازىمەت ئوبرازى، ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئوبرازى، كارخانا مەدەنىيىتى قاتارلىق تۈرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەھسۇلات ئوبرازى دېگەندە، مەزكۇر كارخانىنىڭ مەھسۇلاتىنىڭ سۈپىتى، ئىقتىدارى، سىرتقى قۇرۇلمىسى، لايىھىلىنىشى، ماركىسى، ئوراش-قاچىلىنىشى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مۇلازىمەت ئوبرازى دېگەندە، سېتىۋېلىش، سېتىش، سېتىشتىن كېيىنكى مۇلازىمەت ۋە مەسئۇلىيەت كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئوبرازى دېگەندە، كارخانا باشقۇرغۇچىلار ۋە كارخانا ئىشچى-خىزمەتچىلىرىنىڭ ئوبرازى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. باشقۇرغۇچىلار ئوبرازى - كارخانىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرىنىڭ بىلىمى، ئىقتىدارى، ھاياتىي كۆچى، رەھبەرلىك سالاپىتى، ئۇسلۇبى، تىجارەتتىكى تۆھپە ۋە نەتىجىسى، كارخانا خىزمەتچىلىرى ۋە كەسپداشلىرى، شۇنداقلا جەمئىيەتتىكى خەلقە قالدۇرغان تەسىرى قاتارلىقلار. خىزمەتچىلەر ئوبرازى - مۇلازىمەت پوزىتسىيىسى، كەسپىي ئەخلاقى، ھەرىكەت ئۇلچىمى، روھىي قىياپىتى، مەدەنىيەت سەۋىيىسى، مەشغۇلات ئىقتىدارى ۋە باشقۇرۇش ساپاسى، كىيىنىش، يۈرۈش-تۇرۇشى، سىرتتىكىلەرگە بەرگەن كارخانا ئوبرازىغا مۇناسىۋەتلىك بىر پۈتۈن تەسىرىدىن ئىبارەت. كارخانا بولسا ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ كوللېكتىپ ئائىلىسى. خىزمەتچىلەرنىڭ گەپ-سۆز، ئىش - ھەرىكىتى كارخانا ئوبرازىنى بەلگىلەيدىغان ھەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچ. باشقۇرغۇچىلار ئوبرازى ياخشى بولسا، كارخانىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرىگە ئىجابىي تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە جەمئىيەتتىكى ئاممىنىڭ شۇ كارخانىغا بولغان ئىشەنچىسىنى كۈچەيتىدۇ. خىزمەتچىلەر ئوبرازىياخشى بولسا، كارخانىنىڭ ئۈيۇشۇشچانلىقى ۋە رىقابەت كۈچىنى ئاشۇرىدۇ، كارخانىنىڭ ئۇزۇن مۇددەت مۇقىم راۋاجلىنىشى ئۈچۈن مۇستەھكەم ئاساس سالغىلى بولىدۇ.

مىللىي كارخانىلىرىمىز ئۆزئارا ناتوغرا رىقابەتتىن قەتئىي ساقلىنىشى كېرەك. مىللىتىمىزنىڭ خاراكتېر خاسلىقىغا ئايلىنىپ كەتكەن ئۈيۇشۇش ئېڭىمىزنىڭ تۆۋەنلىكى ، كۆرەلمەسلىكتەك ئىللەتلىرىمىزنىڭ ئېغىرلىقىغا قاراپ، ئۇيغۇر (ئۇيۇشماق، بىرلەشمەك) دېگەن نامنى بىراۋلار بىزگە تەنە ۋە مەسخىرە يۈزىسىدىن قويۇپ قويغانمىدۇ، دەپ قالمەن. كارخانىچىلىرىمىز يۇقىرىقىدەك ئىللەتلەردىن يىراق بولۇشى ۋە ئۇلارنى ئەڭ زور چىدام بىلەن يېڭىشتۇرۇشى، ئۆز زېممىسىدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ پەقەت ئۆزىنىمىڭ شەخسىي مەبلىغىلا ئەمەس، بەلكى بىر پۈتۈن مىللەت قۇرۇلمىسىغا قانچىلىك زور زىيان ئەكېلىدىغانلىقىنى ھەرۋاقىت ئېسىدىن چىقارماسلىقى كېرەك. مىللىي كارخانچىلىرىمىز ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭلارکى، ئالتە قاغا پوق تالاشسا، ئوۋچىغاپايدا بولغاندەك، يۇكسەك خەلقچىل ئارمان بىلەن پەسكەش شەخسىي پىكىر-ھەۋەسلەر گىرەلىشىپ كەتكەن تراگېدىيىلىك تارىخىمىزنىڭ يېڭى ئەسىردىكى ئىجراچىلىرى بوپقېلىشىڭلاردىن خۇدا ساقلىسۇن.

يېڭى تېخنىكا، يېڭى پۇرسەت، يېڭى بازارلارنى تېز سۇرئەتتە ئىگىلەش، خىرىس ۋە قىلتاقلاردىن ئاگاھ بولۇش ئۈچۈن ئۆچۈر-ئالاقە تورلىرىنىڭ ئەڭ كەڭ دائىرىدە ئورۇنلىشىشىغا كاپالەتلىك قىلىش بىلەن بىرگە زامانىۋى كارخانا باشقۇرۇش ئۇسۇلى ۋە سىستېمىلىق، مۇكەممەل كارخانا تەشكىلىنى قۇرۇپ چىقىش زۆرۈر. مۇستەھكەم قانۇنى، مۇرەسسەسىز ئېتىقادى بولمىغان ئىش - پائالىيەت دۇنيا تارىخىدا ئاجايىپ ئىمپېرىيە ۋە مەدەنىيەتلەرنى ۋەيران قىلغان بولسا، سىستېمىلىق ۋە مۇكەممەل تۈزۈلمە قالتىس ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقارغان.

دۇنيادا كارخانىلار كىچىكلىكتىن چوڭىيىشقا ، ئاددىي مەشغۇلات ئورنىدىن شىركەتكە، شىركەتتىن گۈرۇھقا، گۈرۇھتىن قىتئەلىشىشكە قاراپ يۈزلىنىپ، ئۆزئارا بىرلىشىش ئارقىلىق ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ ئۇنۇملۇق ھەرسال تەرەپلەردىكى يېتەرسىزلىكلىرىنى تولۇقلاپ، ئارتۇقچىلىقلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرماقتا. ئۇيغۇر كارخانچىلىقىمۇ ئوخشاش تۇر، ئوخشاش كەسىپلەر بويىچە

بىرلىشىنى، بولمىغاندا يار-يۆلەكتە بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، ئۆزئاراھەمكارلىشىش بىلەن ناتوغرا رىقابەتنىن ئورتاق مۇداپىئە كۆرۈش ھەم ئۆزئىنىڭ ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئومۇمىي مىللەت كەيپىياتىغا ئۆيۈشۈش پىسخىكىسىنى سىڭدۈرەلىسە ئەجەب ئەمەس.

ئامېرىكىلىق ئىقتىسادشۇناس جون نەسبىت: «ئۆتكەنكى 20يىل مىكرو ئېلېكترون دەۋرى بولغىنىغا ئوخشاش، بۈگۈندىن كېيىنكى 20يىل بىئولوگىيە دەۋرى بولىدۇ» دېگەندەك، ئۇيغۇر زامانىۋى كارخانىچىلىقىنىڭ دەسلەپكى سەھىپىسىنى ئاچقان «ئەنجۇر»، «ئارمان»، «ئامانە»، «گۈھەر زېمىن»، «زەرەپشان»، «گۈل دىيار»، «ئەلشىر»، «ئىزچىلار»، «لوقمان»... لارنىڭ نۆۋەتتىكى تەرەققىيات يۈزلىنىشى شەكسىز پارلاق ئىستىقبالدىن دېرەك بېرىدۇ.

يېڭى بىر دەۋر يېتىپ كەلدى. ئەنئەنىۋى يىمەك-ئىچمەك، تېبابەت، كۆن-خۇرۇم ۋە باشقا ساھەلەردىكى بايلىقلارنى قېزىش ۋە ئۇلارنى زامانغا لايىقلاشقان كەسىپلەرگە ئايلاندۇرۇش - دەۋرنىڭ ھەم تەرەققىياتىمىزنىڭ تەلىپى. ئەجدادلاردىن قالغان تېخنىكىلىق سىر ۋە رېتسىپلارنى بايقاپ، ئۇلارنى زامانىۋى تېخنىكا ۋە ئۇسكۇنىلەر بىلەن بىرلەشتۇرۇپ، ئۆزۈن مۇددەتلىك ئىناۋەت ۋە سۈپەت ئۆلچىمىدە چىڭ تۇرۇپ داڭلىق مەھسۇلات يارىتىش بىزنىڭ دەسلەپكى گۈللىنىش نىشانىمىز. ماركس19-ئەسىردىكى ياۋروپا قول سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئىشچىلارنىڭ ئەمگىكىنى كۆرۈپ: «قىممەتنى ئەمگەك ياراتقان» دېگەنتى. ھالبۇكى، بۈگۈنكى بۇ دەۋردە قىممەتنى بولسا بىلىم يارىتىدۇ. يېقىندا بىر ماتېرىيالدىن قەشقەرلىق قېرىندىشىمىز مۇھەممەت ئەلىنىڭ قەدىمكى قەبرە، مىڭئۆيلەرگە ئىشلەتكەن سىرلارنىڭ شۇنچە ئۆزۈن زامانلاردىن بۇيان قار-يامغۇر، ئاپتاپ، بوراندىمۇ ئۆز رەڭگىنى ساقلاپ، جۇلالىنىپ تۇرغانلىقىنىڭ سىرىنى ئىزدەپ بېيجىڭ، شاڭخەيلەردە يىللاپ قەدىمكى سىر تېخنىكىسىنى تەتقىق قىلىپ، ئاخىرىدا «كۆك بۆرە» ماركىلىق سىرنى كەشپ قىلغانلىقىنى ئوقۇپ، تولىمۇ خۇش بولدۇق. ئۇنىڭ بۇ تىرىشچانلىقى قەلبىمىزدە ئاجايىپ ئۇمىدلەرنى ئويغىتىدۇ ۋە بىزنى ئىلھاملاندۇرىدۇ. دېگەن شياۋپىڭ: «بىر مىللەتنىڭ قەھرىمانىنىڭ بولماسلىقى، شۇ مىللەتنىڭ قايغۇسى، لېكىن داڭلىق ماركسنىڭ بولماسلىقى بۇ مىللەتنىڭ زور پاجىئەسى» دەيدۇ. بۇ دەۋر يۈكسەك دەرىجىدە ماركا ئىناۋىتىگە ۋە ماركا ھوقۇقىغا ئەھمىيەت بېرىدىغان دەۋر. بىز بۇرۇن پاتتون، ئىزىنىخاۋېر ئارقىلىق ئامېرىكىلىقلارنىڭ تونۇغان بولساق، بۈگۈن «كوكاكولا»، «كېندېجى» ئارقىلىق تونۇۋاتىمىز. بۇرۇن ياپونلارنى داخىي سامورايلىرى ئارقىلىق تونۇغان بولساق، بۈگۈن «سونىي»، «سۇزۇكى»، «مىتسۇبىشى»، «پاناسونىك» ئارقىلىق تونۇۋاتىمىز. شۇڭا بىز ماركا ئىناۋىتىگە ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىرگە ئۆزىمىزدە بار بولغان نۇرغۇن كەشپىيات ۋە مەھسۇلاتلارنى پاتېنتلىق مەھسۇلاتقا ئايلاندۇرۇپ، ماركىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشىمىز، بۇ ئارقىلىق دۇنياغا ئۆزىمىزنى نامايان قىلىشىمىز، ئاددىي بىر توخۇ كاۋېبى بولغان «كېندېجى» نىڭ بۇ تۇپراقتىكى تاجاۋۇزىغا ئوخشاش، «سادىر»، «نازۇكۇم» ماركىلىق ئاددىي پولو-لەغمەنلىرىمىز بىلەنمۇ ئۇلارنىڭ تۇپرىقىغا بېسىپ كىرىشىمىز قانداق ياخشى-ھە! كارخانىلىرىمىزنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى ئەتراپلىق ۋە كەڭ كۆلەمدە تەشۋىق قىلىشقا، تونۇشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بەرمەسلىكى، مەزكۇر مەھسۇلاتلارنىڭ كەڭ كۆلەمدە بازار تېپىشىغا توسالغۇ بولىدىغان ئامىللارنىڭ بىرسى. شۇڭا كارخانىلىرىمىز رايون تەۋەسىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزلۈكسىز سىرتقا قارىتا تەشۋىقات ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىشى، رايونىمىزدىكى تەشۋىقات ۋاستىلىرىمۇ بۇ جەھەتتىكى كۆۋرۈكلۈك رولىنى ئۆتەپ، مىللىي كارخانىلارنىڭ گۈللىنىشى ۋە قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئامىللارنىڭ ھازىرلىنىشىغا شارائىت يارىتىپ بېرىشى كېرەك. باشقا مىللەت ۋە دۆلەتلەر ئۆز مىللىتىنىڭ بايلىقلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئۇلۇغ مەنىۋى بايلىقلىرىنى قوغداشقا ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلىش بىلەن بىرگە مىللىي مەدەنىيەتنى مەخسۇس تەشۋىق قىلدىغان گېزىت-ژۇرناللارنى، پروگراممىلارنى كۆپلەپ نەشر قىلىپ ۋە تۇزۇپ، ئۆزخەلقىنىڭ ئۆز-ئۆزىنى تونۇشى، ئىپتىخارلىنىشى ۋە ئالغا ئىلگىرىلىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرسا، باشقا ئەل خەلقلىرىگە نىسبەتەن ئۆزىمەدەنىيىتىنى سىڭدۈرۈشنى ئالاھىدە مەقسەت قىلىدۇ. شۇڭلاشقا بىزنىڭ نېمىنىمىزنى يەپ، سۈيىمىزنى ئىچىۋاتقان تەشۋىقات ۋاستىلىرىدىن ھوللىۋۇتنىڭ دىيارىمىزدىكى غەرب مەدەنىيىتىنى تارقىتىش پونكىتلىرى بوپقالماي، ئۆزىمىزنىڭ شەرقلىقلەرگە خاس مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى گۈللەندۇرۇش ۋە مۇكەممەللەشتۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىشىنى تەلەپ قىلىشىمىز بىزنىڭ ئەقەللىي ھوقۇقىمىز، ئۇلارنىڭ ئەقەللىي بۇرچى.

خېلى كۆپ ئىستېمالچىلىرىمىزغا نىسبەتەن مىللىي ئىقتىساد دېگەن ئاتالغۇ زادى نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقى خېلىلا قاراڭغۇ. كىيىمى پۈتۈن، قورسىقى توق بولۇش سەۋىيىسىگە يۈرۈش قىلىۋاتقان خەلقتىن خېلىلا يۇقىرى دەرىجىلىك زىيالىيلىرىمىزدا بولمىغان قويۇق ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭىغا ئىگە ئىقتىساد قارىشىنى كۈتۈشمۇ نامۇۋاپىقلىقتۇر.

مەن مىللىي كارخانىلىرىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كۈچ چىقىرىۋاتقان كارخانىچىلىرىمىزغا ۋە ئۇلارنى قوللاۋاتقان كارخانا خادىملىرى ۋە ھەرساھەدىكىلەرگە ئېھتىرام بىلدۈرىمەن. ئۇيغۇر ئىستېمالچىلىرىدىن شۇنى كۈتۈمىزكى، ئەڭ مۇھىمى ئۆزلىرىنىڭ جانجان مەنپەئىتىنى يەنى مىللىي كارخانىلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشىنىڭ مادىدى ئاساسى ئىكەنلىكىنى تونۇشى، بۇ

دەۋرده كارخانا رىقابىتىده يېڭىلىكەن مىللەتلەرنىڭ ئەڭ ئاجىز ئورۇنغا، پەقەت پاسسىپ ئىستېمالچىلىق ئورنىغا چۈشۈپ قېلىپ، ئەڭ ئاخىرىدا باشقىلارغا بېقىنىپ، ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلارغا سىڭىپ يوقاپ كېتىدىغانلىقى، بىر بوتۇلكا «كوكاكولا» ئىچسە، ئۇ پۇلنىڭ ئايلىنىپ بىر ئامېرىكىلىقنىڭ يانچۇقىغا كىرىدىغانلىقى ھەمدە بۇ پۇلنىڭ دۆلەت مۇداپىئە خىراجىتى نامى بىلەن تەيۋەن بوغۇزىدا ئۇچۇپ يۈرگەن ئامېرىكا ھەربىي ئايروپىلانلىرىنىڭ يېقىلغۇسى ئۈچۈن ياكى ئىراققا ئېتىلىۋاتقان «ۋەتەنپەرۋەر» ماركىلىق باشقۇرۇلىدىغان بومبىنى ياساش ئۈچۈن سەرپ بولىدىغانلىقى، بىر بوتۇلكا ئانار سۈيى ئىچسە، بۇ پۇلنىڭ ئايلىنىپ خوتەندىكى يوقسۇز بىر دېھقان قېرىندىشىمىزنىڭ «دېھقان بولماق تەس» دېگەن شېئىرىي تەسۋىر بىلەن بىزلەرنى يىغلاتقان نامرات تۇرمۇشىغا يارەم بولىدىغانلىقىدەك ئاددىي ساۋاتلارنى چۈشىنىۋېلىشى تولىمۇ ساۋابلىق كاتتا ئىشتى.

مېنىڭچە، كۈچانىڭ ھېچقانداق خىمىيىلىك تەركىب قوشۇلمايدىغان ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا ياسالغان 50تىينلىق توقاچ سوپۇنى بىلەن 3.5سوملۇق «لۇش» ماركىلىق ئەتىر سوپۇنىڭ پەرقى پەقەتلا ئاجايىپ يوغان نامى بىلەن خىمىيىلىك تەركىب قوشۇپ ياسالغان پۇراقتىنلا ئىبارەت.

مەن «سانىنو» ، «لىياڭمېيەنجېن» ماركىلىق چىش پاستىلىرىنىڭ «ئاق لالە» ، «شەبنەم» ماركىلىق چىش پاستىلىرىدىن، «ئەسىر» ، «Rejoice» ، «خەيفىيسى» ماركىلىق چاچ يۇيۇش سۇيۇقلۇقلىرىنىڭ «يېڭى ئوسما» ، «سىيادان» ، «سۇمبۇل» ماركىلىق چاچ يۇيۇش سۇيۇقلۇقلىرىدىن، «كاڭنەي» ، «ئاۋرۇن» ماركىلىق ئاياغلارنىڭ «ئەلشىر» ماركىلىق ئاياغلاردىن ئۇستۇن تۇرۇدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن. سىز «جيەنلىباۋ» ، «قىزىل كالا» ، «كۆك چاي» لارنى ئىچكىنىڭىزدە بەقەت ئۇسسۇزلۇقىڭىزنىلا باسالايسىز. بادام، ئانار، چىلان سۇلىرىنى ئىچكەندە، ئۇلار ئۇسسۇزلۇقىڭىزنى قاندۇرغاندىن باشقا سىزگە ساغلاملىق ئاتا قىلالايدۇ. «AMWAY» شىركىتىنىڭ تونۇشتۇرغۇچىسى بولغان بىر دوستۇم مەزكۇر شىركەتنىڭ 338سوملۇق ئاقسىل تالقىنىدا توققۇز خىل ئامىنو كىسلاتاسىنىڭ بارلىقىنى، 14سوملۇق «ئارمان» قۇۋۋەت تالقىنىدا بولسا، سەككىز خىل ئامىنو كىسلاتاسىنىڭ بارلىقىنى سۆزلەپ بەرگەنتى.

بىز ھازىرغىچە ھېس قىلىپ بولالمايۋاتىمىزكى، ئېڭىمىزغا، تەپەككۇرىمىزگە ئەڭ دەسلەپ ئۇششاق، ئادەتتىكى ئىشلاردىن باشلاپ ئادەتلىنىپ قېلىۋاتقان بىپەرۋالىق، مەسئۇلىيەتسىزلىكتىن ئىبارەت خاھىشلار بارا-بارا ئېغىرلاپ ناھايىتىمۇ پۇچەك، ئېغىشچان دۇنيا قاراشلىرىمىزنىڭ شەكىللىنىشىدە ۋە ھازىرقى تولىمۇ ئېتىبارسىز ھالغا چۈشۈپ قېلىشىمىزدا ھەل قىلغۇچ رول ئويناۋاتىدۇ. ئادەتتە ئۆزىمىزنىڭ يۈكسەك ئارمان، ئۇلۇغۋار ئارزۇلار ئىگىسى ئىكەنلىكىمىز بىلەن غۇرۇرلىنىمىز.

ئەپسۇس، بۇخىل ئوتلۇق ھېسسىياتلىرىمىز ۋە ئارمانلىرىمىزنى تۇرمۇشتىكى ئەڭ ئۇششاق ھالقىلارغىچە مۇھەببەت بىلەن سىڭدۈرەلمىگەنلىكتىن ئارمانلار ئارقىمىزدا قالدى. ئىستەك-ئارزۇلار مەنىۋى ئەپيۇنغا ئايلىنىپ غىدىقلانغان نېرپلىرىمىزنى پەپلەپ كەلدى. ئالدىنقى بىر ئەۋلاد ۋەتەنىنىڭ نېمىلىكىنى، ئۇنى قانداق ئۇسسۇل بىلەن سۆيۈش كېرەكلىكىنى بىلەلمەي ئۆتتۈق. مانا بۇ بىزدىكى كرىزىسلارنىڭ كرىزىسى ئىدى. كەلگۈسى ئەۋلادلارنىمۇ ئىزىمىزدىن يېتىلەپ «ئوقۇغۇچىلار قائىدىسى» دىكى «ۋەتەننى سۆيۈش، خەلقنى سۆيۈش» دېگەنلەرنى يادلاش بىلەن ياكى يىلدا بىر ئىنقىلابىي قۇربانلار قەبرىستانلىقىنى زىيارەت قىلدۇرۇشلاردەك ئابستراكت ئۇسۇللار بىلەن تەربىيىلەۋاتىمىز. ئۇلار ۋەتەننى سۆيۈشنىڭ كونكرېت ئىپادىلىرىنىڭ ئورنىغا «ئۇلكەر» ۋە ئاللىقانداق يېمەكلىكلەرنى كۆندە نەچچە رەت ئىستېمال قىلىش بىلەن ياكى تۇغۇلغان خاتىرە كۈنلىرىدە بىر پارچە تورتقا قاراپ ئولتۇرۇپ «Happy Birthday to you» دەپ غىڭشىپ ئولتۇرۇش بىلەن ئۆسۈپ يېتىلمۇاتىدۇ. بىز ئۇلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشى ئۈچۈن ئەڭ ياخشىسىنى كىيگۈزۈش ۋە يېگۈزۈشكە تىرىشىمىز. بەزىلىرىمىز باللىرىمىزنىڭ تاماقنى ئاز يېگەنلىكىدىن قايغۇرساق، بەزىلىرىمىز باللىرىمىزنىڭ كۆكتات يېمەسلىكىدىن ۋايىم يەيمىز. قۇۋۋەت تالقىنى، يۇقىرى ئاقسىللىق يېمەكلىكلەرنى زورلاپ يېگۈزۈپ، ئۇلارنىڭ قاۋۇل، بەردەم چوڭ بولۇشىدىكى مەسئۇلىيەتنى ئۆتەيمىزيۇ، ئۇلاردا قانداق دۇنيا قاراشلارنىڭ شەكىللىنىۋاتقانلىقى، قانداق پسىخىكىلارنىڭ يېتىلىۋاتقانلىقى بىلەن كارىمىز بولمايدۇ. ئاگاھ بولۇڭ، ساغلاملىق، تەن ساقلىق ئېشەكتە، بۇقىدا ۋە باشقا ھەرقانداق ھايۋانلاردا يېتىپ ئاشقۇدەك بار. بىراق تولىمۇ ساغلام يېتىلگەن بۇ ھايۋانلاردا ئۇلۇغۋار ئىستەك، پارلاق ئارزۇ ۋە نىشان، ئېگىلمەس - سۇنماس غۇرۇر - جاسارەت بولمايدۇ. ئۇلار ئەقەللىيسى ئۆزىنىڭ ئاتا-ئانىسىنى تونۇمايدۇ، ھايا ۋە نومۇس، پەخىرلىنىدىغان غۇرۇر ۋە شان - شۆھرەت تۇيغۇسى بولمايدۇ.

بىر خەلقنىڭ قۇرۇلمىسىغا نىسبەتەن زىيالىيلار قاتلىمى شۇ مىللەتنىڭ يادروسىدۇر، مىللەتنىڭ سەرخىللىرىدۇر. خەلقنى ھەقىقەتكە ياكى ئەنئەنىۋى، زامانىۋى خۇراپاتلىققا باشلايدىغىنىمۇ ئەنە شۇ قاتلامدۇر. ھەرقانداق سەلبىي ۋە ئىجابىي ئادەتلەرمۇ مۇتلەق ھالدا يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتا بولىدۇ. شۇڭا، بىزدىكى سەلبىي ئىللەتلەرنىڭ باش ئىجرا چىلىرى ۋە جىنايەتچىلىرى يەنىلا شۇ يۇقىرى دەرىجىلىك پۇقرالىرىمىزدۇر. شۇڭا خەلقىمىز: «ھەممە ئىشنى موللا بىلەر، موللا قوپۇپ كۆلگە سىيەر» ، «نادان ئەلنىڭ ھارامدىن موللىسى بولۇر» دەپ بىكار ئېيتمىغان.

شۇڭا مىللىي كارخانىلىرىمىز ۋە مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ گۈللىنىشىدە ئادەتتىكى ئاۋامغا

قارىغاندا، پىشقەدەم ۋە ياش زىيالىيلار قاتلىمى كۆپرەك كۆچ چىقىرىشى كېرەك.

ناخشىچىمىز ئىززەتخانقىز ئۆز تۇرمۇشىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى سىڭدۈرمەيدىكەن «بوغدا ئاتا» مەڭگۈ «تاغلار تەڭرىسى» بولالمايدۇ. ئالىمىمىز ئەسەد سۇلايمان تۇرمۇشتىكى ئۇششاق ھالقىلارغىچە مىللىي ئاڭ ۋە مىللىي روھنى ئىپادىلىمەيدىكەن «تەكلىماكانغا دۇملەنگەن روھ» يەنە ئۇزۇن زامانلارغىچە دۇملىنىپ قېلىۋېرىدۇ. ئوبزورچىمىز يالقۇن روزى «تەكلىماكاندىكى ئالتۇن كولدۇرما» نى قانچىلىكلا جارىڭلاتمىسۇن، مۇبادا ئۆز تەشەببۇسلىرىغا ئادەتلىنىش بولمايدىكەن كۆكتىن چۈشكەن ئىلاھىي زەڭگەر نۇر كۆك بۆرىنىڭ گەۋدىسىنى يورۇتالمايدۇ، ئۇزاق سۇكۇتكە چۆمگەن ئەپسانە - رىۋايەتلەر قايتىدىن نۇر چاچالمايدۇ، قىلىچ ئاسقان شاھزادىلەر بىلەن گۈل تۇتقان ھۇر قىزلار مىڭئۆي غارلىرىدىن ئۇچۇپ چىقمايدۇ. خىتابلار جاۋابسىز قېلىۋېرىدۇ. شۇڭلاشقا ئادەتلىنىش بولمىغانلىقتىن، ھاكىمىيەتنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» تەك مۇكەممەل دەستۇرى بار بولغان بۇ زېمىندىكى خەلقلەر ئۆزلىرىنىڭ مۇكەممەل جەمئىيەت قۇرۇلمىسى ۋە ھاكىمىيەت تۇزۇلمىسىنى پارچىلاپ تاشلىغان ھەم ئىچكى ئۇيۇشۇش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ، بىر-بىرى بىلەن پېتىشالمايدىغان يۇرتۇاز جەمئىيەت ئەندىزىسىنى شەكىللەندۇرگەن. «تۇركي تىللار دىۋانى» دۇنياغا كېلىپ، تۇركي تىلىنى شۇنچە ئۇلۇغلىسىمۇ ئارىدىن نەچچە يۈز يىل ئۆتۈپ، بۇ زېمىندىكى خەلقلەرنىڭ تىلى تېخىمۇ مۇكەممەللىشىشنىڭ ئورنىغا «40% كە يېقىن ئەرەب - پارسىلىشىپ كەتكەن». مانا بۇلار ئادەتلىنىش بولمىسا، ھەرقانداق ئۇلۇغۋار ئىدىيىمۇ بىر خەلقنى قۇتۇلدۇرالمايدىغانلىقى ۋە ئويغىتالمايدىغانلىقىنىڭ دەلىلى. ھەممىمىزگە مەلۇم، يەھۇدىيلار بالىلىرى ئەقىلگە كىرگەندە، ئۆزىنىڭ مۇقەددەس كالامى «تەۋرات» قا ھەسەل سۈركەپ بالىغا يالىتىپ، ئۇنىڭدا كالامغا نىسبەتەن مۇھەببەت سىڭدۈرگەندىن باشلاپ، ھاياتىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر كۈندۇلۈك تۇرمۇشىدىكى ھەربىر ئۇششاق ھالقىلارغىچە «تەۋرات» نىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىنى سىڭدۈرۈپ تاشلايدۇ. بۇ مىللەتتىكى ئورتاق ئېتىقاد، ئورتاق نىشان ئۇچۇن قەيسەرلىك بىلەن ياشاش 2500 يىلدىن بۇيان يەھۇدىيلارنى ۋە ئىبراي تىلىنى يوقىلىشتىن ساقلاپ كەلدى.

ساھىبقىران سۇلتانلىرىمىزنىڭ قەيسەرلىك ۋە غالىبلىق شەجەرىسى بولغان ئۇگۇت - نەسىھەتلىرى، كلاسسىكلىرىمىزنىڭ مۇڭ ۋە ئەلەم پۇراپ تۇرغان دىۋانلىرى، خوجا ئافاقنىڭ مەھكۇملۇق، قۇللۇق بىخسىپ تۇرغان شەرھلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن تارىخىمىز پىسخىكىمىزغا قىزىققانلىقىنى، يەتكۈچە غېرىبلىقنى ۋە يەنە ئۆز نۆۋىتىدە قۇل مىجەزلىكىنىڭ تامغىلىرىنى بېسىپ ئۆتتى. پارسلار ئىنسانىنىڭ تەقدىرىنى ئۇنىڭ مىجەز - خاراكتېرى بەلگىلەيدۇ، دەيدۇ. ئىسلام تەلىماتلىرى بولسا، بالىنىڭ ياخشى ياكى يامان بولۇشىنى ئاتا-ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە ھەم ئۆز ئەقىل-پاراسىتىگە باغلايدۇ. بىز ئۆز ئېتىقادى ئۇچۇن تاغىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن سۇلتان سۇتۇقتىكى مۇرەسسە قىلمايدىغان كەسكىنلىكنى، قەۋمىنى ياۋدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇچۇن ھاياتىنى قۇربان قىلغان بوۋىمىز شىراقتىكى پىداكارلىقنى، ئۇلۇغ ئارمان ئىگىسى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ھېسسىي بولمىغان پەلسەپىۋى ئەقىل-پاراسىتىنى قايتىدىن خاراكتېرىمىزغا ئۆزلەشتۈرەلەرمىزمۇ؟! ياكى مەددىھ - ۋائىزلىرىمىز قاچىسىغا چۈشىدىغان پارچە تىيىنلار ئۇچۇن ئېيتىدىغان چۆچەك - جەڭنامىلەرگە، ئالىم - ئۆلىمالىرىمىز سۆھبەت - مۇھاكىمىلەردە، دىسسېرتاتسىيە ياقىلاشلاردا ئىلمىي ماقالىلار يېزىشقا دەسمايە قىلىپ يۈرۈۋېرەرمىزمۇ؟

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى غەربىي رايونلار بىلەن شەرقىي رايونلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي پەرقنى تۇگىتىش ئۇچۇن «غەربنى گۈللەندۇرۇش» شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى. غەربنى گۈللەندۇرۇش، ئېنىقكى، ئۇنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئەۋزەللىكلىرىنى، كۆمۈلگەن، ئەۋزەللىكسىز يوقاتقان ئالاھىدىلىكلىرىنى ئېچىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ. بۇ، غەربىي رايونلاردىكى مىللەتلەرنىڭ نامرات - قاششاق ھالىتى بىلەن تەرەققىياتتا ئىلگىرى كەتكەن رايونلاردىكى خەلقلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنى تۇگىتىشنى، شۇنداقلا بېكىنمە خاراكتېر - دۇنيا قاراشلارنىمۇ ئۆزگەرتىشنىمۇ مەقسەت قىلىدۇ. ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى يەنە غەربىي رايونلاردىكى مىللىي كارخانىلارنىڭ شەرقىي رايونلاردىكى كارخانىلار بىلەن بولغان نۆۋەتتىكى رىقابەتتە ئۇنىۋېرسال تەرەپلەردىكى ئاجىزلىقلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇلارغا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىپ، سىياسەت، ئىقتىساد جەھەتلەردىن ئېتىبار بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. دېمەك ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «غەربنى گۈللەندۇرۇش» تىكى يەنە بىر نىشانى مىللىي كارخانىلارنى كۈچەپ تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئۇلارنىڭ دۆلىتىمىز كارخانىلىرىغا يېتىشۋېلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتۇر.

مىللىي كارخانىلىرىمىزغا بىر زور تارىخىي پۇرسەت كەلدى. بۇ پۇرسەت چىڭ تۇتۇلمايدىكەن، بىزگە بۇندىن ئۆزگە ھېچ نەرسە ئۆزگىرىش ئەكېلەلمەيدۇ. بىزنىڭ ئەتىمىزنى مول تەبىئىي بايلىقلىرىمىز، قەدىمىي مەدەنىيەتلىك تارىخىمىز، ھەيۋەتلىك قەددى - قامىتىمىز ئەمەس بەلكى بۈگۈنكى ھاياتىي كۈچىمىز پارلاق ئىستىقبالغا باشلاپ بارىدۇ. بىز بۈگۈنگە قەدەر تەمە ۋە ئۇمىد بىلەن غەپلەتتە ياشاپ كەلگەنىدۇق. يېتەر! بىز بۈگۈننى شۇنداق باشلايلىكى، ئەمدى بىزگە بۇرۇنقىدەك ئالۋۇندەك ئالدامچى ئۇمىد ئەمەس، ئەسلى ئەنئەنىمىزدىكى مۇرەسسەسىز ئادەتلەر ۋە ھاياتىي كۈچكە تولغان ئەمەللەر ھەمراھ بولسۇن.

2001-يىل سېنتەبىر، قۇمۇل - ئۇرۇمچى

ئاپتور: قۇمۇل شەھرىدىكى يېزا جىگدە قۇدۇق كەنتىدىن، دېھقان. (M1)

روھ چۆقانلىرى

ئابدۇلئەھەد ئابدۇرەشىد بەرقىي

گۇنا ھ تۇيغۇسى نەگە كەتتى؟

نەچچە يىل ئىلگىرى بىر ماتېرىيالدىن ئامېرىكىنىڭ مەلۇم پرېزىدېنتىنىڭ: «ناۋادا 70% ئامېرىكا خەلقى زەھەرلىك چېكىملىك چېكىشنى قانۇنلۇق قىلىپ بېرىڭلار، دەپ ئاۋاز بەرسە ئامېرىكا ھۆكۈمىتى قىلچە ئىككىلەنمەي قانۇنلۇق قىلىپ بېرىدۇ» دېگەن مەنىدىكى سۆزىنى كۆرگەنىدىم. بۇ سۆزنى پرېزىدېنت ئامېرىكا دېموكراتىيىسىنىڭ نەقەدەر ئۇلۇغ ۋە مۇكەممەللىكىنى كوز-كوز قىلىش ئۈچۈن ئېيتقان. بۇ سۆزنى تۇنجى قېتىم ئوقۇغىنىمدا ھەيران قالغانىدىم. لېكىن بۇ ھەيرانلىق ئامېرىكىدىكى دېموكراتىيىنىڭ نەقەدەر كەڭلىكىدىن پەيدا بولغان ھەيرانلىق بولماستىن، ـەلكى 70% ئامېرىكا خەلقى راستتىنلا زەھەرلىك چېكىملىك چېكىشنى قانۇنلۇق قىلىپ بېرىڭلار، دەپ تەلەپمۇ قىلارمۇ دېگەن گۇماندىن پەيدا بولغان ھەيرانلىق ئىدى. ھەيرانلىقىم ئۇزۇنغىچە بېسىلمىدى. ھەتتا غەربىي ياۋروپادىكى بىرقانچە دۆلەت ئوخشاش جىنىسلىقلارنىڭ توي قىلىشىغا يول قويۇش ھەققىدە قانۇن ماقۇللىغاندا ھەيرانلىقىم ئەۋجىگە چىقتى. كېيىن ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى، ياۋروپا ۋە ئامېرىكا ھەققىدىكى چۈشەنچەمنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ ھەيران قالماس بولدۇم ۋە ئامېرىكا پرېزىدېنتىنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ماڭا جۆيلۈشكە ئوخشاش تۇيۇلغان سۆزىنىڭ تېگىگە يەتتىم. بىردىن ئىچىم ئاچچىق بولدى. ئەينى چاغدا ئامېرىكا پرېزىدېنتى ئامېرىكا خەلقىنىڭ ئەخلاقى ۋە گۇناھ تۇيغۇسىغا ئىشەنچ قىلغان، ئۇلارنىڭ ھەق-ناھەق كۆز قارىشىدىن گۇمانلانمىغاچقا، قورقماستىن شۇ گەپنى قىلغانىكەن.

نېمىشقا ئىچىم ئاچچىق بولدى؟ ئامېرىكىنىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈمىگە نىسبەتەن قەلبىمدە ھەسەت ئوتى يالقۇنجىدىمۇ - يە؟ ياق! ياق! ياق!

ئىككى يىلدىن بۇيان ئەتراپىمىزدا يۈز بەرگەن، ئابروي تۇيغۇسى ناھايىتى يۇقىرى مەتبۇئاتلىرىمىز تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان ئەخلاقىمىزغا چېتىلىدىغان، گۇناھ تۇيغۇمىزنى سوراقلايدىغان غەيرىي ھادىسىلەر ئىچىمنى ئاچچىق قىلدى. قەلبىمدە جۇڭگو خەلقىنىڭ ئەخلاقىغا نىسبەتەن گۇمان، چوڭقۇر قايغۇ پەيدا بولدى. ناۋادا ھازىر جۇڭگودا ئەمەلدارلار ئارىسىدا ئامېرىكىدىكىگە ئوخشاش راي سىناش ئېلىپ بېرىلىپ، چىرىكلىك قىلمىشىنى قانۇنلاشتۇرۇش ئاۋازغا قويۇلسا، قانچىلىك ئەمەلدار قارشى تۇرار؟ قانچىلىكى قوللاپ ئاۋاز بېرەر؟ سودىگەرلەر ئارىسىدا سودا ئەخلاقى ئاۋازغا قويۇلسا، قانچىلىك سودىگەر قوللاپ ئاۋاز بېرەر؟ قانچىلىكى قوللىماس...

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ سابىق ئەزاسى، بېيجىڭ شەھەرلىك پارتكومنىڭ سابىق سېكرىتارى چېن شىتۇڭ، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى چېڭ كېجىلار جۇڭگودىكى پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش كۈرىشى جەريانىدا بايقالغان دۆلەت رەھبىرى دەرىجىلىك پارىخورلار، چىرىكلەر.. ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ پاش قىلىنىشى خەلقنى خۇشھال قىلدى. لېكىن كاللىمىزدا سوئالمۇ پەيدا قىلدى. بىرى دۆلەتنىڭ قانۇن تۈزۈش ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، يەنە

تەپەككۇر كۆزى

بىرى پايتەختتىكى بىرىنچى باشلىقى ـ دۆلەتنىڭ مۇھىم رەھبىرى. ئۇلار نېمە ئۈچۈن شۇنداق خاتالاشتى؟ ئۇلار كوممۇنىست ئىدىئولوگىيىسىنىڭ ئەخلاق بىلەن تەربىيىلەنگەن ئادەملەر ئىدىغۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلاردىكى ئەخلاق ،گۈناھ تۈيغۇسى ئۇلارنى ھالاكەت يولىغا مېڭىشتىن چەكلەپ قالالمىدى؟

بۇ ئىككىسى ئەڭ تىپىك مىسال. باشقا چىرىكلىك مىساللىرى قۇمدەك... دېمەك بۇ ئەھۋاللار كاللىمىزدا«ناۋادا مۇشۇنداق مۇھىم ئورۇنلارنى ئىگىلىۋالغان چىرىكلەر قولىدىكى ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ،جىنايەتنى قانۇنلاشتۇرۇۋالغان بولسا ،قانداق قىلغان بولار ئىدۇق» دېگەن سوئالنى پەيدا قىلىدۇ...

ئۇندىن باشقا، ھازىر جۇڭگونىڭ خەلقئارادا ساختا مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىدىغان زاۋۇت دېگەن نامى بار. ماگىزىنلىرىمىزنى ئارىلىساق، ساختا مال ئېلىپ سېلىش ۋەھىمىسى ۋۇجۇدىمىزنى ئۆز ئىسكەنجىسىگە ئېلىپ تۇرىدۇ. بۇ ئەھۋالدىن مۇنداق ئۇچۇرغا، ياق، يەكۈنگە ئېرىشىمىز: تۆۋەندە قانۇندىن،يۇقىرىدا خۇدادىن قورقماسلىق،خەنزۇچە ئىبىتقاندا:« 天不怕,地不怕 »لىق ھالىتى ، ئىبتىقادسىزلىق ئىجتىمائىيىتىمىزدە ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتتىمۇ نېمە؟

ھەرىيلى جۇڭگودا نەچچە مىڭ ئادەم يېمەكلىكتىن زەھەرلىنىپ ئۆلۈپ كېتىدۇ، پالەچ بولىدۇ.

ئادەمنىڭ ئەڭ تۈپ ئېھتىياجى بولغان يېيىشمۇ بۇلغانغان... ھەتتا ھازىر ئادەم خاتىرجەم يېيىش-ئىچىش ئەركىنلىكىدىنمۇ مەھرۇم.

ستولىلاردىن «قىزىل پەردىسى سېلىش ئوپېراتسىيىسى»قىلىش ھەققىدىكى ئىلانلارنى كۆرۈپ تۇرىسىز. بەلكىم ئەر كىشى بولسىڭىز غۇرۇرىڭىزنىڭ يەرگە ئۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلمىدىغانسىز. ئايال كىشى بولسىڭىز ئايالىق قىممىتىڭىزنىڭ يەرگە ئۇرۇلۇپ، ئايالىق ئۇلۇغلۇق، پاكلىقىڭىزمۇ خىرىسقا ئۇچرىغانلىقىدىن، ئادەملەرنىڭ بەزلەشكەن قەلبى ئالدىدا قىزىل غۇنچىسىنىڭ ئاياغئاستى قىلىنىۋاتقانلىقىدىن قەلبىڭىز قىيامەت ھەسرىتىگە چۆمگەندۇ؟

ئەتراپىمىزدا ئادەملەر ئۆز-ئۆزىنى ئاياغئاستى قىلماقتا... بىر چاغدا زۇنۇن قادىرىي «ماغدۇر كەتكەندە» ھېكايىسىدە يەر تراگېدىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى، ھازىر ئىنسانىيەتنىڭ ئەخلاق تراگېدىيىسى يۈز بېرىۋاتىدۇ.

بىرچاغلاردا دېموكراتىيىنىڭ ئىخلاسمەن مۇرتى ئىدىم، شەخسىي ئەركىنلىككە چوقۇناتتىم. لېكىن ھازىر دېموكراتىيىدىن گۇمانلىنىمەن، ئەركىنلىكنىڭ چوقۇنغۇچىلىرىنىڭ ئاغزىغا ئۇرغۇم كېلىدۇ.نېمىشقا؟ ئامېرىكىدىكىگە ئوخشاش مەلۇم قانۇننى ماقۇللاش ئۈچۈن ئومۇمىي خەلقنىڭ ئاۋازىغا قۇيۇلسا خەلقنىڭ ئەخلاقىدىن، گۇناھ تۇيغۇسىدىن گۇمان قىلمەن.٪70 ئادەمنىڭ زەھەرلىك چېكىملىك چېكىشنى قانۇنلاشتۇرۇپ بەر، دەپ تەلەپ قىلىشىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئۇنىڭدىنمۇ ئۆتە چىرىكىن ـ پاسىق نەرسىلەرنى قانۇنلاشتۇرۇۋېلىشىدىن قورقىمەن. جىنايەتنىڭ قانۇنلاشتۇرۇلۇشى قىيامەتنىڭ باشلانغانلىقىنىڭ بەلگىسى، خالاس.

گۇناھ تۇيغۇسى ئومۇمىي خەلق ئەخلاقىنىڭ شەخس روھىيىتىدىكى چەكلەش كۈچىدۇر. ئەخلاقمۇ ماھىيەتتە قانۇننىڭ يۇكسەك دەرىجىدە ئاڭلىقلىشىدۇر. ئەخلاقنىڭ يەنە بىر مەنبەسى ئېتىقاد. ئېتىقادسىزلىق، ئىنسانىيەتنىڭ شەخسىيەتچىلىك تۇيغۇسىغا زەربە بېرىش نەتىجىسىدە كېلىپ چىققان كېسەلمەن شەخسىيەتچىلىك، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىمنى ئويلىماسلىق دەل گۇناھ تۇيغۇسىغا چۈشكەن ۋابا ۋىرۇسىدۇر.

يېقىندا مەن «شىنجاڭ قانۇنچىلىق گېزىتى»نىڭ مەلۇم سانىدىن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەلۇم ناھىيىسىدىكى بىر ئۇيغۇر ياشنىڭ پۇل ئۈچۈن ئانىسىنى ئۆلتۈرگەنلىكى، «شىنجاڭ ئايالىرى» ژۇرنىلى 2001-يىل 11-سانىدىن تۇرسۇن داۋۇت دېگەن مەلئۇمنىڭ ئەدەبلا 17ئايلىق بولغان ئوماق بوۋاق قىزىنىڭ نومۇسىغا تەگكەنلىكى(مۇھەررىر تولۇقلىمىسى) ھەققىدىكى پاجىئەلىك دېلونى ئوقۇپ قالدىم. ئەخلاق، گۇناھ تۇيغۇسى ھەققىدىكى ئويلىنىشىم ئەۋجىگە چىقتى.

پۈتكۈل جۇڭگودىكى ئەخلاق كرىزىسىنىڭ ئېتىقادلىق سانالغان ئۇيغۇر مىللىتى ئىچىگە يامرىشى قەلبىمنى پارە-پارە قىلىپ تاشلىدى.

ئەنە، ھەدىسە:«بىز ئۇيغۇر»،«ئۇيغۇر ئۈچۈن» دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ سۆزلەيدىغان بىر ئۇيغۇر قاراپ تۇرۇپ قېرىندىشىنىڭ كىكىردىكىگە پىچاق سۇردى. ئەنە، يەنە بىر ئۇيغۇر مەن مۇسۇلمان، دەپ تۇرۇپ نارمىسىدە قىزىنىڭ ئىپپەت ـ نومۇسىغا تەگدى، يەنە بىر ئۇيغۇر قېرىندىشىغا گۆشنى كەم تارتىپ بەردى.

ئەنە، بىر ئۇيغۇر قاساپ ئۆچكىنىڭ كەينىگە قوينىڭ قۇيرۇقىنى 502مارکىلىق يېلىم بىلەن چاپلاپ، ئۇنى قوي گۆشى ئورنىدا بىر قېرىندىشىغا ساتتى.

قەسەمخورلۇقنى نومۇس بىلىدىغان ئۇيغۇر قەسەمخور بويكەتتى. ئەڭ ئۇلۇغ ناملارنى ئۆز شەخسىيىتى ئۈچۈن سۈيىئىستېمال قىلىش قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدۇ.

بىرچاغلاردا رەھمەتلىك بوۋام قىيامەت ھەققىدە سۆزلەپ: «ئادەملەر بىر-بىرىگە ئىشەنمەي قەغەز-قەلەمنىڭ گۇۋاھچىلىقىغا ئىشىنىشكە باشلىغاندا، ئادەملەر قەلبىگە ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم سىغمىس بولۇپ، ئايالالار ئەرلەرگە خىرىس قىلغاندا قىيامەتنىڭ قايىم بولۇشىدىن بىشارەتتۇر» دەيتتى.شۇ چاغلاردا گۆدەكلىكىمدىن بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسىگە يەتمىگەنلىكىنەمەن. ئەمدى ئويلاپ باقسام، ئادەملەرنىڭ بىر-بىرىگە ئىشەنمەي قەغەز-قەلەمنىڭ ئىسپاتىغا ئىشىنىشى ئەسلىدە ئېتىقاد، ئىشەنچنىڭ ئاجىزلاپ، ئادەملەر قەلبىنىڭ يىراقلاپ كېتىشى ئىكەن...

ھازىر تۆز يوللاردا كىملەردۇر كولاپ تىندۇرۇۋەتمىگەن ئورەككە پۈتلىشىپ، يېقىلىپ چۈشكەندە:« بىر چاغلاردىكى يولدا تىكەن ئۇچرىسا،ھارۋىسىدىن چۈشۈپ ئېلىپ تاشلايدىغان ئادەملەر نەگە كەتتى؟» دەپ ۋارقىرىغۇم كېلىدۇ... ئەخلاق، گۇناھ تۇيغۇسى ھەققىدە ئويغا چۆمىمەن. گۇناھ تۇيغۇسىنىڭ ئىنسانغا بېرىلگەن نەقەدەر زور

بايلىق ئىكەنلىكىگە قول قويىمەن. قەلبى گۈناھ تۈيغۇسىدىن يىراقلاپ كېتىۋاتقان كىشىلەرگە قاراپ: «سىلەر جىنايەت يولىغا كېتىۋاتىسىلەر» دەپ ئۇنسىز ۋارقىرايمەن...

بوۋامغا يادنامە

(بوۋامنىڭ ۋاپاتىدىن تۈغۈلغان خىياللار)

ئون يىل ئىلگىرى(1991-يىلى) ئانام قازا قىلىپ كەتكەندە ئاتا-ئانا، مۇھەببەت ھەققىدە چوڭقۇر ئويغا چۆمگەنىدىم. ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ ھادىسە ئۆز يېنىمدىلا ئايان بولۇپ، مېنى ھاياتنىڭ قىممىتى ھەققىدە ئويغا پاتۇرغانىدى. لېكىن ھازىر شۇ چاغدىكى تۈيغۇم ۋە ئۆلۈم ھەققىدىكى يەكۈنلىرىمنى ئەسلىسەم، ئاچچىق كۈلكۈم كېلىدۇ.

ئىككى يىلدىن بېرى ھېچكىمنى تونۇمىاس، سۆزلىمەس ھالەتتە ياتقان بوۋامنىڭ 90نەچچە يېشىدا قازا قىلىشى مېنى قايتىدىن ئويغا پاتۇردى. ئۆلۈمنىڭ ئىككى قېتىملىق ئاچچىق ھەقىقىتى مېنى قايتىدىن ئادەم قىلدى. 1991-يىلى 20يېشىمدا بىر قېتىم ئادەمىيلىكىمنى يېگىلىغان بولساممۇ، ئاندىن ئون يىل ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە ـ 30يېشىمدا يەنە بىر قېتىم «قاسىراق تاشلىدىم».

ماۋزېدۇڭ ئۆلۈم ھەققىدە تۆۋەندىكىلەرنى دېگەن: «بەزىلەرنىڭ ئۆلۈمى تەيشەن تېغىدىنمۇ قەدىرلىك، بەزىلەرنىڭ ئۆلۈمى ھاڭگىرت پېيىدىنمۇ قەدىرسىز بولىدۇ» دېگەنىكەن. ماۋزېدۇڭ بۇ يەردە ئۆلۈمنىڭ ئىجتىمائىي قىممىتىنى كۆزدە تۇتقان. ئەمما بىر ھاياتلىق ھادىسىسى سۈپىتىدە ئۆلۈمنىڭ مەنىسى پەقەت بىرخىل. ئۆلۈم قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىر ھاياتلىق مۇساپىسىنىڭ ئاخىرلىشىشى دېمەكتۇر. ماھىيەتتە ئۇ تۇغۇلىدىن باشلانغان بىر يولغا قويۇلغان چېكىت، تىرىك ئادەملەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئۇ بىر ئاگاھلاندۇرۇش: ئۆلۈم ھەممە يەردە، ھەممە كىشىنىڭ بېشىدا بار، ئۆلىمەيدىغان ئادەم يوق. بىر كۈننىڭ ئۆتۈشى ماھىيەتتە ئادەمنىڭ ئۆلۈمگە بىر قەدەم يېقىنلىشىشى. ھەممىز ئۆلۈمگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقۇچىلار، لېكىن ھېچكىمنىڭ ۋاختاپ قېلىشقا ئامالى يوق...

بوۋامنىڭ ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر مېنى بوۋامنىڭ ھاياتى ھەققىدە ئويغا سالدى. ئىلگىرى مەن بۇ ھەقتە زادى ئويلاپ باقمىغان، بوۋامنىڭ ھاياتىنىڭ قىممىتى ھەققىدە ئويلاپ بېقىشنى خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىدىم. بوۋاممۇ باشقا ئادەملەرنىڭ بوۋىسىغا ئوخشاش بىر بوۋا ئىدى، خالاس. مەندەك بىر زىيالىينىڭ مانا شۇنداق بىر خىيالى مېنى چۆچۈتتى. بىر دەۋر، بىر ئەسىر كىشىلىرىنىڭ ھايات ھەققىدىكى قارىشىنىڭ نەقەدەر تېپىز-ئاددىيلىقى مېنى ئويغا سالدى. ئۆلۈم، ھايات ھەققىدىكى قارىشىمىزنىڭ ئاددىي - يۈزەكىلىكى ھاياتىمىزدىكى ئاددىيلىق، ئۆلۈمىمىزدىكى قەدىرسىزلىكنىڭ سەۋەبىمۇ يە، دەپ ئويلاپ قالدىم.

قەدىمكى يۇنانلىقلار باش قەھرىمانىنىڭ ئادەمنى قايغۇغا سالىدىغان ئۆلۈمى ئارقىلىق ئاخىرلىشىدىغان سەھنە ئەسىرىگە تراگېدىيە، دەپ نام بەرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن تراگېدىيە ئۆلۈم بىلەن مەنىداش، ئادەمنى ئۆلۈم ھەققىدە چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان، ئۆلۈم گۈزەللىكى، ئۆلۈمگە يوشۇرۇنغان چوڭقۇر مەنە بىلەن ئىنسان قەلبىنى غىدىقلايدىغان ئىستېتىك ئاتالغۇغا ئايلانغان... ئۆلۈمنىڭ سەنئەتتىكى ئۆلمەس تېمىغا ئايلىنىشى سەنئەتكە ئاجايىپ زور سېھرىي كۈچ ئاتا قىلغان...

مېنىڭ نەزىرىمدىكى بوۋام بەكمۇ ئاددىي ئادەم ئىدى، مەھەللە مەسچىتىدە ئىمامەتچىلىك قىلاتتى، ئارىلاپ ئۆيدە مەھەللىدىكى بالىلارنىڭ دىنىي ساۋاتىنى چىقىرىپمۇ قويىاتتى. كۈز ۋە ئەتىياز كۈنلىرى دېھقانچىلىق ئەمگىكى سېلىككەن ۋاقىتلاردا ئاپىتاپقا قاقلىنىپ، تېرە تاشلىق كىتابلارنى ئوقۇپ كېتەتتى. مەھەللىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بوۋامدىن ھېيىقاتتى. غەيۋەتچى خوتۇنلار بوۋامنى كۆرگەن ھامان جىمىپ كېتەتتى. بىزمۇ ئائىلىدە ياخشى تاماق قىلغان كۈنلىرى بىر قاچا تاماقنى بوۋامغا سۇنۇشنى ئەڭ خۇشھاللىق ئىش دەپ بىلەتتۇق... لېكىن مەن ئوقۇغان كىتابلىرىمنىڭ تەسىرىدىنمۇ، بوۋامنى نادانلىق، خۇراپاتلىقنىڭ سىمۋولىدەك كۆرەتتىم. بوۋامنىڭ نوپۇزىغا قارشى چىققۇم كېلەتتى.

ئالىي مەكتەپنىڭ 1-يىللىقىدا قىشلىق تەتىلدە ئۆيگە قايتتىم، لېكىن ئۆيگە يېقىنلاشقانسېرى ۋۇجۇدۇمنى بىرخىل ئەنسىزلىك قاپلىۋالدى. سەۋەبى، مەن ئالىي مەكتەپكە كەلگەندىن كېيىن دوپپامنى تاشلىۋېتىپ، چاچ قويۇۋالغانىدىم. بوۋام يالاڭباش يۈرگەن كىشىلەرنى ياخشى كۆرمەيتتى. مەھەللىدىكىلەرمۇ قىشمۇياز باش كىيىم بىلەن يۈرەتتى.

ئۆيگە كەلدىم. ئاخىرى مەن ئەنسىرىگەن ئىش يۈز بەردى: بوۋام مەن بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن مېھرى بىلەن بېشىمنى سىلىدى، دادامنىڭچېھرىگە ئەندىشە ياماشتى.

ـ بالام، ـ دېدى بوۋام، ـ پەيغەمبىرىمىزمۇ چاچ قويغان، لېكىن ئۆسۈۋاتقان بالىلار ئۇزۇن چاچ قويسا، كەم ماغدۇر بوپقالىدۇ، ئۆگىنىشكىگە تەسىر يېتىدۇ. چاچنى قىسقىراق قوي، روھلۇق، تېتىك، جەڭگىۋار تۇرسەن.

بوۋامنىڭ بۇ گېپى بىلەن يەڭگىللەپ قالدىم، دادامنىڭ چىرايىغىمۇ كۈلكە يۈگۈردى. شۇ چاغدا بوۋامنىڭ چاچ قويغىنىمغا قارشى تۇرمىغانلىقىدىن خۇش بولغانىدىم. كېيىن ئۆيلاپ باقسام، بوۋامنىڭ شۇ گەپلىرىدە نۇرغۇن مەنە بار ئىكەن. كېيىن نېمە ئۈچۈن ئايالارغا ئۇزۇن چاچ يارىشىدىغانلىقىنى، ئاياللاردىكى نازۇكلۇق، لەۋزىلىكنىڭ ئۇزۇن چاچ بىلەن مەلۇم دەرىجىدە مۇناسىۋىتىنىڭ بارلىقىنى بايقىغاندا، بوۋامنىڭ شۇ سۆزى يادىمغا يەتتى.

بوۋام كۆپ گەپ قىلمايتتى، ئۇچرىغان ئادەمگە نەسىھەت قىلىپمۇ ئولتۇرمايتتى. بىر كۈنى دادام بىلەن بوۋامنىڭ مەن ھەققىدە پاراڭلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم:

ـ دادا، ـ دېدى دادام، ـ بالىغا گەپ قىلىپ قويغان بولسىڭىز، ئۇ سىزدىن بەك تەپتارتىدۇ.

ـ ھاجىتى يوق، بالام، ـ دېدى بوۋام، ـ بالىنىڭ زېھنى ئوچۇق، ھازىر نەسىھەت قىلغان بىلەن كاللىسىدىن ئۆتمىسە،

بىكار. ئالىي مەكتەپتە ياخشى ئوقۇۋاتقان ئوخشايدۇ، ئەنسىرىمەك. بىلىمىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەنزىلى يەنىلا ھەق-ھەقىقەت. ئاللاتائالا ئالىملارنى ئەڭ يېقىن بەندىلىرىم دېگەن...

ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ بوۋامنىڭ بۇ سۆزىنىڭ تېگىگە يەتتىم. ھەرقانداق بىلىم ماھىيىتىگە يېتىپ ئۆگىنىلسە، ئادەمنى ھامان ھەقىقەتكە ئاپىراتتى. ئادەم ھەربىر شەيئىدىن بىر ھەقىقەت بايقىيالايتتى...

بوۋام كەم سۆز ئادەم ئىدى، لېكىن بەزىدە بوۋامنىڭ قوشلارغا ئۆزگە بىر تىلدا گەپ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالاتتىم.كېيىن بىلسەم، بوۋام ئەرەب — پارس تىللىرىنى بىلەتتىكەن. ئۇنتۇپ قالماي دەپ ئويلاپ، قوشلارغا شۇ تىلدا سۆز تاشلاپ يۈرگەن بولسا كېرەك. بوۋام ۋاپات بولغاندىن كېيىن بوۋامنىڭ قوشلار(بولۇپمۇ كەپتەر)غا قاراپ سۆزلەۋاتقان قىياپىتى ئېسىمگە كەلدى. دەل شۇ چاغدا يەنە بىر ھەقىقەتنىڭ تېگىگە يەتتىم. بوۋام شۇ چاغدا ئۆز قەلبىنى چۈشىنىدىغان ئادەم تاپالماي قوشلار بىلەن سۆزلەشتىمۇيە؟

بوۋام كېسەل بولۇپ ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قېلىشتىن ئىككى يىل بۇرۇن يۈرتقا باردىم. بوۋام بىلەن ئۇزاق سۆزلەشتىم. بوۋام قېرىغان، زېھنىي ئاجىزلاشقان، ئۇنتۇغاق بوپقالغانىدى. بەزىدە مېنى بالام دەپ چاقىرسا،بەزىدە ئۇكام، دەپ چاقىرىپ سالاتتى. مەن بوۋامدىن كۆپ سوئاللارنى سورىدۇم،بوۋام ھەممىسگە ماڭا ئوخشاش كىتابلاردىن نەقىل ئېلىپ ئەمەس، تۇرمۇشتىن، ئەتراپىمىزدىن مىسال ئېلىپ، ناھايىتى چۈشىنىشلىك جاۋاب بەردى. مەن كىتابلاردىن نەقىل ئېلىپ چۈشەندۈرەلمىگەن بەزى ھەقىقەتلەرنىڭ بوۋامنىڭ تىلىدا ناھايىتى چۈشىنىشلىك بوپقالغانلىقىنى ھەيرانلىق بىلەن ھېس قىلدىم.

— بوۋا، — دېدىم مەن، — تېگى-تەكتىمىزنى ئۇقۇپ باققۇم بار ئىدى.

بوۋام دادىسىنىڭ ئىسمىنى دەپ بېرىپ بىر يەرگە كەلگەندە ئېزىپ قالدى، لېكىن چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ:

— تېگى-تەكتىمىزنى بىلىپ باقماقچى بولغىنىڭىز ياخشى بوپتۇ،بالام. بىزنىڭ تېگى-تەكتىمىز مۇشۇ تۇپراق، مۇشۇجاي، شۇنى بىلسىڭىز كۇپايە،-دېدى.

خوشلىشىش ۋاقتىدا بوۋام يەنە:

— بالام، سىز تۇرغان يەر ھەرىم(مەككىنى دېمەكچى) گە بەگىيىقىن دەيدۇ، — دەپ سالدى.

بوۋامنىڭ گېپى سەل تاقىلا-تۇقۇلدىيۇ، بىردىن گەپنىڭ تېگىگە يېتىپ كۆزۈمگە ياش ئالدىم.

بوۋام مېنىڭ ئەقلىمدىن رازى بولغانىدى.

بوۋام مېنى ھەقىقەتكە يېقىنلىشىپتۇ،دەپ ئويلىغانىدى. چۈنكى بوۋامنىڭ نەزىرىدە مېنىڭ ئورنۇم بارلىق ھەقىقەتنىڭ قىبلىسى بولغان مەككە يېنىدا ئىدى. ئۇرۇمچى ماھىيەتتە بىر جۇغراپىيىلىك ئورۇن ئىدى، بىز جۇغراپىيە چەمبىرىكىدىن چىقىپ كەتكەنىدۇق...

بوۋام ۋاپات بولدى. ئۇ ۋاپات بولغاندا مەن ئۇنىڭدىن ئىككى مىڭ كىلومېتىرىيىراقلىقتىكى ئۇرۇمچىدە ئىدىم. ئانام ۋاپات بولغاندىمۇ ئۇرۇمچىدە ئىدىم. ئىككىسى قەدىردان كىشىمنىڭ ئۆلۈمىنى تاۋۇت ئالدىدا ئۇزۇتالمىغانىدىم،يول يىراقلىقى بىزنى توسۇپ تۇراتتى. لېكىن بوۋامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنكى چوڭقۇر ئويلىنىش ھەسرىتىمگە شىپا قىلدى.يول يىراق بولغان بىلەن ،كۆڭۈل يىراق ئەمەس، سېغىنىشقا يول يىراقلىقى كار قىلمايدۇ.

بوۋام تۇيۇقسىز كىرىپ كەتتى. دەل شۇ چاغدا بوۋامنىڭ: «تېگى-تەكتىمىز تۇيۇقسىز» دېگەن سۆزىنىڭ مەنىسى تېخىمۇ ئايان بولدى. دەسسەپ تۇرۇۋاتقىنىمىز تۇيۇقسىز ئەمەس، ئەجدادلىرىمىز، بىزنى بېقىۋاتقىنى تۇيۇقسىز ئەمەس،تۇيۇقسىز ئايلانغان ئاتا-بوۋىمىز. خارلاۋاتقىنىمىز، ناپاك پۇتلىرىمىز بىلەن دەسسەۋاتقىنىمىز تۇيۇقسىز ئەمەس، ئاتا-ئانىمىزنىڭ بېشى، ئىچىۋاتقىنىمىز سۇ ئەمەس، ئاتا-بوۋىلارنىڭ ئارزۇ-ئارمىنى.

كىنولاردا دائىم ئاڭلىنىپ قالىدىغان:«مېنى ئۆلتۈردۈم دەپ خۇشھال بولما،ئىسسىق قېنىمدىن مىڭلىغان مەنلەر كۆكلەپ چىقىدۇ» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى شۇمۇيە؟

يامانمۇ، ياخشىمۇ كېتىدىكەن: ھېتلېرئۆلىدى. خەلقنى:«ماۋجۇشى تۇمەنمىڭ يىللار ياشىسۇن» دەپ شوئار توۋلاتقان ماۋزېدۇڭمۇ ئۆلۈپ كەتتى، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆلۈپ كېتىدۇ.ئۆلىمەيدىغان كىم بار؟گەپ تىرىكلەر مەسلىسى،قانداق ياشاش مەسلىسى،خالاس.

ئاپتور: شىنجاڭ ماۋارىپ ئىنىستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ لېكتورى(M1)

ئۇرۇنلىمىرغا ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەردىن ئۆزگەرتىش ۋە تولۇقلاشقا تېگىشلىك دەپ قارالغانلىرىدىن باشقىلىرى بىردەك ئاپتورلارغا قايتۇرۇلمايدۇ. شۇڭا ئاپتورلار ئەسەر ئەۋەتكەندە ئۆزىدە بىر نۇسخا ساقلاپ قېلىشىنى سورايمىز.
«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىرلىكى

ئوسال جۇڭگولۇقلار

گۈەن ئەيچىن

مەشھۇر بىر ئالىم مەلۇم ئالىي مەكتەپكە تەكلىپكە بىنائەن دوكلات بېرىش ئۈچۈن بېرىپ، دوكلاتىنى باشلاش ئالدىدا: قېنى، ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ، ھازىرقى جەمئىيەتتە ھەممىدىن كەم بولۇۋاتقان نەرسە نېمە؟ دېگەن سوئالنى ئوتتۇرىغا قويغانىكەن، دوكلات يىغىنىغا قاتناشقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىزدىن: ئەخلاق - پەزىلەتكەم! دېگەن جاۋابنى بېرىپتۇ.

جۇڭگو قەدىمدىن تارتىپ «ئەدەب-قائىدە ەتىنى» دەپ تەرىپلىنىپ كەلمەكتە. بەش مىڭ ىللىق شانلىق مەدەنىيەت ئىپتىخار بىلەن تولغان ەزەر-ئېتىبارىمىزدا ئاجايىپ سىرلىق بىر كۆرۈنۈش بولۇپ نامايان بولماقتا. لېكىن شۇنىڭغا ئەپسۇسلىنىمىزكى، شۇئاجايىپ سىرلىق مەدەنىيەت نامايەندىلىرى مەدەنىي جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان بىزنىڭ قولىمىزدا قاچاندىن بۇياندۇر ھۆرمەتسىزلىك بىلەن ئاياغ ئاستى بوپقېلىۋاتىدۇ.

ئەدەب - ئەخلاق ھەممە ئىشنىڭ بېشىدۇر، ھەممىدىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. زېروپاينت شىركىتى ئون چوڭ شەھەرگە تارقاتقان سوئاللىرىغا كەلگەن جاۋابلاردىن شۇنداق خۇلاسە چىقارغانكى:

ئەدەب - ئەخلاق جەھەتتىكى ئاڭ كەمچىللىكىدە ئەدەب - يوسۇن (ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، شەرم - ھايا) كەمچىللىكى بىرىنچى ئورۇندا تۇرۇدىكەن، ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەتسىزلىك ئىككىنچى ئورۇندا تۇرۇدىكەن.

ئويلاپ كۆرەيلى، جەمئىيەت قائىدە - يوسۇنغا پەرۋا قىلمايدىغان، سەمىمىيەتسىزلىك، راستچىللىقنى يوقاتقان، مەسئۇلىيەتچانلىقى كەمچىل بوپكېتىۋاتقان بىزدەك ئادەملەردىن تەركىب تاپسا، بۇ نېمىدېگەن خەۋپلىك ئەھۋال؟!

مەدەنىيلىكتە ياشاۋاتقان بىز ئاتا-بوۋىلىرىمىز ئالدىدا قاچانمۇ ۋىجدانەن ئازابلىنىشنى، يۈزىمىز چىمىلداشنى بىلەرمىز؟!

قۇلاققا ياقمايدىغان يانچۇق تېلېفونى

چەت ئەللەرگە چىقىپ قايتىپ كەلگەنلەرنىڭ تولىسى ھەسرەت بىلەن شۇنداق دەيدۇكى، چەت ئەللىكلەر ھەقىقەتەن بىزدىن كۆپ مەدەنىي ئىكەن. مەيلى ئىجتىمائىي تەرتىپ جەھەتتە بولسۇن، مەيلى مۇھىتنى ئاسراش جەھەتتە بولسۇن، مەيلى گەپ - سۆز، ئولتۇرۇپ -قوپۇش، مېڭىش - تۇرۇش جەھەتتە بولسۇن، مەيلى كەسپىي ئەخلاق، ئىنساب - دىيانەت ۋە باشقا جەھەتلەردە بولسۇن، بىز ئۇلارنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدىكەنمىز. ھەتتا يەنە بەزىلەر شۇنداق دەيدۇكى، بىز تولىمۇ بىپەرۋا بولغانلىقىمىز ئۈچۈن چەت ئەللەردە دائىم ئوسال بوپقالىدىكەنمىز.

ئىبرەت ۋە ئۆزىنى تونۇش

2000-يىللىق ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدا جۇڭگو ئالتۇن مېدالنى ھەممىدىن كۆپ ئالغان ، جۇڭگونىڭ تەنھەرىكەتچى ئوغلانلىرىنىڭ ئاجايىپ ئىپادىلىرى باشقا ئەللەرنىڭ تاماشىچىلىرىنى ھەيرەتتە قالدۇرغان. لېكىن بەزى جۇڭگولۇقلارنىڭ مەدەنىيەتسىز قىلىقلىرى باشقا ئەللەرنىڭ تاماشىچىلىرى ۋە مۇخبىرلىرىدا يامان تەسىرات پەيدا قىلغان. ئاخبارات ۋاستىلىرىدىن مەلۇم بولۇشچە ، جۇڭگو مۇخبىرلىرىنىڭ ھەربىرىدە دېگۈدەك بىردىن يانچۇق تېلېفونى بار ئىكەن. ئۇ يانچۇق تېلېفونلارنىڭ قوڭغۇرىقى ناھايىتى بۆلەكچىلا ئاۋازدىكى مۇزىكا ئىكەن، شۇڭا ئۇلار ۋاراڭ - چۇرۇڭ ناھايىتى كۆپ يەرلەردىمۇ ئۆز تېلېفونىنىڭ ئاۋازىنى ناھايىتى ئېنىق پەرق قىلالايدىكەن. لېكىن قارىغا ئېتىش مەيدانىدا قارىغا ئاتقۇچىلار جىددىي مۇسابىقە ئۇستىدە تۇرغاندا، تېلېفوننىڭ ھېلىقىدەك ئاۋازى خۇددى قۇلاققا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىدىكەن. مۇسابىقەتەشكىلىي ھەيئىتى تەنھەرىكەتچىلەرنىڭ ئەڭ ياخشى سەۋىيىنى جارى قىلدۇرۇشنى كاپالەتلەندۇرۇش ئۈچۈن ، قارىغا ئېتىش مەيدانىنىڭ دەرۋازىسىغا : تاماكا چەكمەڭلار، يانچۇق تېلېفونىڭلارنى تاقاپ قويۇڭلار، دېگەن مەخسۇس ئوچۇق بەلگىلەرنى تىكلەپ قويۇپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ، جۇڭگونىڭ بەزى مۇخبىرلىرى ئۇنى كۆرمىگەنمۇ ياكى ئۇلارغا پەرۋا قىلمىغانمۇ، يانچۇق تېلېفونلىرىنى تاقۇەتمىگەن. قارىغا ئاتقۇچى ۋاڭ يىفۇ مۇسابىقىلىشىپ تۇرغاندا، جۇڭگو مۇخبىرلىرىنىڭ يانچۇق تېلېفونى جىرىڭلاپ كەتكەنىكەن، ئەتراپىدا تۇرغان ئادەملەر: «ھويت - ھويت» قىپتۇ، پۈتكۈل مەيداندىكىلەر كۆز ئالايتىپتۇ. بىر چەت ئەللىك: «بۇ چوقۇم جۇڭگولۇقنىڭ يانچۇق تېلېفونى!» دەپ پىچىرلاپتۇ. تولونا ھەل قىلغۇچ مۇسابىقىدە 7-پاي ئوقنى ئاتقاندىن پەيتتە جۇڭگولۇق مۇخبىرنىڭ يانچۇق تېلېفونى يەنە بىر قېتىم «سايراپتۇ» . . .

كەمىنە قەلەم ئىگىسى خىزمەت قىلىپ تۇرغان ئىدارە دۆلىتىمىز ئىچىدىمۇ، چەت ئەللەردىمۇ نامى بار ئورۇن، پات - پات چەت ئەللەرگە ئادەم چىقىرىپ، ئىسلاھات ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇلار چەت ئەللەرنىڭ بەزى جايلىرىدا جۇڭگولۇقلارنى «يەكلەيدۇ» غان ئىشلارنى ئېنىق كۆرۈپ قالىدىكەن. بەزى مېھمانخانىلاردا ، ئاممىۋى سورۇنلاردا مەخسۇس خەنزۇچە يېزىلغان: «ئۆتتۈر كەلگەن يەرگە تۈكۈرمەڭ!» دېگەن ئاگاھلاندۇرۇش تاختىلىرى بولىدىكەن. خۇددى ئۆتتۈر كەلگەن يەرگە تۈكۈرۈش پەقەت جۇڭگولۇقلارغىلا خاستەك. بۇ ئاگاھلاندۇرۇشنىڭ جۇڭگولۇقلارغا قارىتىلغانلىقىدا شەك يوق.

ھەق تۆلىگەنلىكى ئادەم شۇنداق يوغانمۇ؟

گۇاڭجۇ شەھىرىدە چىقىدىغان «ياڭچېڭ كەچكى گېزىتى» دە ئادەمنى چۆچۈتىدىغان مۇنداق بىر خەۋەر بېسىلدى: سىچۈەن ئۆلكىسى جۇڭگو ۋە چەت ئەل سايا‌ھەتچىلىرىگە خىزمەت قىلىش مەركىزى ئاساسەن 14 - 16 ياشلىق ئۆسمۈرلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇلتۇر يازلىق تەتىلدە ئامېرىكا، ئەنگلىيىلەرگە بېرىپ يازلايدىغان ئوقۇغۇچىلار لاگېرىنى تەشكىللىگەن. بۇ لاگېردىكى تەخمىنەن 300 دەك ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى چېڭدۇ شەھىرىدىن يولغا چىقىپ، ئامېرىكا ۋاقتى 19-ئىيۇل پورتلاند شەھىرىگە يېتىپ بېرىپ ، ئامېرىكىدىكى ئۇچ ھەپتىلىك ئائىلىۋى تۇرمۇشنى باشلىغان.

شۇ سىچۈەنلىك ئوقۇغۇچىلار ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئائىلىلىرىدە بىرگە تۇرۇپ، ناھايىتى ئوبدان كۈتۈلگەن. ئۇلار 8-ئاۋغۇستتا يازلىق لاگېر تۇرمۇشنىڭ ئاخىرىدىكى سەيلە - سايا‌ھەتنى تۈگىتىش ئۈچۈن لاسۋېگاس شەھىرىگە بارغان ۋە شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن شۇ يەردىكى بەش يۇلتۇز دەرىجىلىك LADY Luck (تەلەيلىك خانىم دېگەن مەنىدە) مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. 9-كۈنى تەخمىنەن 200 دەك ئوقۇغۇچى لاسۋېگاستىن مۇددەتتىن بۇرۇن يولغا سېلىنغان، قالغان 100 دەك ئوقۇغۇچى بولسا 11-كۈنى ئۇ يەردىن يولغا چىقماقچى بولۇپ تۇرۇپ قالغانىكەن، لېكىن 10-كۈنى چۈشتىن كېيىن كۈتۈلمىگەن بىر چاتاق ئىش چىقىپتۇ.

شۇدى (پەزىلەت دېگەن مەنىدە) ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ تولۇقسىز 2-يىللىق ئوقۇغۇچىسى ۋاڭ شياڭ (ياسالما ئىسىم) شۇ ئىشنى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ:

« بىزنى باشلاپ بارغان مۇئەللىم شۇ كۈنى بىزگە ئۈشتۈمتۈتلا ياتاق ئۆيلەرگە قايتىپ بېرىپ، يۇڭ - تاقلىرىمىزنى ئېلىۋېلىشنى ئۇقتۇردى. ئۇ دەيدۇ: مېھمانخانىدىكىلەر بىزنى قوغلاپتۇ، سەۋەبى بىزنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭىمىز، جېدىلىمىز كۆپ ئىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە كىمدۇر بىرسى ئىككى قېتىم ئوت ئۆچۈرۈش سىگنالىنى جارانگلىتىپتۇ. مۇئەللىمنىڭ ئۇقتۇرۇشى بويىچە مېھمانخانىغا قايتىپ كېلىپ قارىساق، ياتاق ئۆيلىرىمىز قۇلۇپلاقلىق تۇرۇپتۇ. قاراۋۇللار ئىشىكلەرنى ئېچىپ بەردى، لاقا-لۇقلىرىمىزنى ئالدۇق، ئاندىن كېيىن بىزنى ئايۇانىڭ بىر بۇرجىكىگە توپلاپ، مېھمانخانىدىن قوغلاپ چىقارماقچى بولدى. تالادا ھاۋا 41 گىرادۇس ئىسسىق ئىدى، بىز تاشقىرىغا چىققىلى ئۇنىمىدۇق. قاراۋۇللار GO! GO! GO! (ماڭ! چىق!) دەپ ۋارقىراشتى. سايا‌ھەتتە بىزنى باشلاپ يۈرگەن باشلامچى مېھمانخانىنىڭ ئادەملىرى بىلەن خېلى ئۇزاق تاكاللاشتى. ئاخىر بىز مېھمانخانىدىن چىقىپ كەتتۇق. باشلامچىمىز بىزنى باشقا بىر مېھمانخانىغا باشلاپ بېرىپ ئورۇنلاشتۇردى» . مۇخبىر شۇدى تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ سىياسىي تەربىيە مۇدىرى ، مۇئەللىم لاۋ بىلەن سۆزلىشىپتۇ. لاۋ مۇنداق ئەسلەپ بېرىپتۇ:

« ئوقۇغۇچىلىرىمىز چەت ئەلگە چىققاندىن كېيىن خۇشھاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قالدى، دائىم ئۇنلۇك ۋاراڭ-چۇرۇڭ قىلىشتى. ئامېرىكىلىق مۇئەللىملەر: جامائەت سورۇنلىرىدا پەس ئاۋازدا

سۆزلىشىڭلار، دەپ بىر قانچە قېتىم ئەسكەرتتى، بىزمۇ باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىڭلار، دەپ ئۇنتۇرلۇق ئەسكەرتىپ تۇردۇق. لېكىن LADY Luck مېھمانخانىسىغا چۈشكەندىن كېيىنمۇ ئوقۇغۇچىلىرىمىز خۇشھاللىقىنى باسالماي، ۋاراڭ-چۇرۇق قىلىۋەتتى، مېھمانخانىدىكىلەر بۇ ھەقتە بىرقانچە قېتىم پىكىر بەردى. لاسۋېگاستا ياش قۇرامىغا يەتمىگەن ئادەملەرنىڭ قىمار ئويۇنىنى كۆرۈشىگە، قىمار ئوينىشىغا رۇخسەت قىلىنمايدىكەن. بىز چۈشكەن مېھمانخانىنىڭ 1-قەۋىتى قىمارخانا بولغاچقا، مېھمانخانىنىڭ ئىگىلىرى ئوقۇغۇچىلار چۈرىدەپ قارىمىسۇن، دەپ بىرقانچە قېتىم قاتتىق ئېيتقان بولسىمۇ، بەزى ئوقۇغۇچىلار قىزىقسىنىپ ئاتايىن بېرىپ قارايدىكەن. كېيىن ئوقۇغۇچىلار مېھمانلارنىڭ چىشىغا تېگىپ سالغان بولسا كېرەك، ئۇلار مېھمانخانا ئىگىلىرىگە داد ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مېھمانخانا خوجايىنلىرى بىزگە بۇ يەردىن يۆتكىلىپ كەتسەڭلار ئىكەن، دېيىشكە مەجبۇر بولغان».

لاۋ مۇئەللىم شۇقېتىمقى ئامېرىكا سەپىرىنى خۇلاسىلىغاندا ھەسرەت بىلەن مۇنداق دېگەن:

«چەت ئەللەردە خەقنىڭ ئاممىۋى ئېڭى ناھايىتى ئۇستۇن ئىكەن، ھەربىر ئادەمنىڭ چۈشەنچىسىمۇ يۇقىرى ئىكەن، شۇنداق ئۇستۇنلۇك بىزنىڭ بەزى ئوقۇغۇچىلىرىمىزدىن ناھايىتى چوڭ پەرق قىلىدىكەن. بىزنىڭ بەزى ئوقۇغۇچىلىرىمىز تولىمۇ گەپ ئاڭلىمايدىغان، بەڭباش ئىكەن».

مۇخبىر 18-ئاۋغۇست چۈشتە سىچۈەن ئۆلكىسى بۇڭگو ۋە چەت ئەل سایاھەتچىلىرىگە خىزمەت قىلىش مەركىزىگە بارغاندا، شۇ يەردە خىزمەت قىلىدىغان بىر خانىم مۇنۇلارنى سۆزلەپ بەرگەن: لاسۋېگاس شەھىرىدە بەشىۋلتۇز دەرىجىلىك مېھمانخانىلار قىمارخانىلار بىلەن بىر ئىكەن، شۇنداق مېھمانخانىلاردا دائىم ئون مىڭدەك مېھمان ياتىدىكەن. ئوقۇغۇچى بالىلار ئوت ئۆچۈرۈش سىگنالىنى ئىككى قېتىم ياڭرىتىۋېتىپ ، مېھمانخانىنىڭ مېھمانلارنى ئىككى قېتىم باشقا يەرلەرگە تارقىتىۋېتىشىگە زامىن بوپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مېھمانخانا ئوقۇغۇچىلىرى-مىزنىڭ مېھمانخانىدا تۇرۇۋېرىشىنى رەت قىلىشقا مەجبۇر بوپتۇ.

ئامېرىكىغا بارغان ئوقۇغۇچىلاردىن بىرنەچچىسى 19-ئاۋغۇست مۇخبىرنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغىنىدا LADY LucK دىكى كۆرگۈلۈكلىرىنى ئەسلەپ بەردى.

تاڭخۇ ئونتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ياڭ لى مۇنداق دەيدۇ:

«شۇ چاغدا بىر ساۋاقدىشىمىز 19-قەۋەتتىكى ئوت ئۆچۈرۈش سىگنالىنىڭ باسمىقىنى بېسىۋەتكەنىكەن، ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىلىرى يېغىپ كەتتى. ئاڭلىساق، مېھمانخانا ئىگىلىرى مېھمانخانىدىكىلەرنى ھەدەپ باشقا يەرلەرگە تارقىتىپتۇ. ھېلىقى ساۋاقدىشىمىز دەسلەپتە سىگنال باسمىقىنى باسقانلىقىنى ئېقرار قىلمىغانىكەن، مېھمانخانىدىكىلەر سىنئالغۇ سۈرەتلىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن راستلىقى ئىسپاتلىنىپتۇ. شۇ چاغدا ھېلىقى سىگنال باسمىقىنى باسقان ساۋاقدىشىمىزغا قاتتىق نەپرەت قىلدۇق. ئۇنىڭ شۇ قىلىقى بىز ھەممىمىزنىڭ ئوبرازىمىزغا دەخلى يەتكۈزدى».

يۇلىن ئونتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىسى خۇ مۇنداق دەيدۇ:

«مەن ئامېرىكىدا جىق نەرسىلەرنى بىلىۋالدىم. دەرس باشلانغان كۈنى ساۋاقداشلىرىم پارچە-پۈرات قەغەزلەرنى ئۇدۇل كەلگەن يەرگە تاشلىغانىكەن، ئامېرىكىلىقلار 2-كۈنىلا بىزگەجامائەت مۇھىتىنى ئاسرىمىغان، دەپ ئوقتۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن ناھايىتى دىققەت قىلىدىغان بولدۇق. چېكىدۇ شەھىرىدە بولسا، پەرۋا قىلمىغان ئۇششاق ئىشلاردىن قانداق ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدىغانلىقىغا ئەھمىيەت بەرمەپتىكەنمىز، لېكىن ئامېرىكىدا شۇنى قاتتىق ھېس قىلدىم: جامائەت ئېڭى بەك مۇھىم ئىكەن».

«12يېشىمدا ئامېرىكىغا بېرىپ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇدۇم» دېگەن كىتابنىڭ ئاپتورى جاڭ يۆيۆ چېكىدۇدا «سىچۈەنلىك 100ئوقۇغۇچىنىڭ ئامېرىكىدا مېھمانخانىدا ئوسال بولۇشى» دېگەن ماۋزۇدىكى ماقالىنى تەپسىلىي ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ، شۇ ماقالىدا ئەكس ئەتكەن بەزى ھادىسىلەر توغرىسىدا ئۆزىنىڭ قارىشىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

«خەۋەردىن قارىغاندا، ئۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمىدا ھەق تۆلىگەنلىكى ئادەمنىڭ گېپى يوغان بولىدۇ، دەيدىغان ھېسسىيات بولسا كېرەك. سەن ئۆزۈڭنى چوڭ تۇتۇپ باشقىلارنى ئىززەتلىمەسلىك، باشقىلار سېنى قانداقمۇ ھۆرمەتلەسۇن؟ ئامېرىكا ئوقۇغۇچىلىرى تېخىمۇ شوخ، تېخىمۇ جېدەلخور كېلىدىكەن، لېكىن سورۇنغا قارايدىكەن. ئامېرىكىدا ئىككى يىل ئونتۇرا مەكتەپتە ئوقۇدۇم، لېكىن جامائەت سورۇنلىرىدا ۋارقىراپ - جارقىراپ گەپ قىلىدىغان، جېدەللىشىپ ئوسال بولىدىغان ئەھۋاللارنى ئۇچراتمىدىم» .

كەپتەر گۆشىدىكى تۇغماسلىق دورىسى

ھونگىرىيەدىن قايتىپ كەلگەن دوستۇمنىڭ كەمىنە قەلەم ئىگىسىگە سۆزلەپ بېرىشچە، دوستۇم ئولتۇرۇش ئۈچۈن ئىجارىگە ئۆي تاپالمىغانلىقتىن قايتىپ كەپتۇ. مەن ھەيران بولۇپ، نېمىشقا تۆلىسىمۇ ئىجارىگە ئۆي تېپىلمامدىكەن؟ دەپ سورىدۇم. بەزى خەنزۇ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تازىلىق ئېڭى تولىمۇ ناچار، - دەيدۇ ئۇ سۆزىنى داۋام قىلىپ، - ئۇلار چەت ئەللىكلەرنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپ كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۆي ئىگىلىرى ئۆيلىرىنى يېڭىباشتىن رېمونت قىلسا، ئىجارە ھەققىدىن تاپقان پۇلى رېمونت چىقىمىغا يەتمەيدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلارغا ئىجارىگە بېرىدىغان ئۆيلەرنىڭ تولىسىنى رېمونت قىلىپ يۇرمەيدىكەن، مەينەتلىشىپ كېتىشىدىنمۇ ئەندىشە قىلمايدىكەن،

لېكىن بۇنداق ئۆيلەر ناھايىتى كەم تېپىلىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلارنىڭ ھونكىرىيىدە ئىجارىگە ئۆي تېپىشى تولىمۇ قىيىن ئىكەن.

مەدەنىيەتتە بىر قەدەر تەرەققىي تاپقان ئەللەر مۇھىت تازىلىقىغا ۋە ھايۋاناتلارنى ئاسراشقا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدىكەن. مۇنداق بىر ئىش بوپتۇ: جۇڭگولۇق بىر ئەر-خوتۇن ئىككەيلەن سىدنېيدا بىر قانچە يىل ئولتۇرغان بولۇپ، زادىلا پەرزەنت يۈزى كۆرمەپتۇ ۋە بۇ ئەھۋالغا ناھايىتى ئەجەبلىنىپتۇ. ئەسلىدە بۇ ئەر-خوتۇن ناھايىتى ساغلام ئىكەن. سىدنېي شەھىرىدىكى جۇڭگولۇق تېۋىپلەرگە كۆرۈنۈپتۇ، پەرەڭ دوختۇرلارغىمۇ كۆرۈنۈپتۇ، بىرەر نەتىجە چىقماپتۇ. ئاخىرىدا، ياشانغان زېرەك بىر دوختۇر: سىلەرنىڭ سىدنېيدا ئادەتتە كۆپرەك يەيدىغىنىڭلار نېمە؟ دەپ سورىغانىكەن، ئۇلار دەسلەپتە دۇدۇقلاپ قاپتۇ. دوختۇر سوراۋەرگەندىن كېيىن خىجىل بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ بىر باغچىغا يېقىن يەردە ئولتۇرۇدىغانلىقىنى، ئادەتتە قۇۋۋەت قىلسۇن، دەپ باغچىدىن كەپتەر تۇتۇپ كېلىپ، ئوتلەپ يەيدىغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. دوختۇر بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن چۈشىنىپ بوپتۇ، دېمەك چاتاق ئاخىر تېپىلىپتۇ، سىر يېشىلىپتۇ. ئۇ ئەر-خوتۇنلار بىرىلدىن كېيىن پەرزەنتلىك بوپتۇ.

دوستۇم بۇ ھېكايىنى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن: قېنى، تېپىپ بېقىڭلارچۇ، مەسىلە نەدىكەن؟ دېدى. لېكىن ھېچقايسىمىز تاپالمىدۇق.

ئەسلىدە مۇنداق گەپ ئىكەن: سىدنېيلىقلار مۇھىت ئاسراشقا ناھايىتى كۆڭۈل بۆلىدىكەن، شەھەر ئىچى كۆكۈلمەيدان ئىكەن، كەپتەر توپ-توپى بىلەن ئىكەن. خەق بۇ جانىۋارلارنى ناھايىتى ئاسرايدىكەن ۋە ئۇلار بىلەن ئوبدان چىقىشىپ ئۆتۈدىكەن. لېكىن شۇنداق بىر مەسىلىمۇ تۇغۇلۇپتىكى، كەپتەرلەر كۆپ ئۇرۇقلاپ، تولىمۇ تېز كۆپىيىپ، گويا جاھاننى قاپلاش دەرىجىسىگە يېتىپ قاپتۇ. ئاخىر سىدنېي ھۆكۈمىتى شۇنداق بىر ئامال تېپىپتۇكى، كەپتەرلەرگە ئۇزۇن ۋاقىت تۇغماس دورىسى بېرىپ، ئەركىن نەسىللىيەلمەيدىغان قىلىپ قويۇپتۇ. دېمەك، شۇنىڭ بىلەن كەپتەر گۆشىگە باچكىلىماسلىق دورىسى سىڭىپ كەتكەنكەن. ھېلىقى ئەر-خوتۇنلار ئۇزۇن ۋاقىت كەپتەرلەرنى ئوغرىلىغچە تۇتۇپ يەۋەرگەن تۇرسا، قانداقمۇ پەرزەنت كۆرەلىسۇن؟!

سىدنېيغا بېرىپ قالسىڭىز شۇنى ھېس قىلىسىزكى، ئۇيغۇرنىڭ ئاسمىنى ناھايىتى سۇپسۈزۈك كۆك، ھاۋاسى قاچانلا قارىسىڭىز ساپ، سىدنېي كوچىلىرىدا ماڭسىڭىز ھەرقەدەمدە دېگۈدەك ياپيېشىل چىمەنلىكنى ۋە ئەركىن دانلاپ يۈرگەن كەپتەرلەرنى كۆرۈسىز، لېكىن ئۇ كەپتەرلەرنى يېگىلى بولمايدۇ.

ئىززەتلەش دېگەن نېمە؟

بىر خىزمەتدىشىم بىر خىزمەت بىلەن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىغا بارغىنىدا، ئامېرىكىدا بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قاپتۇ، شۇچاغدا بىر يېزا پوچتىخانىسىغا بېرىپتۇ. پوچتىخانا ناھايىتى كىچىك بولۇپ، كۆلىمى تەخمىنەن 50 ـ 60 كۋادىرات مېتىرلا كېلىدىكەن. خىزمەتدىشىم ئۇ يەرگە كىرگەندە بىركىشى خەت ـ خالتىسىنى پوچتىغا ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ، يەنە بىر كىشى تامغا يۈزىنى قىلىپ ئۆرە تۇرۇپتۇ. خىزمەتدىشىم ئۇنىڭغا ھەيران بولۇپ، ئامېرىكىلىق دوستىدىن سوريغاندىن كېيىن بىلىپتۇ: ئامېرىكا قانۇنىدا كىشىلەرنىڭ سىرى قوغدىلىدىكەن، كىشىلەرمۇ بىر ـ بىرىنىڭ سىرىنى قەدىرلەيدىكەن. پوچتىخانىدا بېجىرىلىۋاتقان ئىش بىراۋنىڭ سىرىغا مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، ھېلىقى كىشى ئۇنىڭ سىر ساقلاش ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىپ، تامغا قاراپ تۇرغانىكەن.

ئامېرىكانلار تەرتىپكە رىئايە قىلىپ ئۆچرەتتە تۇرۇشتا «كالۇا» لىق دەرىجىسىگە يېتىپ قالغان دېسەكمۇ مۇبالىغە بولمايدۇ. مەسىلەن، ئايرودرومغا بىرنەچچە بۇرادىرىمنى ئۇزىتىپ چىققاندا، خاتىرە سۈرەتكە چۈشۈۋالايلى، دېگەن تەكلىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆچرەتنىڭ ئوتتۇرىسىدا تىزىلىپ تۇرغان بىر يىگىتنى يارەملەشتۇردۇق. ئۇ يىگىت سۈرىتىمىزنى تارتىپ قويغاندىن كېيىن، نېرىراقتا قويۇپ قويغان سەپەرلىك لاقا-لۇقسىنى قولىغا ئېلىپ، ئۆچرەتتە تۇرغانلارنىڭ ئاخىرىغا بېرىپ تىزىلىپ تۇردى.

گېرمانىيىدە ماگىستىرلىقتا ئوقۇۋاتقان بىر ئوقۇغۇچىمىز مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپتە بېشىدىن ئۆتكەن مۇنداق بىر ئىشنى ئاخبارات ۋاستىلىرىدا ئاشكارىلىۋەتتى: شۇ ئالىي مەكتەپنىڭ كۇتۇپخانىسىدا لازىملىق ماتېرىياللارنى كۆچۈرۈپ بېسىش مۇمكىن ئىكەن، ئوقۇغۇچىلار كۆچۈرۈپ بېسىش قارتىسىنى سېتىۋالسىلا بولىدىكەن. ئۇ قارتا جۇڭگودىكى ماگنىتلىق تېلېفون قارتىسىغا ئوخشاپ كېتىدىكەن. ئۇ قارتا كاردىن چىققاندىن كېيىن يەنە سېتىۋالسا بولىدىكەن. ھېلىقى ئوقۇغۇچى قارتىنى بىر قېتىم ئىشلەتكەندىن كېيىن، كۆچۈرۈپ بېسىش ماشىنىسىدا ئۇنتۇلۇپ قاپتۇ، ئۇنى تېخى ئەمدىلا 100 مارکقا سېتىۋالغانىكەن. ئۇنى ئۇنتۇلۇپ قالغاندىن كېيىن، ھەقىچان يوقالدى، دەپ ئويلاپ، كۇتۇپخانىغا ئىزدەپ بارماپتۇ. شۇكۇنلەردە بىر زاۋۇتقا پراكتىكا قىلىپ كېتىپتۇ، ئىككى ئايدىن كېيىن قايتىپ كەپتۇ، قارىسا، يوقاتقان نەرسىلەرنى تاپشۇرۇۋېلىش ئېلان تاختىسىدا ماگنىتلىق قارتىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئېلانى تۇرۇپتۇ. ئۇ ئېلان شۇندىن ئىككى ئاي ئىلگىرىلا يېزىلغانىكەن. ئۇ دەرگۇماندا سۇرۇشتۇرۇپ كۆرسە، دەل ئۆزىنىڭ ماگنىتلىق قارتىسى ئىكەن. كۆچۈرۈپ بېسىش ماشىنىسىغا سېلىپ قارىسا، قارتىدا ئېشىپ قالغان پۇلى بىرتىمىنمۇ نېرى - بېرى بولماي تۇرۇپتۇ.

جۇڭگولۇقلار نەزىرىدىكى ئەخمەقلىق

كەمىنە قەلەم ئىگىسىنىڭ بولغارىيىدە بىرقانچە يىل سودىگەرچىلىك قىلغان بىر بۇرادىرى چەت

ئەللەردە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى پاراڭ قىلىپ بەردى، ئۇلارنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم غەش بوپقالدى. ئۇنىڭ ئىيتىشىچە، بۇلغارىيىدە سودىگەرچىلىك بىلەن پۇل تاپالايدىغانلارنىڭ تولىسى جۇڭگولۇقلار ئىكەن. ئۇلارنىڭ شەرقىي ياۋروپا بازارلىرىدا ساختا داڭلىق ماللارنى توپلاپ، قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ سېتىشلىرىدىن گەپ ئاچماي، پەقەت باج تۆلىشىدىنلا گەپ ئاچساق، ئۇلار باج تۆلەش جەھەتتىكى رەڭۋازلىق بىلەنمۇ نۇرغۇن پۇل تاپىدىكەن. ئەسلىدە ئۇيەرلەردە سودا - تىجارەت قىلىپ، باج تۆلەشتە تامامەن باج تۆلىگۈچىنىڭ ئۆزىنىڭ مەلۇم قىلمىشى ئاساس قىلىنمىدىكەن، باجگىرلار شۇ ئادەمنىڭ مەلۇم قىلغىنىغا قاراپ باج قويىدىكەن. شۇڭا بۇلغارىيىدە شىركەت قۇرۇپ سودا - سېتىق قىلىدىغان بەزى جۇڭگولۇق ئادەملەر مەيلى تاموژنا ئارقىلىق مال ئىمپورت قىلسۇن، توپلاپ ساتسۇن، مەيلى شەخسىي تاپاۋەت قىلسۇن، باج تۆلەش ۋاقتىدا راستى بىلەن مەلۇم قىلىدىغانلىرى ناھايىتى ئاز ئىكەن. باج جەھەتتە شۇنداق «نەپ» ئالغاچقا، ئۇلار بىرنەچچە يىل ئىچىدىلا يەتكۈدەك پۇل تاپالايدىكەن. يالغۇز شۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالماي، شۇنداق تەجرىبىلىرىنى كېيىنكىلەرگىمۇ دەپ بېرىدىكەن ۋە يەنە تېخى بۇلغارىيە باجگىرلىرىنى «ئەخمەقۇپ»، «ئەخمەقۇۋسكىي» دەپ مەسخىرە قىلىش بىلەن ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىدىكەن.

ھونىغانغا يونىغاندەك، يېقىندا «ئەخمەق ئىنگلىزلار» دېگەن سەرلەۋھىدىكى بىر ماقالىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭدا ئىنگلىزلارنىڭ جۇڭگولۇقلار نەزىرىدىكى «ئەخمەق» لىقلىرى بايان قىلىنىپتۇ. مەسىلەن، ئەنگلىيىدە پويىزغا چۈشكەنلەرنىڭ بېلىتى تەكشۈرۈلمەيدىكەن، بېلەت ساتىدىغان يەردىن بېلەتنى سېتىۋالغان بولسىلا ئىش تامام ئىكەن، ۋوگزال ئىشكىلىرى ھەرقاچان ئوچۇق تۇرۇدىكەن، لېكىن بېلەتسىز كىرىۋالمىدىغان ئادەم يوق ئىكەن. كۆل بويلىرىغا بېرىپ قېيىق ئۇچۇن پۇل تاشلاپ قويۇش ھاجەت ئەمەس ئىكەن، كېنىشكە - پېنىشكە قويۇپ قويۇشمۇ ھاجەت بولمايدىكەن، بېلەتكە قېيىق ئالسىلا بولىدىكەن. قايتىدىغان چاغدا بېلەت تەكشۈرۈدىغان، قېيىقنى تەكشۈرۈپ كۆرۈدىغان ئادەم بولمايدىكەن، قېيىقنى ئاۋۋالقىدەك باغلاپ قويسىلا ئىش تامام - ۋەسسالام بولىدىكەن.

ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتتىمۇ شۇنداق ئىكەن. جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلاردىن بىرى بىركۈنى ئەنگلىيىدىن بىر قول سائىتىنى ۋەتىنىگە پوچتىدىن ماڭدۇرغانكەن، ئۆيىدىكىلەر پەقەت سائەتنىڭ قۇرۇق قېپىنىلا تاپشۇرۇۋاپتۇ، سائەت يوقمىش. ئوقۇغۇچى بۇ ئەھۋالنى ئەنگلىيە پوچتىخانىسىدىكىلەرگە ئېيتقانكەن، ئۇلار بىرەر دەلىل - ئىسپات كۆرسەت دەپمۇ ئولتۇرماي، ئۇنىڭ زىيىنىنى دەرھال تۆلەپ بېرىپتۇ.

جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەقلىگە تېخىمۇ سىغمايدىغىنى شۇكى، ئەنگلىيىدىكى مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپنىڭ تەجرىبەخانىسىدا تەجرىبىگە ئىشلىتىش ئۈچۈن قىممەتلىك مەدەن، مەسلەن، ئالتۇن، ئاق ئالتۇن سوراپ ئالسىڭىز ھېچكىمنىڭ كارى بولمايدىكەن، تۆپىدە نازارەت قىلىپ تۇرۇدىغان ئادەممۇ بولمايدىكەن، ئۆزىڭىزنىڭ تەجرىبە قىلىش ئېھتىياجىڭىزغا قاراپ ئېلىپ، قانچىلىك ئىشلەتسىڭىز مەيلىكەن. دەققەت قىلىشقا تېگىشلىكى، شۇ قىممەتلىك مەدەنلەرنى خۇسۇسىي ئىشلىتىۋالسىڭىز بولمايدىكەن.

مانا بۇلار بىزنىڭ ئايرىم ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ نەزىرىدە بۇردا چىقىرىۋالغىلى، نەپ ئالغىلى، كۆز بويىپ ئالدامچىلىق قىلغىلى بولىدىغان ئەھۋاللاردۇر. ئىنگلىزلار بولسا قائىدە بويىچە ئىش قىلىدىكەن. بىزنىڭ ۋەتەنداشلىرىمىز شۇنداق قىلالارمۇ؟

گۈەن ئەيچىن خانىم قەلىمى بىلەن ئېلان قىلىنغان بۇ ماقالە ئاۋۋال «ھازىرقى زامان ئايالىرى» گېزىتىنىڭ 2001-يىل 15-ئىيۇن سانىغا بېسىلغان، كېيىن «فېلىيەتونلاردىن تاللانما» ژۇرنىلىنىڭ 2001-يىل ئاۋغۇست سانىغا «جەمئىيەت دەپتىرىدىن» دېگەن سەرلەۋھە بىلەن كۆچۈرۈپ بېسىلغان. قىسمەن ئۆزلەشتۈرۈپ تەرجىمە قىلغۇچى **توختى باقى ئارتىشى**(M2)

بايانات

ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى ژۇرنىلىمىزغىلا تەۋە، خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ قانۇن بويىچە جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ.

ـ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

پادىشاھنىڭ دۇمبىسى ۋە قاسساپنىڭ پىچىقى

ئۆمەرجان ھەسەن

شىنجاڭ«ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى»نىڭ 2000-يىل 30-ئاۋغۇستتىكى سانىدا«پادىشاھنىڭ دۇمبىسى ۋە ساقچىنىڭ مۇشتۇمى»سەرلەۋھىلىك بىر ماقالە ئېلان قىلىنىپ، ئۇچىسىدىكى ساقچى فورمىسىنى بىرخىل مەسئۇلىيەتسىزلىك بەلگىسى، دەپ قاراشنىڭ ئورنىغا ئۇنى بىرخىل ئىمتىياز دەپ بىلىپ، خەلق ئوقۇتقۇچىسىنى دۇمبالىغان خەلق ساقچىسىنى سۆكۈپ، جەمئىيەتتە بەلگىلىك تەسىر قوزغىغانىدىم.

ئەمدىلىكتە قاراپ باقسام ،خەلق ساقچىسىنىڭ خەلق ئوقۇتقۇچىسىنى دۇمبالىشىنىڭ بىر«قاساپ»نىڭ كۆپكۈندۈزدە بىر خەلق مۇئەللىمەسىنى پىچاق تىقىپ ئۆلتۈرۈۋېتىشى ئالدىدا ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغان ئىش ئىكەنلىكىنى، ئىشنىڭ تېخىمۇ چاتاقلىقىنى ھېس قىلدىم.

بۇ ئىش تارىختىكى ئۇيغۇر خاقانىنىڭ ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ تۆرگە ئۆتۈشى ئۈچۈن دۇمبىسىنى شوتا قىلىپ تۇتۇپ بېرىشىدەك ئالىيجاناب، ئىلىم سۆيەر خىسلىتىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلىغان سالدى.

ئوتتۇرا ئىقلىم تارىخىي ۋەسىقلىرىدىن «راھىب كالانلار تەزكىرىسى. كوماراجىۋانىڭ تەرجىمھالى»دا مەشھۇر ئۇيغۇر بۇددا مۇتەپەككۇرى ،تەرجىمىشۇناس كوماراجىۋانىڭ كاپكا (كەشمىر)دىكى ئوقۇشىنى تاماملاپ، ئۆز يۇرتى كۇسەن (كۇچا)غا قايتىش سەپىرىدە يول بويىدىكى نۇرغۇن دۆلەت، بەگلىكلەرنىڭ ئالىي مەرتىۋە،يۇقىرى ئىش ھەققى بېرىش بەدىلىگە ئۆزىنى تۇتۇپ قالماقچى بولغانلىقىنى رەت قىلىپ، دۆلىتىگە قايتىپ تارىختىكى ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى نامايان قىلسا، كۇسەن خانى ئاقارىي پاكىنىڭ نەچچە كۈنلۈك يەرگىچە ئالدىغا بېرىپ كوماراجىۋانى كۈتۈۋېلىپ، تارىختىكى ئۇيغۇر خانلىرىنىڭ ئىلىم ئەھلىنى قالتىس ئىززەتلەيدىغان ئىلىم سۆيەر پەزىلىتىنى نامايان قىلغانلىقى قەيت قىلىنغانىدى.

يەنە شۇ ۋەسقىدە كۇسەن خانى ئاقارىي پاكىنىڭ كۇسەندىكى چۆل ساگرامى(بۈگۈنكى كۇچا ناھىيە بازىرىنىڭ

نادانلىق يۈزلۈقتۇر

شمالىغا 16كىلومېتر كېلىدىغان چۆلتاغ ئېتىكىدىكى سۇبېشى خارابىسى) دا ئالتۇن پۇتلۇق ،شىر شەكىللىك بىر ئورۇندۇق ياستىپ، ئۇنى رۇم كىمخاپلىرى بىلەن بېزەپ، ئۆزى ۋە قوشنا ئەللەردىن كەلگەن ئەمەلدار، تۆرىلەرنىڭ ئاشۇ ئورۇندۇقنىڭ ئالدىدا دۇم يېتىپ تۇرۇپ، كوماراجۋانى ئۆزلىرىنىڭ دۇمبىسىنى دەسسەپ تۇرۇپ ئورۇندۇققا چىقىپ، بۇددا نوملىرىنى مۇتالىئە قىلىشقا تەكلىپ قىلغانلىقى ھەم ئۇلارنىڭ ئۆز دۇمبىلىرىنى كوماراجۋانىڭ دەسسىگەنلىكىدىن ئالەمچە پەخىرلىنىش ھېس قىلغانلىقى قەيت قىلىنغان.

ئەشۇ تارىخىي ئۇچۇردىن بىز ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇرلار زېمىنىدا يۇقىرىسى پادىشاھلاردىن تارتىپ، تۆۋەنىي ئاۋام پۇقرالارغىچە خەلقە ئىلىم تارقىتىدىغان پىر-ئۇستازلارنى قەۋەت ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىدەك بىر ياخشى مەنىۋى كەيپىياتنى قىياس قىلالايمىز. ئەجدادلىرىمىزدا دەل ئەشۇنداق ئىلىمنى، ئىلىم ئەھلىلىرىنى ھۆرمەتلەيدىغان مەنىۋى مۇكەممەللىك بولغانلىقى ئۈچۈن، شۇ دەۋردىكى مەدەنىيىتىمىز قالتىس روناق تېپىپ، جاھانشۇمۇل مۇۋەپپەقىيەتلەر قولغا كەلتۈرۈلۈپ،يۇرتىمىز دۇنياغا مەدەنىيەت تارقىتىدىغان ئىلىم مەركىزى بولغانىدى.

ھازىرغىچە دىيارىمىزدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان مىكىتۆيلەرنى ئۆزئىچىگە ئالغان بۇددا مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىمىز نەچچە ئەسىرلىك تارىخنىڭ بوران-چاپقۇنلىرىنى بېشىدىن كەچۈرگەنلىكىگە قارىماي ئۆزىدە ئاز كەم ئىككى مىڭ يىل ئىلگىرىكى ئىنسانىيەتنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى مۇجەسسەملىگەنلىكى بىلەن ھېلىھەم ئۆز قىممىتىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە.

20-ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە سۈبۈن ھېدىن، ستەيىن، پېللىئوت، ئوتانىي كوزىي قاتارلىق غەرب ۋە شەرق ئېكسپېدىتسىيىچىلىرىنىڭ شۇنچە ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ يۇرتىمىزغا كېلىپ، جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويۇپ، پايانسىز قۇملۇقلىرىمىزدا تىمسىقلاپ يۈرۈشمۇ دەل ئەشۇ ئەجدادلىرىمىز يارىتقان قەدىمىي مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنىڭ ئۇلارنى ئۆزلىرىگە ماگنىتتەك تارتىشىدىن بولغان. ئۇلار ئاچچىق كەتكەن جاۋاھىراتلىرىمىز ھېلىھەم مەدەنىيەتلىك غەرب ئەللىرىنىڭ ئوتقاشتەك گىلەملەر بىلەن بېزەلگەن كۆرگەزمە زاللىرىنىڭ كۆركەم ئەينەك جاھازلىرى ئىچىدە ، قوراللىق ساقچىلارنىڭ قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىشى بىلەن كۆزنىڭ قارىچۇقىدەك ئەتىۋارلىنىپ ساقلانماقتا.

بۇگۈنكى كۈندىمۇ ئەشۇ قەدىمىي مەدەنىيەت مىراسلىرىمىزنى كۆرىمىز،دەپ دۇنيانىڭ جاي-جايلىرىدىن تۇتاملاپ پۇل خەجلەپ ،ئاتايىتەن قىتئە ئاتلاپ، يۇرتىمىزغا كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيۋاتىدۇ.

تارىختا نەزەر سالساق، قايسى ئەل ياكى قايسى مىللەتتە بولسۇن ئىلىمنى، ئىلىم ئەھلىلىرىنى ھۆرمەتلەش كەيپىياتى ئەۋج ئالغان بولسا، شۇئەل، شۇ مىللەت مەدەنىيەتتە روناق تېپىپ يۇكسىلىلگەن. ئەكسىچە بولغاندا شۇئەل، شۇ مىللەت زەبۇنلۇققا يۈزلىنىپ خارابلاشقان.

مىللىتىمىزنىڭ بۇددىزم دەۋرىدە شۇنچە زور مەدەنىيەت ئۇتۇقلىرىغا ئېرىشكەنلىكىنى پادىشاھ - تۆرىلەرنىڭ قورقماي تۇرۇپ، ئىلىم ئەھلىلىرىگە شوتا ئورنىدا دۇمبىسىنى تۇتۇپ بېرەلىگەنلىكىدەك ئىلىم سۆيەر كەيپىياتى ئەۋج ئالغان قويۇق مەدەنىيەت مۇھىتىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ،ئەلۋەتتە.

مىللىتىمىز ياشلىرى ئارىسىدىن مىڭبىر جاپالار بىلەن چەت ئەللەرگە چىقىپ ئوقۇپ، جاپاغا چىداپ ئىلىم تەھسىل قىلىپ، زور ئۇتۇقلارغا ئېرىشىپ، ئەشۇ ئەللەرنىڭ يۇقىرى ئىش ھەققى بېرىش بەدىلىگە ئۆزلىرىنى تۇتۇپ قېلىش ھەققىدىكى تەكلىپلىرىنى چىرايلىقچە رەت قىلىپ، كوماراجۋادەك ۋەتەن-مىللەتنى ھەممىدىن ئەلا بىلىپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن زىيالىيلىرىمىز يوق ئەمەس. بىزدە كەم بولۇۋاتقىنى كۇسەن خانى ئاقارىي پاكىنىكىدەك «دۇمبە روھى» .

ئارىدىن ئىككى مىڭ يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەن، ئىنسانىيەت جەمئىيىتى غايەت زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن، ئىلمىنىڭ، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ قەدىر-قىممىتى بارغانسېرى ئۆتۈلۈۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە ئەسلىدىكى مەدەنىيەت ياراتقۇچىلىق ئورنىمىزدىن مەھرۇم قېلىپ، مەدەنىيەت ئىستېمال قىلغۇچىلىق ئورنىغا چۈشۈپ قالغانلىقىمىز بىزدە دەل ئەشۇنداق «دۇمبە روھى» نىڭ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد سۈسلاپ بارغانلىقىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئەشۇ خىل ئېسىل روھنىڭ پۈتۈنلەي تەتۇرىسىگە يېنىپ، «قاتىل» لىقا تەرەققي قىلىشى كىشىنى چۆچۈتمەي قالمايدۇ.

«ئاقسۇ گېزىتى» نىڭ 2000-يىل ئۆكتەبىردىكى سانىغا خەلق ئوقۇتقۇچىسى ئابدۇسالام ئۆمەرنىڭ «ئادەمنى چۆچۈتىدىغان ۋەھشي قاتىللىق» سەرلەۋھىلىك بىر ماقالىسى بېسىلدى.

ماقالىدە مۇنداق دېيىلىدۇ:« ئۆزىنىڭ 25يىللىق خىزمەت ھاياتىدا تېرىشىپ ئىشلەپ، سانسىزلىغان سەبىيلەرنىڭ قەلبىگە بىلىم ئۇرۇقىنى چېچىپ، جاپالىق رايونلارنىڭ مىللىي ماتارىپىنى يۇكسەلدۇرۇش يولىدا بىر ئۆمۈر سەپنىڭ ئالدىدا مېڭىپ، بۇ ساھەدە ئاجايىپ تۆھپىلەرنى قوشۇپ، ئەل قەلبىدە بىر كىشىلىك ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان تۆھپىكار ئوقۇتقۇچى زۆھرەم ئادىمي مەلئۇننىڭ قولىدا ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ۋەھشي ئوسۇللار بىلەن ئۆلتۈرۈلدى» .

ماقالىدا بېزىلىشىچە، ئونسۇ ناھىيىسىنىڭ چاغراق بېزا 5-كەنت 1-مەھەللىسىدىكى 25ياشلىق دېھقان موللا روزى 2000-يىل ئاپرېلنىڭ مەلۇم بىر دۇشەنبە كۈنى ئۇلپەتداشلىرى بىلەن بىر قاۋاقخانىدا ھاراق ئىچىپ، چۈشتىن كېيىن سائەت تۆت ئەتراپىدا خۇددى قان يالىغان لالما ئىتتەك كۆزلىرىنى قىزارتىپ كوچا ئايلانغان. كوچىدىكى خانىم - قىزلارغا ئوغرى مۇشۇكتەك كۆز قىسىپ، ئوڭ - تەتۈر دەسسەپ كوچا چىڭداپ، چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىدە تەمىنلەش كوپېراتىپىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ يولنى بويلاپ ماڭغان. دەل شۇ ۋاقىتتا بىر كۈنلۈك خىزمىتىنى تۈگىتىپ، ھارغىنلىق ئىچىدە قەدىمىنى ئاران ئېلىپ، ئۆيىگە كېتىۋاتقان زۆھرەمنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ تېتىقسىز سۆزلەرنى قىلغان. شەرم - ھايالىق، موللا روزىغا نىسبەتەن ئانا يوللۇق زۆھرەم ئۆزىنى زورىغا بېسىۋېلىپ ئۆز يولىغا مېڭىۋەرگەن.

ئەقلى -ھۇشىنى يوقاتقان موللا روزى تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ، چوڭ يولدىلا زۆھرەمگە قاپلاندەك ئېتىلىپ ئورمانلىققا سۆرەپ، ئاغزىنى قولى بىلەن ئېتىۋېلىپ

كىيىملىرىنى يىرتىۋەتكەن. 30سانتىمېتىرلىق پېچاقنى غلاپتىن سۇغۇروۋپ زۆھرەمنىڭ تىلىنى كېسىپ، كۆكرەك قىسمىنىڭ بەش يېرىگە پېچاق سالغان. ئىككى كۆكسىنى كېسىپ يولغا تاشلۇېتىپ، نىمجان ھالەتتىكى زۆھرەمگە ھايۋانلارچە باسقۇنچىلىق قىلغان، ئارقىدىنلا جىنسىي ئەزاسىنى پارە-پارە قىلىپ كېسىپ، جەسەتنى پارچىلاپ ئورمانلىققا تاشلۇەتكەن.

يەنە شىنجاڭ« ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» نىڭ 2000-يىل 11-ئۆكتەبىر سانىنىڭ 3-بېتىگە بېسىلغان «قاتناش ساقچىلىرىنىڭ ھوقۇقى شۇنچە چوڭمۇ؟» سەرلەۋھىلىك ماقالىدا بەش نەپەر قاتناش ساقچىسىنىڭ بىر ئوقۇنتۇچىنى بەل تاسمىسى بىلەن قاتتىق ئۇرغانلىقى ھەم 200يۈەن جەرىمانە قويۇپ،ماشىنا ساقلاش ئۆيىگە قاق 23سائەت سولاپ قويغانلىقىدەك ناھەقچىلىك يېزىلغان.

بۇنداق مىساللارنى جەمئىيىتىمىزدە يەنە مەۋجۇد ئەمەس، دېيەلمەيمىز. بۇنداق پاجىئەلەرنى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ تۆرگە ئۆتۈشى ئۈچۈن ئۆز دۈمبىسىنى شوتا ئورنىدا تۇتۇپ بەرگەنلىكىدەك ئىلىم سۆيەر روھى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئاسمان-زېمىن پەرق قىلمامدۇ؟ ئىلىم ئەھلىلىرى، ئىلىم-مەرىپەت ئېتىبارسىزقارالغان جەمئىيەتتە كىشىلەر نادانلىقنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلالمايدۇ.نادانلىق ئەۋج ئالغان جەمئىيەتتە جىنايەت، خىيانەت،ئىناقسىزلىق،ھورۇنلۇق، بىشەملىك،تۆزكورلۇقتەك ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى جەمئىي ئېپلاسلىقلار ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىدۇ.

خۇددى ئۆزبېك مۇتەپەككۇرى ئىبراھىم ھەققۇلۇق ئېيتقاندەك: «نادانلىق خەلقنىڭ كۈلپىتى، نادانلىق ئالاھىدە بىرخىل ياۋۇزلۇق.نادان ئادەم ئەقىل جاللىتى، نادانىنىڭ يولى ئەگرى» دۇر.

بىرەر مىللەت، بىرەر قەۋمنىڭ ئىلىم ئەھلى ۋە ئىلىم - مەرىپەتكە تۇتقان پوزىتسىيىسىنىڭ قانداقلىقىغا قاراپ شۇ مىللەت،شۇ قەۋمنىڭ تەقدىرى، مەنىۋى ئېكولوگىيىسىگە توغرا دىئاگنوز قويغىلى بولىدۇ. ھازىرقى زامان رىقابىتىدە قەد كۆتۈرگەن نۇرغۇن مىللەتلەرگە قارايدىغان بولساق، ئۇلاردا ئىلىم - مەرىپەتكە ۋەئەنە شۇ ئىلىم - مەرىپەتنى ئۆگەتكۈچى ئۇقۇتقۇچى - ئۇستازلارغا بولغان ھۆرمەت تۇيغۇسىنىڭ ئاجايىپ كۈچلۈكلۈكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

يەھۇدىيلارنىڭ دۇنيادا ئاجايىپ ۋەھشىي خورلىنىشلارنى باشتىن كەچۈرۈپمۇ ئۆز مەۋجۇدلۇقىنى يوقىتىپ قويماي، ھازىرقى زامان رىقابىتىدە قەد كۆتۈرۈپ، دۇنياۋى مۆجىزە يارىتالىشىنى ئۇلاردا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋام قىلىپ كەلگەن ئۇستازلارنى، ئىلىم ئەھلىلىرىنى ھۆرمەتلەش جەھەتتىكى ئەنئەنىۋى ئائىلە تەربىيىسىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. مۇبادا سىز ھەرقانداق بىر يەھۇدىيدىن:« ئاتاڭ بىلەن ئۇستازىڭ تەڭ تۇرمىگە كىرىپ قالغان بولسا، سەن ئاۋۋال كىمنى قۇتقۇزىسەن؟» دەپ سورىسىڭىز، ئۇ قىلچە ئىككىلەنمەيلا:« ئۇستازىمنى» دەپ جاۋاب بېرىدۇ ھەم شۇنداق قىلىدۇ.

ئامېرىكا چوڭ قورۇقلۇقىنىڭ بايقالغانلىقىغا 500يىلمۇ بولمىدى. ۋەھالەنكى، ئۇلارنىڭ ئۇنىۋېرسال دۆلەت كۈچى «بىز مۇنچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىغا ئىگە قەدىمىي دۆلەت» دەپ ماختىنىپ يۈرۈدىغان ھەرقانداق بىر دۆلەتنىڭكىدىنمۇ قۇدرەتلىك ئورۇنغا ئۆتتى.بۇنى ئۇلارنىڭ ئىلىم ئەھلىلىرىنى ئالتۇن - كۈمۈش، مال - دۇنيادىنمۇ ئەزىز بىلگەنلىكىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. دېمىسىمۇ، 2-دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە باشقا دۆلەتلەر مال - دۇنيا، زېمىن ھەلەكچىلىكىدە يۈرگەندە ئامېرىكا ئۆزىگە ئىلىم ئەھلىلىرىنى توپلاش بىلەن بولدى. ئۇلار قانداقتۇر ئىلىم ئەھلىلىرىگە ئاش - نان، تۇرالغۇ بەرگەنلىكىنى كۆكۈل بۆلگەنلىكى، دەپ قارىمىدى. ئەڭ مۇھىمى ئىلىم ئەھلىلىرىگە پىكىر قىلىش ئەركىنلىكىنى بەردى. بىرەر ئىلىم ئەھلىگە نسبەتەن مۇشۇنىڭ ئۆزىلا چوڭ ھوقۇق ھېسابلىنىدۇ،ئەلۋەتتە. چۈنكى پىكىر قىلىش ئەركىنلىكى بولمىغان دۆلەتتە ئىجادىيەت ئەركىنلىكى بولمايدۇ. ئىجادىيەت ئەركىنلىكى بولمىغان دۆلەتتە تەرەققىيات ئەركىنلىكىمۇ بولمايدۇ.

پايانسىز يېزا - قىشلاقلىرىمىزدىكى كۆزلىرىدىن مۇڭ، ئۇزايىدىن توپا - چاڭ ئۆرلەپ تۇرۇدىغان باللىرىمىزنىڭ ئاغزىغا ئىلىم سالغۇچى مۇئەللىم - مۇئەللىمەلىرىمىزنى زىيالىيلار قاتلىممىزنىڭ سىرتىدا قالدۇرساق بولمايدۇ. ئۇلار ئېلىپنىڭ سۈنقىنىمۇ بىلمەيدىغان دېھقان - چارۋىچىلىرىمىزغا نسبەتەن ئېيتقاندا، يەنىلا زىيالىي سانىلىدۇ. باللىرىمىزغا جانغا ئەسقاتىدىغان ھەقىقىي ئىلىم - ھۈنەر ئۆگىتەلمىگەنلىك يالغۇز ئۇلارنىڭ سەۋەنلىكى ئەمەس. شۇڭا ھەربىر ئۇيغۇر پۇقراسىنىڭ مۇئەللىم - مۇئەللىمەلىرىنى ھۆرمەتلەش، ئاسراش مەجبۇرىيىتى بار. چۈنكى ئۇ، ئىلىم ئۆگەتكۈچى ئۇستازدۇر.

ئۇيغۇر خاقانى ئاقارىيپاكنىڭ «دۇمبە روھى» دىن مەلۇمكى، مىللىتىمىز ئىلىم ئۆگەتكۈچى مۇئەللىم - ئۇستازلارنى ھۆرمەتلەشتىمۇ ئۇزۇن تارىخىي ئاساسقا ئىگە بىزدە ئىلىم ئەھلىنى ،ئۇستازلارنى ھۆرمەتلەشكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل ئەقلىيە سۆزلەربار.ۋەھالەنكى، بىز مەدەنىيەتنى دەپ مەدەنىيەتنى دەپسەندە قىلىدىغان، ئۆز زىيالىيلىرىغا ھەرخىل سەت ـ بولمىغۇر لەقەملەرنى قويۇپ خارلايدىغان، سەللا قېنى قىزىپ كەتسىلا كلاسسىك كىتابلىرىنى كۆيدۈرۈپ، تارىختا ئۆتكەن پىر-ئۇستازلىرىنى بولۇشىغا كۈرمىشكە تارتىدىغان ئېتىقادسىز خەقنىڭ شوربىدىن ئەشۇ ئېسىل ئەنئەنىلىرىمىزدىن بارغانسېرى يىراقلاپ كەتتۇق.«يامانغا يولۇقساڭ يارىسى، قازانغا يولۇقساڭ قارىسى يۇقار» دېگەن سۆز شۇنىڭدىن كەلگەن بولسا كېرەك، ئەتىمالىم.

ئېتىقادسىزلىق ھەممىدىن يامان، ئۇ، نادانلىقنىڭ مەنبەسىدۇر.«نادان ـ ئېشەك، بەلكى ئېشەكتىنمۇ بەتتەردۇر. ئېشەككە نېمىنى يۈكلىسەڭ كۆتۈرىدۇ،قايەرگە ھەيدىسەڭ شۇ يەرگە ماڭىدۇ،ئۇنىڭدا ئەقىل-پاراسەت دەۋاسى يوق، بەرمىسەڭ ئاچ، بەرسەڭ توق» دېگەندى ئۇلۇغ ئەللامە بوۋىمىز ھەزرىتى نىزامىددىن ئەلشىر نەۋائىي.

شۇڭا ئېتىقادسىزلاردىكى ئېتىقادسىزلىقنى يۇقتۇرۇۋالمايلى، نادانلىق يولىمىزدىن قايتايلى، تارىختىكى «دۇمبە روھى»مىزنى تېپىۋالايلى.

2000-يىل نويابىر، ئاقسۇ

ئاپتور: ئاقسۇ ۋىلايەتلىك رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسى تېلېۋىزىيە فىلىملىرى تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى(M1)

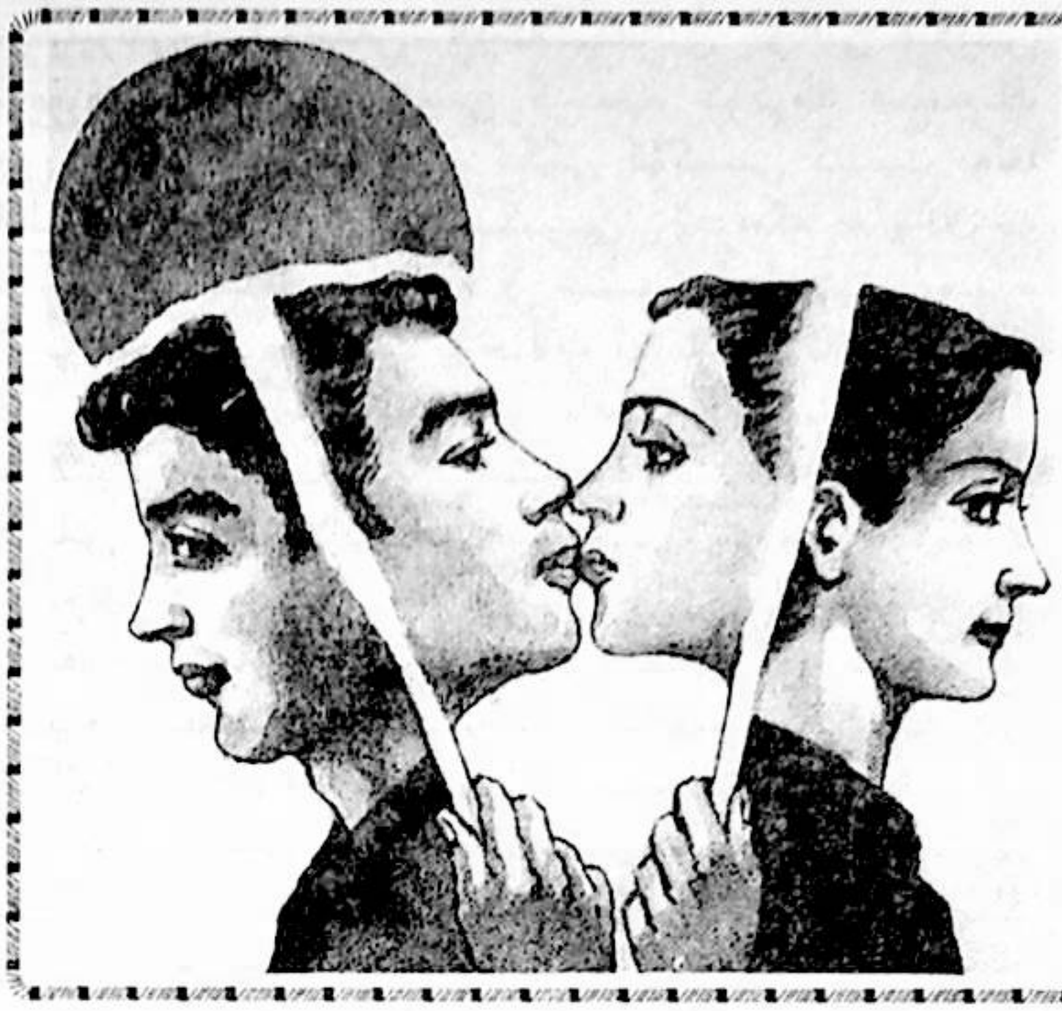

ئەر-خوتۇنلۇق ياكى ئاتا-ئانىلىق ئوبرازىغا نۇقسان كەلتۈرگۈچى ئىللەتلەر

مۇكەررەم مۇسا

مىللەتنىڭ رېئال ئىجتىمائىي ۋە مەنىۋى ئىللەتلىرى ئاساسلىقى، ئەر-خوتۇنچىلىق ۋە ئاتا-ئانىلىقتىكى ئىللەتلەردە گەۋدىلىنىدۇ.

ئۇلۇغ كىشىلەر تۈركۈملىرى بىلەن خەلقنىڭ مەنىۋى ساپاسى مىللەتنىڭ ھەقىقىي نوپۇزى ۋە قۇدرىتى ھېسابلىنىدۇ. جاھالەت، نادانلىق مەيلى ئائىلە ياكى جەمئىيەت ئۈچۈن بولسۇن ئەڭ ئېغىر ئىللەت ۋە پاجىئەلىك كۈلپەتتۇر.

ئەر - خوتۇن مۇناسىۋىتىدەك نازۇك ۋە ئەپسۇنكار مۇھەببەت مۇناسىۋىتىگىمۇ، ئاتا - ئانا ئوبرازىدەك ئەڭ نۇرانە ئوبرازغىمۇ خەتەر كەلتۈرۈدىغان نۇقسان ۋە ئىللەتلەر قەدەمدە بىر يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا خىرىس قىلىپ تۇرۇپتۇ. بۇ نۇقسان - ئىللەتلەر بەخت - سائادەتنىڭ ھالاكەتچان كۈشەندىسىدۇر.

ھازىرقى زامان رېئال تۇرمۇشىدا ئەنئەنىۋى ئائىلە چۈشەنچىلىرى بىلەن، ياۋروپا تەسىرىدە پەيدا بولۇۋاتقان ئائىلە چۈشەنچىلىرى، ئەنئەنىۋى ئەخلاقىي ئۆلچەملەر بىلەن، ياۋروپا تەسىرىدە پەيدا بولۇۋاتقان ئائىلە ئۆلچەملىرى ئارىسىدا جىددىي سۈركىلىش يۈز بەرمەكتە.

ھازىرقى زامان رېئال تۇرمۇشىدا بازار ۋە تاۋار ئىگىلىكى تەسىرى كىشىلەر قەلبىگە، ھەتتا پوتېنسال ئاڭ، خاھىشلىرىغا بۆسۈپ كىرىپ پايدا-زىيان، كىرىم-چىقىم، پۇل، ھوقۇق، ئىستېمال تەلەپلىرىگىچە لەرزە پەيدا قىلماقتا. كىشىلەرنىڭ مۇھەببەت، نىكاھ، ئائىلە، بەخت چۈشەنچىلىرىدە ھەرخىل پىكىر-ھېسسىيات داۋالغۇشلىرى بارغانچە زورايماقتا.

بۇ ھال ئوخشىمىغان ئائىلە ئەخلاقى مۇتەخەسسىسلىرى نەزىرىدە ئوخشىمىغان «ياخشى»، «يامان»، «يوللۇق»، «يولسىز» دېگەندەك قاراشلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇنىڭدا پەقەت ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان بىرقاتار مەنىۋى ئىللەتلەرنىڭ گەۋدىلىكلىرىدىن تۆۋەندىكىلەرنى ئاتاپ كۆرسىتىش مۇمكىن:

- «**تەلەپ قىلىش كۆپ، غەمخورلۇق قىلىش ئاز» بولۇش.** مەيلى ئەنئەنىۋى ياكى ياۋروپاچە قاراش بىلەن بولمىسۇن ئەرئايالدىن، ياكى ئايال ئەردىن كۆپ تەلەپ قىلىدىغان، «خەقنىڭ ئايالى (ئەر) لىرى ئۇنداق ئىكەن»، «ئۇنداق قىلىدىكەن» ياكى «ئايال (ئەر) ئۇنداق بولۇشى» لازىم دەپ سۆزلەپ يۈرۈدىغان، كۆڭلىدە ئۆز ئايالى (ئېرى) نىڭ ئۇنىڭغا بېغىشلىغان ئەجرىگە نارازى ھېسسىياتتا بولۇپ يۈرۈدىغان، ئەكس ھالدا ئۆزىنىڭ قانچىلىك ئەجىر قىلغانلىقى، كۆرسەتكەن غەمخورلۇقى ھەققىدە ئۆزئۆزىگە سوئال قويۇپ باقمايدىغان ئەھۋال. بۇ، شەخسىيەتچىلىك ئىللىتىدۇر.

- «**ماددىي قىممەتكە ئەھمىيەت بېرىش كۆپ، قەلب ھالىتىگە كۆڭۈل بۆلۈش ئاز» بولۇش.** بۇ، ئەرلەردە ئائىلىگە پۇل ۋە لازىمەتلىكلەرنى تېپىپ بېرىشكە ئەھمىيەت بېرىپ، ئايالىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش، مەنىۋى جەھەتتە سىرداش بولۇشقا كۆڭۈل بۆلمەسلىك؛ ئاياللاردا ئەرلەرنىڭ ئائىلىدىكى ماددىي ۋە ئىقتىسادىي تۇرمۇشىغىلا ئەھمىيەت بېرىپ، مەنىۋى تۇرمۇشى، روھىي ھالىتىگە كۆڭۈل بۆلمەسلىك جەھەتتە كۆرۈلىدۇ. بۇ، «ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي بىرلەشمىلا بولۇپ، مەنىۋى شىپاخانا بولالماسلىقى» ئىللىتىدۇر.

- «**تالادىكى ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلۈش كۆپ، ئائىلە ئىچى مۇلازىمەتلىرىگە كۆڭۈل بۆلۈش ئاز» بولۇش.** بۇ دائىم دېگۈدەك خىزمىتى كۆپرەك سىرتتىكى ئەر-ئاياللار مۇناسىۋىتىدە بىر-بىرىگە قىيداش پەيدا قىلىدىغان روھىي ئازاب. بۇ، ئىجتىمائىي پائالىيەتنى ئائىلىدىن ئىبارەت كىچىك جەمئىيەتكە زىت قىلىپ قويىدىغان «ئائىلە چىرىغىنىڭ مايسىراپ قېلىش» ئىللىتىدۇر.

- «**يۇقىرى ئىستېمال بۇيۇملىرى بىلەن ئۆزىنى ۋە ئائىلىنى زىننەتلەشكە كۆڭۈل بۆلۈش كۆپ، ئۆزىنىڭ روھىي دۇنياسىنى بېيىتىشقا كۆڭۈل بۆلۈش ئاز» بولۇش.** بۇ، «ئائىلىنى قۇرۇق باراڭ قىلىش» ئىللىتىدۇر.

يۇقىرىقىلاردىن تاشقىرى ئەر-خوتۇنلۇق مۇناسىۋىتىگە جىددىيلىك، ھەتتا بوھران ئەكېلىدىغان خۇنۇك ئادەت،

تۇرمۇش ئەينىكىدە

نۇقسان ۋە ئىللەتلەرمۇ تولۇپ يېتىپتۇ. سۆزلىمەكچى بولغانلىرىمىز پەقەت ئۇلارنىڭ ئاز بىر قىسمى:

- «**ھەممىگە چات كېرىۋېلىش ياكى ھەممىدىن ئۆزىنى چەتكە تارتىۋېلىش**». بۇ، ئائىلىدە بىرتەرەپنىڭ قىلىمەن دېگىنىنى ئىككىنچى تەرەپكە ياخشى سۆز بىلەنمۇ، داۋاملىق ۋايساپ زېرىكتۈرۈش بىلەنمۇ قوبۇل قىلدۇرۇش ئادىتىدە، ھەممە خراجەتنى ئۆزى بىلگەنچە تىزگىنلەش خاھىشىدا، ھەممىنى، ھەتتا ئايالى ياكى ئېرىنىڭ باھالانغۇچىلىقى، ئەيىبلەنگۈچى قىلۇېلىش ئىستىلىدا، ئائىلىدىكى بىشەملىك، جېدەلخورلۇق، كۆكەملىك، مۇشتۇمزورلۇق ياكى ئۇششۇقلۇق قىلىش، ئۆيىدىكى سەتچىلىكلەرنى تالاغا يېيىش ئىللەتلىرىدە ئىپادىلىنىدۇ. بۇنداق ئائىلىدە جەدەل بېسىقمايدۇ ياكى بىر تەرەپ ھەممىدە ئۆزىنى چەتكە تارتىپ، ئائىلىنى يالغۇز ئاتلىق ھارۇنغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. بۇ، ئائىلە بىرتەرەپنىڭ غەلىبىسى بولماستىن، ئەكسىچە ھەر ئىككى تەرەپنىڭ پاجىئەسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

- «**بارچە كۆڭۈلسىزلىكنى ئىككىنچى تەرەپكە ئارتىپ، ئۆزىنىڭ رەنجىشىنى ئورۇنسىز بولسىمۇ ئۇنىڭدىن ئېلىش بىلەن ئائىلىدە كۆڭۈل سۇ ئىچمەسلىك**». بۇ ، ئائىلىدە ئۆز-ئۆزىنى ئاڭلىق سوراشنىڭ ئورنىغا بىر تەرەپنىڭ يولسىزلىق بىلەن ئىككىنچى تەرەپتىن ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش ئادىتى بولۇپ، روھىي جىنكەشلىكتىن ئىبارەت. نەتىجىدە ئىككىنچى تەرەپ ئۇزاق سۈكۈناتتىن كېيىن، ئائىلىدە كۆڭلى سۇ ئىچمەي باشقا روھىي مۇئەككەلگە يۈزلىنىدۇ.ئەگەر يولسىزلىق بىلەن دەردىنى ئىككىنچى تەرەپتىن ئالغۇچىنىڭ ئەقلى،قەلبى،روھىيتى خۇنۇك،ئىللىتى ئېغىر بولسا، ئۇ يوقىلاڭ باھانە، ئالاقسى يوق ياكى ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلارنى سەۋەب قىلىپ ئىككىنچى تەرەپنى زەھەرلىك سۆزلەر بىلەن تىللاپ-قارغايدۇ. بۇ بىرخىل بېرىم غالجىرلىق كېسىلدۇر. بۇ، ئائىلە دۇشمەنلىرى ئۈچۈن پارتلاتقۇچ دورىدەك چوڭ ھەمكارلىقتۇر.

- «**ئاساسسىز كۆڭچىلىك قىلىش بىلەن ھېسسىياتتا ناشلاپ قويۇش**». بۇ، ئائىلىلەردە خېلى كۆپ ئۇچرايدىغان ناچار ئىللەت بولۇپ، مۇھەببەتكە بولغان بۇنداق پسىخىك گۇمانخورلۇق ئىللىتى تۈپەيلىدىن ئائىلىدە نۇرغۇن سۈركىلىش، ئاساسسىز تۆھمەت قىلىش ھادىسىلىرى، ھەتتا نىكاھتىن ئايرىلىش كېلىپ چىقىدۇ. ئەكس ھالدا ئائىلىدە مۇھەببەتنىڭ سۇسلىششى بىلەن ھەرئىككى تەرەپ ياكى بىر تەرەپ قارشى تەرەپنى ھېسسىياتتا تاشلاپ قويۇش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىدۇ. بۇنداق ئەھۋال سوزۇلغانچە روھىي چۈشكۈنلۈك ۋە جىددىي پارتلاش خاراكتېرلىك زىددىيەتلەرنى مەيدانغا چىقىرىدۇ.

- «**ئىقتىسادىي ئىقتىدارىنى كۆزلەپ ئەر-خوتۇنلۇق مېھىر-مۇھەببەتنى كۆزلىمەسلىك**». بۇ، ئائىلىلەردە ئائىلە قۇرۇش مەقسىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەسلەپكى شەكىلدىمۇ، يەنە ئائىلىدە زىددىيەت ۋە ھاقارەتتىن كۆڭۈل سوۋۇغاندىن كېيىن،پەقەت پەرزەنت رىشتىسى بىلەن ئىقتىسادىي دارامەت مەنپەئىتىگە چوغ تارتىپلا ئائىلىنى سولغۇن داۋاملىشىۋاتقان كېيىنكى شەكىلدىمۇ مەۋجۇد بولۇشى مۇمكىن.

- «**غەزەپ ئوتىنى بولۇشچە ئۇلغايتىش، قىساسكارلىق يالقۇنىدا ھالاك بولۇش**». بۇ، بەزى ئەر-ئايالالاردىكى ئەڭ ئەقلسىز ، ئەڭ سەۋدا، ئەسەبىي ئىللەت بولۇپ ،جىنسىي مۇھەببەتتىكى ئىككى تەرەپنىڭ مۇھەببەتتە ئۆز-ئۆزىنى خانۇەيران ۋە ھالاك قىلىش ئىللىتىدىن ئىبارەت. ئومۇمەن بىر تەرەپ ئىككىنچى تەرەپنىڭ بېشى، رەڭگى-رۇخسارى، ئاتا-ئانىسى، ئەقىل-پاراسىتى، جامائەتچىلىك ئىچىدىكى ئوبرازى،ئىقتىسادىي كەمقوللۇقى، يۈرەك يارىلىرى، سالامەتلىكى ئۇستىدە خالىغانچە ھاقارەتلىسە،،بۇ ئىككىنچى تەرەپنى روھىيەتتە دەپسەندە قىلغانلىق بولۇپ، ئۆزىنىڭ قارشى تەرەپ قەلبىدىكى ئوبرازىنى پۈتۈنلەي ئۆچۈرۈپ تاشلايدۇ. نەتىجىدە ئىككىنچى تەرەپ ئەمدىكى مۇھەببىتىنى باشقا مېھرىبان ۋە خۇش تەبەسسۇم ئوبرازغا يۆتكەيدۇ.

بىلىش لازىمكى، مۇھەببەت ـ جانىنى ئالماشتۇرۇشتۇر. تاتار ئالىمى رىزائىددىن ئىبنىي پەخرىددىن ھەزرەتلىرى مۇنداق دېگەنىدى:« ئەرنىڭ پېقىر ـ گادايلىقى ئۇنىڭ ئۇچۇن نۇقسان ئەمەس، ئەرنىڭ بايلىقىمۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن پەزىلەت ئەمەس. ھۇرۇن، ھارامخۇمار سەلبىي خۇلۇق ئەرنىڭ نۇقسىنى ھېسابلىنىدۇ» . بىلىش كېرەككى، تەربىيىلىك خوتۇن(ئەر) باشقىلارنىڭ ئەر(خوتۇن)لىرىنىڭ مەنسەپ ۋە بايلىقى، كىيىم-كېچەك، زىبۇ-زىننەتلىرىگە يەڭگىلتەك ئايال(ئەر) لاردەك ھەۋەس قىلىپ، ئۆز-ئۆزىنى ئازابلىمايدۇ. ئۆزگىلەرگە كۆزى قىزىرىش ـ مەنۇى تۇرالغۇسىزلىق، ئاچكۆزلۈكتۇر.

ئائىلىدە ئەر-خوتۇن مۇناسىۋىتى ۋە ئاتا-ئانىلار ئوبرازىغا نۇقسان كەلتۈرۈدىغان ئىللەتلەرنىڭ تۈپ مەنبەسى مىللەتنىڭ مەنۇى ساپاسىنىڭ تۆۋەن بولۇشىدىن ئىبارەت. ساپاسىز ئەر-خوتۇننىڭ ئاتا-ئانا بولۇشى ئائىلە ئاپەتلىرىنىڭ يىلتىزى ھېسابلىنىدۇ.

ئەر-ئايالنىڭ مەدەنىيەت دەرىجىسى بىر مەسىلە، ئۇلار ئارىسىدىكى تەڭپۇڭلۇق يەنە بىر مەسىلە. ئەگەر ئامراق مەھبۇب، ئىناق ئائىلە مەزگىللىرىنى ئۆتكۈزگەن چېغىدا ئەر-ئايالنىڭ ياشلىقى، گۈزەللىكى، ئائىلە ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاددىيلىقى تۈپەيلى، ئەر-ئايالىق مەدەنىيەت تۈزۈلمىسىدىكى پەرق ئاشكارىلانماسلىقى ياكى ئانچە چوڭ بولماسلىقى مۇمكىن. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بىرىنىڭ ئۆزىنىڭ سالغان مەدەنىيەت«فوندى» كۆپ، يەنەبىرى ھېچقانچە«فوند» سالمىغان ئەھۋالدا ئەر-ئايال ئوتتۇرىسىدىكى مەنۇى پەرقلەر زورىيىدۇ، ھەتتا يۇقىرىدا ئېيتقان بولمىغۇر ھالەتلەرنى پەيدا قىلىدۇ. ئېيتىش كېرەككى، ئۆزەمراھسىنىڭ كەسپىي، قىزىقىشى، ئىجادىيىتىگە يېقىنلىششپ، ھەمكارلاشقان ئەرياكى ئايال ئەقىللىق، كۆيۈمچان، مەدەنىيەتلىكتۇر.ئەكسىچە بولغانلار جاھىل، نادان، مەدەنىيەتسىزدۇر. روشەنكىي، مۇھەببەت بەدىنىي سۆيۈشلا ئەمەس، قەلبىي، قەلب پائالىيىتىنى قەدىرلەپ سۆيۈش ھېسابلىنىدۇ.

ئائىلە زىددىيەتلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان يەنە بىر ئامىل ـ ئەر-خوتۇننىڭ مۇھەببەت ۋە ئالاقە سەنئىتىدىن خەۋەرسىزلىكىدۇر.

مۇھەببەت تەربىيىلىنىشىنى ھەممىدىن جىددىي تەلەپ قىلىدۇ. بۇ جەھەتتە نوقۇل قويۇۋېتىش، نوقۇل ئىشەنچىكە، جىنسىيەتكە، گۈزەللىككە، ئىقتىسادقا ۋە تىزگىنلەشكە، قەدىناسلىققا، جامائەت بېسىمىغا،نىكاھ قانۇنىغا يۆلىنىش بىر تەرەپلىمىلىكتۇر.

مۇھەببەت ـ گۈل، پەرۋىش قىلىپ تۇرمىسا سولىشىدۇ. مۇھەببەتتە سۇسلىششى ۋە قايتا كۆچىيىش رېتىمى بولىدىغانلىقىنى ئېتىبارسىز قالدۇرماسلىق لازىم.

مۇھەببەت ـ ئوت، قالاپ تۇرمىسا ئۆچىدۇ، سورۇلىدۇ، ئۇ ئاسراشقا،پەرۋىشكە موھتاج. بۇ، ئەر-خوتۇننىڭ مۇھەببەت تەربىيىسى ھەققىدىكى خاس بىلىمى، تەجرىبىسى، روھىي جەھەتتىكى يېتىلىشىگە باغلىق.(M2)

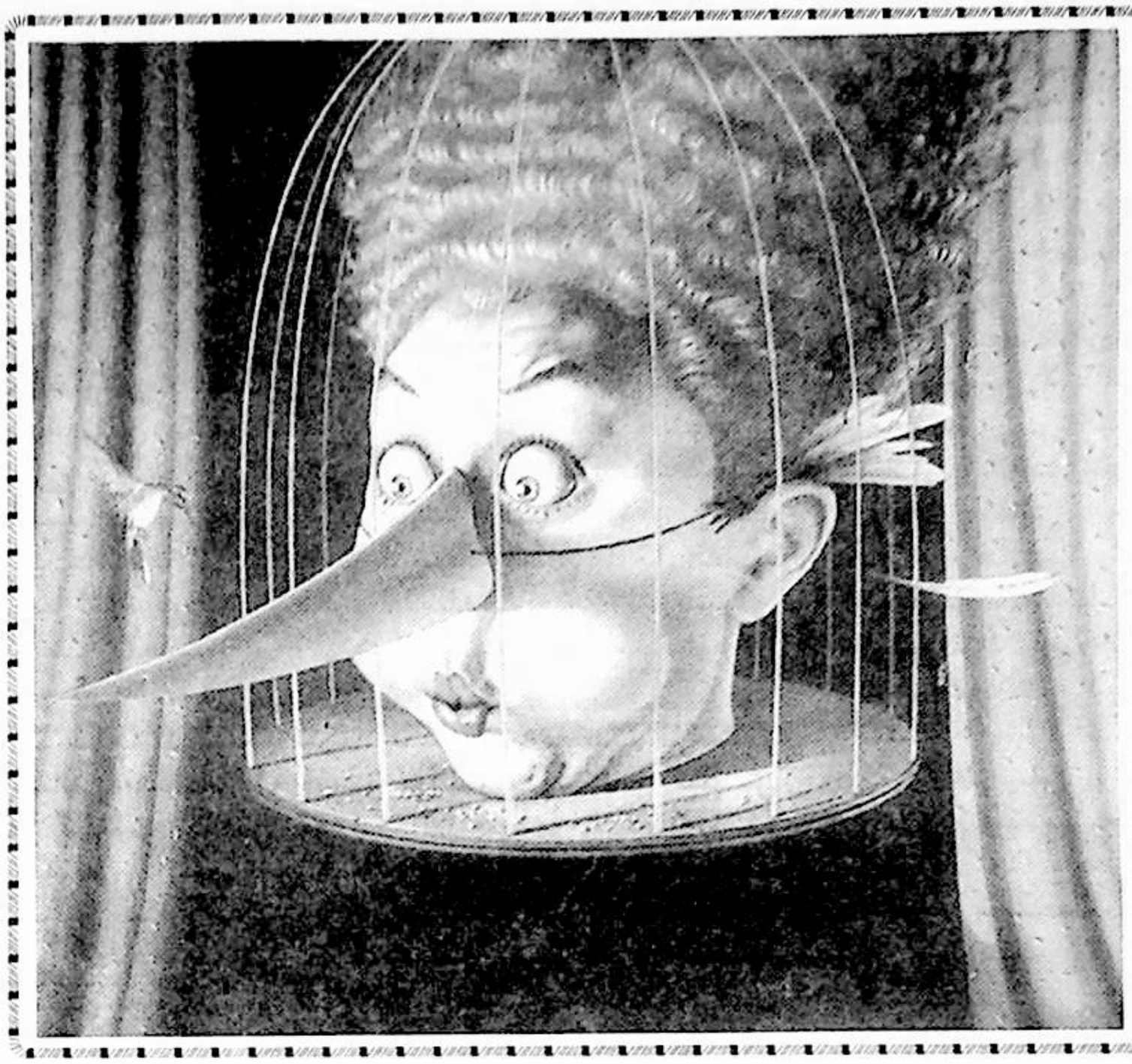

يېڭى ئەسىر نىڭ كۆز يېشى

ئادىل ئابدۇقادىر

ئېيسايەيغەمبەرنىڭ تۇغۇلغان يىلىنى باشلانما قىلىپ، مىلادى يىلى بويىچە ھېسابلىغاندا ئىنسانىيەت ئىككى ئېرانى باشتىن كەچۈرۈپ، يېڭى مىڭىنچى يىلغا قەدەم قويدى. ئىنسانىيەت بۇ ئىككى مىڭ يىلدا ئېرىشكەن قالتىس نەتىجىلىرى بىلەن چەكسىز شادلاندى ھەم مەغرۇرلاندى. بۇ ئىككى مىڭ يىللىق تارىخىي مۇساپىنىڭ سۇرئىتى 18-ئەسىردىن كېيىنكى تېزلىكى بىلەن ئىنسانىيەت بۇنىڭدىن بۇرۇن بېسىپ ئۆتكەن پۈتكۈل تەرەققىيات تېزلىكىنى نەچچە يۈز ھەسسە قاتلىۋەتتى. ماددىي تەرەققىيات ئىستىكى ئىنسانلارنى ئۆزلىرى يەتمەكچى بولغان ھەممە مەقسىتىگە ئېرىشتۇردى. ئىنسانلار ئاياغ باسمىغان كۆكتە ئاي، يۇلتۇز، يەردە دەريا-دېڭىزلارنىڭ تەكتى قالمىدى. بەلكى پۈتكۈل كائىناتتا ئىنسانلارنىڭ ئايىغى يەتمىگەن بوشلۇق قالمىدى، دېيىلسە لاپ بولماس. ھەممە تەرەققىي قىلدى، ئۆزگەردى. تەرەققىيات دەل ئىنسانلارئېرىشمەكچى بولغان نەرسە، شۇنداقلا ئەڭ گۈزەل ئىستەك. ئىنسانىيەتنىڭ ھازىرغىچە بولغان پۈتكۈل تارىخىي مۇساپىسىنى ھەممە بىردەك تەرەققىيات جەريانى، دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ. بۇ تارىخىي مۇساپە جەريانىغا ئىنسانلارنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى ئالەم، ئادەم ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى، تەبىئەت، جەمئىيەت ھەققىدىكى تىنىمسىز ئىزدىنىشلىرى تۈرلۈك پەن نامىدا سىغداپ كىرگۈزۈۋېتىلگەن بولۇپ، تەرەققىيات ئىزچىل ھالدا مەنە دائىرىسىنىڭ كەڭرىلىكى بىلەن خاراكتېرلىنىپ كەلدى. بۇگۈنكى دەۋرگە كەلگەندە تەرەققىياتنىڭ مەنە دائىرىسى كېڭىيىپ مۇجمەل بىر ئۇقۇمغا ئايلىنىپ قالدى، شۇنداقلا ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى لۇغەت مەنىسىدىن يىراقلاپ كەتتى. تەرەققىيات ئۇقۇمىغا ئىنسانلارنىڭ ئېرىشكەنلىرى ئارقىلىق ھۆكۈم قىلىش كېرەكمۇ ياكى بۇرمىلىۋەتكەنلىرىگە ئاساسەن ھۆكۈم قىلىش كېرەكمۇ؟ بۇ بىر غەلىتە مەسىلە. مەسىلىنىڭ غەلىتىلىكى، ئۇنىڭ بۇگۈنكى دەۋر كىشىلىرىنىڭ تەپەككۇر شەكلى، ئېڭىغا ئۇيغۇن كەلمەسلىكىدە.

مۇبادا، تەرەققىيات ئۇقۇمىغا دەۋر ئېھتىياجىنى چىقىش قىلىپلا ئىنسانلارنىڭ ماددىي مەدەنىيەت جەھەتتە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىگە ئاساسەن يېشىم بېرىلسە، بۇ تولىمۇ تەنتەكلىك بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى ئىنسانىيەتنىڭ ماددىي مەدەنىيەت نەتىجىلىرى پەقەت يارالمىش ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىش ھېسابىغا رويابقا چىققان بولۇپ، ئۇ، ئىنسانلارنىڭ ئۆز ئەقلىي قۇۋۋىتى بىلەن تەبىئەتتە بار بولغان ئىمكانىيەتلەر (قانۇنىيەت، ئېنېرگىيە) نى ئۆزئارا ئورگانىك يوسۇندا مۇۋەپپەقىيەتلىك بىرلەشتۈرەلىگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى، خالاس. ياۋايىلىق دەۋردىن بۇگۈنگىچە بولغان پۈتكۈل مۇساپىدە ئىنسانىيەت سەزگۈسىنىڭ دائىرىسى ئىنسانلارنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى ئوبيېكتىپ تارىخىنى بەلگىلىدى. ئىنسانلارنىڭ ئالەم، تەبىئەت ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى باشتا گەرچە ئىنسانلارغا

يېڭى ئەسىردىكى كىرىزىس

ئەركىنلىك، تەرەققىيات تۈيغۇسى ئاتا قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىل تۈيغۇ كىيىنكى دەۋرلەرگەكەلگەندە ئۆزىنىڭ نەپىسلىكىدىن قالدى. بۇ ئەسىرگە كەلگەندە بولسا، ئۇنىڭ ئورنىنى تامامەن ئۆكۈنۈش، ئىسەنگىرەش، خەۋپسىرەش تۈيغۇسى ئىگىلەشكە باشلىدى.

18-ئەسىردىن ئىلگىرى مەيلى غەرب ياكى شەرقتە بولسۇن ئىنسانلار مەسلىنى دىنىي ئېتىقادقا تايىنىپ، دىنىي نىزام بويىچە بىر تەرەپ قىلاتتى. ئېتىكىنىڭ مۇقەددەسلىك ئورنى ھەممىگە يېتەكچىلىك قىلاتتى. 18-ئەسىردىن كىيىنكى پەن-تېخنىكا، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتى مەسلىسىنى بىر تەرەپ قىلىشنىڭ بۇ خىل ئۇسۇلىنى پۈتۈنلەي چەتكە قاقتى. پەن بىلەن دىن ئوتتۇرىسىدىكى قازىلىق ئورنىنى تالىشىش كۈرىشى كەسكىنلىشىپ، توقۇنۇش مۇرەسىسىز ھالەتكە قاراپ يۈزلەندى. گەرچە دىنىي جەمئىيەتلەر-نىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنى سىياسىي ساھەدىن سىقىپ چىقىرىۋېتىلگەن بولسىمۇ، دىنىي قاراشلارنىڭ مۇقەددەسلىكى يەنىلا كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا مەۋجۇد بولۇپ قېلىۋەردى. پەن-تېخنىكىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى ئۇنىڭ جەلپكارلىقىنى كۈچەيتتى، ئىنسانلار مەسلىسىنى پەن-تېخنىكىغا تايىنىپ بىر تەرەپ قىلىش، مەسىلىگە پەن-تېخنىكىغا تايىنىپ جاۋاپ ئىزدەشتەك ماتېرىيالىستىك ئۇسۇلغا كۆندى. ھەتتا مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدا ئالىملار روھ، خۇدا ھەققىدىكى قاراشلارنى فىزىكىلىق ئۇسۇلغا تايىنىپ دەلىللەشكە ئۇرۇندى. ئېتىكىنىڭ مۇقەددەسلىك ئورنى تۆۋەنلەپ تەدرىجىي ئىنكارچىلىق ئەۋج ئالدى. كىشىلىك قىممەت قارىشى كرىزىسكە دۇچ كەلدى. بۇ ئەسىرگە كەلگەندە ئىنسانلار ھەممە مەسىلىنى نوقۇل پەن-تېخنىكىغا تايىنىپلا ھەل قىلىپ كەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى. پەن-تېخنىكا مەھسۇلات سۈپىتىدە كەڭ تۈردە ئومۇملاشقان بولسىمۇ، ئۇ قازىلىق ئورنىنى پۈتۈنلەي ئىگىلىيەلمىدى. دۇنيادا ئەۋج ئېلىۋاتقان بىدئەتلىك ھەرىكىتى بۇ بىر نۇقتىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ. پەن-تېخنىكائىش-لەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىدا ھەرىكەتلەندۈرگۈچ رول ئوينىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا يانداشقان ئىجتىمائىي مەسىلىلەر مۇرەككەپ ھەم غەلىتىلىك بىلەن خاراكتېرلەندى. بۇ مەسىلىلەرگە تاريختىن جاۋاب تېپىش مۇشكۈل ئىدى. شۇنداقلا بۇ خىل ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ تارقىلىشچانلىقى يۇقۇملۇق كېسەل مىكروبىغا ئوخشاش تېز بولۇپ، ئۇنىڭغا دىئاگنوز قويۇپ بولغىچە پۈتكۈل دۇنيانى قامال قىلىۋالاتتى.

ئىنسانلار ئۆزلىرى ھەل قىلالمايدىغان مەسىلىگە دۇچ كەلگەندىلا قۇتقۇزغۇچى ئىلاھلاردىن مەدەت تىلەيدۇ. مۇبادا «ئىنجىل» دا قەيت قىلىنغىنى بويىچە ئېيسا پەيغەمبەر ئەرشتىن قايتىپ كېلىدىغان بولسا، ئۇ، ئىنسانلارنىڭ بۇ ئىككى مىڭ يىللىق تارىخىدىن شادلىنارمۇ ياكى كۆز يېشى قىلارمۇ؟ ئۇ ئەينى دەۋردىكى ئۆز ھاياتى بەدىلىگە قوغدىماقچى بولغان ئىلاھىي ۋەھىينىڭ بۇگۈنىگە قانداق باھا بېرەر؟ پەيغەمبەرنىڭ ۋەزىپىسى ئىلاھىي ۋەھىينى ئىنسانلارغا ئۆزئەينى يەتكۈزۈش ھەم مېھىر-مۇھەببەتكە تولغان دۇنيا قۇرۇش، ئىنسانلارنى مىللەت، ئىرق، دۆلەت ئايرىمايدىغان ئورتاق بىر ئىدىيە بايرىقى ئاستىغا جەملەش. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئىنسانلار بۇزۇلۇشتا چەكتىن ئېشىپ كەتكەندە، خۇدا ئىنسانلارنى توغرا يولغاباشلاش ئۈچۈن پەيغەمبەرلەرنى ئىنسانلار ئارىسىدىن تاللاپ، ئۇلارغا يولباشچىلىق قىلدىكەن. شۇنداق بولغاندا، ئىنسانىيەت بۇ ئىككى مىڭ يىلدا ئىككى پەيغەمبەرنىڭ يول باشلىشىغا مۇيەسسەر بولغان بولىدۇ. ئىككىلا پەيغەمبەر بىرىنچى مىڭ يىلدا ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىپ بولدى. بۇ ھەممىگە ئايان رېئال تارىخ. ئىككى پەيغەمبەرنىڭ بىرىدىن خرىستىئان دىنى، يەنە بىرىدىن ئىسلام دىنى ئىنسانىيەتكە ئەقىدە، ئىمان سۈپىتىدە مەنىۋى بىرەدەكلىكنىڭ قورالى بولۇپ مەڭگۈلۈك مىراس قالدى. بىراق خۇددى ئەنگلىيىلىك ئۇلۇغ پەيلاسوپ فرانسىس بېكون ئېيتقاندەك: «دۇنيادا يەنە بىر خىل تولىمۇ پرىنسىپسىز كىشىلەرمۇ بار كى، ئۇلار بىرخىل ئېتىقادنىڭ بولۇشىنى بوينىغا كىشەن سالغانلىق، ئۇ كىشەن پىكىر ۋە ھەرىكەتكە ئەركىنلىك بەرمەيدۇ، دەپ قارايدۇ». تارىختا، دەل مۇشۇ خىل قاراشتىكىلەر ئىنسانلارنىڭ مەنىۋى جەھەتتىن پارچىلىنىشىغا سەۋەبكار بولغان. ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى بىرەدەكلىكنىڭ يوقىلىشى، تارىختىن بۇيان قىرغىنچىلىق، زوراۋانلىق، بۇزۇقچىلىقلارنىڭ مەنبەسى بوپكەلگەن. ئىنسانىيەت تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ يۇقىرى پەللىسى، دەپ قارىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ئەسىردە رىقابەت قالپىقى ئاستىدىكى دۇشمەنلىشىش ئىلگىرىكى ئەسىرلەردىكىدىن كۆپ دەرىجىدە كۈچىيىپ كەتتى. تەرەققىي قىلدى دېيىلسە، دەل زوراۋانلىق رىقابىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان قىرغىنچىلىق، زوراۋانلىق ۋاستىلىرىنى تەرەققىي قىلدى، دېيىش كېرەك. دۇنياني قاپلىغان ھەربىي ھازىرلىقلار كۈرىشىدىكى زامانىۋى قىرغۇچى قوراللارنىڭ ئىختىرا قىلىنىشى زامانىۋىلىق، ئېتىكا-ئەخلاقنىڭ دەپسەندە قىلىنىشى ئاساسىغا قۇرۇلغان بۇزۇقچىلىقلار مەدەنىيەت، تەبىئەتنىڭ ۋەيرانچىلىقى ئاساسىغا ئېرىشىلگەن مادديي مەنپەئەتلەر گۇللىنىش دەپ قارالسا، تەرەققىيات ئۇقۇمىغا قانداق تەبىر بەرگۈلۈك؟!

پەيغەمبەرلەر پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە تەئەللۇق يولباشچى بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار پۈتكۈل ئىنسانلارنىڭ ئورتاق ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشەلمىدى. نەتىجىدە ئىنسانىيەت دۇنياسىدا مەسچىت، چېركاۋ، بۇتخانىلار مەيدانغا كەلدى، بۇ، ئىنسانلارنىڭ ئەڭ زور بەختسىزلىكى ئىدى، لېكىن بۇ خىل بەختسىزلىك تەرەققىياتتىن ئىبارەت شېرىن تۈيغۇنىڭ مەستخۇشلۇقىدا داۋاملىشىپ كەلدى. دۇنيانىڭ بۈگۈنى دەل شۇ خىل تارىخىي مەستخۇشلۇق ئىچىدە راۋاجلاندى. بۈگۈنكى دۇنيادىكى ئۆزئارا قىرغىنچىلىق، دىنىي ئادا‌ۋەت، ئاچارچىلىق، ساقايماس كېسەللىك، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭسىزلىقنىڭ بۇزۇلۇشى دەل شۇ خىل مەستخۇشلۇق ئىچىدىكى بەختسىزلىكلەرنىڭ ئايرىم ۋارىيانتلىرىدۇر...

ئىنسانلار بۇ قىسقىغىنا ئىككى ئەسىردە ئىلگىرىكىلەر ئېرىشەلمىگەن ئۈتۈقلارغا ئېرىشتى، ئىلگىرىكىلەر باشتىن كەچۈرۈپ باقمىغان تارىخنى باشتىن كەچۈردى، شۇنداقلا ئىلگىرىكىلەر دۇچ كەلمىگەن ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە دۇچ كەلدى. زامانىۋى ئۇرۇش قوراللىرى ئاتا قىلغان زوراۋانلىق غەرىزى، جان ئالغۇچى مېخانىك كۈچنىڭ قۇترىتىشى

بىلەن شەكىللەنگەن دۇنيا پاراكەندىچىلىكى ھەم قانلىق قىرغىنچىلىق 2-دۇنيا ئۇرۇشى بىلەنلا ئاخىرلاشقىنى يوق. ئۇ ھېلىمۇھەم داۋام قىلىپ كەلمەكتە. مىللىي ئازاتلىق، دىنىي ئاداۋەتلەرنىڭ چېتىلىش دائىرىسى ئۆز تەۋەلىكىدىن پۈتۈنلەي ھالقىپ ، دۆلەتلەر، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش كۆچەيمەكتە. گەرچە يەرشارىدا ئىمپېرىيە قۇرۇشتىن ئىبارەت شېرىن خىيال ھتلېرنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ، بۇ ئەسىردە باشقىچە يوسۇندا راۋاجلانماقتا. رەھىمسىزلىك بىلەن خاراكتېرلەنگەن دۇنيا ۋەزىيىتى بۇنىڭدىن بىر ئەسىر ئىلگىرى غەرب تۈپرىقىدا مەيدانغا كېلىپ، شەرق زېمىنىدا كۆكلىگەن كوممۇنىزملىق قاراشنى كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن ئاستا-ئاستا كۆتۈرۈۋېتىشكە باشلىدى، كىشىلەرنىڭ قەلبىدىكى ئىنسانچىلىق، ئىنسابنىڭ ئورنىنى مەنپەئەت قارىشى قامال قىلىۋالدى.

سانائەتلىشىشتىن قايتا گۈللىنىشكە ئېرىشكەن شەھەر مەدەنىيىتى، يەنە بۇ ئەسىرنىڭ زور ئۇتۇقى بولۇشى مۇمكىن. سانائەتلىشىش ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئىنقىلاب بولۇپ، ئۇ، ئىنسانلار ئەقلىي قۇۋۋىتىنىڭ پارتلىشى كەلتۈرۈپ چىقارغان زور ھەرىكەت. بۇ ھەرىكەت ياۋروپا زېمىنىدا دەسلەپ سۈرئەت تېزلىكىنى ئۆزگەرتىش سۈپىتىدە مەيدانغا كەلگەن بولسا، بۈگۈنگە كەلگەندە ئامەت ياكى ئاپەت دەپ ئاتىغىلى بولمايدىغان ئىككىلەمچى يوسۇندا خاراكتېرلەنمەكتە. سانائەتلىشىش ئەكەلگەن يەرشارى مۇھىتىنىڭ بۈلغىنىشى بۇ ئەسىردىكى پۈتكۈل دۇنيانى تەشۋىشلەندۈرۈۋاتقان كۈچكە ئايلىنىپ قالدى. ئەمما سانائەتلىشىش ئە كەلگەن ئىجتىمائىي مەسىلىلەر يەنىلا كىشىلەر تەشۋىشىنىڭ سىرتىدا تۇرماقتا. پۈلنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە ئەگىشىپ مەيدانغا كەلگەن بولمىغۇرلۇقلار دەسلەپ كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرغان بولسا، ئەمدىلىكتە ئۆزىگە ئەسىر قىلىۋالدى. يېڭىچە «شەھەر مەدەنىيىتى» سۈپىتىدە خاراكتېرلىنىۋاتقان بەچچىۋازلىق، زەھەرلىك چېكىملىك، نىكاھ كرىزىسى قاتارلىق ھادىسىلەر دەسلەپ يوشۇرۇن ئىشرەتخانىلاردا كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل ئېچىش بۇيۇمى سۈپىتىدە مەيدانغا كەلگەن بولسا، بۇ ئەسىردە يەرشارى بويىچە ئومۇملىشىپ كىشىلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى. ئېتىكا - ئەخلاق قارىشى زور كرىزىسكە دۇچ كەلدى، ئىنسانلارنىڭ قىممەت قارىشى تۆۋەنلەپ ، ئىلگىرىكى « قىممەت ئۆلچىمى» ھەققىدىكى ئىزدىنىش سۈسلاپ قالدى.

بۈگۈنكى دۇنيا كرىزىس ئىچىدە ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە. بۇ كرىزىس بىشارەت سۈپىتىدە ئەمەس، بالايىئاپەت سۈپىتىدە خاراكتېرلەنمەكتە. بۇ ئەسىرنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى ۋەيران قىلىشى، ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈكنىڭ ئەدەپ كېتىشى، ئېتىقاد-ئىمانىنىڭ بۇلغىنىشى، سەۋەبىنى ئۇققىلى بولمايدىغان كېسەللىكلەرنىڭ يامراپ كېتىشى، شۇنداقلا كىشىلەر قەلبىدىكى ئۆزى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدىغان تەھلىكە-تەشۋىشتىن ئىبارەت. ئىنسانلار گەرچە پەن-تېخنىكىغا تايىنىپ نۇرغۇن چىگىش مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ ئۆز قابىلىيىتىنى نامايان قىلىۋاتسىمۇ، لېكىن چىگىش، ھەل قىلىش قىيىن بولغان مەسىلىلەرنىڭ يەنە توختاۋسىز مەيدانغا كېلىپ تۇرۇشى ئىنسانلارنىڭ قەلبىدىكى خاتىرجەملىك ھەم مەغرۇرلۇقنى ھە دېگەندە سۇندۇرۇپ كەلمەكتە، بۇنى ھېس - تۇيغۇغا ئىگە ھەربىر ئەقىل ئىگىسى ھېس قىلالايدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ مەسىلىلەر ھەر بىر ئەقىل ئىگىسىنىڭ داۋراڭسىز، شەخسىيەتسىز ھالدا تەپەككۇر يۈرگۈزۈشىنى، جاۋاب تېپىشنى كۈتۈپ تۇرماقتا. بۇ مەسىلىلەرگە باش قاتۇرغۇچىلارنىڭ كۆپىيىشى ئۆزىنى، شۇنداقلا دۇنياني قۇتقۇزغان بىلەن باراۋەر. بۇ ئەسىرنىڭ دۇنياۋى كرىزىسىنى مۇھىت، ھەقىقەت، ئەقىدىدىن ئىبارەت ئۈچ تېمىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن.

مۇھىت

يەرشارى ئىنسانلارنىڭ بىردىنبىر تۇرالغۇسى. بۇ، ئىنسانلارنىڭ تالاي قېتىملىق ئالەملىك يۇرۇشلىرىدىن ئېرىشىلگەن خۇلاسە. مۇبادا، ئالەمدە يەرشارىدىن باشقا يەنە ئىنسانلار ياشىيالايدىغان بوشلۇق بايقالغان تەقدىردىمۇ ھەممە ئادەمنىڭ ئالەم سەپىرى قىلالىشى مۇمكىن بولمايدىغان ئىش، شۇنداقلا بۇ خىل چوڭ ئىشقا ئاشسىمۇ ، ئۇنىڭمۇ يەرشارىغا ئوخشاش تەقدىرگە دۇچ كېلىشى تۇرغانلا گەپ. چۈنكى ئىنسان ياسىغۇچىلا ئەمەس، يەنە كېلىپ بۇزغۇچىدۇر.

بۇ ئەسىردە ئىنسانلار دۇچ كەلگەن ئەڭ قىيىن مەسىلىنىڭ بىرسى يەر شارى مۇھىتىنىڭ بۇلغىنىشى مەسىلىسىدۇر. تەبىئەت بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى گارمونىك باغلىنىشنىڭ مۇرەككەپلىكى ھەم زىللىقىنى ھەممە ئادەم تولۇق ھېس قىلالىشى ناتايىن، شۇنداقلا بۇ خىل باغلىنىشنىڭ بۇزۇلۇشى تۇپەيلى كېلىپ چىقىدىغان بالايىئاپەتنى ھەممە ئادەم چۈشىنەلمەيدۇ. چۈنكى يەرشارى ھەجمىنىڭ چوڭلۇقى ھەم ئۇنىڭدىكى ھاياتلىقنىڭ مۇرەككەپلىكى، ھەربىر جانلىق ئوتتۇرىسىدىكى ئىچكى باغلىنىش، فىزىكىلىق، خىمىيىلىك ھادىسىلەر، ئالەملىك ھادىسىلەرنىڭ ئۆزئارا باغلىنىشى ئادەم بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەككەپ مۇناسىۋەتنى بەلگىلەن، بۇنى ماددىي كۆز قۇۋۋىتى بىلەنلا ھېس قىلغىلى، ئەقلىي قۇۋۋەتكە تايىنىپلا چۈشەنگىلى بولمايدۇ. بۇخىل مۇناسىۋەتنى پەقەت شەخسىيەتسىز ئەقلىي قۇۋۋەتكە تايىنىپ، پاك قەلب گۈزەللىكىگە ئالەمنى سىغدۇرۇپ تۇرۇپ مۇلاھىزە قىلغاندىلا ئاندىن ھېس قىلغىلى بولىدۇ.

تەبىئەت دۇنياسىدىكى ھەرقانداق بىر مەۋجۇدات مەيلى پايدىلىق دەپ ئەتىۋارلانسۇن ياكى پايدىسىز دەپ يوقىتىۋېتىلسۇن، ئۇ چوك مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، يەنىلا ئىنسانلار ئۈچۈن پايدىلىق. «قۇرئان كەرىم» دە: «ھەممىنى ئىنسانلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن يارانتۇق» دېيىلگەن. تەبىئەتتىكى كىچىكى پاشا-كۆمۈتىدىن باشلاپ چوڭى پىل - زىراپىغىچە بولغان پۈتكۈل ھايۋانات ھەم ئۆسۈملۈكلەرنىڭ مەۋجۇدلۇقى، ئەمەلىيەتتە ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ھالقىلىرى بولۇپ ، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇق ئىنسانلار ھايات-ماماتنىڭ ئاساسىدۇر. ھەممە ئادەم چۈنىدىن يىرگىنىدۇ، ئەمما ئالىملار چۈننىسى تەكشۈرۈش ئارقىلىق ، ئۇنىڭ بەدىنىدە كېسەللىككە تاقابىل

تۇرۇش ئىقتىدارى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان بىرخىل ئاقسىلىنىڭ ھارلىقىنى بايقىغان، شۇنداقلا، مۇبادا چۈشەن ئۆز بەدىنىدە كۆتۈرۈپ يۈرۈدىغان كېسەللىك مىكروبلىرى ھاۋاغا تارقىلىپ كېتىدىغان بولسا، ئۇنىڭ ئاپەتكە ئايلىنىدىغانلىقىنى دەلىللىگەن. ئۇنىڭدىن باشقا ئوزۇقلۇق زەنجىرىنىڭ بۇزۇلۇشى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئاپەت خاراكتېرلىك ھادىسىلەر ئۆز رايونلىرىمىزدىمۇ يۈز بېرىۋاتىدۇ. چاشقان دورىسىنىڭ كۆپ ئىشلىتىلىشى ئۆي مۇشۇكى بىلەن دالا قۇشقىچىنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. نەتىجىدە، يېزا ئىگىلىك زىرائەتلىرى دۇچ كەلگەن ھاشارەت كېسەللىكى ئاپەت تۈسىدە كېڭەيدى. شۇنداقلا يېزا ئىگىلىك دورىلىرىنىڭ كۆپ مىقتاردا ئىشلىتىلىشى كۈندۇلۈك ئىستېمال بۇيۇملىرىنى بۇلغىدى. ھاشارەت ھەم قۇرتلار يېيىشتىن قورقىدىغان سەي-كۆكتات، مېۋە-چۈمۈلەرنى بىز قورقماي يەپ كېتىۋاتىمىز. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئەكسىنى ئويلاپ كۆرسەك، ئاددىيلا بىر قائىدىنى چۈشىنىۋالالايمىز: ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ھازىر ئىچكى ئۆلكىلەردە كىشىلەر سەي-كۆكتات، مېۋە-چۈمۈلە سېتىۋېلىشتا، ئۇنىڭ قۇرت يېگەنلىرىنى تاللايدىغان بولۇۋالغان. بۇنىڭ سەۋەبى، بۇ خىل سەي-كۆكتات، مېۋە-چۈمۈلەرگە يېزا ئىگىلىك دورىلىرى ئاز ئىشلىتىلگەچكە قۇرت يەيدىكەن، شۇڭا ئۇ زەھەرسىز ھېسابلىنىدىكەن. بۇلار بىزدەك مۇھىت ئېڭى بولمىغان كىشىلەر ئۈچۈن غەلىتىلىك، ئەلۋەتتە.

ئىنسانلار سانائەت دەۋرىگە كىرگەندىن باشلاپ تەبىئەتنىن پايدىلىنىش ئىقتىدارى ئۆستى ھەم تەبىئەتنى ئېچىش قورالىرى ئىلغارلاشتى. بۇ خىل پايدىلىنىش ئىقتىدارى ھەم ئېچىش قورالىرىنىڭ زامانىۋىلىشىشى گەرچە ئىنسانلارنى مۆلچەرلىگۈسىز مادداي بايلىق يارىتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن شۇ خىل ئىمكانىيەت ئارقىسىغا يوشۇرۇنغان قورقۇنچلۇق ئىستەك كۈنسېرى زورىيىپ بارىدى. بۇ دەل ئادەم بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى گارمونىك باغلىنىشنىڭ بۇزۇلۇشىدىكى ئېچكى سەۋەب. ئىنسانلارنىڭ مادداي بايلىق يارىتىش، تەرەققىيات ئىزدەش ئىستىكى زۇۋانسىز تەبىئەتنى توختىماي شىلىشكە ئۈندەپ كەلدى. سانائەتلىشىش كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىلا ئەمەس، ئادەم بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىمۇ پايدا-زىيان مۇناسىۋىتىگە ئايلاندۇرۇۋەتتى. كىملەردۇ ئوتتۇرىغا قويغان «تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش»، «تەبىئەت ئۈستىدىن غالىب كېلىش» تەك قارانىيەتلەر، تەبىئەت بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى دوستانە مۇناسىۋەتنىڭ خاراكتېرىنى ئۆزگەرتىۋەتتى. ئىنسانلار ئۆزلىرىنىڭ مادداي نەپسىنى قاندۇرۇشنى غەرەز قىلىپ توختىماي نېفىت قېزىش، ئورمان كېسىش، ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلاشنى ئۆزلىرىنىڭ كەسپى سۈپىتىدە تەرەققىي قىلدۇردى، سانائەتلىشىش ئارقىلىق ئېرىشمەكچى بولغان تەرەققىيات، تەبىئەتنىڭ ئەزەلىيىتىدىكى تەڭپۇڭلۇقنى بۇزدى.

تەبىئەتكە قىلىنغان ھۆرمەتسىزلىكنىڭ ئىنسانلارغا نېمە قىسمەتلەرنى ئاتا قىلىدىغانلىقى ئالدىن مۆلچەرلەنمىگەن بولغاچقا، ئىنسانلار تەبىئەتنى قاقشال قىلىپ قويۇش ئالدىدىلا ئۇنىڭ مۆلچەرلىگۈسىز ئاقىۋىتى دەۋر دانالىرىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. مادداي مەنپەئەت ئۈستىكىنىڭ قۇربانلىغا ئايلانغان تەبىئەت گەرچە ئۆز سېخىيلىقى بىلەن ئىنسانلارنى مادارلاندۇرۇپ كەلگەن بولسىمۇ، ئۇ سۆزلىمەيتتى، پەقەت ئىنسانلارنى ئەقىل تېپىۋېلىشقا بىشارەتلەيتتى. قىسقىغىنا بىر ئەسىر ئىچىدە دۇنيادىكى ياۋايى ھايۋانات، قۇش تۇرلىرىنىڭ ئازلاپ كېتىشى، دۇنيا تاتلىق سۇ مەنبەسىنىڭ قىسلىشىپ كېتىشى، دۇنيا مۇھىتىنىڭ ئىسسىپ كېتىشى، تەبىئەتنىڭ ئىنسانلارغا بەرگەن بىشارىتى ئەمەس، بەلكى ئاگاھلاندۇرۇشى ئىدى. ئىنسانلار ئۆزلىرىنىڭ ئەقىلسىزلىكى ئۈچۈن تەبىئەتتىن كەچۈرۈم سورىيالمايتتى. مۇشۇ 20-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا مەيدانغا كەلگەن دۇنيا مۇھىت ئاسراش چاقىرىقى ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنىڭ غەزەپ-نەپرىتى ئالدىدىكى ئىلاجسىز تەدبىرى بوپقالدى. ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت ئالدىدىكى تەكەببۇرلۇقى سۇنمىغان بولسا كېرەك، بۇ چاقىرىق ئىنسانلارنىڭ ئورتاق ئەھمىيەت بېرىشىگە ئېرىشەلمىدى. پارنىك گازىنى چەكلەش ئارقىلىق دۇنيا مۇھىتى ئىسسىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ھازىر جىددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئەمما نەتىجىسى چىقمىغان «كيوتو كېلىشىمى» نىڭ تەقدىرى بۇ بىر نۇقتىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ، ھەرقايسى ئەللەرنىڭ يەرشارىغا ئورتاق كۆڭۈل بۆلۈشى ئۇستىدىكى دەسلەپكى ئۇرۇنۇشى. گەرچە بۇ خىل ئۇرۇنۇش بىر قىسىم دۆلەتلەرنىڭ مەنپەئىتى تەرىپىدىن رەت قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئىنسانلارنىڭ چۆچۈگەنلىكىنى يېتەرلىك ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ.

سىياسىيدا «دۆلەت مەنپەئىتى» دېگەن ئۇقۇم ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، ئۇ، دىكتاتورا قورالىرى ئارقىلىق قوغدىلىشقا ئېرىشەلىگەن بولسىمۇ، «دۇنيا مەنپەئىتى»، «ئىنسانىيەت ئورتاق مەنپەئىتى» دېگەن ئۇقۇملار تېخى ئوتتۇرىغا قويۇلغىنى يوق، شۇنداق ئۇنى قانۇنلاشتۇرۇش ھېچقانداق بىر ئەللىنىڭ سىياسىي پروگراممىسىغا قىستۇرۇلغىنىمۇ يوق. بۇ خىل تەھدىت ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە چېتىلىشى بىلەن ئۆز كەڭرىلىكىنى ساقلاپ كەلمەكتە. ئۇ، يەرشارىدىكى ھەربىر ئادەمگە تەھدىت تۇيغۇسى ئاتا قىلغاندىلا يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىشكە ئېرىشەلىسە كېرەك.

بۇرۇن كىشىلەر نامراتلىقتىن قورقىشاتتى ھەم ئاچارچىلىق تۇپەيلى ئۆلۈپ كېتەتتى، ھازىر كىشىلەر كېسەلدىن قورقىدىغان ھەم ئالىي كېسەل كارىۋاتلىرىدا كېسەل ئاسارىتى بىلەن جان ئۈزۈۋاتقان بوپقېلىشتى. مۇشۇ بىر ئەسىر ئىچىدە بايقالغان كېسەللىكلەرنىڭ غەيرىيلىكى ھەم مەنبەسىنىڭ ئېنىقسىزلىقى كىشىنى ئەجەبلەندۇرىدۇ. تېببىي ئىلىمنىڭ تەرەققىي قىلىشى، داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنىڭ ئىلغارلىشىشىغا ئەگىشىپ، كېسەللەرنىڭمۇ ماس ھالدا تەرەققىي قىلىشى بۇ بىر غەلىتىلىك. مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدا كىشىلەر ئەڭ قورقىدىغان كېسەل راك ئىدى. ھازىر راك كېسىلى كىشىلەرگە غەيرىي تۇيۇلمايدىغان بوپقالدى. يەنە كېلىپ كېسەللەرنىڭ سانائەت شەھەرلىرى، تەرەققىي قىلغان ئەللەرگە مەركەزلىشىپ قېلىشى بۇگۈنكى دۇنيادىكى ئومۇميۈزلۈك ئەھۋال. بۇنى قانداق چۈشەندۈرۈش كېرەك؟! ئىنسانلار كېسەلنى داۋالاشقا قارىتا تەدبىر تۈزەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ھازىرغىچىلىك كېسەلنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان بىرەر ئۇنۇملۇك چارىگە ئېرىشەلىگىنى يوق، بۇ، ئۇيلىنىشقا

ئەرزىيدىغان مەسىلە.

مۇھىت بۇلغىنىشىنىڭ سالامەتلىككە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى تىزگىنلىگىلى بولمايدۇ، چۈنكى يەرشارى مۇھىتى ئىنسانلارنىڭ ئورتاق مۇلكى. ئۇنىڭ بۇلغىنىشىنى بىر ئادەم ياكى بىرەر تەشكىلاتنىڭ چاقىرىقىغا تايىنىپلا قوغداپ قالغىلى بولمايدۇ. تەبىئەت ئىنسانلارنىڭ ئاڭلىق يوسۇندا ئۆزىنى سۆيۈشىنى، ئۇنى قەدىرلىشىنى كۈتىدۇ، خالاس. تەبىئەت ئىنسانلارغا قانداق قىلىشنى ئۈگەتمەيدۇ، ئاگاھلاندۇرىدۇ. يېڭى ئەسىردە مۇھىت ئاسراش ئېڭى بولۇش دۇنيا ئۈچۈن، ئىنسانىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلغان بىلەن باراۋەر.

ھەقىقەت

ھەقىقەت مۇشۇ ئەسىردە تەبىئەت مۇھىتىغا ئوخشاشلا ئىنسانلار تەرىپىدىن تاشلىۋېتىلگەن، ئۇنتۇلغان ئۇقۇم. ئىككى خىل ئەھۋالدا مەسىلە دائىم كىشىلەرنىڭ دىققىتىنىڭ سىرتىدا قالىدۇ. بىرى، مەسىلىنىڭ ھەجمى بەك چوڭ بوپكەتسە، ئۇ، كىشىلەرنىڭ كۈندۈلۈك تۇرمۇش سېخىمىسىدىن ھالقىپ كېتىدۇ-دە، كىشىلەر ئۇنىڭغا كىيىم-كېچىكى، قورسىقى، تۇرالغۇسىغا كۆڭۈل بۆلگەندەك كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. يەنە بىرى، مەسىلىنىڭ ھەجمى بەكلا كىچىك بوپكەتسە، ئۇ، كىشىلەرنىڭ ئادەت خاراكتېرلىك پىكىر ئۇسۇلىنىڭ سىرتىدا قالىدۇ-دە، ئوخشاشلا كىشىلەر بۇ خىل مەسىلىگە دىققەت قىلمايدۇ. خۇددى كىشىلەر دەل-دەرەخنىڭ باھاردا ياشىرىپ، كۈزدە يوپۇرماق تاشلىشىنى تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتى دەپ تومتاقلا چۈشەنگىنىگە ئوخشاش، ئاددىي مەسىلىلەر ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالىي ھېكمەتلەر كىشىلەرنى جەلپ قىلالمايدۇ. ھەقىقەت ئۇقۇمى ھەجمىنىڭ چوڭلۇقى ھەم چېتىلىش دائىرىسىنىڭ كەڭرىلىكى تۈپەيلى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنىڭ سىرتىدا قىلىۋاتقان يېگانە مەزمۇندۇر. ھەقىقەت ئۇقۇمىنى ھازىرغىچىلىك ھەرخىل تەبىقە، ھەرخىل ئىرق، ھەرخىل گۇرۇھلار ئۆزلىرىنىڭ قىلمىش-ئەتمىشلىرى، دېگەنلىرىنىڭ توغرىلىقىغا باشقىلارنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن سۈيىئىستېمال قىلىپ كەلدى. ھەقىقەت ئۇقۇمىمۇ ئۆز مەنە كەڭرىلىكى بىلەن كىشىلەرنىڭ ئېڭى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان ئېزگۈلۈككە ئىگە قاراشلارنى ئۆز ھەجمىگە سىغدۇرۇپ كەلمەكتە. لېكىن تاكى بۈگۈنگىچە ھەقىقەت ئۇقۇمىغا ئىنسانلار ئورتاق ئېتىراپ قىلالايدىغان بىرەر ئۆلچەم بېكىتىلگىنى يوق. ھازىرغىچە توغرىلىقلا ھەقىقەتنىڭ ئۆلچىمى بوپكەلدى. لېكىن توغرىلىقلا ھەقىقەتنىڭ ئۆلچىمى بولامدۇ-يوق؟ بۇ ئويلىنىشقا ئەرزىيدىغان مەسىلە. چۈنكى توغرىلىق ھامان دەۋرىيلىككە ئىگە. شۇنداقلا توغرا-خاتالىقنى بەلگىلەش كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭ خاھىشى بويىچە بولىدۇ. خاھىشنىڭ ھەقىقەتنىڭ ئۆلچىمى بوپقېلىشى شەيتاننىڭ بايرىمىدىن ئىبارەت. ئاتالمىش دېموكراتىيە، ئاۋازغا قويۇش دېگەنلەر پەقەت ئىنسانلار توپىدىكى مەلۇم بىر خاھىشنىڭ بىردەكلىكىنى ساقلايدۇ. بۇ خىلدىكى توغرا-خاتالىققا خاھىشنىڭ بىردەكلىكىنى ئۆلچەم قىلىش بۈگۈنكى غەرب دۇنياسىنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل دۇنيا خەلقىنىڭ ئورتاق تەقدىرى. ب د ت دا دۇنيادىكى ئورتاق مەسىلىلەر ھەل قىلىنغاندىمۇ دەل مۇشۇ خىل خاھىش، مەنپەئەت بىرلىكى ئۆلچەم قىلىنىدۇ. شۇڭا پۈتكۈل دۇنيائىقتىسادىي ئىمبارگو تۈپەيلى ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇقتا قىينىلىۋاتقانلارنىڭ، زامانىۋى قىرغىنچىلىق ئۈچۈن بوغۇزلىنىۋاتقانلارنىڭ ھالىغا پەقەت ئەپسۇسلىنالايدۇكى، ئۆز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن تۈزۈپ چىقىلغان ئاتالمىش دېموكراتىيە، «دىپلوماتىيە نىزامى»، «خەلقئارا نىزام» دېگەندەك ساختا نەرسىلەرنى نامەلۇم بىر قارا كۈچنىڭ تەھلىكىسى ئاستىدا مەجبۇرىي قوبۇل قىلىدۇ.

ئىنسانلار ھازىرغىچە ھەقىقەت ئۈستىدە ئىزدەندى، ھەقىقەتنى كۈيلىدى. تالاي پەيلاسوپ-مۇتەپەككۇرلار ھەقىقەتنى شەرھىيلىدى، بىراق ئىنسانلار ھەقىقەتكە ئورتاق ئۆلچەم بېكىتەلمىدى، شۇنداقلا ھەقىقەتكە تولۇق يېشىم بېرەلمىدى. تارىختىن بۇيان ھەقىقەت ئۈستىدە ئىزدىنىش پەقەت پەيلاسوپ - مۇتەپەككۇر ئاتالغانلارنىڭلا ۋەزىپىسى بوپقالدى. پەلسەپە پېنىدىكى كەمتۈكلۈك ھەم مۇجىمەللىكلەر ئاددىي كىشىلەرنىڭ پەلسەپىدىن رايىنى قايتۇردى. تارىخ بېتىدە پەقەت ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭلا ھەقىقەت ئۈستىدىكى مۇلاھىزە، تالاش-تارتىشلىرى قېپقالدى.

ھەقىقەتنىڭ نېمىلىكى نۇرغۇن كىشىلەر كۆڭۈل بۆلمەيدىغان مەسىلىگە ئايلىنىپ قالغاندىلا، ئۇ، سىياسىيونلارنىڭ، كۈچلۈكلەرنىڭ ئويۇنچىقىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. بۈگۈنكى دۇنيا دەل كۈچلۈكلەرنىڭ دېگىنى ھەقىقەت ھېسابلىنىدىغان دۇنيا بوپقالدى.

2-دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى غەرب ئەللىرىنىڭ تەرەققىياتى، ئۇلارنىڭ دۇنيا ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئورنىنى مۇستەھكەملىدى. دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ غەرب تەرىپىدىن مونوپول قىلىنىشى، غەرب مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىقىغا دەسمايە بولۇپ بەردى. شەرقنىڭ تەتقىقات تېمىسىنى غەربكە يۆتكىشى، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ھەددىدىن زىيادە تەتقىق قىلىنىشى، كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا غەرب مەدەنىيىتى، غەرب ئىدېئولوگىيىسى، غەرب تۈزۈلمىسىگە چوقۇنۇشنى شەكىللەندۈردى. شەرقلىقلەردە غەربلىكلەرنى دوراش مودىغا ئايلاندى، غەربچە ياشاش ئىستىكى بۈگۈنكى دەۋر كىشىلىرىنىڭ قەلبىنى مونوپول قىلىۋالدى. غەرب مەدەنىيىتى، غەرب ئىدېئولوگىيىسى توسۇپ قالغىلى بولمايدىغان كۈچ سۈپىتىدە پۈتكۈل دۇنياغا يامرىدى. خرىستىئان دىنى لاگىرى تارىختىكى ئىككىنچى قېتىملىق ئەھلىسەلپ ئۇرۇشىنى داۋراڭسىز باشلىيالىدى. غەرب پەن-تېخنىكىسى كىشىلەر تۇرمۇشىغا قانداق سىڭىپ كىرگەن بولسا، غەرب مەدەنىيىتىدىكى يالىڭاچ ئۇسسۇل، بەچچىۋازلىق، قاۋاقخانا مەدەنىيىتىمۇ ئوخشاشلا تېز سۈرئەتتە ئومۇملاشتى. بۇخىل ئىستېخىيىلىك سىڭىپ كىرىش ناركوز دورىسىغا ئوخشاش شەرق مەدەنىيىتىنىڭ جەلپكارلىقىنى پالەچ ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى. شەرق غەربلىكلەرنىڭ مۇزېيىغا، غەرب بولسا شەرقلىقلەرنىڭ خىيالىي جەننىتىگە ئايلاندى. گېگىل، روسسىل، شوپىنخاۋېر، نېتزىي قاتارلىق غەرب مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ كۆز قاراشلىرى ھەرقايسى ئەللەردە تەرجىمە تەتقىقاتى سۈپىتىدە كېڭەيدى، راۋاجلاندى. شەرق زېمىنى پەلسەپە نامراتلىقىغا دۇچ كەلدى. دۇنيا ئىسلام لاگىرىنىڭ غەربكە قارشى كۈرەشلىرى مىللىي مۇستەقىللىق بىلەنلا كۇپايىلىنىپ، ئىلگىرىكى روھىي قارشىلىق

بىرلىكىدىن ئايرىلىپ قالغاچقا، ئۇلارمۇ غەرب دۇنياسىنىڭ مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىقى ئالدىدا چارىسىز قالدى. ئافغانىستان، پەلەستىن مەسىلىلىرىنىڭ غەربلىكلەرنىڭ غەرىزى بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىشى، ئىراق مەسىلىسىنىڭ دۇنيا ئىسلام لاگىرىدىكىلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشمەسلىكى، دۇنيا ئىسلام لاگىرىدىكى ئەجەللىك ئاجىزلىقنى ئاشكارىلاپ قويدى. ئىسلام ئەللىرى كېڭىشى خەلقئارا يىغىن سوپىتىدە بىرلىك ئاساسىدا ئەمەس، ئىلاجسىز يوسۇندا مەيدانغا كەلدى. بۇ ھال ئىسلام ئەللىرىدىكى ئېتىقاد بىرلىكى ھەم ئىسلام لاگىرىنىڭ قوغداش ئېڭىنىڭ خورىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ھازىرقى دۇنيا تىنچسىزلىقىنىڭ قانداقتۇر مىللەت، دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى سۈركىلىش ئەمەس، بەلكى سامۇئىل خۇنتىڭتون ئېيتقاندەك، مەدەنىيەت ساھەسىدىكى توقۇنۇش، كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا ئىدىئولوگىيە ساھەسىدىكى، يەنى ھەقىقەت بىلەن سەپسەتە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش كەلتۈرۈپ چىقارغان. دۇنيا ئىسلام لاگىرى بىلەن خرىستىئان دىنى لاگىرى ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش بۇ ئەسىردە ئىلگىرىكىدىن روشەنلەشتى. غەربلىكلەر تارىختا قېپقالغان ئار-نومۇسنى ئاقلاشنى مەقسەت قىلىپ، ئىسلام دىنى لاگىرى ئۈستىدىن ئېلىپ بېرىلىدىغان جازانى كۈچەيتتى. ھەقىقەت بىلەن سەپسەتە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش پەيلاسوپ - مۇتەپەككۇرلار-نىڭ ھەل قىلىش دائىرىسىدىن كۆپ دەرىجىدە ھالقىپ كەتتى.

پەيلاسوپلارنىڭ ئىنسانلارنىڭ ئىدىيە تارىخىنى ماتېرىيالىزمدىن ئىبارەت ئىككى قۇتۇپقا ئايرىۋېتىشى پەلسەپە تارىخىدىكى چوڭ مەغلۇبىيەت ھەم خاتالىق بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى بۇ ئىككى ئىدىيە قۇتۇبى ئوتتۇرىسىدىكى زاكۇننىڭ مۇرەسسەسزلىكى، تارىختىكى ئىدىيە بۆلۈنۈشىنىڭ ئاساسى بوپقالدى. نەتىجىدە ئىنسانلار ھەقىقەتكە ئورتاق ئۆلچەم بېكىتىش، ھەقىقەتنى ئورتاق ئېتىراپ قىلىش ئۈستىدە ئىزدەنمىدى، ئەكسىچە ھەقىقەت يارىتىش ئۈستىدە كۈچەندى. ھەرقايسى ئەللەردە ئۆز مەنپەئىتىنى مەركەز قىلغان كىشىلىك ھوقۇق، دېموكراتىيە، مىللىي مەنپەئەت ھەم ھەرخىل ئىزملار ھەقىقەت سانىلىپ، كىشىلەر شۇخىل« جۇغراپىيەۋى ھەقىقەت» لەرنىڭ ئويۇنچىقىغا ھەم ئېتىقادچىسىغا ئايلاندى.

ھەقىقەت ئېگىلىدۇ، سۇنمايدۇ. ھەقىقەتنىڭ بۇخىل ئىلاستىكىلىقى ھەقىقەت كۈشەندىلىرىنىڭ ھەقىقەتنى دەپسەندە قىلىشىغا شارائىت يارىتىپ بەردى. بۇ ئىككى ئەسىر بەلكىم ھەقىقەت تونىغا ئورىنىۋالغان «ئىزم» لار ئەڭ كۆپ ئىجاد قىلىنغان ئەسىر بولسا كېرەك. مۇشۇ بىر ئەسىر ئىچىدىلا ئىنسانلار ئىدىيە پاخاللىقى تۈپەيلى «ئادەم» لىكتىن چەتنەپ، تەبىقە، سىنىپ، گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈپ كەتتى. بۇرۇن كىشىلەر ھەقىقەت ئۈچۈن جان پىدا قىلاتتى، بۈگۈنكى دەۋردە ھەقىقەت كىشىلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بولۇۋالدى. فرانس بېكون مۇنداق دەيدۇ: «كىشىلەرنىڭ سەپسەتىگە ئىشىنىپ، ھەقىقەتكە ئەگەشمەسلىكىنىڭ سەۋەبى، ھەقىقەت ئۈستىدە ئىزدىنىشنىڭ جاپالىق ئىكەنلىكى ياكى ئۇنىڭ كىشىلەرنىڭ پىكرىنى بوغۇپ قويىدىغانلىقىدا ئەمەس، بەلكى سەپسەتىنىڭ ئىنسانلارنىڭ مەلۇم رەزىل غەرىزىگە تېخىمۇ ماس كەلگەنلىكىدە». شۇڭا، ئىنسانلار ئۆزلىرىنىڭ خاھىشى بويىچە ھەقىقەتنى سۈيىئىستېمال قىلىپ، بۇ ئەسىرگە كەلگەندە ھەقىقەت ئۇقۇمىنى بۇرمىلىۋەتتى. ئىنسانلار ئۆز خاھىشى بويىچە ئوتتۇرىغا قويۇشقان «ھەقىقەت» لەرنىڭ كۆپلىكى بۇ ئەسىردە كىشىلەرنى تاللاشتىن مەھرۇم قىلدى. ھەقىقەت سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان «ئىزم» لارنىڭ كۆپلىكى كىشىلەرنى گاڭگىرىتىدىغان تۇمانغا ئايلىنىپ قالدى.

بۇ ئەسىردە ئىنسانلارنى ئەڭ ئىككىلەندۈرۈدىغان مەسىلە بەلكىم تاللاش بولۇشى مۇمكىن. تۇرمۇش بۇيۇملىرىدىن تارتىپ تۇرمۇش ئۇسۇلى، كۆز قاراش، ئېتىقاد ھەممە نەرسىنىڭ تۇرىنىڭ كۆپلىكى كىشىلەرنىڭ تاللاش ئېڭىدا نۇرغۇن مۇجىمەللىك ۋەئىسەنگىرەشلەرنى پەيدا قىلدى. بۇ ئەسىردە ھەم بۇنىڭدىن كېيىن ئىنسانلار ئىككىلىنىش، ئىسەنگىرەش، خەۋپسىرەش تۇيغۇسى ئىچىدە ياشايدۇ. بۇ دەل تاللاشنىڭ توغرا - خاتالىقىنى بىلەلمەسلىكتىن كېلىپ چىقىدۇ.

بۇ ئەسىر ھەقىقەت بۇرمىلىۋېتىلگەن، ئاغدۇرمىچىلىق ئەۋج ئالغان ئەسىر. ئېينىشتېين ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا: « مەن بىر ئۆمۈر ئىلىپ بارغان تەتقىقات نەتىجىلىرىمنى ئىيسانىڭ بىر جۈملە سۆزىگە تەڭ قىلمايمەن، ئىيسا ئىنسانلار ئارىسىدا مۇھەببەت تارقاتقاندى، مەن ئىنسانلار ئارىسىدىكى مېھىر-مۇھەببەتكە تېغ ئۇرۇدىغان قورالنىڭ ئىجادكارى بوپقالدىم» دېگەنىكەن ھەم يادرو قورالىرىنى چەكلەش فوندى تەسىس قىلىپ، تەشۋىقات بىلەن شۇغۇللانغانكەن. پەن بىلەن دىننىڭ قارىلىق ئورنىنى تالىشىش كۈرىشى باشلانغاندىن كېيىن ئەقىل بىلەن قەلب ئوتتۇرىسىدىكى مۇۋازىنەت بۇزۇلدى. كىشىلەر ئەقىلنىڭ يۇكسەكلىگىگە تەھسىن ئۇقۇش ئۈچۈن ئەقىلنىڭ ئىجادىيەتلىرىنى چوقۇنۇشقا باشلىدى. قەلبلەردىكى ئىنسانلارغا ئورتا ئېزگۈلۈكنى ئاستا-ئاستا چاڭ باستى.

ئىنسانلار ئەقىل-پاراسىتى ئارقىلىق ئالەم ئەزەلىيىتىدىكى قانۇنىيەتلەرنى بايقاش ھەم ئۇنى چۈشەندۈرۈش، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە. بۇ، ئەقىل يۇكسەكلىكىنىڭ دەلىلى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئىنسانلارغا بېرىلگەن تاللاش ئىختىيارلىقى، ئىنسانچىلىقتىكى ئەڭ ئالىي ئىمتىياز ھېسابلىنىدۇ. ئىنساننىڭ شان-شەرىپى دەل مۇشۇ ئىمتىياز تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. بۇ ئەسىردە ئىنسانلار پۈتۈنلەي ئەقىل ئىجادىيەتلىرىنىڭ چوقۇنغۇچىسىغا ئايلاندى، ھەتتا ئۆزلىرى بايقىغان تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنىڭ نەپسىلىكىگە تەھسىن ئوقۇماقتا يوق، ئۆزلىرىنى تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنىڭ ئىجادكارى ھېسابلاشتى. ھېلىمۇ ئىنسانلارنىڭ نەمرۇد قىسمىتىگە دۇچار بولمىغىنىغا ھەيرانمەن. مۇبادا ئىنسانغا ھەقىقەتنى بايقاشتىن ئىبارەت ئەقىل-پاراسەت ئاتا قىلىنمىغاندا ئىدى، ئۇ ئەرش كۈرسىدا پەرىشتىلەرنىڭ سەجدىگاھىغا ئايلىنالمىغان بولاتتى. تاللاش ئىختىيارلىقى بىرىلمىگەندە ئىدى، ئىنسان قىلمىش-ئەتمىشلىرىگە جاۋابكار بولمايتتى. شۇڭا، ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى بۇخىل ئىمتىياز ھەقىقەت ھەغدالىرىنىڭ ھەمكارىغا ئايلانسا، ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىدىغانلار ئۇچۇن بالايىئاپەتنىڭ يىلىكى بولىدۇ. ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ بۈگۈنكى كرىزىسنى دەل ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغۇچىلار ئەقىل-پاراسىتىنىڭ تىزگىنسىزلىكى ھەم بىشەملىكى كەلتۈرۈپ

چىقارغان.

بۇگۈنكى دۇنيادا ھەقىقەت مەستانىلىرى پۈتىبول مەستانىلىرىچىلىك كۆپ ئەمەس، شۇڭا ئىنسانلار ئىرىشكەن ئاساسىشلىقتىن دىشۋارچىلىق كۆپرەك. ھەقىقەت ئارقىلىق باي بولغىلى بولمايدۇ ۋە ياكى بىرەر ئالىي ئىمتىيازغا ئىرىشكىلى بولمايدۇ، بەلكى جاھانگىر ئىسكەندەرگە: « ئاپتىپىمنى توسۇۋالماي بىر تەرەپكە ئۆت» دەپ بۇيرۇق قىلالمىغان ھېلىقى دىۋانە سۇپەت كىشى ئىرىشكەن مەنىۋى قۇۋۋەتكە ئىرىشكىلى بولمايدۇ. لېكىن بۇگۈنكى دۇنيا كىشىلىرىدىكى ماددىي مەنپەئەت قارىشىغا پايخان قىلىۋېتىلگەن، يىگىلەپ كەتكەن مەنىۋىيەت نۇرغۇن كىشىلەرنى شۇ خىل مەنىۋى قۇۋۋەتكە ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىپ كەلمەكتە. مىللىتىمىز كىشىلىرى ئىچىدىكى بىرەر ئەمەلدارنى ئەمەل نامىسىز ئاتاشتىن ئەيمىنىدىغان ماكىۋرت كىشىلەر ئۈچۈن بۇ تولىمۇ بىمەنىلىك، شۇنداقلا ئۇلارغا ھەقىقەت داۋرىگىنى سىلىش ئەخمىقانىلىق.

ئابدۇقادىر داموللام: « ئۆزىنىڭ بىلمەيدىغانلىرىنى بىلمەيدىغانلار مەڭگۈ جاھالەت ئىچىدە ئۆتىدۇ» دېگەنىكەن. ھەقىقەت گەرچە تولىمۇ مەۋھۇم، بىر قەلەم بىلەنلا چۈشەنچە بەرگىلى بولمايدىغان ئۇقۇم بولسىمۇ، لېكىن ساختا ھەقىقەتنىڭ قۇربانلىغا ئايلىنىپ كېتىۋاتقانلارغا ئىچىنىمەن. چۈنكى ھەقىقەت بىراۋ يەنە بىراۋغا يەتكۈزۈدىغان خەۋەر ئەمەس، ھەممە كىشى ئەقلىي قۇۋۋىتىگە تايىنىپ مىزدەپ تاپىدىغان مەنىۋى دورا. ھەقىقەت يەتكۈزۈش ھەقەت پەيغەمبەرلەرنىڭ بۇرچى. ئەپسۇس مىلادى 632-يىلى پەيغەمبەر كەلمەسكە كەتكەن. بۇ ئەسىردە ھەم بۇنىڭدىن كېيىن پەيغەمبەرلەرنىڭ كېلىشىنى ياكى ئىمامىي مەھدىيلەرنىڭ كېلىشىنى كۈتمەك ئەقىلسىزلىق. ھەقىقەت ئىزدىگەنلەر ئۈچۈن تولىمۇ ئاددىي بىر ھېكمەتتۇركى، ئۇنىڭغا سىز-بىز لەرنىڭ كۈندۇلۈك ھاياتىمىزدىكى ئاددىي مۇلاھىزىلەردىن ئىرىشكىلى بولمايدۇ. ئەقىل كۆزىنىڭ كۆرمەسلىكى قەلب كورلۇقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئەقىل بىلەن قەلب ئارىلىقىدا ساقلىنىدىغىنى ھەقىقەتنىڭ نۇرىدىن باشقا شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىدۇر. شەيتان ۋەسۋەسىسى بىلەن يۇقۇملانغان قەلب ئەقىل بۇلىقىنىڭ كۆزىنى ھارامخورلۇق بىلەن تىندۇرۇۋېتىدۇ. شەيتانغا قول بەرگەنلەر ئاخىرىدا شەيتاننىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناىدۇكى، ھەقىقەت كېلىپ ئىشىكنى قاقسىمۇ ئۇنىڭغا ئىشىكنى ئاچماي، دوزاق ئىشىكى ئالدىدىكى ئۆچەرەتتىن ئۆزىگە بىر كىشىلىك ئورۇن ھازىرلايدۇ. بۇ ئەسىردە سەزگۈرلۈك سىزگە ھەمراھ بولسۇن.

ئەقىدە

ئەقىدە كىرىزىسى بۇ ئەسىرنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى. ئەقىدە تىلغا ئېلىنسىلا كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىغا دىن كېلىدۇ. ئەقىدە ئەمەلىيەتتە نوقۇل دىن بىلەنلا باغلانغان ھادىسە بولماستىن، بەلكى كىشىلەرنىڭ بىرەر نەرسىگە چوقۇنۇشى ھەم شەكىللەندۇرگەن قەلب ھۆرمەت تۇيغۇسى ھەم ئىجتىمائىي مىزان سۇپىتىدىكى، ھەربىر كىشىنىڭ كونكرېت ھەرىكىتىگە قازىلىق قىلغۇچى ئۇستقۇرۇلمىغا مەنسۇپ ئۆلچەم. ئۇ بىر روھىي ھادىسە. ئەقىدە دىنىي ھادىسىلەردە كونكرېتنى ھەرىكەت شەكلىگە ئىگە، ئەمما باشقا ھادىسىلەردە ئەقىدىنىڭ ھەرىكەت شەكلى دىنىي ئەھكاملارنىڭ ئەكسىچە قېلىپلاشمىغان ھەم ئۆلچەملەشمىگەن بولىدۇ. ئەقىدە بىرەر دىنىي گۇرۇھ ياكى ئىجتىمائىي تەشكىلاتنىڭ نازارىتى دائىرىسى ئىچىدە مۇتلەق قازىلىق ھوقۇقىغا ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ئەقىدە بۇخىل نازارەتتىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن شەخسنىڭ ئۆز ئىشىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا ئەقىدىنىڭ كۈچى ھەم ئىجتىمائىي رولى ھەققىدىكى تونۇش دىنىي ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدىن سىقىپ چىقىرىۋەتكەن ئادەتتىكى كىشىلەرگە قارىغاندا، دىن مۇرىتلىرىنىڭكىدە كۈچلۈك بولىدۇ. ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرخىل ئۆلچەم - مىزانلىرى ئاساسەن كىشىلەرنىڭ ئەقىدە ئوبيېكتىي تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. ئىجتىمائىي ئەخلاق جەمئىيەتنىڭ ئەقىدە ئوقى بەلگىلىگەن ئىجابىي ھەرىكەت شەكلى. شۇڭا، ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ دەخلسىزلىكى ئەمەلىيەتتە ئەقىدىنىڭ مۇقەددەسلىكىدۇر. ئىجتىمائىي ئەخلاقنى بۇزۇش ئەقىدىنىڭ مۇقەددەسلىكىگە قىلىنغان تاجاۋۇزچىلىق بولغاچقا، ئۇ دائىم كىشىلەرنىڭ نەپرىتىنى قوزغايدۇ ھەم لەنىتىگە ئۇچرايدۇ. ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ئەقىدە مەسلىسىگە قانداق مۇئامىلە قىلىش گەرچە كىشىلەرنىڭ شەخسىي ئىشى بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئىجتىمائىي نورمالىلىقنى بۇزغاندىن كېيىن، شەخسنىڭ ئىشى بولماي قالىدۇ. ئادەم مەلۇم بىر ئىجتىمائىي فورما، ئىجتىمائىي گۇرۇھ ئىچىدە ياشايدىكەن، ئۇ شۇخىل فورما مەنسۇپ بولغان ئەقىدىنىڭ كونتروللۇقىدىن ھالقىپ چىقىپ كېتەلمەيدۇ. بىز ھەمىشە تىلغا ئالىدىغان ۋەتەنپەرۋەرلىك، مىللەتپەرۋەرلىك، پارتىيىنى سۆيۈش، خەلقنى سۆيۈش دېگەندەك ئۇقۇملارنى مەلۇم بىر ئىجتىمائىي فورمىنىڭ ئەقىدە ئوقى بەلگىلىگەن. شۇڭا، كىشىلەر مەيلى دىنغا ئېتىقاد قىلسۇن-قىلمىسۇن ئەقىدىنىڭ يېتەكچىلىكىدىن ھالقىيالمايدۇ. ئادەتتە بىز تەرغىب قىلىپ كېلىۋاتقان سوتسىيالىزم، كاپىتالىزم، دېموكراتىيە، كىشىلىك ھوقۇق، ئىگىلىك ھوقۇق دېگەن ئاتالغۇلارنىڭ ھەممىسى ئەمەلىيەتتە ھەرخىل ئەقىدە تەشەببۇسلىرىنىڭ يۇكسەك دەرىجىدىكى بىرلىكى ھەم باشقىچە نام بىلەن ئاتىلىشىدۇر. بۇخىل ئىجتىمائىي فورما شەكىللەندۇرگەن ئەقىدە مەلۇم بىرخىل تەربىيىنىڭ مەھسۇلى ھەم مەلۇم ئىجتىمائىي گۇرۇھ ئىرادىسىنىڭ شەخس ۋۇجۇدىغا مۇجەسسەملىنىشى. بۇخىل ئەقىدە ئادەملەرنى مەلۇم بىر گۇرۇھنىڭ قوغدىغۇچىسىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ ھەم ئادەملەرنى مىللەت، ئىرق، دۆلەت تۇركۈمىگە پارچىلاپ، ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چەكلەپ پەرقنى چوڭايتىۋېتىدۇ. بۇگۈنكى دۇنيانىڭ مۇرەككەپلىكى دەل شۇخىل ئەقىدە قۇرۇلمىسىنىڭ دەۋرىيلىشىنىڭ مەھسۇلى.

ئەقىدىنىڭ ئىجتىمائىيلىقى ھەم ئۇنىڭ كۆپ خىللىقى بۇگۈنكى رېئاللىقنىڭ رەڭدارلىقىنى شەكىللەندۇرگەن مۇھىم ئىچكى سەۋەب. 18-ئەسىردىن بۇرۇن دىنىي جەمئىيەتلەر ئىجتىمائىي فورما ئىچىدە ھەل قىلغۇچ رول ئويناىغان، شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ دىنىي ئېڭى بۇگۈنكى دەۋر كىشىلىرىنىڭكىگە قارىغاندا كۈچلۈك ئىدى. پەن-تېخنىكىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنىڭ

تەرەققىياتىدىكى رولىنىڭ گەۋدىلىنىشىگە ئەگىشىپ، پەن-تېخنىكا مۇتلەق ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەشكە باشلىدى. ئارقا-ئارقىدىن مەيدانغا كەلگەن ئالەمنىڭ تارتىش قانۇنى، ئېنېرگىيە قانۇنى، ئېلېكتر قانۇنى، مالىكولا نەزەريىسى قاتارلىق ئىلمىي نەزەريىلەر ھەم ئۇلارنىڭ دەلىللىنىشى، ئالەمنىڭ ئىلمىي يوسۇندا چۈشەندۈرۈلۈشى كىشىلەرنىڭ قەلبىدە پەننىڭ مۇقەددەسلىك ئورنىنى بېكىتتى. كىشىلەرنىڭ دۇنيا ھەققىدىكى ئىلگىرىكى دىنىي قاراشلىرىنىڭ ئورنىنى ئىلمىي نەزەريىلەر ئىگىلەشكە باشلىدى. پەن بىلەن دىن ئوتتۇرىسىدىكى قازىلىق كۈرىشىدە پەن ئىلمىيلىكى ھەم قايىل قىلارلىق سېھرىي كۈچى بىلەن ھەممىنىڭ قەلبىنى ئەسىر قىلىۋالدى. كىشىلەر ئىلگىرى ئۆزلىرى مۇقەددەس بىلىپ كېلىۋاتقان دىنىي مىزانلاردىن يىراقلىشىشقا باشلىدى. بۇ، غەرب دۇنياسىنى مەركەز قىلىپ پۈتكۈل دۇنياغا كېڭەيدى. 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە پەن ئەقىدىچىلىكى دىن ئەقىدىچىلىكىنىڭ ئورنىنى پۈتۈنلەي ئىگىلىدى. پەن-تېخنىكا تەرەققىياتىنىڭ يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ، ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈچلۈك - ئاجىزلىق پەرقى ھۆكۈمرانلىق غەرىزىنى شەكىللەندۈردى. نەتىجىدە 19-ئەسىردىن كېيىن دۇنيا ئۇرۇش ئوتى ئىچىدە قالدى. ئېزىش، ئېزىلىشنىڭ مۇرەسسەسزلىكى بىر ئەسىرگە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە دۇنيادا مىللەت، ئىرق، دۆلەت ئەقىدىچىلىكىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولدى. فرانسىيە مىللىي ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىنكى يېرىم ئەسىر ئىچىدىلا دۇنيا تۈرلۈك سىياسىي بىرلىك ئاساسىدىكى دۆلەتلەرگە پارچىلاندى. ئىنسانلارنىڭ ئىلگىرىكى پاسپورتسىز يول يۈرۈش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى. «ئادەم» دېگەن ئۇقۇم ئەگرى-بۈگرى، تەۋەلىكى باشقىلار تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن چېگرا سىزىقى ئىچىگە بەنت قىلىۋېتىلدى. ئىنسانلارنىڭ ئىلگىرىكىدەك ئەركىن - بىمالال سەيياھلارچە ياشاش ئۇسۇلى چەكلەندى. دوستانە، مىللەت، ئىرق، دۆلەت ئايرىمايدىغان كوممۇناچە قارىشى يېڭىدىن شەكىللەنگەن ئەقىدىچىلىك تەرىپىدىن ئاغدۇرۇۋېتىلدى. ماركسنىڭ «كوممۇنىزم تەلىماتى» دۇنيانىڭ بىرلىكىنى ياقىلىغان ئەڭ ئاخىرقى ئۇرۇنۇش بوپقالدى.

مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدا نىسبىيلىك نەزەريىسى بىلەن مالىكولا نەزەريىسىدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ نەزەريە ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، ھازىرقى زامان فىزىكا نەزەريە ئىلمىنىڭ مەزمۇنىنى تېخىمۇ كېڭەيتتى ھەم دۇنيا فىزىكىشۇناسلىرىنىڭ ئالەمنى چۈشەندۈرۈشى ئۈچۈن ئاساس سالدى. نىسپىيلىك نەزەريىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ماكان، زامان ھەققىدىكى يېڭى قاراشلار، مالىكولا نەزەريىسىدىكى ماددا ھەرىكىتىگە دائىر دەلىللەر فىزىكا نەزەريىسىنى نوقۇل ماددا دائىرىسىدىن كۆپ ھالقىتىۋەتتى. ئالىملار مۇشۇ فىزىكا نەزەريىلىرىگەئەگىشىپ ئالەمنىڭ پەيدا بولۇشى، ئۇنىڭ يېشى، ئۆمرى ھەققىدىكى يېڭى قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويدى. دىنشۇناسلار ئۆلۈك دىنىي ئەقىدىلەر بىلەن كۈپايىلەنمەستىن، فىزىكا نەزەريىلىرى ئارقىلىق دىنىي ئەقىدە، قاراشلارنى ئىسپاتلاشقا باشلىدى. ئېينىشتېيىندىن كېيىنكى ئۇلۇغ ئالىم دەپ تەرىپلەنگەن ستېفىن خاۋكىن ۋاقىت ھەققىدىكى قاراشلىرىنى فىزىكىلىق دەلىللەر ئارقىلىق شەرھىلىگەندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان فىزىكا نەزەريىسىچىلىكىدە زور بۆسۈش بارلىققا كەلدى. غەرب پەيلاسوپلىرى ھەم دىنشۇناسلىرى خرىستىئان ئەقىدىلىرىنى فىزىكىلىق نەزەريىلەرگە تايىنىپ شەرھىلەشكە باشلىدى. ياۋېل داۋىسنىڭ «خۇدا ھەم ھازىرقى زامان فىزىكا ئىلمى» دېگەن ئەسىرى بۇ ھەقتىكى قاراشلار بىرقەدەر سىستېمىلىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئەسەر بولۇپ، بۇ، غەرب پەيلاسوپلىرىنىڭ خرىستىئان ئەقىدىلىرىنى فىزىكا ئىلمى بىلەن دەلىللەشتىكى ئۇرۇنۇشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

پەلسەپە ئىلمى بىلەن فىزىكا نەزەريىە ئىلمىنىڭ بۇ ئەسىردىكى ئۆزئارا ئۆچرىشىشى كىشىلەرنىڭ دۇنيا ھەققىدىكى چۈشەنچىسىنى بارغانسېرى كېڭەيتتى. نۇرغۇن كىشىلەر ھاياتلىق ئۆز ئىچىگە ئالغان چوڭقۇر مەنىلەرنى ئىز قوغلاپ يۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ دۇنياغا بولغان ئېتىقادى ھەم قاراشلىرىنىڭ يېڭى فىزىكا نەزەريىلىرى بىلەن تولمۇ ماس كېلىدىغانلىقىنى بايقاشتى. كىشىلەر ئۆز ئېڭىدىكى ئىنكار قىلالمايۋاتقان روھ، زامان ئاخىرئۇقۇملىرىنى يېڭى فىزىكا ئىلمىغا تايىنىپ دەلىللەشكە ئىنتىلدى. پەن بىلەن دىندىن ئىبارەت بۇ ئىككى كاتېگورىيىنىڭ ئەقلىيلىكى ھەم ئىجتىمائىيلىقىدىن ئىبارەت ئالاھىدىلىكى ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ قارشىلىق مۇۋازىنىتىنى بۇزۇپ تاشلىدى. ئىلىم-پەن گەرچە پەن-تېخنىكا ئارقىلىق تۇرمۇشىمىزدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن بۇخىل ئۆزگىرىش ئىجتىمائىي تەشۋىشنى ئۆزگەرتەلمىدى، ئەكسىچە كۈچەيتىۋەتتى. كىشىلەر پەن-تېخنىكىنىڭ ھەممىنى ھەل قىلالمايدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. دىنىي ئەقىدىلەرنىڭ ئىلمىي ئۇسۇلدا چۈشەندۈرۈلۈشى گەرچە تۇغرىدەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئىنسانلارنىڭ خۇدا ھەققىدىكى قاراشلارنى ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنۇشى گۇمانىي تۇيغۇنى كۈچەيتىۋەتتى، ئەقىدىنىڭ سىجىللىقى يوقالدى.

ئىجتىمائىي رېئاللىق كىشىلەرنىڭ ئېڭىدىن دىن پۈتۈنلەي تازىلىۋېتىلگەندىمۇ بۇ بوشلۇقنى ئەقلىيلىككە ئىگە ئىلىم-پەن ئىدىيىسىنىڭ ئىگىلىمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. بۇ ئەسىردە ھەرقايسى ئەللەردە بارلىققا كەلگەن بەش چوڭ بىدئەتلىك ھەرىكىتىنىڭ راۋاجى بۇ بىر نۇقتىنى چۈشىنىۋېلىشقا يېتەرلىك ، ئەلۋەتتە.

غەرب پەن-تېخنىكا تەرەققىياتىدىكى مونوپوللۇق ھوقۇقىغا ئېرىشكەندىن كېيىن ، تەرەققىيات ئىزدىنىۋاتقان پەن-تېخنىكا بۇيۇملىرىنى ئېكسپورت قىلىپلا قالماستىن، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ غەرب ئەقىدىچىلىكىنى بازارغا سالدى، ئەتىجىدە غەرب مۇتەپەككۇرلىرى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان دېموكراتىيە، كىشىلىك ھوقۇق، ئەركىنلىك توغرىسىدىكى تەشەببۇسلار ھەم شەرھىلەر پۈتكۈل دۇنياغا تارالدى. غەرب پەلسەپىسى ئەمەلىيەتتە خرىستىئان دىنىي ئەقىدىچىلىكىنىڭ كېڭەيتىلىشى بولۇپ، بىز دائىم ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدىغان بېكون، روسسو، شوپېنخاۋېر، سىپنوزا، نېتزىي دېگەنلەر ئەمەلىيەتتە سادىق خرىستىئان مۇرىتلىرى ئىدى. غەرب پەلسەپىسىنىڭ تەرجىمە تەقىقاتى سۈپىتىدە كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، غەرب ئەقىدىچىلىكى پۈتكۈل دۇنياغا يامرىدى. ھەتتا بىزگە

ئوخشاش دۇنيادىن يىراق قەۋمىۋ غەربچە قىممەت قارىشى، غەربچە مەدەنىيەت ئۆلچىمىدىن خالىي بولالمىدۇق. غەرب ئىدىيىسىنىڭ مونوپوللۇقى ھەم غەرپ ئەقىدىچىلىكىنىڭ تەسىرىگە بىزدىن بۇرۇن ئۇچرىغان مىللەتلەر، ئۆز قارىشلىقىنى ئىسلاھات ھەرىكىتى ياكى قوراللىق قارشىلىق بىلەن ئىپادىلىدى. 20 ئەسىرنىڭ بېشىدا ئىسلام ئەللىرىدە بارلىققا كەلگەن ئىسلام ئەسلىيەتچىلەر ھەرىكىتى نوقۇل دىنىي ئىسلاھات ھەرىكىتى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى غەربنىڭ ئىدىيە مونوپوللۇقى، مىللىي زوراۋانلىقىغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان بىر مەيدان ئۆزىنى قۇتقۇزۇش كۈرىشى ئىدى. بۇ كۈرەشنىڭ ئاممىۋىيلىقى ھەم مۇرەسسەسىزلىكى خرىستىئان دىنىي لاگېرىدىكىلەرنى تەشۋىشكە سالدى. ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئىسلام ئەللىرى يېڭى كۈچ سۇپىتىدە ئۇيۇشۇشقا باشلىدى. ئىسلام دىنى دۇنياغا تەسىر كۆرسىتىدىغان كۈچ بوپقالدى ھەم غەرب زوراۋانلىقىغا تەھدىت شەكىللەندۈردى. بۇخىل سىياسىي غەرەز، دۆلەت مەنپەئىتى، مىللىي مەنپەئەتىنى ئۆزىگە مەزمۇن قىلغان دىنىي تەرغىباتلار ھەم تەرەققىيات كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىجتىمائىي مەسىلەلەر دۇنيانىڭ تىنچسىزلىقى، كىشىلەرنىڭ تەشۋىشىنى كۈچەيتىۋەتتى. بۇخىل تەشۋىشتىن تەسەللىي ئىزدىگۈچىلەر ئۆز رېئاللىقىدىن رازى بولالمىدى ھەم مەڭگۈلۈك ئەمىنلىككە ئىنتىلدى. بۇ خىل ئىنتىلىش 20-ئەسىردە بىدئەتلىك ھەرىكەتلەرنىڭ خاراكتېرلەندى. بىدئەتچىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ غەيرىي ئېتىقادى ئۈچۈن ئۆلۈمدىن يانماسلىقى كىشىلەرنى چۆچۈتتى. كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرى ئېرىشمەكچى بولغان تەرەققىياتتىن تەسكىن تاپالماسلىقى، بۇ ئەسىردىكى كىشىلەر قەلبىنىڭ قۇرۇقلۇقى ھەم روھىي تەسەللىگە موھتاجلىقىنى يېتەرلىك ئىسپاتلىدى.

بىدئەتلىك ھەرىكەتنىڭ جەلپكارلىقىنى ئۇنىڭدا سۆزلەنگەن زامان ئاخىرغا ئالاقىدار سەپسەتىلەرنىڭ تەشۋىشى كەلتۈرۈپ چىقارغان دېگەندىن كۆرە، ئەقىدىسىزلىكنىڭ جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي ھادىسىگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلغان تۇزۇك. توغرا ئەقىدىلەرنىڭ ناتوغرا ئۇسۇللار بىلەن چەكلىنىشى غەيرىي دىن ھادىسىلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، بىدئەتلىك 20-ئەسىرنىڭ يېڭى ئاپىتى بوپقالدى. ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ دىنىي ئەخلاق، دىنىي ئەقىدە ئاساسىدا مەۋجۇدلۇقىنى ساقلايدىغانلىقىنى ھېچكىم ئىنكار قىلمايدۇ. قانۇن زوراۋانلىق ۋاستىسى ئارقىلىق ئىجرا قىلىنىدىغان فورما ، ئەخلاق بولسا ئاخلاق يوسۇندا ئىجرا قىلىنىدىغان قانۇن، شۇڭا دىنىنىڭ ئىجتىمائىي رولىنى بىر ئاۋاز بىلەنلا ئىنكار قىلغۇبتىش ئۇمۇمىي ئىجتىمائىي كەيپىياتقا تەسىر كۆرسىتىدۇ. دىن بىلەن پەننىڭ قارىمۇ قارشىلىقى تەكىتلەنسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىن سىقىپ چىقىرىۋېتىش مۇمكىن ئەمەس. ئۇلارنىڭ بىرى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتى سۈپىتىدە، يەنە بىرى ئىجتىمائىي ھادىسە سۈپىتىدە پاراللېل راۋاجلىنىدۇ. ئىنسانلار ئەقىدە-ئېتىقاد مەسىلىسىگە پەن-تېخنىكىغا ئېتىبار بەرگەنچىلىك قىزغىنلىق بىلەن مۇئامىلە قىلسىدى، دۇنيا تىنچسىزلىقى تۈگىگەن بولاتتى. دىنىي ئەقىدىچىلىكنىڭ ئىنكار قىلىنىشى، ئىنسانلارنى ئەقىدە ئىجادچىسىغا ئايلاندۇردى. بۇخىل ئىجادچانلىق ئەقىدە ئاتا قىلىدىغان ئەمىلىكنىڭ خاراكتېرىنى ئۆزگەرتىۋەتتى.

خاتىمە ئورنىدا

دۇنيا تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ، ئۆزگىرىۋاتىدۇ. بۇ تەرەققىيات ئۆز ئىچىگە ئالغان كىرىزىسمۇ ماس ھالدا تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ ھەم ئۆزگىرىۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىنكى دۇنيانىڭ كەلگۈسى، ئىنسانلارنىڭ قىسمىتى ئۇستىدە ئېغىز ئېچىش تەس. تەرەققىيات ئۆزىنىڭ گۈزەللىكىنى يوقاتتى. ئۇ كەلتۈرۈپ چىقارغان تەبىئەت، ئادەم، ھەقىقەت، ئەقىدە ئوتتۇرىسىدىكى تەڭپۇڭسىزلىق، ئىجتىمائىيەتتىكى بۇزۇلۇش ئاپەت تۇسىنى ئالدى. تەرەققىي قىلغانلار دۇچ كەلگەن زىددىيەت ھەم ئاپەت، تېخى تەرەققىي قىلمىغانلارنىڭكىگە قارىغاندا، مۇرەككەپ ھەم كۆپ بولماقتا. ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇق دېگەنلەرنىڭ بۇگۈنى دەل بىزگە ئوخشاش تەرەققىيات بوسۇغىسىدا تەمتىرەپ يۈرگەنلەرنىڭ ئەتىسى. بىزنىڭ تەرەققىي قىلالمىغانلىقىمىزنىڭ ئۆزى بىزنىڭ تەرەققىياتنىڭ توغرا يۆنىلىشىنى پەرق ئېتىۋېلىشىمىزدىكى بىر قىممەتلىك پۈرسەت. ئۇنىڭ قىممەتلىكلىكى بىزدە تاللاش پۈرستىنىڭ بولغانلىقىدا. بىزمۇ باشقىلار سادىر قىلغان خاتالىقنى سادىر قىلامدۇق ياكى توغرا يول تاپالامدۇق؟ بۇ بىزگە ئامانەت. بىزدە مۇنداق بىر ماقال بار: «ئۆردەكنىڭ مېڭىشىنى دورايمەن دەپ، قاغىنىڭ چېتى كېرىلىپ كېتىپتۇ». مۇبادا بىز بۇ تەرەققىيات پۈرستىدە ئۆردەكنى دورايمىز دېسەك ، ئېنىقكى، قاغىنىڭ قىسمىتى بىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

2001-يىل ئاۋغۇست، شەھرى خوتەن

ئاپتور: خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ تىلماچىسى (M1)

كومپيۇتېر مەشغۇلاتىدا: ماشىنىست ۋە بەتچى رىسالەت مۇھەممەت
بۇ سانىنىڭ تېخرىداكتورى ۋە مەسئۇل كوررېكتورى: قۇربان مامۇت

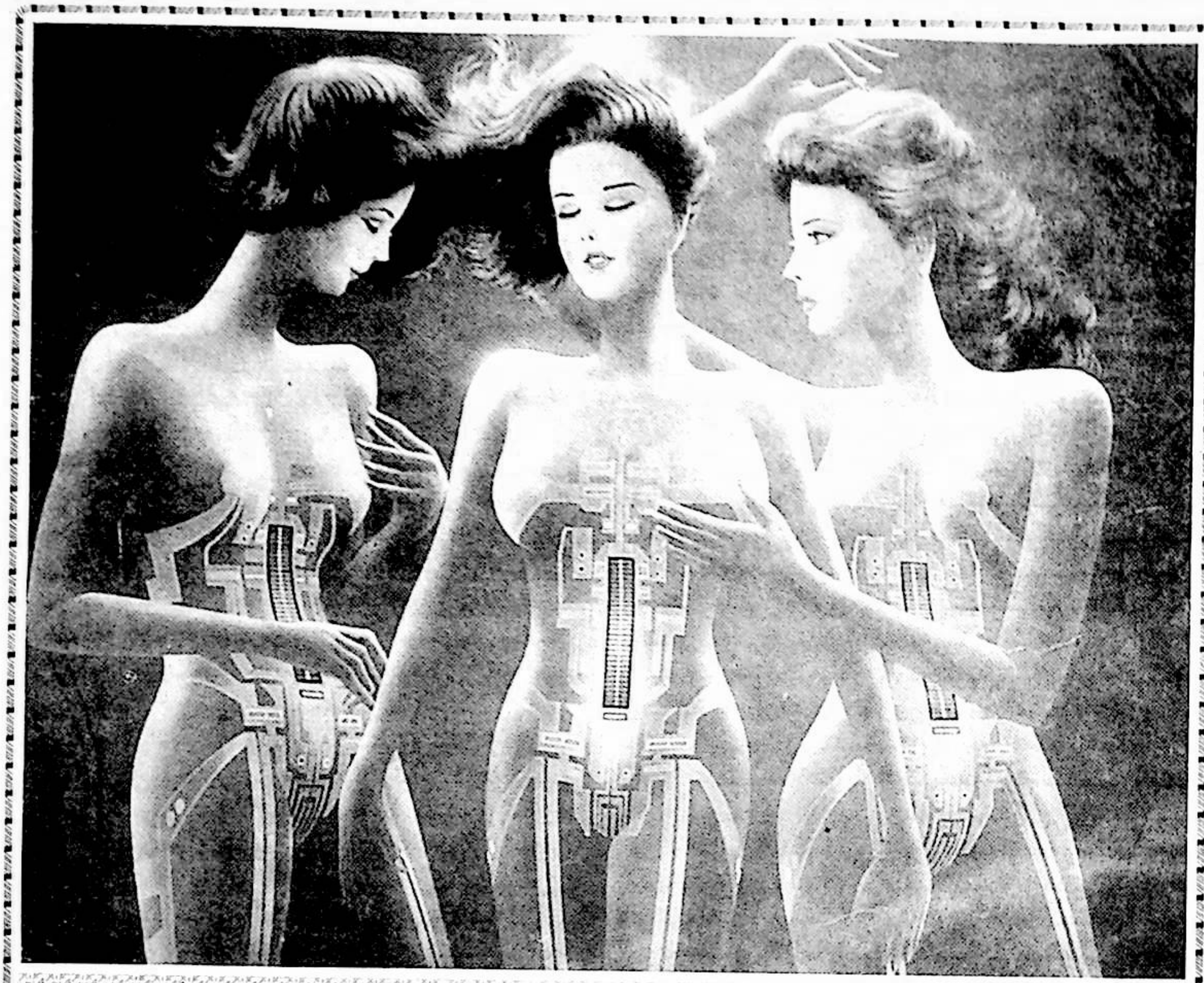

«شاھرۇھخان ئۆلمىسۇن» دىن تۇغۇلغان ئويلار

ئىبراھىم ئەمەت

1

ئادىل يىلدىرىمنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2001-يىل 5-سانىغا بېسىلغان «شاھرۇھخان ئۆلمىسۇن» ناملىق ھېكايىسىنى تولىمۇ قىزىقىش ئىچىدە ئوقۇپ چىقتىم. ئوقۇپ بولۇپ دەسلەپتە ئادىل سەل كۆپتۈرۈۋەتكەنمۇ - قانداق؟ دېگەن تەسىراتقا كەپقالدىم. مەنغۇ شاھرۇھخان دېگەننى بىلمەيمەن ھەم ئاڭلاپمۇ باقماپتىكەنمەن.

ئەسەر ۋە ھاسىلات

دەسلەپ ئەسەرنىڭ ماۋزۇسىغا قاراپ بەلكىم «تارىخىمىزدا ئۆتكەن بىرەر خان بولسا كېرەك» دېگەن ئوي بىلەن ئوقۇغان. ئادىلنىڭ قەلىمى ئارقىلىق بىلسەم، ئەسلىدە شاھرۇھخان دېگىنى ھىندىستاننىڭ بىر غىت-غىت ئارتىسى ئىكەن. ئەسەرنى ئوقۇپ بولۇپ، ئايالىم ئادالەتتىن سورىدۇم:

- شاھرۇھخان دېگەن كىم؟ ئاڭلىغانمىدىڭ؟

- ئاڭلاپ باقماپتىكەنمەن، كىمكەن ئۇ؟ - دېدى ئايالىم ماڭا ھەيرانلىق نەزىرىبىلەن قاراپ.

ئۇنىڭ بىلمەسلىكى تەبىئىي ئىدى. مېنىڭ مۇستەبىتلىكىم تۈپەيلى، ئۇنىڭغا ئۆيدە ھىندىستان - پاكىستاننىڭ دەمدۇ، شياڭگاڭنىڭ ئۇزۇن چاپانلىق چامباشچىلىرى تەسۋىرلەنگەن كىنو-تېلېۋىزىيە فىلىملىرى دەمدۇ، بۇلارنى كۆرۈش نېسىپ بولمايتتى.

شۇ كۈنى كەچتە بىر نەچچە قىز-ئوغۇل ساۋاقداشلار ئۆكتەبىر بايرىمى مۇناسىۋىتى بىلەن جەم بوپقالدۇق. سورۇندا «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ يېڭى سانى ھەققىدە گەپ بولۇندى. «شاھرۇھخان دېگەننى بىلەمسىلەر» دەپ سورىدۇم مەن. «ئاللا، سورىمىسام بوپتىكەن» دەپ قالدىم. ئادىل قىلچە ئاشۇرۇۋەتمەپتۇ. قىزلار بىر-بىرىگە گەپ بەرمەي ئاپتوماتتەك تاراسلاپ كەتتى:

- شاھرۇھخاننى بىلمەمسىز؟ تازا بىر مەتۇكەنسىز! - دېدى بىرسى.

بۇ گەپ، بولۇپمۇ «مەتۇ» دېگەن گەپ جان-جېنىمدىن ئۆتۈپ كەتتى. «بەل تولغايدىغان چەت ئەللىك بىر غىت-غىت ئارتىسنى بىلمىگىنىم ئۈچۈن مەتۇ بوپقالدىممۇ ئەمدى» دېدىم غەزىپىمنى ئىچىمگە يۇتۇپ.

- ئالامەت يىگىت، - دېدى يەنە بىرى ئاغزىنى تامشىپ، - ئېسىت، ئۇرۇمچىدە بوپقالغان بولسىچۇ. . . - ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن بىر خىل ھەسرەت چىقىپ تۇراتتى. بۇ ھەسرەت خۇددى ئاشقىدىن ئايرىلىپ قالغان مەشۇقىنىڭ ھەسرىتىگە ئوخشايتتى. بۇ ساۋاقدىشىمىزنىڭ چىرايلىق يىگىتلەرنى كۆرسە ئولتۇرالماي قالىدىغان مىجەزى بار ئىدى. بۇگۈنمۇ شۇ سۆيۈق مىجەزىنى ئاشكارىلىدى. ئالدىدا شۇنچە يىگىتلەر ئولتۇرسا، باشقا بىر يات ئادەمنى ماختاپ كەتسە، ئادەمنىڭ يۈرىكى پۈچىلىنىپ كېتىدىكەن.

- ئەجەب ماختاپ كەتتىڭلارغۇ ئۇ قاراپاقا(بۇ گەپنى ئادىلدىن ئۆگىنىۋالغانىدىم) نى، خۇددى ئېگىچە - سىڭلىڭلارنىڭ ئېرىدەك، - دېدىم مەن توڭلۇق بىلەن. بۇگەپنى دېمىسەم بوپتىكەن، بالاغا قالدىم. ئۈچ قىز ماڭا تىل يېغدۇرۇۋەتتى:

- چىدىمايۋاتامسىز. مەكتەپتىمۇ بىر چىدىماستىڭىز. قولىڭىزدىن كەلسە، سىزمۇ شاھرۇھخان بوپبېقىڭ، ھەممە ئۇيغۇر قىزلىرى ئايىغىڭىزغا يىقىلىمىز، - دېدى سۆيۈق مىجەز ساۋاقدىشىم. ئۇنىڭ ئۇيغۇر قىزلىرىغا ۋەكىل بولۇپ بايانات ئېلان قىلىشى ئۆتۈمنى يېرىۋەتكىلى تاسلا قالدى.

- مەكتەپتىمۇ تازا بىر كىتاب خالىتىسى كالىتى، شۇ مىجەزى ئۆزگەرمەپتۇ، - دېدى يەنە بىرى چالۋاقاپ.

- . . .

ئانچىكى قىلىپ قويغان بىر گەپنىڭ بۇلارغا بۇنچىلىك ئېغىر زەربە بولۇشىنى خىيالىمغىمۇكەل-تۇرۇپ باقماپتىكەنمەن. قارىغاندا، بۇقاراپاقا راستىنلا ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ مەبۇدىغا ئايلىنىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟

- ھىندىستانغا بېرىپ شۇ ھەزىلەكنى تېپىپ مەيدىڭگە تېڭىۋال، - دېدىممەن زەردە بىلەن.

- چىدىمىساڭچۇ، زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋال، - دېدى بىرى تېرىكىپ.

- كۆزۈمدىن يوقىلىش، ھۇ رەسۋا جالاپلار، - بۇ گەپنىڭ ئاغزىمدىن قانداق چىقىپ كەتكىنىنى ئۆقمايلا قالدىم، بەلكىم ئاچچىقتا ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمىغاندىمەن.

سورۇن قاينىۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك جىمجىت كەتتى. كۆزلەردىن بىر-بىرىمىزگە زەھەر قاينايتتى.

- كېتەيلى، بۇ مازپاينەكلەر بىلەن ئولتۇرغىچە، - دېدى قىزلاردىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ. شۇنىڭ بىلەن قىزلار ئىشكنى جالاقشىتىپ يېپىپ چىقىپ كېتىشتى. سىرتتىن كىمدۇ بىرنىڭ «ھۇ چىدىماس ماز» دېگىنى ئاڭلىنىپ قالدى. ئورنۇمدىن چاچراپ سىرتقا يۈگۈردۈم. بىرسى مېنى تۇتۇۋالدى:

- يەنە نېمە قىلاي دەيسەن ئاداش، گەپ قىلمىسا. قىزلارنى ئاران تەستە چاقىرىپ ئەكەلسەم، نەدىكى يوق پاراڭنى قىلىپ كەتكۈزۈۋەتتىڭ، ئادەمنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇپ. كىمنى ماختىسا ماختىمامدۇ، خۇددى خوتۇنىنى باشقۇرغاندەك باشقۇرۇپ كەتتا، بۇ ئاداش.

- ھەرقايسىڭنىڭ مۇشۇنداق لاتىلىقىدىن قىزلىرىمىز تالاغا قارايدۇ، - دېدىممەن ھۆرپىيىپ. ئاچچىقىم تېخى يانمىغانىدى. بۇ گەپ ئۇنىڭغا قاتتىق تەگكەندەك قىلاتتى. ئىككىمىز ياقىلىشىپ كەتتۇق.

- ھەي، نەدىكى بىر ھىندىنى تالىشىپ مۇشۇنداق جېدەللىشىپ يۈرگىچە، نومۇس قىلمىساڭ بولمامدۇ، - دېدى ئابلىز قېرى ئىسسىلىك بىر دوستىمىز ئارىغا كىرىپ. شۇنىڭ بىلەن سورۇن كۆڭۈلسىز ئايىغلاشتى. كېچىچە ئۇيقۇم كەلمىدى. ئەتىگەننىڭ يۇز بەرگەن كۆڭۈلسىزلىكلەر مېڭەمنى قوچۇپ ئارام بەرمەيۋاتاتتى، تونۇمايدىغان بىر ئارتىسنى دەپ دوستلۇرۇمنى رەنجىتكەنىدىم. ئۇيقۇسىز كېچىنى ئۆتكۈزمەك ھەقىقەتەن تەس ئىكەن. ئۇيقۇ كەلمىگەنسېرى خىيال كۆپ بولىدىكەن. ماڭا ئەتراپىمدىكى ئادەملەر ئۆزگىرىپ كەتكەندەك، ئاياللار ئاۋازىنى ئاڭلىسىمۇ ھېيىقىپ ئالدىدىن توغرا ئۆتەلمەيدىغان ئەرلىرىمىز نەلەرگىدۇر يوقاپ كەتكەندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. «شاھرۇھخان» ۋەقەسىدىن قارىغاندا، ئاياللار، بولۇپمۇ ياش قىزلار ھەققىدە مۇھىم ئىجتىمائىي مەسىلە سۇپىتىدە ئويلانمىسا بولمايدىغاندەك قىلاتتى. چۈنكى يېقىن كەلگۈسىدە ئۇلار ئانا بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىشى ئىنتايىن مۇھىم بىر مەسىلە ئىدى. . .

«مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا» دەپتىكەن. «شاھرۇھخان» دېگەن زادى قانداق نەرسىدۇ، بىر كۆرۈپ باقاي، دېگەن ئوي بىلەن VCD فىلىمىدىن بىرنى ئەكەلدۇرۇپ كۆرۈپ باقتىم. بەلكىم ئۇنىڭغا ئىچ-ئىچىمدىن ئۆچ بوپكەتكەنلىكىم سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، ماڭا پەقەتلا خۇشياقمىدى، بەلكى ئۇنىڭ ئۇسسۇللىرى كىچىكىمدىكى مۇنداق بىر ئويۇننى ئەسلەتتى: كىچىكىمىزدە مال باققىلى چىققاندا، خەقنىڭ ئېشىكىنىڭ قۇيرۇقىنى قايرىپ كۆتىگە يانتاق قىستۇرۇپ قويساق، ئېشەك ئارقا

ئىككى پۈتىنى ھەدەپ ئاسمانغا شىلتىماڭ ئېتىپ توختىماي سەكرەيتتى. بىز بۇ چاغدا قىز-قىنىمىزغا پاتماي كۈلەتتۇق. بۇ ھەقىقەتەن قىزىق ئويۇن ئىدى. . . ماڭا دەل شۇ ئېشەك ئويۇنىنى قايتا كۆرۈۋاتقاندەك ، نۇرغۇنلىغان ئېشەكلەر بىر ئېشەكنى مەركەز قىلىپ چۆرىدەپ شىلتىماڭ ئېتىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. مۇشۇ قۇرلارنى يېزىۋېتىپ، بىزنىڭ نۇرغۇن قىزلارنىڭ يۇرىكىگە ئوت تۇتاشتۇرۇۋەتكەن بۇ مەيدىنى ئېشەككە ئوخشاتقىنىم سەل خەتەرگە تەۋەككۈل قىلغانلىقىممۇ قانداق؟ دېگەن ھېسسىياتقىمۇ كەپقالدىم. مەنغۇ ئاللىبۇرۇن توي قىلغان ئادەممەن، مەنۋى دوستۇم ئادىلغا ئوخشاش «شاھرۇخان ئۆلسۇن» دېسەمتەگمەي قالمىدىغان لايىقىم يوق. لېكىن شۇنچىۋالا كۆپ قىزلارنىڭ دۇشمىنىگە ئايلىنىپ قالارمەنمۇ؟ دېگەن ئەندىشىگە قالدىم. دېمىسىمۇ ئۇلارنىڭ مەيدىسى ئېشەككە ئوخشاتسام، ئۇلار مېنى دۇشمەن قاتارىدا كۆرمەي قالارمۇ؟ ساۋاقداشلىرىم جېنىمدا ساۋاقداشلىقىنىڭ يۈزىنى قىلماي مېنى تاشلاپ چىقىپ كەتمىغۇ! لېكىن مەيلى، بۇنىڭدىن ئانچە قورقۇپمۇ كەتمەيمەن. نېتزىي دۇشمەن توغرىسىدا مۇنداق دېگەنىكەن: «بىر كۈچلۈك دۇشمەنگە ئايلىنىش ئۈچۈن جەسۇرانە خىسلەت بولۇش كېرەك» . بىزدىكى بىر قىسىم ئېتىقادسىز ئادەملەرگە نىسبەتەن بىز ئېرلەردە ئەشۇنداق جەسۇر خىسلەت بولمىسىمۇ بولمايدۇ.

2

ئەمدى گەپ ئاياللار ئۇستىدە بولىدىغاندەك قىلىدۇ.

ئاياللاردىن مۇستەسنا ھالدا جەمئىيەتنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئاياللار ئادەمئاتىدىن باشلاپ ئىنسانىيەتنىڭ قەلبىدە مۇھەببەت ئويغاتقانلىقى ئۈچۈن ئۇلۇغدۇر؛ ئاياللار ھەربىر ئىنسانىنىڭ ئانىسى بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلۇغدۇر؛ ئاياللار ئۆز مۇھەببىتى ئارقىلىق ئېرلەرنىڭ غۇرۇرىغا غۇرۇر، جاسارىتىگە جاسارەت قوشۇپ، جەمئىيەت چاقىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە تۆھپە قوشقانلىقى ئۈچۈن ئۇلۇغدۇر. بۇ ئۇلۇغۋار مەنىدىكى ئايال - ئەل مۇشۇ ئۇلۇغۋار مەنە تۈپەيلى ئىنسانىيەت ئاپىرىدە بولغاندىن باشلاپلا مۇھەببەت تىمسالى سۈپىتىدە مەدھىيىلىنىپ كەلدى. دۇنيادا ئاللادىن قالسىلا ئەڭ كۆپ مەدھىيە - ماختاشقا سازاۋەر بولغىنى ئاياللار تائىپىسى بولسا كېرەك. ئۇ، ئەۋرىنىڭ چەكلىمىسىگە، سىياسىينىڭ تالان - تاراجىغا، خان - ھۆكۈمالار مۇستەبتىلىكىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدۇ. ئادەم مەۋجۇدلا بولىدىكەن، مۇھەببەت يوقالمايدۇ، ئۆلمەيدۇ، مەڭگۈ ئادەمنىڭ ئېتىقادىدا ساقلىنىدۇ. ئۇنى سەن قورال كۈچى بىلەن تارتىۋالالمايسەن، سىياسىي كۈچ بىلەن باستۇرۇۋېتەلمەيسەن. چۈنكى ئۇ كۆز بىلەن كۆرگىلى، قول بىلەن تۇتقىلى بولمايدىغان بىرخىل مەۋجۇدلۇق. ئۇ، ئادەمنىڭ روھى بىلەن مەڭگۈ مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ. ئاياللاردىن سادىقەت، ئېتىقاد كۆتۈرۈلسە، دۇنيا ۋەيران بولىدۇ. جاھانغا پاتماي كەتكەن بۇيۇك تاڭ سۇلالىسى ئايال پادىشاھ ۋۇزېتىيەننىڭ شەھۋەتپەرەسلىكى بىلەن ۋەيران بولدىغۇ؟ !

1950 ، 1960-يىللاردا ئامېرىكىدا مودا بولغان «جىنسىيەت ئەركىنلىكى» ئىنسانىيەتكە جازا سۈپىتىدە ئەيدىز كېسىلىنى سوۋغا قىلدى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ سەلبىي نەرسىلىرى سۈپىتىدە ئەيدىز كېسىلى ئۇرۇمچىگە - ئۇيغۇرلار ئارىسىغىمۇ يېتىپ كەلدى. نۆۋەتتە بۇ كېسەل بىلەن يۇقۇملانغانلار ئىچىدە ئۇرۇمچى جۇڭگو بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئەيدىز ماھىيەتتە ئاللانىڭ بەندىلىرىنى جازالاش ئۇچۇن (ئەخلاقسىزلىق چۈشكۈنلىكىنى) ئەۋەتكەن ئەزرائىلدەك قىلاتتى.

ھەربىر جەمئىيەت مۇئەييەن ئەخلاقىي تەرتىپ ئۇستىگە قۇرۇلغان بولىدۇ. ئەخلاقسىزلىق تەرتىپ قانۇندىن مۇستەسنا. ئەمما ئۇ قانۇن ئورۇنداشقا قۇربى يەتمىگەن نەرسىلەرنىڭ ئورۇندىيالايدىغان مۇقەددەس قانۇن. ناۋادا جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقتىن ئىبارەت تەڭشىكى بۇزۇلسا، ئۇ جەمئىيەت كرىزىسكە دۇچ كەلگەن جەمئىيەت بوپقالىدۇ، بۇنداق مىللەتمۇ ھالاك بولماي قالمايدۇ. ئېتىقادنىڭ تۇتۇرۇقسىز بولۇشى ئەخلاقنىڭ بۇزۇلۇشىدىكى ھەل قىلغۇچ ئامىل. ئېتىقاد يوقالسا ئادەم قارا يۈرەك ، ۋىجدانسىز، ھالال - ھارام دېمەيدىغان، ئاق - قارىنى پەرق ئەتمەيدىغان ئازغۇن - گۇمراھقا ئايلىنىپ قالىدۇ. دارۋىننىڭ نەزەرىيىسى بويىچە ئېيتقاندا، بۇنداق ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئۆمۈلگۈچى ھايۋاندىن تارتىپ مايمۇنغىچە بولغان پۈتكۈل ھايۋانلارنىڭ مىجەز - خۇلقىنى تېپىش مۇمكىن.

بىز مۇنداق بىر رېئاللىققا نەزەر سېلىپ باقساق ئارتۇقچە بولماس: بىزگە ئوخشاش چوڭ شەھەرنىڭ كاتتا پۇقرالىرى ئالتىشەھەر ۋە ئىلى تەرەپلەردىن كەلگەن توپا چىرايى ئادەملەرنى ياراتمايمىز. ئەمما شۇ توپا باسقان توپا مەھەللىلەردە ئەيدىز كېسىلى يوق، شەھۋانىي بۇزۇقچىلىق يوق ھېسابىدا ۋە كەمدىنكەم. . . خروئىن بەڭگىلىرى يوق. قاتىللىق، بۇلاڭچىلىق، باسقۇنچىلىق، قىز-چوكانلارنىڭ كەينىدىن سۆيدۈك پۇراپ يۈرۈشلەر كەمدىنكەم ئۇچرايدۇ. بۇ يەردە رول ئويناۋاتقان كۈچ زادى نېمە؟ قانۇنمۇ؟ ياق! ساۋاتسىز ئادەملەرنىڭ قانۇننى ئاۋات شەھەرنىڭ كاتتا پۇقرالىرىدەك بىلىپ كېتىشى ناتايىن. بۇ يەردە رول ئويناۋاتقىنى ئەخلاقتىن ئىبارەت قۇدرەتلىك كۈچ، ئېتىقادتىن ئىبارەت قان بىلەن بەدەنگە كىرگەن روھ! شۇنىڭدىن قارىغاندا، شەھەر - بۇ مەدەنىي جەمئىيەت ئاچكۆزلۈك، بۇزۇقچىلىق، ئەخلاقسىزلىق، ھىيلە - نەيرەڭ، قۇرۇق ئابرويپەرەسلىك، تەمەخورلۇقنىڭ مۇنبىتى

تۇپرىقىغا ئايلىنىپ قېلىۋاتقاندەك قىلىدۇ.

ئەشۇ سەھرالىقلار نامرات كۆرۈنگىنى بىلەن، ئەخلاقىي پەزىلەتكە باي، ئېتىقادتا كامىل، جەڭگىۋار، جۇشقۇن. ئۇ سەھرالاردا «شاھرۇھخان» توغرىلىق جېدەل - ماجرامۇ بولمايدۇ. پەقەت ئەخلاق تەڭشىكى بۇزۇلمىغان مۇھىتتا بۇنداق پاكىز جەمئىيەتنى تېپىش مۇمكىن. ئەشۇ پاكىز جەمئىيەتتە ئىمان - ئېتىقادلىق سانسىزلىغان پەرىشتە سۈپەت ئانىلار ھەل قىلغۇچ رول ئوينىماقتا. ئۇلار: «ئاتا باشلىمىغان (بالا) نىڭ پوردىقى يوغان، ئانا باشلىمىغان (قىز) نىڭ ئەمچىكى يوغان» دىن ئىبارەت ئىنتايىن ئاددىي ئەمما چوڭقۇر پەلسەپىۋى مەزمۇنغا ئىگە ئەخلاق مىزانىغا قاتتىق ھۆرمەت قىلغان ئاساستا، بالىلىرىغا ئىش- ھەرىكەتتە ئۆلگە بولۇشنى ئادەم تەربىيىلەشنىڭ ئۆلچىمى قىلىدۇ. ئەشۇ ئانىلارسىز ئۇيغۇرنىڭ پاكىز ئانا زېمىنلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

ئەمدى گەپ يەنە ئۇرۇمچى ئۈستىدە بولىدىغاندەك قىلىدۇ.

مېنىڭ ئالىي مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ۋاقداشلىرىم بۇ مەركىزىي شەھەرگە پات-پات كېلىپ - كېتىپ تۇرىدۇ.

- بۇ شەھەر ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ جۇمۇ ئاداش، بولۇپمۇ قىزلىرى، - دەيدۇ بىرسى.

- پۇلنى جەنۇبتا تېپىپ، ئۇرۇمچىدە خەجلەپ كەتسە بولغۇدەك، ئالامەت پەيزى بار ئىكەن بۇ يەرنىڭ، - دەيدۇ يەنە بىرى.

- قىزلارسىز ئولتۇرۇش بولمايدىكەن بۇ يەردە. ئۈچ ئەر كىشى بىر يەرگە يىغىلسا، بىردەمدىلا ئۇيەر-بۇ يەرگە تېلېفون قىلىپ، ھايت-ھۇيت دېگۈچە بىرنەچچە قىزنى ھازىر قىلىدىكەن. ئاجايىپ... دەيدۇ يەنە بىرىسى.

- ...

ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە ئۈن-تىنسىز قۇلاق سالىمەن، «ھەقىقەتەن شۇنداق ئۆزگىرىپ كەتكەنمىدۇ بۇ يەر؟» دەپ ئۆزۈمگە سوئال قويىمەن. مەن راستتىنلا سەزمىگەندىمەنمۇ؟ بەلكىم سەزمىسەم كېرەك. بۇ خۇددى ھاجەتخانىغا يېڭى كىرگەن ئادەمنىڭ بۇرنىغا پوق-سۈيدۈكنىڭ پۇرىقى قاتتىق پۇراپ، ئاستا- ئاستا بۇرۇن پۇراقنى سەزمەس بوپقالغاندەك ئىش بولسا كېرەك. بۇلغانغان مۇھىت ئادەمنىڭ سەزگۈلىرىنى سەزمەس قىلىۋېتىدىغان ئوخشايدۇ. ئۇرۇمچىدىكى ھەممەيلەن سەزمەس بوپقالغانمىدۇ؟ ياكى ئەشۇ ئىشرەت سورۇنلىرىنىڭ ئىشتىراكچىلىرى كۆپ بولغاچقا، بىرنەرسە دېگۈسى كەلمىدىمۇيە؟! بۇنىسى ماڭا نامەلۇم. دېمىسىمۇ ئۇرۇمچى بولۇپمۇ ياش بىر ئەۋلاد يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان سەل تاپتىن چىققاندەك قىلاتتى. بىزدە ئۆز ئەنئەنىسى، ئۆز ئېتىقادىنى بىلمەيدىغان، باشقىلارنىڭ ئاتالمىش ساقىندى مەدەنىيەتلىرىنى ئەخلەت ساندۇقلىرىدىن تېرىۋېلىپ، «جاھان مۇشۇ» دەپ يۈرگەن بىر ئەۋلاد يېتىشىپ چىقىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ كۈنى قاۋاقخانا، تانسىخانا، ئىشرەت بەزمىخانىلىرى، ھاراق-تاماكا ئارىسىدا، قىزلارنىڭ قۇچىقىدا ئۆتۈۋاتاتتى. تورخانىغا كىرگەنلەرنىڭ تولىسى ئىنتېرنېت ئارقىلىق مۇھەببەتلىشىش كېسىلىگە گىرىپتار بوپقالغان ئىدى. بۇياشلاردىن: «ئۇرۇمچىدە نەچچە قاۋاقخانا بار؟» دەپ سورىسىڭىز، ئۇلار قىلچە ئازماي تۇرۇپ، قايسى كوچىنىڭ قانداق يېرىدە ئىكەنلىكىگىچە تەپسىلىي دەپ بېرەلەيدۇ. ئەمما ئۇيغۇرلار نوپۇسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بولسا، بىلىپ كېتىشى ناتايىن ئىدى. ئىنتېرنېت تورىغا كىرگەنلەرنى بولسا، «جاھاننىڭ نازۇك تېخنىكىسىنى ئىگىلىگەن ئاجايىپ بىلىملىك ياشلاركەن» دەپ قالماڭ. ئەينى چاغدا خاتىرە دەپتىرىمگە ئەينەن كۆچۈرۈپ قويغان مۇنۇ دىئالوگ تورخانا ھەققىدە سىزگە ئاز-تولا چۈشەنچە بېرەلەيدۇ:

- دوستۇمX X، ياخشىمۇ سەن، نەدىن كېلىشىڭ؟

- تورغا كىرگەنىدىم، قايتىپ كېلىشىم. بىرسى بىلەن ئۇچراشماقچىدىم، شۇيەرگە كېتىۋاتىمەن.

- ھە، بەللى، ياخشى قىپسەن، قېنى، دۇنيادا نېمە يېڭىلىقلار بار ئىكەن؟ بىزنىمۇ خەۋەردار قىلمامسەن.

- توردا يېڭىلىق دېگەن جىق. لېكىن دۇنيانىڭ ئىشلىرىدىن خەۋىرىم يوق ئىكەن، ئۇيەر دېگەن مۇھەببەت دۇنياسى.

- قانداق دەيسەن؟ گېپىڭنى ھېچ چۈشىنەلمىدىمغۇ؟

- كۆپىنچىلەر توردا مۇھەببەتلەشكىلى بارىدۇ. مەسىلەن، مەن ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا بىر قىز بىلەن توردا تونۇشۇپ قالغان، بۇگۈن يۈز كۆرۈشمەكچى.

مەن ئۇنىڭ «توردا مۇھەببەتلەشتۇق» دېگەن گېپىنى ئانچە چۈشىنەلمەي يەنە سورىدۇم:

- بۇ نېمە دېگىنىڭ ئەمدى، توردا قانداق مۇھەببەتلەشكىلى بولىدۇ؟

- قانداق مۇھەببەتلىشەتتى، ئۆزئارا تور ئارقىلىق مۇھەببەت ئىزھار قىلىدۇشۇ.

- بۇنداق ئىشلار ئۇيەردە جىقمۇ؟

- ئاساسەن شۇ. سەن ئۆزۈڭچە، تورغا كىرگەنلەرنى ئامېرىكا مەركىزىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ ئارخىپلىرىنى ئوغرىلىقچە كۆرىدۇ، دەپ قالغانمىتتىڭ. ئاساسەن مۇھەببەت پارىڭى. نۇرغۇن قىزلار چەت ئەللىكلەر بىلەن توردا مۇھەببەتلىشىدۇ. لېكىن، ئۆزىنى چەت ئەللىك دەۋالغانلارنىڭ كۆپى يالغان چەت ئەللىك.

- قارىغاندا، ئۇيەردىمۇ قويمىچىلار بارئىكەن-دە.

- «قويمىچى» دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ، ئۇمۇ بىر كۆڭۈل خۇشى ئىش.

- كۆڭۈل خۇشى دېگىن، بۇمۇ بەلەن گەپكەن. ئۇنىڭدىن باشقا نەرسىلەر توردا يوقمىكەن؟

ـ بەلكىم باردۇ، لېكىن مەن دىققەت قىلمىدىم.

ـ . . .

مەن بۇرۇن كىشىلەرنىڭ چاقىرغۇنى «سۈلياۋ دەللال» دەپ ئاتىۋالغىنىنى ئاڭلىغانىدىم. ھازىر ماڭا كومپيۇتېر ئېلېكترونلۇق دەللالدەك بىلىنىپ كەتتى.

دېمەك گەپنى قىسقارتساق، باشقىلار ئۈچۈن ئىجابىي تەسىر كۆرسىتىۋاتقان ھەرقانداق نەرسە بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزغا سىڭىپ كىرگەندىن كېيىن ئەسلى ماھىيىتىنى يوقىتىپ، چاكىنا-پۇچەك بىرنەرسىگە ئايلىنىپ قېلىۋاتاتتى. بىزدىكى ئۆز-ئۆزىدىن ياتلىشىش، ئەقىدىسىزلىك، تۈتۈرۇقسىزلىق بۇنىڭ بىۋاستە سەۋەبى ئىدى. بەزى ياشلار بۇ جەھەتتە گەۋدىلىك رول ئويناۋاتاتتى، ئۇلار جاھاندىن بىغەم ياشايتتى. «شاھرۇھخان» (شۇنىڭغا ئوخشاش سانسىزلىغان چولپان «خان» لار) قىزغىنلىقى مەسىلىنىڭ بىرلا تەرىپى ئىدى، خالاس. قىسقىسى، ئۇرۇمچىدە 1980-يىللاردا تۇغۇلغان خېلى بىر قىسىم ياشلار ئېتىقاد كىرىزىسىگە دۇچ كەلگەندەك، بۇ بىر ئەۋلاد بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىدىكىلەر ئوتتۇرىسىدا بىر چوڭقۇر ھاڭ بارەدەك، ئۇيغۇرلار تارىخى مۇشۇ ئەۋلادتا توختاپ قالىدىغاندەك قىلاتتى. «مەسىلە ئۇنچە ئېغىر ئەمەستۇ! بىر ئەۋلادنىڭ ئېتىقادسىز، غايىسىز بولۇشى بىر مىللەتنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىۋېتىلمەيدىغۇ!» دەپمۇ ئويلىدۇم، لېكىن گېپىمدىن دەرھال يېنىۋالدىم. چۈنكى بۇ ياشلارنىڭ بىر قىسمى ئاتا-ئانا بولۇپ بولغانىدى، يەنە بىر قىسمى ئاتا-ئانا بولۇش ئالدىدا تۇراتتى. يارامسىز ئاتا - ئانا ئۆزىگە ئوخشاش يارامسىز ئەۋلاد يېتىشتۇرمەي قالمايتتى. «ئالا ئىنەكىنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق» بولاتتى، ئۇلاردىن ھەرگىز شۇڭقار تۆرەلمەيتتى ياكى باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، بىر مىللەت كەلگۈسىنىڭ قانداق بولۇشى تامامەن كەلگۈسىنىڭ ئىگىلىرى بولغان ئەۋلادلارغا باغلىق ئىدى. يارامليق تەربىيىلەنمىگەن ئەۋلاد ھەرگىز پارلاق كەلگۈسىنى يارىتالمايتتى. ئەشۇ ياش ئاتا - ئانىلار تەربىيىلەپ چىققان بالىلار توغرىلىق مۇنداق بىر رېئال ۋەقە بار. مەن ئۇنى «چوشقا ۋەقەسى» دەپ ئاتىدىم. ئەمدى ئوقۇرمەنلەر بىلەن «چوشقا ۋەقەسى» توغرىلىق پاراڭلىشىمىز.

چوشقا ۋەقەسى

يازنىڭ پىژغىرىم ئىسسىق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بىرنەچچە ئەل - ئاغىنە مەسلىھەتلىشىپ، خوتۇن - بالىۋاقىمىزنى ئېلىپ جەنۇبىي تاغ (نەنسەن) قا ئويىنغىلى چىقتۇق. «ئويىنغىلى چىقتۇق» دېگەندىن كۆزە ئۇرۇمچىدىكى بۇلغانغان ھاۋادىن بىزار بولۇپ، تەبىئەت ئاتا قىلغان ساپ ھاۋادىن ئەركىن نەپەس ئالغىلى چىقتۇق، دېگەن تۈزۈك ئىدى. دېمىسىمۇ، مەيلى نەگىلا بارما، پۈتۈكۈلگە پۇتلىشىپ تۇرغان مىڭ-مىڭ ئادەملەر توپى، ئالا-تاغىل ژارقىراپ ئېلىم-سېتىم قىلىۋاتقان كوچا يايمىچىلىرى، قىستاڭچىلىق، شەھەر كوچىلىرىدىكى پاسكىنىچىلىق، ۋەھاكازالار ئۇرۇمچىنىڭ ھېچبىر ئارزۇ قىلغۇدەك يېرىنى قويمىغانىدى. ئىككى تەرىپى بۇك-باراقسان دەرەخ، ئەتراپى ياپيېشىل ئېكىنزار بىلەن ئادەمگە جەننەت ھوزۇرىنى بېرىۋاتقان تاغ يولىدا مەنزىلگە ئازقالدۇق. تاغ گۈللىرىنىڭ خۇش پۇراق ھىدى ئادەمنى مەستخۇش قىلىدۇ، ئىس-تۈتەككە تىنىپ كەتكەن ئۆپكە ئەركىن نەپەس ئالالايدۇ. ئالدىمىزدا يايلاپ يۈرگەن قوي پادىلىرى كۆرۈندى. ئۇششاق بالىلار قويلارنى كۆرۈپ خۇشھاللىقىدىن سەكرىشىپ كەتتى. شۇ ئارىدا بىرەيلەننىڭ يەتتە ياشلىق ئوغلى بىردە قويلارغا، بىردە بىزگە قاراپ سوراپ قالدى:

ـ دادا، ئاۋۇلار چوشقىمۇ؟ ـ بالىنىڭ گېپى تۇگىمەي تۇرۇپلا ھەممىمىز ئۇچىيىمىز ئۇزۇلگىدەك كۈلۈشۈپ كەتتۇق، مەنمۇ ئالمانغا قوشۇلۇپ قاتتىق كۈلدۇم. كۈلدۇمىمۇ يۈرىكىمگە بىرسى پىچاق تىققاندەك تولغۇنۇپ كەتتىم، چىرايىم تاتىرىپ، قاپاقلىرىم ساڭگىلاپ كەتتى. ئايالىم چىرايىمغا قاراپ بىر نەرسىنى ھېس قىلدى بولغاي، سوراپ قالدى: نېمە بولدىڭىز، بىرىيېرىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟ «ياق!» دېدىم مەن. «ئويىنغىلى چىققان ئادەم كۈلۈپ ماڭمامسىز، ئۇتتۇرۇۋەتكەن قىمارۋازدەك چىرايىڭىز-دىن مۇز ياغدۇرۇپ ئولتۇرىسىز، ئادەمنىڭ ئىچىنى سىقىپ» دېدى چالۋاقاپ كالتە پەملىك بىلەن. شۇتاپتا ئۇ مېنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىمنى بىلمەيتتى. ئۇلا ئەمەس، ماشىنىدىكى باشقا بۇرادەرلەرمۇ بىلمىسە كېرەك. بولمىسا ئۇلار سۆيدۈك پۇرىغان ھاڭگىدەك ھېڭگىيىپ ئولتۇرمىغان بولاتتى. ئۇيغۇر ئائىلىسىدە چوڭ بولغان يەتتە ياشلىق بالىنىڭ چوشقا بىلەن قوينى پەرق ئېتەلمىگىنى قىلچە ئەھمىيىتى يوق كىچىك ئىشتەك قىلاتتى. ماھىيەتتە ئۇ بىر تراگېدىيە، بىر پاجىئە ئىدى. بۇ كىچىككىنە بىر ئىش بىزنىڭ بالا تەربىيىلەشتە يول قويۇۋاتقان ئەجەللىك ئاجىزلىقىمىزنى ئاشكارىلاپ قويۇۋاتاتتى.

بوۋاقلىرىمىز ئانا سۈتى ئورنىغا كالا سۈتى ئىمىپ (ئاڭلىسام، نۇرغۇنلىغان ياش ئاياللار بالدۇر قېرىپ كېتىمەن، دەپ بالىسىنى ئىمىتىشنى خالىمايدىكەن)، بېشى چايقىلىپ كېتىدۇ، دەپ بۆشۈك ئورنىغا لۆم-لۆم كارىۋات (بۇ گەپ سەل مۇتەئەسسىپلىكتەك ئاڭلىنىدۇ) تا يېتىپ، «ئەللەي» ناخشىسى ئورنىغا جاز مۇزىكىسى ئاڭلاپ، ئاتا-ئانىنىڭ تەنبىھ - نەسىھەتلىرى ئورنىغا تۇگىمەس ئەركىلىتىش ئىچىدە پۇتۇنلەي بىر ماشىنا ئادەمگە ئايلىنىپ چوڭ بولماقتا. ئۇلاردا تەبىئەت بىلەن ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتى يوق دېيەرلىك. چوشقا ۋە قوي دېگەنلەرنى يەسلىنىڭ رەسىملىك كىتابلىرىدىنلا كۆرەلەيدۇ. ئۇرۇمچىدىكى ئالدىراش - جەددي تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى ئەسلىدە بالىلارغا تەۋە بولغان

نۇرغۇن ۋاقىتنى ئاتا-ئانىلاردىن تارتىۋالغان. نۇرغۇن ياش ئاتا-ئانىلارنىڭ بالىلىرىنى ئەتراپلىق تەربىيىلەيدىغان ۋاقتى يوق. خىزمەتتىن سىرتقى ئەشۇ قىس ۋاقتىنى ئورۇنسىز ئادەمگەرچىلىك، توي-تۆكۈن، قاتار چاي، ئولتۇرۇشلار ئىگىلىۋالغان. شۇڭا، بۇ بالىلارنىڭ چوشقا بىلەن قوينى پەرق ئېتەلمەسلىكى تەبىئىي.

ئويلاپ باقساق، مەن ۋە ماڭا ئوخشاشلارنىڭ بالىلىق چاغلىرىمىز ئىنتايىن غۇربەتچىلىكتە ئۆتكىنى بىلەن، روھىمىز يەنىلا باي ئىكەن. ئاتىنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئىسسىق قېنى بىلەن ئۆتكەن ئەرلىك غۇرۇر ئانا تەربىيىسىدە تاۋلىنىپ بىزگە ھەق - ناھەق، ۋىجدان بىلەن غۇرۇر، ئادىمىي ئەخلاق، ھايا - نومۇس، چىدام - غەيرەت، مۇھەببەت - نەپرەت ھېسىنى تەبىئىي رەۋىشتە سىڭدۈرۈپ، بىزنى جەمئىيەتتە مەزمۇت پۇت دەسسەپ تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپتۇ. مانا بۇلار ھەقىقىي بىر ئاتا-ئانىنىڭ پەرزەنتلىرىگە قالدۇرۇشقا تېگىشلىك مەنىۋى مىراسى ئىدى.

«چوشقا ۋەقەسى» ماڭا ياش ئاتا-ئانىلارنىڭ بالا تەربىيىلەشتە باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى بارەدە بىلىندى. مەن سانسىزلىغان ياش ئاتا-ئانىنىڭ پەرزەنتلىرىگە ئۆگىتىشكە تېگىشلىك نەرسىلەرنى ئۆگىتەلمەيۋاتقانلىقىنى تېرەن ھېس قىلدىم. دېمىسىمۇ، قانچىلىغان ياش ئاتا - ئانىلار بالىلارغا ھېچ نەرسە ئۆگەتمەيتتى، چۈنكى ئۇلار «شاھر ۇھخان» دىن باشقا ھېچنەرسىنى بىلمەيتتى ھەم بىلىشنىمۇ خالىمايتتى، ئۇلارنىڭ كاللىسى قۇپقۇرۇق ئىدى، ئۇلاردا مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى كەمچىل ئىدى. شۇڭا ئۇيغۇر بالىلىرى بىر ئەۋلادتىن يەنە بىر ئەۋلاد يارامسىز بولۇپ چىقىۋاتاتتى. 1950، 1960-يىللاردا تۇغۇلغانلار قىلالىغان ئىشنى، 1970-يىللاردا تۇغۇلغانلار ئويلاشقىمۇ قۇربى يەتمەيتتى. 1980-يىللاردىكىلەرنىڭ بولسا كاللىسى قۇپقۇرۇق ئىدى. بۇ، ئاتا-ئانىلارنىڭ يارىماسلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان زەنجىرسىمان رېئاكسىيىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. كۆپلەر بالا تەربىيىلەشنىڭ چىن مەنىسىنى قانداقتۇ سالامەت چوڭ قىلىش، ئامال بار توققۇزنىنى تەل قىلىپ بېرىش، ئوقۇتۇپ خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇش، تويىنى قىلىپ ئۆي-ئوچاقلىق قىلىپ قويۇشقا ئوخشاپ كېتىدىغان ئاددىي مەنىدە چۈشىنەتتى. ئۇلارنىڭ ھالالچى، تەندۇرۇس، ئىمان-ئېتىقادلىق ئادەم قىلىدىغان روھ بىزدە قالمىغانىدەك قىلاتتى... ئادىلنىڭ ھېكايىسىدىكى يۇرت پېشۋاسى بولغان ئىمامئاخۇنۇم چېغىدا قىزىنىڭ ئۆلۈۋېلىشىدىن قورقۇپ، قىزىدىكى ئېتىقاد ئۆزگىرىشىگە يول قويغان يەردە، باشقىلارنى يەنە نېمە دېگۈلۈك. ئىمامئاخۇنۇمنىڭ قىزىغا ئوخشاشلار كەلگۈسىدە ئانا بولغاندا، يەنە قانچىلىغان «چوشقا ۋەقەسى» نىڭ ئىجادكارلىرى بولمايدۇ، دەپ كىممۇ ئېيتالايدۇ.

* * *

مەن يېزىپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئويلىغانلىرىمنى ئاز-تولا بولسىمۇ دېيەلمىدىمغۇ، دەپ ئويلىدۇم. لېكىن كۆڭلۈمنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە يەنە دەپ بولالمىغان تالاي گەپلىرىم بارەدە قىلاتتى. چۈنكى مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇلدى، ئەمما ھەل قىلىنمىدى. مەسىلە ھەل بولمىغانىكەن، پىكىر مەڭگۈ داۋاملىشىدۇ، پىكىرنىڭ مەۋجۇد بولۇشى بۇ ھەقتىكى پاراڭنىڭ تېخى تۇگىمىگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ.

2001-يىل 10-ئۆكتەبىر، شەھىرى ئۈرۈمچى

ئاپتور: ش ئۇ ئا ر 4-تۈرمە پارتكومىنىڭ ئەزاسى، ھەمدەم تۈرمە باشلىقى(M1)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى مۇھەررىرلىرىنىڭ تەھرىرلىك مەسئۇلىيىتە نومۇرى

باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت(M1) مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: رىسالەت مۇھەممەت(M2)

ئۇيغۇر هازىرقى زامان شېئىرىيىتىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىللىرىدىن :ئۇستاز ،تالانتلىق شائىر بوغدا ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ 60ياشقا تولغانلىقىنى مۇبارەكلەيمىز

- «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلى تەھرىراتى

ئالىم خالىددىن فوتوسى

ئۇيغۇر هازىرقى زامان شېئىرىيىتىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىللىرىدىن :تالانتلىق شائىر ،
ژۇرنالىست ئوسمانجان ساۋۇت ئەپەندى

ئادىل ئىسمائىل فوتوسى

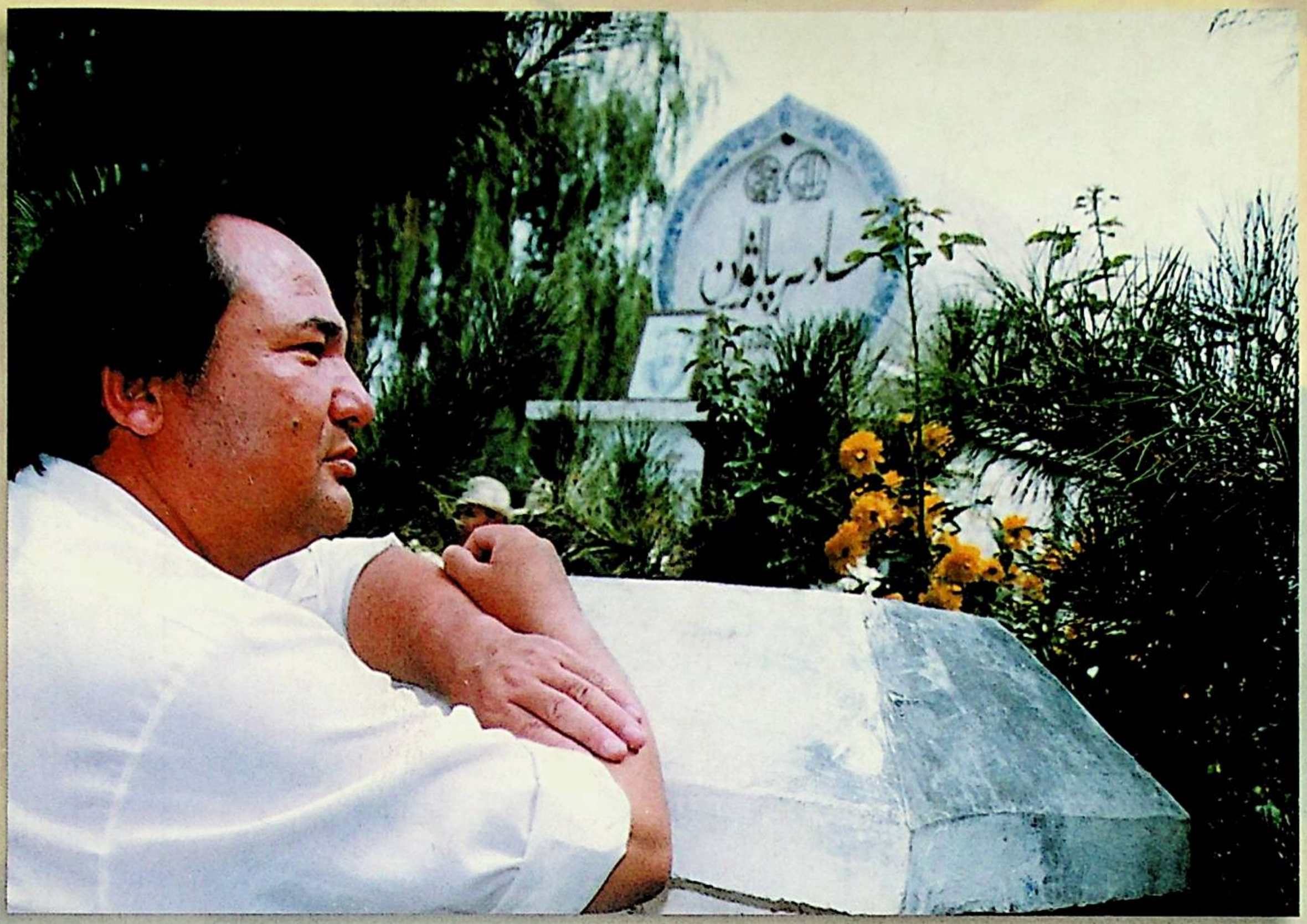

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 2001 - يىل 6 - سان
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

《新疆文化》 (维吾尔文)
综合性文学双月刊

ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى تەرىپىدىن چىقىرىلدى
«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزۈپ نەشر قىلدى
خەلقئارالىق نومۇرى:ISSN1008—6498
مەملىكەتلىك نومۇرى:CN65—1073/G2
مەملىكەت ئىچى ۋە چەتئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھىرى ئىتتىپاق يولى 72 - قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830001 تېلېفون:2856942
«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتېرى قوبۇل قىلىدۇ

主办:新疆维吾尔自治区文化厅
编缉出版:《新疆文化》杂志编缉部
国际标准刊号:ISSN1008—6498
国内统一刊号:CN65—1073/G2
发行范围:国内外发行
地址:乌鲁木齐市团结路72号
邮编:830001 电话:2856942
印刷:《新疆日报》印刷厂
发行:乌鲁木齐市邮局
订阅:全国各地邮局

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 22 - 58 باھاسى: 5 يۈەن
邮发代号:58—22 定价:5元